

AKDENİZ İİBF DERGİSİ

Akdeniz İİBF Journal
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/auibfd>

e-ISSN 2667-7229

Yıl/Year: Mayıs 2026

Cilt/Volume: 26

Sayı/Number: 1

Sosyal bilimler alanında, toplumsal oluşumları, gelişmeleri ve sorunları irdeleyen bilimsel çalışmaları yayımlar.

Publishes social formations, developments and subjects in the field of social sciences.

Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi yayınıdır.

It is the publication of Akdeniz University Faculty of Economics and Administrative Sciences.

Mayıs ve Kasım aylarında olmak üzere yılda iki kez yayınlanan hakemli bir dergidir.

It is a peer-reviewed journal published twice a year, in May and November.

Akdeniz İİBF Dergisi

- TÜBİTAK ULAKBİM/TRDizin Sosyal Bilimler veri tabanına dâhildir.
- International Bibliography of the Social Sciences (IBSS)
- EBSCO
- EconLit

AKDENİZ İİBF Dergisi, genel anlamda sosyal bilimler, daha özelinde iktisat ve yönetim bilimleri alanında, özgün araştırmaya dayanan makaleler başta olmak üzere her sayıya ayrılacak belli bir bölümde rapor, derleme, konferans notları, örnek olay, kitap tanıtımı v.b. makale dışı yazılara da yer verir. Bu kapsamda dergi, iktisat, işletme, kamu yönetimi, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler, çalışma ekonomisi ve endüstri ilişkileri, maliye ve ekonometri bilim alanlarından yazılara açıktır. Yazarlar, Akdeniz İİBF Dergisi yazım kurallarına uygun hazırlanmış, Türkçe veya İngilizce dillerinde çalışmalarını Dergi'ye katkıda bulunabilirler.

Akdeniz İİBF Dergisi yılda iki kez yayımlanır.

Dergide yayımlanan yazılarda belirtilen görüşler yazarlara aittir; Akdeniz İİBF Dergisi'ni bağlamaz.

Akdeniz İİBF Dergisi'nde yer alan yazılardan kaynak gösterilerek aktarma ve alıntı yapılabilir.

SAHİBİ/OWNER

Akdeniz Üniversitesi İİBF adına
Dekan Prof. Dr. Aslıhan BOZCUK

BAŞ EDITÖR/EDITOR-IN-CHIEF

Prof. Dr. Mehmet Mert
Akdeniz Üniversitesi, Türkiye

EDITÖR YARDIMCILARI/ASSISTANT EDITORS

Dr. İlyas ÖZKÖK - Dr. Yağmur ÖZ

EDITÖR KURULU/ALAN EDITÖRLERİ/EDITORIAL BOARD

- Prof. Dr. Hale BALSEVEN (Akdeniz Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Serkan AKINCI (Akdeniz Üniversitesi, Türkiye)
Doç. Dr. Janset ÖZEN AYTEMUR (Akdeniz Üniversitesi, Türkiye)
Doç. Dr. Mustafa Koray ÇETİN (Akdeniz Üniversitesi, Türkiye)
Doç. Dr. Nuray ATSAN (Akdeniz Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Gülden BÖLÜK (Akdeniz Üniversitesi, Türkiye)
Doç. Dr. Ceren KALFA ATAAY (Akdeniz Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Emre İPEKÇİ ÇETİN (Akdeniz Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Pınar KAYA SAMUT (Akdeniz Üniversitesi, Türkiye)
Doç. Dr. Zafer Barış GÜL (Akdeniz Üniversitesi, Türkiye)
Doç. Dr. Serkan DORU (Akdeniz Üniversitesi, Türkiye)
Doç. Dr. Şerife DURMAZ (Akdeniz Üniversitesi, Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Ayten YAĞMUR (Akdeniz Üniversitesi, Türkiye)
Doç. Dr. Fulya ÖZKAN (Akdeniz Üniversitesi, Türkiye)
Doç. Dr. Senem ATVUR (Akdeniz Üniversitesi, Türkiye)
Dr. Öğretim Görevlisi Mehmet ULUĞ (Roskilde University, Danimarka)
Prof. Dr. Can Tansel TUĞCU (Akdeniz Üniversitesi, Türkiye)
Doç. Dr. Uğur Korkut PATA (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Alanur ÇAVLİN (Hacettepe Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. João Carlos Correia LEİTÃO (University of Beira Interior, Portekiz)
Prof. Dr. Ferda YERDELEN TATOĞLU (İstanbul Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. İlhan ÖZTÜRK (İstanbul Nişantaşı Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Erol TAYMAZ (Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Cem KADILAR (Hacettepe Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Alpaslan AKAY (University of Gothenburg, İsveç)
Prof. Dr. Tahir ALBAYRAK (Akdeniz Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Şaban NAZLIOĞLU (Pamukkale Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Alpaslan ÖZERDEM (Bağımsız Araştırmacı, ABD)

YABANCI DİL EDITÖRÜ/LANGUAGE EDITOR

Prof. Dr. Sibel AYKIN

İLETİŞİM/CONTACT

Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Dumlupınar Bulvarı, Kampus, 07058 Antalya-TÜRKİYE

Tel: +90 242 310 18 33 – Faks: +90 242 310 18 03

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/aiibfd>

iibfdergi@akdeniz.edu.tr

İÇİNDEKİLER - CONTENTS

e-ISSN 2667-7229

Yıl/Year: Mayıs 2026

Cilt/Volume: 26

Sayı/Number: 1

Türkiye'deki Holdinglerin İlişkisiz Çeşitlenme ve Uluslararasılaşma İlişkisinin İş Sistemi Üzerinden İncelenmesi

An Examination of the Relationship Between Unrelated Diversification and Internationalization of Holdings in Türkiye Through the Business System

Araştırma Makalesi – Research Articles

Pages-Sayfalar: 1-13

Abdullah Yağız AKGÜL, Onur DİRLİK

Yönetişel Devrim, Siyasal Realizm ve İdeoloji: James Burnham'ın Siyaset Kuramı

Managerial Revolution, Political Realism, and Ideology: The Political Theory of James Burnham

Araştırma Makalesi – Research Articles

Pages-Sayfalar: 14-28

Ömer DİDİN, Emre DİDİN

Securitizing the Syrian Refugee Crisis in Türkiye: Economic, Social, and Political Impacts Through the Lens of the Copenhagen School

Suriye Mülteci Krizinin Türkiye'de Güvenikleştirilmesi: Kopenhag Okulu Perspektifinden Ekonomik, Sosyal ve Siyasal Etkiler

Araştırma Makalesi – Research Articles

Pages-Sayfalar: 29-34

Burcu DEMİR, Fatih Fuat TUNCER

Kazakhstan's Approach to Trade Corridors in the Context of Hedging Strategy

Kazakistan'ın Riskten Korunma Stratejisi Bağlamında Ticaret Koridorlarına Yaklaşımı

Araştırma Makalesi – Research Articles

Pages-Sayfalar: 35-43

Serdar YILMAZ, Özgür YILMAZ

Yeni Göç ve İltica Paktı Bağlamında Avrupa Birliği'nin Geri Dönüş Politikası Üzerine Bir Değerlendirme

An Evaluation on the European Union's Return Policy in the Context of the New Pact on Migration and Asylum

Araştırma Makalesi – Research Articles

Pages-Sayfalar: 44-55

Tuğba AYDIN HALİSOĞLU

Doğal Kaynak Kullanımı, Yenilenebilir Enerji, Finansal Gelişme, Teknolojik Yenilik, Doğrudan Yabancı Yatırım ve Kişi Başına GSYİH'nın Çevre Kirliliği Üzerindeki Etkileri: G7 Ülkelerinden Kanıtlar

The Effects of Natural Resource Use, Renewable Energy, Financial Development, Technological Innovation, Foreign Direct Investment, and GDP per Capita on Environmental Pollution: Evidence from G7 Countries

Araştırma Makalesi – Research Articles

Pages-Sayfalar: 56-66

Nur Esra BEKERECİ, İlyas OKUMUŞ,
Mustafa Hakan ŞİMŞEK

Türk Siyasetinde Etik: Realist Machiavellizm mi? Normatif Kantçılık mı?

Ethics in Turkish Politics: Realist Machiavellism or Normative Kantianism?

Araştırma Makalesi – Research Articles

Pages-Sayfalar: 67-85

Mehmet KAPUSIZOĞLU

Strategic Leadership: A Systematic Literature Review and Research Agenda

Stratejik Liderlik: Sistematik Literatür Taraması ve Araştırma Gündemi

Araştırma Makalesi – Research Articles

Pages-Sayfalar: 86-102

Zafer ÇAKMAK

Hamas'ın 7 Ekim 2023 İsrail Saldırısı Sonrası "Direniş Eksenini"nin Krizi

The Crisis of the "Axis of Resistance" Following Hamas' October 7, 2023 Attack on Israel

Araştırma Makalesi – Research Articles

Pages-Sayfalar: 103-112

Murat CİNGÖZ

Uluslararası İlişkilerde Amerikan Merkezliliği: Kurumsal Hâkimiyet, Yayıncılık Yoğunlaşması ve Teorik Alanın Yapısı

American Centricity in International Relations: Institutional Dominance, Publishing Concentration and the Structure of the Theoretical Field

Araştırma Makalesi – Research Articles

Pages-Sayfalar: 113-132

İbrahim KURNAZ

Yazarlara Duyuru

Author Guidelines

Türkiye’deki Holdinglerin İlişkisz Çeşitlenme ve Uluslararasılaşma İlişkisinin İş Sistemi Üzerinden İncelenmesi^{*}

An Examination of the Relationship Between Unrelated Diversification and Internationalization of Holdings in Turkey Through the Business System

Abdullah Yağız AKGÜL^a, Onur DİRLİK^b,✉

MAKALE BİLGİSİ

<i>Makale Geçmişi</i>	
Başvuru	20 Ağustos 2025
Kabul	26 Eylül 2025
Yayın	7 Ekim 2025
Makale Türü	Araştırma Makalesi

Anahtar Kelimeler

Türk İş Sistemi,
İlişkisz Çeşitlenme Hızı,
Uluslararasılaşma Oranı,
İşletme Grupları.

ÖZ

Bu çalışma, Türk iş sisteminin temel aktörlerinden olan holdingleri, ilişkisz çeşitlenme hızı ve uluslararasılaşma oranı ekseninde kapsamlı şekilde incelemektedir. Araştırma, nicel bir tasarımla yürütülmüş, ilişkisz çeşitlenme ve genişleme hızları, literatürde kullanılan çeşitlenme ve büyüme ölçütlerinden (Rumelt, 1974; Hoskisson & Hitt, 1990; Hitt, Hoskisson & Kim, 1997) uyarlanmış, Türk holdinglerinin tarihsel genişleme ve çeşitlenme süreçlerini zamana duyarlı şekilde ölçümleyebilmek için hız kavramı dahil edilerek özelleştirilmiştir. Bulgular, korelasyon analizleri aracılığıyla test edilmiştir. Araştırmada, 2022 yılına ait ISO 500, ISO İkinci 500, Fortune 500 ve ENR 250 listeleri esas alınarak, net satış tutarı büyüklükleriyle öne çıkan işletmeler belirlenmiş ve bu işletmelerin bağlı olduğu holdingler örneklem olarak seçilmiştir. Yapılan analizler sonucunda, ilişkisz çeşitlenme sonucu kurulan işletmelerin, örneklemde yer alan holdinglerin toplam net satışlarının yaklaşık yüzde yirmi beşini temsil ettiği tespit edilmiştir. Aynı zamanda, holdinglerin yaklaşık yüzde on birinin ne çeşitlenme ne de genişleme kaydetmediği, geri kalan yüzde altmış üçlük kısmın ise ilişkisz çeşitlenme yapmadan genişleyerek temsil edildiği ortaya çıkmıştır. Özellikle ilişkisz çeşitlenme hızı temelinde yapılan gruplandırmada, beş ayrı kategori oluşturulmuş ve bu grupların toplam ihracat içindeki paylarının anlamlı ve negatif yönde bir ilişki sergilediği belirlenmiştir. Bu bulgu, ilişkisz çeşitlenme hızı ile ihracat rakamları arasında negatif bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır.

ARTICLE INFO

<i>Article History</i>	
Received	20 August 2025
Accepted	26 September 2025
Available Online	7 October 2025
Article Type	Research Article

Keywords

Turkish Business System,
Unrelated Diversification Speed,
Internationalization Ratio,
Business Groups.

ABSTRACT

This study provides a comprehensive examination of business groups, particularly holdings as the central actors of the Turkish business system, through the lens of unrelated diversification speed and internationalization ratio. The research was conducted with a quantitative design, in which the measures of unrelated diversification and expansion speed were adapted from the diversification and growth metrics used in the literature (Rumelt, 1974; Hoskisson & Hitt, 1990; Hitt, Hoskisson, & Kim, 1997) and customized through the inclusion of the concept of speed to capture the temporal dimensions of Turkish holdings’ historical expansion and diversification processes. The findings were tested through correlation analyses. Based on the 2022 rankings of ISO 500, ISO Second 500, Fortune 500, and ENR 250, firms that stood out with their turnover were identified, and the holdings to which these firms belong were selected as the sample. The analyses reveal that firms established through unrelated diversification account for approximately twenty-five percent of the total net sales of the sampled holdings. Moreover, it was found that around eleven percent of the holdings neither diversified nor expanded, while the remaining sixty-three percent expanded without engaging in unrelated diversification. Notably, when the holdings were grouped according to unrelated diversification speed, five distinct categories emerged, and these groups demonstrated a significant and negative relationship with their share in total exports. This finding indicates a negative correlation between unrelated diversification speed and export performance.

^{*} Bu çalışma Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde, danışmanlığını Doç. Dr. Onur DİRLİK’in yürüttüğü Abdullah Yağız AKGÜL tarafından yazılan “Türk İş Sisteminde Devlet Sermaye İlişkisinin Dönemsel Olarak İncelenmesi” isimli doktora tezinden üretilmiştir.

✉ Sorumlu Yazar/Corresponding Author

^a Doktora Öğrencisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, E-Posta: a.yagizakgul@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-2328-364X>

^b Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Eskişehir, E-Posta: onur@ogu.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7045-0774>

✍ Yazarlar bu çalışmanın tüm süreçlerinin araştırma ve yayın etiğine uygun olduğunu, etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine uyduğunu beyan etmiştir. Aksi bir durumda Akdeniz İİBF Dergisi sorumlu değildir.

EXTENDED SUMMARY

Research Problem / Research Questions

This study examines the relationship between unrelated diversification and internationalization among large Turkish holding groups within the framework of the Turkish business system. The study puts forward two hypotheses: The first is that the share of unrelated diversification in the total revenues of Turkish holdings remains limited (at most 40%). The second is that there is a negative relationship between the speed of unrelated diversification and the level of internationalization. The originality of the study lies in empirically testing these assumptions within Turkey's institutional and structural context, which is frequently defined as a "state-led business system." The analysis of 58 major holdings contributes to understanding the relationship between unrelated diversification speeds and internationalization rates of firms in Turkey.

Literature Review

The relationship between diversification and performance has been intensively debated in the strategic management literature since Rumelt's (1974) pioneering study. These debates have revealed how diversification strategies affect firm performance across different dimensions. Early studies particularly argued that unrelated diversification weakens strategic focus and may negatively affect international competitiveness (Hoskisson and Hitt, 1990). Later research supported this view, showing that excessively diversified firms struggle to sustain global competitive advantage (Palich, Cardinal, and Miller, 2000). Penrose's (1959) growth theory and the empirical findings of Hitt, Hoskisson, and Kim (1997) demonstrated that focused and specialized firms can transfer their resources and capabilities more effectively to international markets.

The National Business Systems approach (Whitley, 1999; Hall and Soskice, 2001; Amable, 2003) provides a theoretical framework explaining how cross-country differences shape corporate strategies. In developing economies, institutional voids and state interventions make unrelated diversification a widespread strategy (Khanna and Palepu, 1997; Carney et al., 2011).

In the Turkish case, the literature emphasizes that the country falls into the category of a "state-organized business systems" and that the diversification paths of holdings have historically been shaped by state support (Buğra, 1994; Öniş and Türem, 2001). In this context, unrelated diversification may be considered a natural outcome of the institutional structure of the Turkish business system. Therefore, it can be expected that the dispersion of strategic focus will correspond with relatively low levels of internationalization. However, the presence of holdings in Turkey that pursue unrelated diversification while also achieving success in international markets raises questions about the dynamics of the business system. This suggests that Turkish holdings do not exhibit a homogeneous pattern in their diversification and internationalization strategies, but instead display diverse orientations.

Previous studies on Turkey show that holdings have often diversified into unrelated sectors through state incentives and institutional deficiencies (Çolpan and Hikino, 2008). However, the literature also points out that such strategies

provide only limited benefits for global competitiveness. Guillén (2000) notes that state-supported diversification facilitates the development of domestically diversified holding groups but does not guarantee international success. In this regard, the study fills a gap in the literature by systematically testing the interaction between diversification speed and internationalization in Turkish holdings.

Method

The research adopts a quantitative design based on secondary data. The sample consists of 58 holding groups identified from the 2022 ISO 500, ISO Second 500, Fortune 500 Turkey, and ENR 250 lists. These lists cover Turkey's largest industrial and construction firms and represent more than 70% of national corporate revenues.

Three key variables were defined: Expansion Speed, Unrelated Diversification Speed, and Internationalization Ratio. Expansion speed was calculated based on the founding years of subsidiaries and their revenue contributions. Unrelated diversification speed was measured through entries into unrelated sectors using NACE codes, taking into account revenue contributions and establishment dates. The internationalization ratio was defined as the proportion of export revenues to total revenues.

Holdings were grouped into five categories according to unrelated diversification speed: "None," "Slow," "Moderate," "Fast," and "Very Fast." Correlation analyses were conducted to test the relationship between diversification speed and internationalization. This method allowed for the testing of hypotheses and the identification of patterns in the strategic orientations of holdings.

Findings and Conclusions

The findings confirmed the hypotheses and revealed the unique characteristics of the Turkish business system. First, although 52% of the holdings engaged in unrelated diversification, the share of these activities in total revenues was limited to 25%. This figure, below the hypothesized 40% threshold, indicates that the financial weight of unrelated diversification is limited.

Second, a strong and negative relationship was identified between unrelated diversification speed and internationalization. Pearson correlation analysis showed a significant and high-level negative correlation ($r = -0.92$) between unrelated diversification speed and export revenues. Holdings in the "None" and "Slow" categories accounted for approximately 70% of total exports, while the contributions of the "Fast" and "Very Fast" groups remained limited. In other words, as unrelated diversification decreases, export performance increases.

These results demonstrate that Turkish holdings achieve success in international markets primarily through focused expansion and specialization rather than unrelated diversification.

The study provides two important contributions. First, it empirically confirms the inverse relationship between unrelated diversification and internationalization in the Turkish context. Second, it highlights the heterogeneity among holdings.

Nonetheless, some limitations exist. The research relies solely on cross-sectional data from 2022 and cannot reveal long-term trends. NACE codes may not always fully capture strategic unrelatedness; some sectors may have different codes but still form part of vertical integration. Furthermore, export data may have limited accuracy due to reporting discrepancies. While these constraints limit generalizability, the strong findings are sufficient to illustrate structural patterns. Future research could benefit from qualitative methods examining managerial decisions and political ties or from comparative analyses with other developing countries.

In conclusion, this study shows that in Turkey's state-led business system, unrelated diversification still exists but its financial weight and contribution to international competitiveness remain limited.

1. Giriş

Küresel ekonomi giderek daha rekabetçi hale geldikçe, firmaların büyüme ve sürdürülebilirlik arayışları farklı stratejik yönelimlerle şekillenmektedir. Bu stratejilerin başında organik genişleme, çeşitlenme ve uluslararasılaşma gelmektedir (Ansoff, 1957; Chandler, 1962; Hitt, Ireland ve Hoskisson, 2009). Ancak firmaların bu stratejileri nasıl ve ne ölçüde benimsediği, yalnızca ekonomik rasyonaliteye değil, aynı zamanda içinde bulundukları kurumsal ve ulusal bağlama da sıkı sıkıya bağlıdır. Bu nedenle, işletme literatüründe son otuz yılda giderek önem kazanan Ulusal İş Sistemleri (National Business Systems) yaklaşımı, firmaların stratejik davranışlarını anlamada kritik bir çerçeve sunmaktadır (Whitley, 1999; Hall ve Soskice, 2001; Amable, 2003).

Ulusal iş sistemleri literatürü, her ülkenin kendine özgü kurumsal düzenlemeler ve devlet-iş dünyası ilişkileri üzerinden farklı iş yapma biçimleri geliştirdiğini ileri sürer. Bu bağlamda, işletmelerin çeşitlenme ve uluslararasılaşma stratejileri ülkeler arasında farklılaşmaktadır. Örneğin, bankacılık ve sermaye piyasalarının güçlü olduğu koordineli piyasa ekonomilerinde holdinglerin ilişkili çeşitlenmeye daha fazla yöneldikleri, piyasa temelli ekonomilerde ise uzmanlaşmanın daha baskın olduğu görülmektedir (Guillén, 2001; Morgan, Whitley ve Moen, 2005). Buna karşılık, gelişmekte olan ülkelerdeki holdinglerin çeşitlenme stratejileri genellikle kurumsal boşluklar ve devletle yakın ilişkiler çerçevesinde şekillenmektedir (Khanna ve Palepu, 1997; Guillén, 2000; Khanna ve Yafeh, 2007; Carney vd., 2011).

Türkiye örneğinde ise literatür, ülkenin “devlet güdümlü iş sistemi” kategorisine girdiğini vurgulamaktadır (Buğra, 1994; Öniş ve Türem, 2001; Dirlik, 2016). Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren sermaye birikiminin büyük ölçüde devlet desteğiyle gerçekleşmesi, Türkiye'deki holdinglerin sektörel çeşitlenmelerini ve büyüme stratejilerini doğrudan etkilemiştir. Bu nedenle Türkiye'de holdingler, genellikle ilişkisiz çeşitlenme yoluyla faaliyet alanlarını genişletmiş ve uluslararası pazarlarda farklı başarı düzeyleri sergilemiştir (Çolpan ve Hikino, 2008; Guillén, 2000).

Uluslararasılaşma stratejileri açısından bakıldığında ise, kaynak tabanlı görüş (resource-based view) ve eklektik paradigma (Dunning, 1988) holdinglerin dış pazarlara açılma biçimlerini açıklamada yol gösterici olmaktadır. Literatür, odaklanmış ve uzmanlaşmış firmaların

uluslararası pazarlarda daha başarılı olduklarını gösterirken (Hitt, Hoskisson ve Kim, 1997), aşırı çeşitlenmiş holdinglerin uluslararası rekabet gücünde sınırlı kaldığını ortaya koymaktadır (Palich, Cardinal ve Miller, 2000). Bu nedenle, ilişkisiz çeşitlenme ile uluslararasılaşma arasında çoğunlukla ters yönlü bir ilişkinin bulunduğu öne sürülmektedir (Rumelt, 1974; Hoskisson ve Hitt, 1990). Ayrıca, mevcut meta-analizler ve panel çalışmaları, uluslararası çeşitlenmenin firma performansına etkisinin doğrusal olmadığını, genelde negatif ya da bağımlı sonuçlar verdiğini ortaya koymuştur. Bu durum firmaların hem coğrafi hem de ürün çeşitlenmesini aynı anda yönetirken artan karmaşıklık ve koordinasyon maliyetleriyle karşılaştıklarını göstermektedir (Arte, 2022). Bazı çalışmalar, ilişkisiz çeşitlenmenin uluslararası pazarlara giriş stratejilerinde risk dağıtımı ve dayanıklılık (resilience) sağladığını, özellikle tedarik/ talep şoklarına karşı bir tampon işlevi görebileceğini ileri sürmüştür (Essuman, 2022). Öte yandan, yurtdışı bağlı ortaklıkların (subsidiaries) ürün portföyündeki çeşitlenmenin, ana firmanın inovasyon ve performans sonuçlarını etkilediğini gösteren daha yeni kanıtlar da mevcuttur. Bu bulgular, uluslararası genişlemenin sadece coğrafi değil aynı zamanda iş portföyü bileşimini de dönüştürdüğünü bize göstermektedir (Wang, 2024).

Sonuç olarak literatür, ilişkisiz çeşitlenme ile uluslararasılaşma arasındaki ilişkinin tek boyutlu olmadığını, firmanın yetenekleri, sahiplik yapısı, sektör dinamikleri ve uluslararası pazarlama, operasyonel kapasite gibi faktörlerin bu stratejiler arasındaki etkileşimi belirlediğini vurgulamaktadır (Hitt vd., 2009; Arte, 2022; Cuervo-Cazurra, 2023). Uygulama açısından bu, yönetimlerin çeşitlenme kararlarını alırken uluslararası operasyonların getireceği koordinasyon maliyetleri ve potansiyel sinerjileri dikkatle değerlendirmesi gerektiği anlamına gelir.

Türkiye'de ise büyük holdinglerin sektörel çeşitliliği, çoğunlukla kurumsal baskıların (örneğin, regülasyonlar, teşvikler, siyasi ilişkiler) bir sonucudur. Bu nedenle çeşitlenmenin performans üzerindeki etkisi bağlamsal olarak sorgulanmalıdır. Türkiye ekonomisinde net satışları açısından önemli bir yer tutan holdinglerin, izomorfik politikaları benimseyip benimsemediği bu çalışmada seçilen örneklem üzerinden analiz edilerek, benzeşen işletme gruplarının kümelenmesiyle anlamlı farklılıklar araştırılacaktır. Sonuç olarak, tek bir kurumsal baskının mı yoksa farklı baskı alanlarının mı etkin olduğuna dair kesin olmasa da fikir verici sonuçlar hedeflenmektedir. Bu çalışma, Türkiye'deki büyük holdinglerin ilişkisiz çeşitlenme hızları ile uluslararasılaşma oranları arasındaki ilişkiyi ampirik olarak test ederek, ulusal iş sistemleri literatürüne özgün bir katkı sunmayı amaçlamaktadır. Böylelikle, Türk iş sisteminin güncel dinamikleri ve holdinglerin stratejik yönelimleri hem kuramsal hem de uygulamalı düzeyde tartışmaya açılacaktır.

2. Kuramsal Çerçeve

2.1. Ulusal İş Sistemleri ve Türkiye'nin Konumu

İşletmelerin kurumsal yapılarını ve stratejik yönelimlerini anlamak için ülkelerin içinde bulundukları ulusal iş sistemleri (Whitley, 1999) önemli bir referans sunmaktadır. Bu yaklaşıma göre her ülke, kendine özgü kurumsal yapıları

nedeniyle farklılaşan bir iş yapma biçimine sahiptir. Türkiye özelinde, birçok araştırmacı bu çerçeveyi esas alarak Türkiye'yi "devlet güdümlü iş sistemi" olarak tanımlamıştır (Buğra, 1994; Öniş ve Türem, 2001). Bu sistemde devlet, sermaye birikiminin başat aktörü olarak konumlanmış ve büyük işletme gruplarının oluşumunda belirleyici bir rol üstlenmiştir. Holding yapılarının çeşitlenmiş ve ilişkisiz sektörlerde faaliyet göstermesi, bu sistemin tipik çıktısı olarak görülmektedir. Bu çalışmada tam da bu durum mercek altına alınmaktadır.

Ulusal iş sistemlerinin dahil olduğu kurumsal kuram, örgütlerin sadece rasyonel ekonomik gerekçelerle değil, aynı zamanda kurumsal çevrenin beklentileri doğrultusunda şekillendiğini ileri sürer (DiMaggio ve Powell, 1983). Bu bağlamda işletmeler, çevrelerine meşruiyet sağlamak amacıyla benzeşme (isomorfizm) eğilimindedir. Ancak devlet güdümlü yapılarda bu benzeşme, sadece sektörel uzmanlaşmayı değil, aynı zamanda ilişkisiz alanlara açılma gibi görünürde rasyonel olmayan çeşitlenme stratejilerini de içerebilir. Bu durum, kamu kaynaklarına erişim kolaylığı, risk dağılımı sağlama veya siyasi belirsizlikleri minimize etme gibi bağlamsal rasyonalitelerle açıklanabilir.

Türkiye'de holdingler uzun süre hem ekonomik kalkınmanın hem de sanayileşme stratejilerinin merkezi aktörleri olmuştur. Holdinglerin örgüt yapıları hem aile/kontrol dinamikleri hem de devlet-politika ilişkileri ile sıkı şekilde iç içe geçmektedir. Koç, Sabancı, Doğan ve benzeri büyük holdinglerin tarihsel gelişimi, dikey ve yatay entegrasyonun yanı sıra çoklu iş birimlerini yöneten merkezi holding mekanizmalarının nasıl kurulduğunu göstermiştir; bu yapılar kaynak tahsisi, sermaye içi transferler, grup içi finansman ve stratejik yönetim uygulamaları aracılığıyla iş sistemi düzeyinde kendine özgü bir koordinasyon modeli üretir (Colpan ve Jones, 2015, Dirlik, 2023). Literatür, Türkiye'deki holdinglerin iş sistemlerini açıklarken aile kontrolü, iş grubu hukuki yapıları ve siyasal bağlantıların rolünü vurgular. Ağ analizi temelli çalışmalar, firmalar arasındaki sahiplik ve yönetim ağlarının Türkiye'de yoğun fakat çekirdek-dış merkezli dağılım gösterdiğini ve holdinglerin merkezileşmiş karar mekanizmalarının bu ağlarda belirleyici olduğunu ortaya koymuştur (Dirlik, 2014; Duman ve Uysal, 2022). Güncel araştırmalar ayrıca holding iş sistemlerinin uluslararası stratejilerle nasıl etkileştiğini de tartışmaktadır. Türkiye'den iş gruplarının yurt dışına yatırım ve ortaklık tercihlerinde, ana motive faktörlerin pazar arayışı, risk dağıtımı ve grup sinerjilerinin ihracı olduğunu ancak bu süreçlerin performans sonuçlarının, yönetim yapısı ve aile yönetiminin özellikleriyle yakından ilişkili olduğu gösterilmiştir (Şahin, 2022). Özellikle aile-yoğun yönetim yapısına sahip holdinglerde, uzun vadeli yönelim ile kısa vadeli siyasi ya da ekonomik fırsatlara hızlı tepki verme arasında gerilimler ortaya çıkabilmektedir; bu da iş sisteminin esnekliğini ve uluslararasılaşma kapasitesini doğrudan etkiler (Karayalçın, 2025).

Bu çalışmada Türkiye'de net satışları açısından ekonominin önemli motor dinamikleri olan holdinglerin temsili bir örneklem üzerinden analiz edilerek kendi aralarındaki çeşitlenmeleri anlaşılmalı ve baskı mekanizmalarının çeşitlenmesi durumunda nasıl farklılaştıkları anlaşılmalı ve tartışılacaktır.

2.2. Genişleme, Çeşitlenme ve Uluslararasılaşma Stratejileri

Stratejik yönetim literatüründe firmaların büyüme yönelimleri üç temel stratejik eksenle ele alınır: organik genişleme, çeşitlenme ve uluslararasılaşma (Ansoff, 1957; Hitt, Ireland ve Hoskisson, 2009). Bu stratejiler, firmanın ölçeği, faaliyet alanları ve pazar coğrafyasının şekillenmesinde belirleyicidir.

Organik genişleme, firmanın mevcut faaliyet alanlarında ölçek artırması ve derinleşmesi anlamına gelir. Genişleme, kaynakların daha yoğun kullanılması, iç pazarda rekabet avantajı sağlanması ve dış pazarlara açılma kapasitesinin geliştirilmesi açısından önemlidir (Penrose, 1959; Chandler, 1962). Türkiye'de firmalar genellikle önce iç pazarda güçlü altyapı ve finansal kapasite oluşturarak, bu kaynaklarla dış pazarlara yönelmektedir. Genişleme, bu anlamda uluslararasılaşmanın ön koşulu veya katalizörü olarak görülebilir. Çeşitlenme stratejisi, bir firmanın faaliyet alanını mevcut sektörlerin dışına taşıyarak farklı iş kollarına yönelmesini ifade eder. Bu çeşitlenme, ilişkili (related) ya da ilişkisiz (unrelated) olabilir. İlişkili çeşitlenme, bilgi, kaynak ve becerilerin transferine olanak sağlarken, ilişkisiz çeşitlenme genellikle risk dağılımı veya siyasi ve kurumsal avantajlar gibi bağlamsal nedenlere dayanır (Rumelt, 1974; Markides ve Williamson, 1994). Literatürde, özellikle ilişkisiz çeşitlenmenin uzun vadede performans ve stratejik odaklanma üzerinde olumsuz etkiler yaratabileceği belirtilmektedir (Hoskisson ve Hitt, 1990; Palich, Cardinal ve Miller, 2000).

Türkiye gibi devlete yakın ilişkilerin ekonomik avantaj sağladığı ülkelerde, çeşitlenmenin çoğunlukla stratejik rasyonellikten ziyade kurumsal zorunluluklar nedeniyle ortaya çıktığı gözlemlenmektedir (Buğra, 1994; Öniş ve Türem, 2001; Özen ve Önder, 2020). O nedenle bu çalışmada çeşitlenme ilişkisiz odaklı ele alınmakta ve holdinglerin temel yapı taşı olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, Guillén (2000) gelişmekte olan ülkelerde işletme gruplarının oluşumuna dair üç temel yaklaşımı ortaya koymuştur. Bunlar piyasa aksaklıkları, sosyal yapı ve devlet etkinliğidir. Üçüncü yaklaşım, devlet ve finansal kurumlar tarafından yönlendirilen ekonomik kalkınma süreçlerine odaklanır. Bu yaklaşımın ilk versiyonu, Doğu Asya ülkelerindeki deneyimlere dayanmaktadır; burada güçlü ve özerk devletler, sermaye ve kaynakları istedikleri gibi tahsis ederek belirli girişimcileri yeni endüstrilere yönlendirmiş ve böylece iş gruplarının hızlı büyümesini sağlamıştır. Türkiye'de Cumhuriyet'in ilk yıllarında devletin mutlak güç olarak ekonomik kalkınmayı yönlendirmesi de bu modele benzetilebilir. İkinci versiyon ise, daha sınırlı özerkliğe sahip devletlerin ekonomik dengeyi sağlamak ve siyasi güçlerini pekiştirmek amacıyla belirli sermaye gruplarını desteklediğini savunur. Türkiye'de 1980'lerden sonra gözlemlenen ekonomik politika ve siyasal dengeler bu yaklaşımı yansıtmaktadır.

Uluslararasılaşma, firmanın faaliyetlerini ulusal sınırların dışına taşıması ve küresel pazarlarda rekabet etmesi sürecidir. Bu süreç sadece pazar genişlemesi değil, aynı zamanda kurumsal dönüşüm, beceri gelişimi ve rekabet stratejilerinde yeniden yapılanmayı da içerir (Johanson ve Vahlne, 1977; Dunning, 1988). Uluslararasılaşma, firmanın iç kaynakları, yönetim yetkinlikleri ve stratejik odaklarıyla doğrudan ilişkilidir. Odaklanmış ve uzmanlaşmış firmaların

uluslararası pazarlarda daha başarılı olduğu ifade edilmektedir (Hitt, Hoskisson ve Kim, 1997). Odaklanma stratejisi ile çelişen çeşitlenmiş işletme gruplarında da uluslararası başarı yapılan analizlerde gözlemlenmiştir. Örneğin Wu, Fan ve Chen'in (2022) gelişmekte olan ülke çokuluslu şirketleri üzerine yaptığı yirmi yıllık meta-analiz ile uluslararasılaşmanın performans üzerindeki genel olarak olumlu etkilerini vurgulamaktadır, ancak bu ilişkinin hükümet kalitesi ve kurumsal yapılar tarafından şekillendiği de belirtilmektedir. Bu durumda ilişkisiz çeşitlenme ve uluslararasılaşma arasındaki ilişkide dönemselliğin ve bağlamın etkisini göz önüne almak gerekmektedir. .

Türkiye bağlamında yapılan çalışmalar kuramsal tartışmayı somutlaştırmaktadır. Dirlik (2023), 75 işletme grubu ve 808 dış birim üzerinden yaptığı analizlerde, endüstri çeşitlendirmesi ile grup büyüklüğünün uluslararasılaşmanın lokasyon seçimi ve giriş biçimi üzerinde belirleyici olduğunu; buna karşılık faaliyet süresi ve uluslararası deneyimin daha sınırlı ve desen-bağımlı etkiler sergilediğini göstermektedir. Sezgili (2017), Türk işletme gruplarında büyüklük ile çeşitlenme ve uluslararasılaşma arasında anlamlı ilişkiler bulurken, kuruluş dönemi değişkeninin beklenen kurumsal çevre etkisini zayıf yansıttığını saptamıştır. Özkara, Kurt ve Karayormuk (2008) ise 1980 öncesi ve sonrası işletme gruplarını karşılaştırarak, eski grupların daha yüksek çeşitlenme düzeyini sürdürdüklerini, ancak uluslararasılaşma stratejilerinde belirgin bir farklılık göstermediklerini ortaya koymuştur. Bu durum, çeşitlenmenin tarihsel bağlama göre farklı performans sonuçları doğurduğunu düşündürmektedir.

Bu bulgular ve kuramsal yaklaşımlar, Türkiye'nin devlet güdümlü iş sistemi bağlamında çeşitlenme–uluslararasılaşma ilişkisinin farklılaşabileceğini düşündürmektedir. Guillén'in (2000) devletin kısmi etkinliğine vurgu yapan üçüncü yaklaşımının ikinci versiyonu da göz önüne alındığında, ilişkisiz çeşitlenme hızının düşük olduğu holdinglerin daha yüksek uluslararasılaşma oranları yakalayabilmesi olasıdır. Bu kuramsal ve ampirik arka plan, çalışmada test edilen hipotezlerin temelini oluşturmaktadır.

2.3. Hipotezlerin Kuramsal Gereçekleri

Bu çalışmada ortaya konan iki hipotez, hem literatürdeki temel kuramsal yaklaşımlara hem de Türkiye bağlamındaki güncel ampirik bulgulara dayanmaktadır. Türkiye'nin ilk holdingleri, devlet yönlendirmesi veya desteğiyle çeşitli sektörlerle girmiştir (Buğra, 1994, 2017). Ancak aksak piyasa teorisi kapsamında, piyasa koşullarının zaman içinde gelişmesiyle birlikte bu çeşitlenme biçiminin ağırlığının azalacağı öngörülmektedir (Khanna ve Yafeh, 2007; Guillén, 2000). Son dönem çalışmalarda da (Wu, Fan ve Chen, 2022; Dirlik, 2023), çeşitlenmenin toplam satışlardaki payının sınırlı kaldığı ve odaklanmış firmaların uluslararası pazarlarda daha avantajlı olduğu gösterilmiştir. Bu bağlamda, öncelikle günümüz koşullarında holdinglerin ilişkisiz çeşitlenme kapsamındaki ekonomik ağırlığının ne düzeyde olduğunu tespit etmek gerekmektedir. Kuramsal çerçeveden hareketle, ilişkisiz çeşitlenmenin toplam net

satışlar içindeki payının, holdinglerin büyük bir kısmı için sınırlı kalacağı beklenebilir.

Bu nedenle ilk hipotez şu şekilde önerilmektedir:

H1: Örneklemde yer alan holdinglerin toplam net satışlarının küçük bir kısmı (örneğin, en fazla %40) ilişkisiz çeşitlenmeden kaynaklanmaktadır.

İlişkisiz çeşitlenme ihtiyacı, piyasa aksaklıklarının azalması ve holdinglerin yeterli sermaye birikimine ulaşmasıyla birlikte azalmaktadır. Bu gelişmeler doğrultusunda, holdinglerin kaynaklarını yeni sektörlere yaymak yerine mevcut faaliyet alanlarında uzmanlaşmaya ve uluslararası pazarlarda rekabet avantajı kazanmaya yönelmeleri beklenmektedir. Başka bir deyişle, holdingler artık ilişkisiz çeşitlenme yerine derinleşme ve uluslararasılaşmaya odaklanarak sürdürülebilir büyüme stratejileri geliştireceklerdir. Ek olarak literatürde de uzun süredir tartışıldığı üzere, aşırı çeşitlenme odak kaybına yol açarak uluslararası rekabet gücünü zayıflatabilmektedir. (Rumelt, 1974; Hoskisson ve Hitt, 1990; Palich, Cardinal ve Miller, 2000). Her iki açıklama da (ilki; aksak piyasanın aksaklığını yitirmesi sonrası strateji değişikliği olarak uluslararasılaşma, ikincisi; stratejik bir hamle olarak uluslararasılaşma tercihi karşılığında kurgulanmış bir odaklanma stratejisi) ilişkisiz çeşitlenme ve uluslararasılaşma arasında negatif bir ilişkiye vurgu yapmaktadır. Gelişmekte olan ülke bağlamlarında yapılan güncel araştırmalar, bu ilişkinin kurumsal yapılar ve devlet desteği tarafından da şekillendirildiğini göstermektedir (Wu, Fan ve Chen, 2022). Türkiye üzerine yapılan çalışmalar da benzer biçimde çeşitlenmenin tarihsel bağlama göre farklı sonuçlar doğurduğunu ortaya koymaktadır (Özkara, Kurt ve Karayormuk, 2008; Sezgili, 2017). Bu bağlamda, holdinglerin ilişkisiz çeşitlenme hızına göre sınıflandırılması yapıldığında, ihracat satışları ile ilişkisiz çeşitlenme hızı arasında ters yönlü bir ilişki olması beklenir. Yani, ilişkisiz çeşitlenme hızı arttıkça, toplam ihracat satışlarının azalması öngörülür. Bu varsayıma dayanarak ikinci hipotez aşağıdaki şekilde ifade edilmiştir:

H2: Holdinglerin ilişkisiz çeşitlenme hızı temel alınarak yapılan sınıflandırmada, toplam ihracat satışları ile ilişkisiz çeşitlenme hızı arasında negatif bir ilişki vardır; çeşitlenme hızı azaldıkça ihracat satışları artar.

3. Yöntem

3.1. Araştırma Tasarımı ve Amacı

Bu çalışma, Türk holdinglerinin ilişkisiz çeşitlenme stratejileri ile uluslararasılaşma eğilimleri arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlayan ikincil veri kaynaklı nicel bir analizdir. Bu doğrultuda, holdinglerin kurumsal stratejilerini temsil ettiği düşünülen iki temel değişken tanımlanmış ve bu değişkenler arasındaki ilişkiler, değişkenlerin sürekli ve nicel verilerden oluşması nedeniyle, Pearson korelasyonu ile test edilmiştir. Benzer metodolojik yaklaşımlar Rumelt (1974) ve Hoskisson & Hitt (1990) tarafından çeşitlenme ölçümünde, Hitt, Hoskisson & Kim (1997) tarafından ise çeşitlenme ile uluslararasılaşma arasındaki ilişkinin incelenmesinde uygulanmıştır. Ayrıca Wu, Fan & Chen (2022) gibi güncel çalışmalar da gelişmekte olan ülke çokuluslularında bu metodolojiyi kullanarak benzer ilişkileri test etmiştir. Türkiye bağlamında ise Dirlik (2023) benzer biçimde

ikincil veriler üzerinden çeşitlenme ve uluslararasılaşma değişkenlerini farklı boyutlarıyla ele alarak değişkenler arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Bu doğrultuda şu adımlar izlenmiştir:

- 2022 yılı itibarıyla aktif olan ve yüksek net satış hacmine sahip holdingler tespit edilmiştir.
- Her holdingin ilk işletmesi ile sonradan kurduğu işletmeler arasındaki yıl farkı ve bu işletmelerin toplam net satışlara katkısı dikkate alınarak genişleme hızı hesaplanmıştır.
- Holdingin ilişkisiz alanlara yönelip yönelmediği örnekleme yer alan bağlı işletmelerinin NACE kodları ile değerlendirilmiş, işletmelerin kuruluş veya satın alma tarihi ve net satış katkısı kullanılarak ilişkisiz çeşitlenme hızı hesaplanmıştır.
- Ayrıca, holdingin ihracat satışları uluslararasılaşma oranı belirlenmiştir.

Bu iki temel değişkene dayalı olarak aşağıdaki analiz stratejisi uygulanmıştır:

- Öncelikle ilişkisiz çeşitlenme durumunun örneklem içerisindeki konumuna bakılmıştır.
- Daha sonra tüm holdinglerin ilişkisiz çeşitlenme hızları küçükten büyüğe olacak şekilde sıralanıp, anlamlı görüldüğü noktalardan bölünerek “Yok”, “Yavaş”, “Orta”, “Hızlı” ve “Çok Hızlı” olacak şekilde holdingler sınıflandırılmıştır.
- Sonrasında ilişkisiz çeşitlenme hızı için yapılan gruplamada her grup için toplam net satış, toplam ihracat, toplam ilişkisiz çeşitlenme hızları ve ortalama ilişkisiz çeşitlenme hızları hesaplanmıştır. Toplam ihracat ve ortalama çeşitlenme hızları korelasyon analizine tabi tutulmuştur.

Bu analizler aracılığıyla, Türkiye’deki iş sisteminin güncel yönelimleri üzerine ampirik bir katkı sunulması hedeflenmiştir.

3.2. Örneklem ve Veri Seti

3.2.a. İşletme Gruplarının Tespiti ve Veri Seti Oluşturma Süreci

Literatürde kendilerini holding ya da işletme grubu olarak tanımlayan örgütlerin listelenmesine yönelik çalışmalar mevcuttur. Ancak bu grupların değişken ve dinamik yapısı ile araştırmanın güncelliği nedeniyle, bu çalışma için yeni bir listeleme yapılması gerekli görülmüştür. Bu amaçla, Türkiye ekonomisindeki en büyük işletmelerin listelendiği 2022 yılı İSO 500 (Birinci 500 ve ikinci 500) (http-1; http-2) ve Fortune 500 (http-3) listelerinden yararlanılmıştır. İSO 500 listesi, yıllık net satışlar, ihracat rakamları, NACE kodları gibi ayrıntılar sunduğu için tercih edilmiştir. Fakat liste yalnızca sanayi kuruluşlarını içerdiğinden, ülke ekonomisinde önemli paya sahip tüm holdinglere ulaşmakta sınırlılık göstermiştir. Bu nedenle, veri setinin kapsamını genişletmek adına Fortune 500 listesi ve özellikle yoğun yurt dışı işlem hacmi olan inşaat şirketlerinin tespiti için ENR 250 (http-4) listesi de kullanılmıştır. ENR 250, dünya çapında faaliyet gösteren en çok gelir elde eden inşaat firmalarını içermektedir. Her listenin 2022 yılı verisi esas alınmıştır.

Veri seti oluşturulmaya başlanmadan önce yapılan ön çalışmada, İSO 500 listesi üzerinden net satışlar açısından en büyük işletme gruplarına bakılmış ve 21 holding tespit edildiğinde, bu holdinglerin bağlı şirket net satışlarının toplam 1000 işletme arasında %77’lik bir oranı temsil ettiği görülmüştür. Bu nedenle, çalışmada listeler açısından kritik işletmelerin ilk 200 arasında olabileceği düşünülmüş ve bu işletmeler öncelikli olarak ele alınmıştır. Süreç aşağıdaki gibi yürütülmüştür.

İlk Aşama: İSO 500 İncelemesi

İSO 500 listesi, ilk 500 ve ikinci 500 olarak yayımlanmaktadır. Bu iki liste Excel programında tek bir dosyada birleştirilmiş, her sütun ilgili satırdaki şirket için gerekli bilgileri içerecek şekilde yapılandırılmıştır. Bunun yanı sıra, şirketlerin holding bağlantılarını ve kuruluş/satın alma yıllarını takip etmek için aşağıdaki kolonlar eklenmiştir.

“Varsa Holding Adı//Kaynak//Şirket Kuruluş/Satın Alma Yılı//Holding Kuruluş Yılı”

İlk şirketten başlanarak internet kaynakları üzerinden detaylı taramalar yapılmış ve bu kolonlar doldurulmuştur. Holding bağlantısı tespit edilene kadar veya bağlantı olmadığına ikna olunana kadar şu adımlar izlenmiştir:

Resmi web sitesinde “holding grup” ibaresi araştırılmıştır.

Arama motorları üzerinden doğrudan “XXX şirketi hangi holding’e bağlıdır?”, “XXX şirketi hangi gruba aittir?” sorgulamaları yapılmıştır,

Şirket sahiplerinin kimlikleri araştırılmış ve varsa holding bağlantılarının diğer şirket hesaplarından kontrol edilmiştir.

Şirket tarihçesi, satın alma veya kuruluş öncesi bilgilerinin tespiti için kontrol edilmiştir

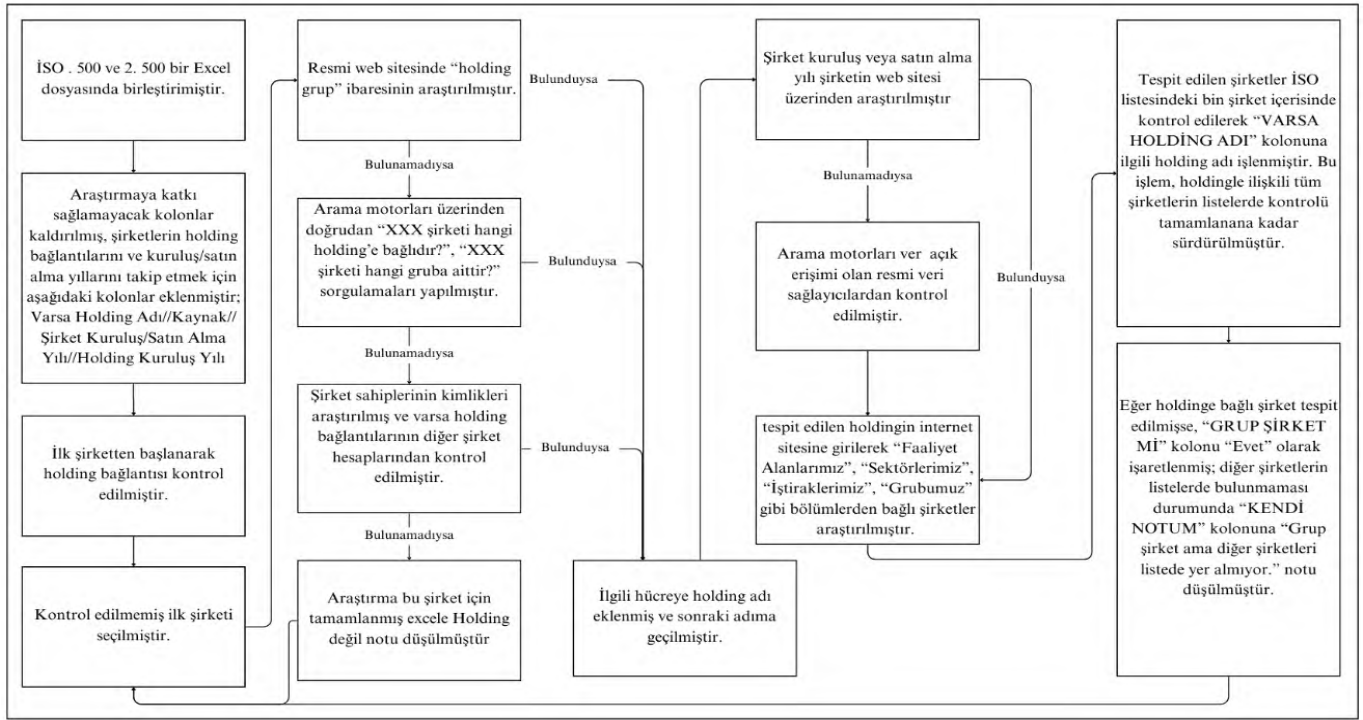
Holding tespit edildiğinde, holdingin resmi web sitesi incelenerek “Faaliyet Alanlarımız”, “Sektörlerimiz”, “İştiraklerimiz”, “Grubumuz” gibi bölümlerden bağlı şirketler araştırılmıştır. Tespit edilen şirketler İSO listesindeki bin şirket içerisinde kontrol edilerek “VARSA HOLDİNG ADI” kolonuna ilgili holding adı işlenmiştir. Bu işlem, holdingle ilişkili tüm şirketlerin listelerde kontrolü tamamlanana kadar sürdürülmüştür.

Holding bağlantısı sağlandıktan sonra, listede ilgili holding adına göre filtreleme yapılarak, boş kalan hücreler için araştırma devam ettirilmiştir. Eğer holdinge bağlı şirket tespit edilmişse, “GRUP ŞİRKET Mİ” kolonu “Evet” olarak işaretlenmiş; diğer şirketlerin listelerde bulunmaması durumunda “KENDİ NOTUM” kolonuna “Grup şirket ama diğer şirketleri listede yer almıyor.” notu düşülmüştür. Bu not, araştırmacı tarafından şu şekilde yorumlanmıştır:

Şirket ilk 200’de değilse, analiz için ikincil planda değerlendirilmelidir.

İlk 200’de ise, ilişkisiz çeşitlenme öyküsünün anlamlı bir hikaye oluşturabileceği kabul edilip analiz sürecinde dikkate alınmalıdır.

Ayrıca, aynı holdinge ait birden fazla şirket listede yer alıyorsa, bu şirketlerin kuruluş veya satın alma yılları araştırılarak ilgili kolonlara eklenmiştir. Bu işlem, ileride yapılacak ilişkisiz çeşitlenme stratejisi analizleri için temel veri olmuştur(Şekil 1).

Şekil 1. İlk Aşama ISO 500 İncelemesi

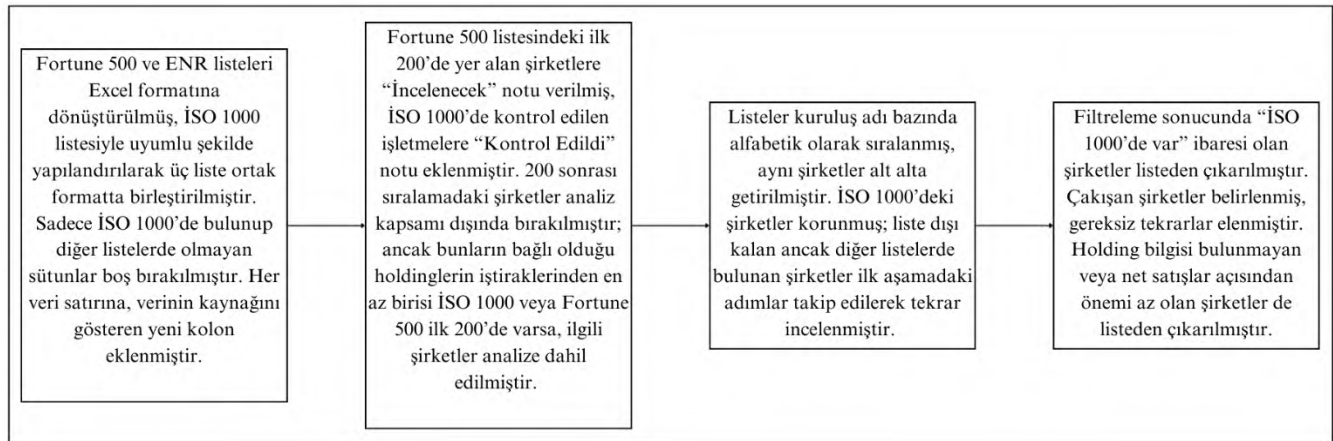
İlk 200 şirkette devlet iştiraki, yabancı sermaye ya da kooperatif yapıdaki şirketler, araştırmaya katkı sunmayacağı düşüncesiyle listeden çıkartılmıştır. ISO 500 listelerinde yer almayan ve farklı NACE kodlarına sahip şirketlerin tespiti için diğer listelere geçilmiştir.

İkinci Aşama: Fortune 500 ve ENR Listelerinin İncelenmesi

Fortune 500 ve ENR listeleri Excel formatına dönüştürülmüş, ISO 1000 listesiyle uyumlu şekilde yapılandırılarak üç liste ortak formatta birleştirilmiştir. Sadece ISO 1000'de bulunup diğer listelerde olmayan

sütunlar boş bırakılmıştır. Her veri satırına, verinin kaynağını gösteren yeni kolon eklenmiştir.

Fortune 500 listesindeki ilk 200'de yer alan şirketlere "İncelenecek" notu verilmiş, ISO 1000'de kontrol edilen işletmelere "Kontrol Edildi" notu eklenmiştir. 200 sonrası sıralamadaki şirketler analiz kapsamı dışında bırakılmıştır; ancak bunların bağlı olduğu holdinglerin iştiraklerinden en az birisi ISO 1000 veya Fortune 500 ilk 200'de varsa, ilgili şirketler analize dahil edilmiştir. Bu yöntemle zaman ve kaynak tasarrufu sağlanmıştır(Şekil 2)

Şekil 2. İkinci Aşama Fortune 500 ve ENR Listelerinin İncelenmesi.

Listeler kuruluş adı bazında alfabetik olarak sıralanmış, aynı şirketler alt alta getirilmiştir. ISO 1000'deki şirketler korunmuş; liste dışı kalan ancak diğer listelerde bulunan şirketler tekrar incelenmiştir. Örneğin Fortune 500'de 20. sırada olan ENKA Holding'in bağlı şirketlerinden biri ISO İkinci 500'de yer almasa da bu yöntemle tespit edilmiştir

Filtreleme sonucunda "ISO 1000'de var" ibaresi olan şirketler listeden çıkarılmıştır. Çakışan şirketler belirlenmiş, gereksiz tekrarlar elenmiştir. Holding bilgisi bulunmayan

veya net satışlar açısından önemi az olan şirketler de listeden çıkarılmıştır. Geriye kalan 193 şirket, araştırma için uygun görülmüştür. Net satış analizlerinde, ISO 1000'de yer alan 1000 şirketin toplam net satışları yaklaşık 5 trilyon TL iken, diğer listelerin dahil edilmesiyle 193 şirketin toplam net satışı 4,6 trilyon TL'ye ulaşmıştır. Bu, yaklaşık %70'lik kapsama oranı olup, araştırmanın kapsamı açısından tatmin edici olarak kabul edilmiştir.

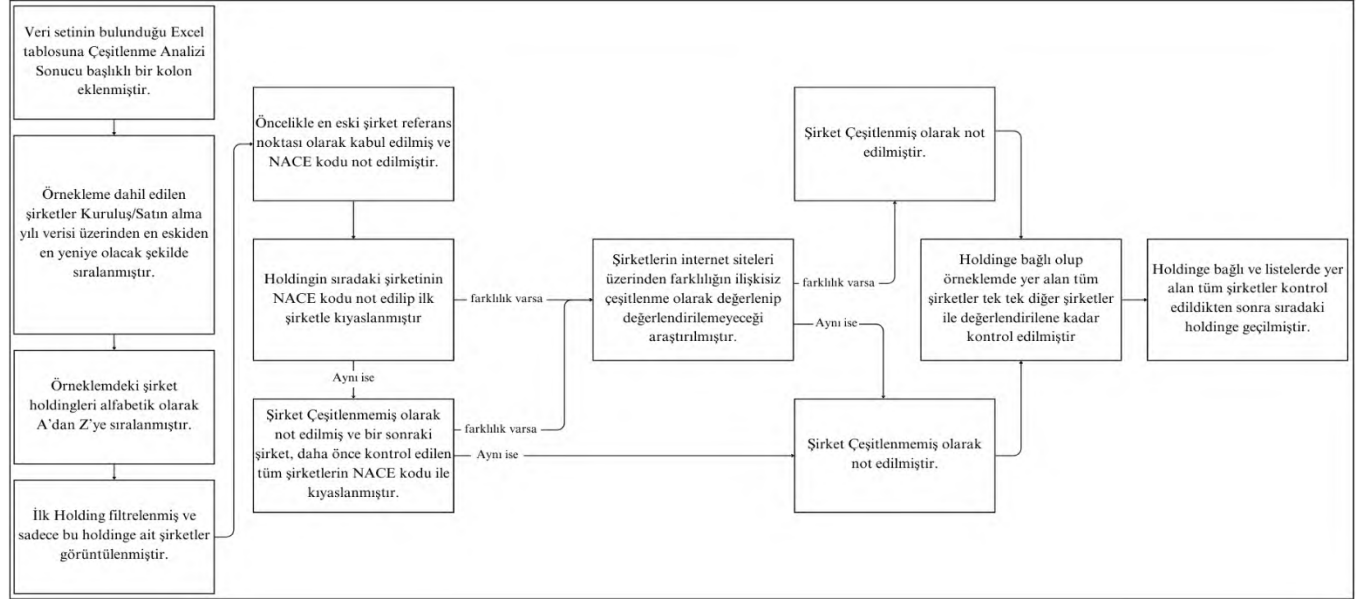
Dahil edilen şirketlerin sadece ikisinde grup şirketi tespit edilememiştir, ancak bu şirketler ENR listesinde bulunduğu için çıkarılmamıştır. Ayrıca, 19 şirketin bağlı olduğu holdinglere ait başka hiçbir şirket listede yer almamıştır, ancak net satışları açısından önemi yüksek olduğundan listede tutulmuştur. Son olarak, ihracat verisi bulunmayan holdingler çıkarılarak, toplamda 58 holdinglik veri seti oluşturulmuştur.

Üçüncü Aşama: İlişkisiz Çeşitlenmelerin Tespiti

Analiz tablosuna “Çeşitlenme Analizi Sonucu” başlıklı bir kolon eklenmiş ve holdinglerin çeşitlenme stratejisi hakkında çıkarımlar kodlanmıştır. Analiz kapsamına sadece

ISO 1000 ve Fortune 500 listelerinde yer alan şirketler dahil edilmiş, daha küçük ölçekli iştirakler dışlanmıştır. Holdingin yeni kurduğu veya satın aldığı şirketlerden en az birinin, daha önceki dönemde faaliyet gösteren şirketlerden farklı NACE koduna sahip olması durumunda işletme “çeşitlenmiş” olarak kabul edilmiştir.

Ancak bazı durumlarda farklı NACE kodlarına rağmen faaliyet alanlarının dikey bütünleşmeye işaret ettiği belirlenmiş ve bu örnekler ilişkisiz çeşitlenme olarak değerlendirilmemiştir (Şekil 3).

Şekil 3. Üçüncü Aşama İlişkisiz Çeşitlenmelerin Tespiti

Örneğin;

Ciner Grubu:

Eti Soda Üretim Pazarlama Nakliyat ve Elektrik Üretim San. ve Tic. A.Ş. (NACE 8 - Diğer madencilik)

Kazan Soda Elektrik Üretim A.Ş. (NACE 8 - Diğer madencilik)

Park Cam Sanayi ve Ticaret A.Ş. (NACE 23 - Diğer metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı)

Burada, NACE açısından ilişkisiz görünen Park Cam Sanayi'nin ham madde tedariği açısından diğer iki şirketten beslediği tespit edilmiş ve ilişkisiz çeşitlenme olarak değerlendirilmemiştir.

Erdemoğlu Holding:

Merinos Halı Sanayi ve Ticaret A.Ş. (NACE 13 - Tekstil ürünleri imalatı)

Özerdem Mensucat Sanayi ve Ticaret A.Ş. (NACE 13 - Tekstil ürünleri imalatı)

Dinarsu İmalat ve Ticaret Türk A.Ş. (NACE 13 - Tekstil ürünleri imalatı)

Sasa Polyester Sanayi A.Ş. (NACE 20 - Kimyasal madde ve ürünleri)

Zeki Mensucat Sanayi ve Ticaret A.Ş. (NACE 13 - Tekstil ürünleri imalatı).

Burada, Sasa Polyester'in diğer iştiraklerin temel hammaddesini üretmesi nedeniyle dikey bütünleşme kapsamında hayatını sürdürdüğü değerlendirilmiştir.

3.2.b. Değişken Tanımları ve hesaplanma yöntemleri

Araştırmada kullanılan değişkenler aşağıdaki şekilde tanımlanmış ve hesaplanmıştır:

Genişleme Hızı (GH);

Bu çalışmada ele alındığı şekliyle genişleme hızı, bir holdingin büyüme hızını (çeşitlenme durumunu dikkate almadan) ölçen bir göstergedir. Literatürde firmaların büyüme ve çeşitlenme eğilimlerini ölçmek için farklı yöntemler geliştirilmiştir. Rumelt (1974), çeşitlenme derecesini ölçmek için ürün-pazar dağılımına odaklanmıştır; Hoskisson ve Hitt (1990) çeşitlenme stratejilerini performans ile ilişkilendirmiştir. Benzer şekilde Hitt, Hoskisson ve Kim (1997), firmaların odaklanma ve uzmanlaşma düzeylerini uluslararasılaşma ile birlikte incelemiştir. Bu çalışmada kullanılan formül, söz konusu literatürde yer alan çeşitlenme ve büyüme ölçütlerinden uyarlanmış, ancak formüle, Türk holdinglerinin tarihsel genişleme süreçlerini zamana duyarlı biçimde ölçümleyebilmek için “hız” kavramı dahil edilmiştir. Bunun sonucu olarak genişleme hızı, bir holdingin bünyesindeki farklı şirketlerin kuruluş yıllarının ilk kurulan şirkete göre ne kadar yeni olduğu ile bu şirketlerin toplam net satışlar içindeki paylarının birlikte değerlendirilmesiyle elde edilmiştir.

Belirtilen hız, holdingin toplam net satışlarına katkıda bulunan şirketlerin, kuruluş tarihleri ve net satışlarına göre ağırlıklandırılmış bir şekilde holdingin büyüme hızına etkisini yansıtır. Yani; holdingde ne kadar yeni ve net satış açısından önemli şirketler varsa, genişleme hızı o kadar yüksek olur. Holdingin örneklemde yer alan işletmeleri üzerinden yapılan analiz sonucu elde edilen bir değişkendir. Holdinge ait işletmelerin listede yer alan ilk işletmeye göre kuruluş yılı ve net satış açısından konumu kullanılarak hesaplanır. Böylelikle holdingin mevcut net satışına ulaşmak için ne hızda genişlediği tespit edilir. Holdinge bağlı işletmelerin kuruluş yılları, ilk işletme kuruluş yılına yakın ve/veya net satış anlamında düşük ise düşük hız; eğer kuruluş tarihi 2022'ye daha yakın ve/veya net satış açısından görece büyükse yüksek hız çıkacak şekilde formülize edilmiştir. Formülün mantığını bir örnek üzerinden açıklamak gerekirse;

A Holding

İlk şirket N0 1950 yılında kuruldu. 2022 net satışı:25000 tl toplam net satışlar içindeki oranı (NC0)=0,25. Kuruluşundan bu zamana geçen süre (N0YIL)=72

İkinci şirket N1 1970 yılında kuruldu. 2022 net satışı:25000 tl toplam net satışlar içindeki oranı (NC1)=0,25 Kuruluşundan bu zamana geçen süre (N1YIL)=52

Üçüncü şirket N2 1985 yılında kuruldu. 2022 net satışı:30000 tl toplam net satışlar içindeki oranı (NC2)=0,3 Kuruluşundan bu zamana geçen süre (N2YIL)=37

Dördüncü şirket N3 2000 yılında kuruldu. 2022 net satışı:20000 tl toplam net satışlar içindeki oranı (NC3)=0,2 Kuruluşundan bu zamana geçen süre (N3YIL)=20

Formül;

N1 için Genişleme hızı hesabı $= (100 - (N1YIL / N0YIL) \times NC1)$

$= (100 - (52 \times 100 / 72)) \times 0,25 = 6.94$

N2 için hız hesabı $Hız = (100 - (N2YIL / N0YIL) \times NC2)$

$= (100 - (37 \times 100 / 72)) \times 0,3 = 14.58$

N3 için hız hesabı $Hız = (100 - (N3YIL / N0YIL) \times NC3)$

$= (100 - (20 \times 100 / 72)) \times 0,2 = 14.44$

Holding genişleme hızı = N1 HIZ + N2 HIZ + N3 HIZ

$= 6.94 + 14.58 + 14.44$

Holding genişleme hızı = 36.96

Çeşitlenme Hızı:

Çeşitlenme hızı, holdingin bünyesinde bulunan ve esas faaliyet alanı dışında, yani ilişkisiz çeşitlenme kapsamında yeni kurulan şirketlerin kuruluş yılları ve bu şirketlerin toplam net satışları içindeki payları göz önünde bulundurularak hesaplanan büyüme hızıdır.

Örneğin; eğer A Holding'de N2 ve N3 şirketleri ilişkisiz çeşitlenmeye ait ise, bu şirketlerin hız değerlerinin toplamı holdingin çeşitlenme hızını verir. Yani, çeşitlenme hızı = N2 hızı + N3 hızı şeklinde hesaplanır. Özetle yukarıda kurgulanan genişleme hızının yalnızca ilişkisiz çeşitlenmiş olarak tespit edilen işletmeler üzerinde hesaplanmasıyla

tespit edilir. Eğer işletme ilişkili çeşitlenme veya doğrudan aynı sektör yatırımı olarak değerlendirildiyse son toplamda etkisi sıfır olarak hesaplanır.

Uluslararasılaşma Oranı:

Holdingin toplam net satışı içindeki ihracat geliri üzerinden hesaplanır.

4. Analiz Stratejisi

Bu çalışmada, elde edilen değişkenler ve gruplamalar ışığında Türk iş sistemini anlamaya yönelik çok aşamalı bir analiz süreci benimsenmiştir.

58 holdingin çeşitlenme hızı değerleri küçükten büyüğe sıralanarak, anlamlı eşik değerlerden gruplara ayrılmıştır. Çeşitlenme hızı için beş grup: “Yok”, “Yavaş”, “Orta”, “Hızlı” ve “Çok Hızlı” tanımlanmıştır.

Sonrasında ilişkisiz çeşitlenme hızı için yapılan gruplamada her bir grup için toplam net satış, toplam ihracat, toplam ilişkisiz çeşitlenme hızları ve ortalama ilişkisiz çeşitlenme hızları hesaplanmıştır. Bu veriler, farklı grupların ekonomideki ağırlık ve performans farklılıklarını ortaya koymak amacıyla değerlendirilmiştir.

Çeşitlenme hızı, uluslararasılaşma oranı ve net satış değişkenleri arasındaki ilişkiler Pearson korelasyon katsayısı ile incelenmiş, değişkenler arası yönlü bağlantılar saptanmaya çalışılmıştır.

Kuramsal çerçeve ve literatüre dayanarak kurulan hipotezler, veri üzerinden istatistiksel testlerle doğrulanmaya çalışılmıştır. Özellikle, çeşitlenme hızının uluslararasılaşma oranı üzerindeki etkisi ve bu etkinin büyüklüğü ön planda tutulmuştur.

5. Bulgular

Bu çalışmada, 58 büyük Türk holdinginin, ilişkisiz çeşitlenme hızı ve uluslararasılaşma oranlarına ilişkin veriler detaylı şekilde analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular, Türkiye’de holdinglerin büyüme ve uluslararasılaşma stratejilerinin yapısal özelliklerini ortaya koymaktadır. Ayrıca bulgular bize aynı zamanda holdinglerin uluslararası pazarlara açıldıkça çeşitlenmesini azalttığını göstermektedir. Bu durum farklı baskı mekanizmalarına maruz kalmaları ile ilgili olabilir. Uluslararasılaşma derecesi düşük holdingler daha çok örgütsel alan olarak Türkiye’deki iş sisteminin kurumsal mekanizmaları ile mücadele ederken buna uygun stratejiler geliştirmiştir. Ancak ulusal piyasadan çıkan holdingler uluslararası piyasalarda maruz kaldıkları, farklı rekabet baskıları sonucu çeşitlenme stratejilerini değiştirmişlerdir. Nispeten aksak, riskli ve devlet kontroünde piyasanın yarattığı çeşitlenme baskısı uluslararasılaştıkça azalmış gözükmektedir.

5.1. İlişkisiz Çeşitlenmenin Yaygınlığı ve Ekonomideki Payı

Analiz edilen 58 holdingin 30’u bünyelerinde en az bir ilişkisiz çeşitlenmiş işletmeye sahiptir. Toplam 179 bağlı işletme arasında, 56’sının ilişkisiz çeşitlenme kapsamında olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, holdinglerin yaklaşık %52’sinin ilişkisiz çeşitlenme stratejisi kullandığını göstermektedir. Ancak, söz konusu ilişkisiz çeşitlenmiş işletmelerin toplam net satışlar içindeki payı %25 ile sınırlıdır (Tablo 1).

Tablo 1. Holdinglerin ilişkisiz çeşitlenmelerinin büyüklüğü

Durum	Toplam net satışlar (TL)	Toplam ihracat (TL)
İlişkisiz çeşitlenme tespit edilemeyen işletmeler toplamı	3.004.858.288.234,38	246.082.692.317,10
İlişkisiz çeşitlenme tespit edilen işletmeler toplamı	1.035.125.515.980,36	65.035.150.712,83
Toplam	4.039.983.804.214,74	311.117.843.029,93

Bu oran, H1’de belirtilen üst sınır olan %40’ın altında kalmaktadır. Dolayısıyla holdingler genel olarak ilişkisiz çeşitlenmeye yönelmiş olsa da, bu stratejinin toplam ekonomik büyüklük üzerindeki etkisi sınırlı düzeydedir. Ayrıca, ilişkisiz çeşitlenme kapsamındaki işletmelerin ihracat satışları toplam ihracatın yalnızca %20’sini oluşturmaktadır. Bu durum, ilişkisiz çeşitlenmenin uluslararası pazarlarda önemli bir ihracat performansı yaratmadığını göstermektedir.

Tablo 2. İşletmelerin ilişkisiz çeşitlenme hızları

Çeşitlenme hızı	Toplam net satışlar (TL)	Toplam ihracat (TL)	Sınıfa giren holding sayısı	Toplam çeşitlenme hızı	Ortalama çeşitlenme hızı
Çok hızlı	236.558.176.067,44	8.428.715.846,74	3	123,56	41,19
Hızlı	542.050.547.836,00	44.162.471.077,92	10	240,88	24,09
Orta	551.969.313.006,36	31.686.284.974,40	11	175,18	15,93
Yavaş	1.608.856.760.054,00	105.561.226.230,56	6	17,92	2,99
Yok	1.100.549.007.250,94	121.279.144.900,31	28	0	0
Toplam	4.039.983.804.214,74	311.117.843.029,93	58	557,55	

İhracat açısından, çeşitlenme hızı “Yok” ve “Yavaş” kategorisinde bulunan holdinglerin toplam ihracatı, “Hızlı” ve “Çok Hızlı” gruplara göre oldukça yüksek çıkmıştır. Özellikle “Yok” grubunda yer alan 28 holdingin ihracat performansı, toplam ihracatın yaklaşık %39’unu oluşturmaktadır. Bu durum, az çeşitlenmiş holdinglerin uluslararası pazarlarda daha güçlü olduğunu göstermektedir.

Net satışlar açısından ise, “Yavaş” ve “Orta” gruplar en yüksek net satış oranı yakalarken, “Çok Hızlı” çeşitlenme yapan holdinglerin toplam net satışları nispeten daha düşüktür.

İlişkisiz çeşitlenme hızına göre yapılan sınıflandırmada gruplar arasında belirgin farklılıklar görülmektedir. “Çok Hızlı” kategoride yalnızca 3 holding bulunmakta ve bu gruptaki toplam ihracat 8,4 milyar TL ile oldukça sınırlı kalmaktadır. Benzer şekilde, “Hızlı” grupta yer alan 10 holdingin toplam ihracatı 44,1 milyar TL düzeyinde gerçekleşmiştir. “Orta” kategorideki 11 holding, toplam 31,7 milyar TL ihracat ile sınırlı bir katkı sunmaktadır. Buna karşılık, “Yavaş” grupta yer alan yalnızca 6 holding, toplam 105,5 milyar TL ihracat ile yüksek bir performans göstermiştir. En dikkat çekici durum ise “Yok” kategorisindedir: Bu grupta bulunan 28 holding, toplam ihracatın 121,2 milyar TL’sini gerçekleştirerek yaklaşık %39’luk bir paya ulaşmıştır.

Bu sonuçlar, ihracat performansının ilişkisiz çeşitlenme hızı düşük olan ve özellikle hiç çeşitlenme yapmayan gruplarda yoğunlaştığını göstermektedir. Dolayısıyla, az sayıda holdingin bulunduğu yüksek hız grupları düşük ihracat performansı sergilerken, özellikle çok sayıda holdingi kapsayan “Yok” grubu uluslararasılaşmada en güçlü sonuçları ortaya koymaktadır.

5.2. Çeşitlenme Hızı Gruplamalarına Göre Holdinglerin İhracat Performansları

Çeşitlenme hızına göre yapılan sınıflandırma beş kategoriye ayrılmıştır: “Yok”, “Yavaş”, “Orta”, “Hızlı” ve “Çok Hızlı”. Her kategoriye giren holding sayısı ve bu holdinglerin toplam net satışları, ihracatları ile ortalama çeşitlenme hızları Tablo 2’de özetlenmiştir.

5.3. Korelasyon Analizleri

Yapılan Pearson korelasyon analizleri, değişkenler arasındaki ilişkilerin gücünü ve yönünü açıkça ortaya koymuştur (Tablo 3):

Tablo 3. Korelasyon analizi tablosu

Korelasyon	Toplam ihracat (TL)	Ortalama çeşitlenme hızı
Toplam ihracat (TL)	1	-0,920473196
Ortalama çeşitlenme hızı	-0,920473196	1

Çeşitlenme hızına göre gruplandırılan veriler üzerinden yapılan Pearson korelasyon analizi, toplam ihracat ile ortalama çeşitlenme hızı arasında güçlü ve negatif bir ilişki olduğunu göstermektedir ($r = -0.92$, $p = 0.027$, %95 GA [-0.99, -0.20]). Küçük örneklem (5 grup) nedeniyle güven aralığı geniş olmakla birlikte, ilişki istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Bu sonuç, çeşitlenme hızı arttıkça holdinglerin ihracat performanslarının anlamlı biçimde düştüğünü ortaya koymaktadır. Bu durumda H2 de desteklenmiştir.

Bu bulgular, Türk holdinglerinin uluslararasılaşma stratejilerinde daha odaklanmış ve ilişkilendirilmiş büyüme modellerine yönelmelerinin daha avantajlı olduğunu işaret etmektedir.

5.4. Bulguların Kuramsal Çerçeve ile Karşılaştırılması

Elde edilen sonuçlar, literatürdeki “devlet güdümlü iş sistemi” ve “ilişkisiz çeşitlenme” odaklı büyüme stratejileriyle örtüşmektedir. Ancak, holdinglerin büyük bir kısmının ilişkisiz çeşitlenmeden çok, genişleme ve uzmanlaşmaya yöneldiği görülmektedir. Bu da Türkiye’nin iş sistemindeki dinamik dönüşümlerin ve piyasa odaklı rekabet ortamının etkisini yansıtmaktadır.

6. Araştırma Kısıtları ve Tartışma

Araştırma sonuçları göstermektedir ki, Türkiye’de 2022 yılı verileri temel alındığında tespit edilen holdingler, uluslararasılaşma ve ilişkisiz çeşitlenme değişkenleri açısından belirgin gruplar halinde örüntüler ortaya koymaktadır. Bu bulgu, Türk iş sisteminde genellenebilecek tek tip bir örgüt modelinin artık geçerliliğini yitirdiğini ortaya koymaktadır. İlk holdinglerin kuruluşundan günümüze kadar geçen süreçte yaşanan küresel ve yerel birçok ekonomik, siyasi ve sosyal değişken, bu heterojen yapının oluşmasında etkili olmuş olabilir.

Çalışma, bu çok boyutlu nedenlerin ayrıntılı analizine odaklanacak veri zenginliğinde olmamakla birlikte, önemli araştırma alanlarına işaret etmesi açısından değerlidir.

Elde edilen veri setinin sınırlılıkları, özellikle istatistiksel analizlerde kesin ve genellenebilir sonuçlara ulaşmayı zorlaştırmaktadır. Ancak bu, seçilen örneklemin doğasından kaynaklanmaktadır. Çalışmada yer alan 58 holding, Türkiye’deki büyük ölçekli holdinglerin büyük çoğunluğunu temsil etmekte ve evreni yansıtmaya açısından yüksek bir kapsama sahiptir. Yine de örneklem büyüklüğünün sınırlı olması, daha karmaşık ve çok değişkenli istatistiksel analizlerin yapılmasını güçlendirmiş ve sonuçların genel geçerliliği üzerinde soru işaretleri oluşturmıştır.

Holdinglerin tek tip davranmadığı, literatürden yola çıkarak hipotezleştirdiğimiz heterojenlik, 58 örgütün alt gruplara ayrılarak analiz edilmesini zorunlu kılmıştır. Bu durum, araştırmanın en önemli kısıtlarından biridir. Buna rağmen, yapılan sınıflandırma ve gruplamalar arasında anlamlı ve tutarlı göstergelerin ortaya çıkması, gelecek çalışmalara umut vermektedir.

Özellikle elde edilen grupların ilişkisiz çeşitlenme durumlarına göre toplam ihracat ve net satış değerleri, açık biçimde ihracat ile ilişkisiz çeşitlenme arasında negatif ve güçlü bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bu bulgu, çalışma hipotezlerimizi destekler nitelikte olup, holdinglerin büyüme ve uluslararasılaşma stratejilerinin yapısal özelliklerine dair önemli bir işaret sunmaktadır.

Çeşitlenme hızı belirlenirken kullanılan NACE kodları, sektörler arası stratejik ilişkisizliği tam olarak yansıtmakta zorlanmaktadır. Bazı durumlarda farklı NACE kodlarına sahip işletmeler, dikey bütünleşme veya stratejik bağlılık içinde olabilir. Bu karmaşık yapılar, ilişkisiz çeşitlenme sınıflandırmasında yanlış yorumlara neden olabilir. Bu nedenle farklı NACE kodları arasındaki ilişkiler internet araştırmaları ile kontrol edilerek sınırlılıkların aşılmasına çalışılmıştır.

Ayrıca holdinglerin ihracat verilerinin güncelliği ve doğruluğu tam garanti altında değildir. Bazı holdinglerin ihracat verileri kamuya açık kaynaklarda eksik olabilir veya raporlama farklılıkları nedeniyle sapmalar gözlemlenebilir. Bu durum, uluslararasılaşma oranı hesaplamalarında kısıtlar oluşturmaktadır.

Araştırma, tek bir zaman noktasına ait kesitsel (cross-sectional) analizle sınırlıdır. Sadece 2022 yılı verileri kullanılmış olup, holdinglerin stratejik yönelimlerdeki uzun dönemli değişiklikleri ve eğilimleri ortaya koyma imkanı bulunmamaktadır.

Bunun yanında, holdinglerin stratejik kararlarını etkileyen yönetsel, kültürel ve politik faktörler niteliksel olarak incelenmemiştir. Bu nedenle büyüme ve uluslararasılaşma stratejilerinin ardındaki motivasyonları anlamak için nitel araştırmalara ihtiyaç vardır.

Türkiye’ye özgü ekonomik, politik ve kurumsal bağlamlar nedeniyle elde edilen bulguların, diğer gelişmekte olan ya da gelişmiş ülkelerde birebir geçerli olmayabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Özellikle devlet güdümlü iş sistemi özellikleri, Türkiye’ye özgü yapısal koşulları yansıtmaktadır.

Araştırmanın mevcut örneklemini yeterli olmakla birlikte, analiz sonuçlarının daha detaylı hale getirilebilmesi için değişken sayısının artırılması ve mümkünse doğrudan işletme verileri kullanılarak analiz yapılması önerilmektedir. Bu sayede, öngörülemeyen farklı değişken etkileşimleri açığa çıkarılabilir.

Uluslararasılaşma ve ilişkisiz çeşitlenme arasındaki negatif korelasyona etki eden veya bu ilişkiyi güçlendiren/zayıflatan diğer değişkenlerin tespiti, Türk iş sistemi hakkında daha kapsamlı ve analitik bir anlayış sağlayacaktır.

Sınıflar arası farklılıkların daha iyi kavranabilmesi için siyaset bilimi ve ekonomi disiplinlerini de içine alan multidisipliner çalışmalar yapılabilir. Ayrıca standart dışı vakalar için derinlemesine nitel analizler gerçekleştirilebilir. Bu yaklaşımlar, güncel durumun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

7. Sonuç

Bu çalışma, temsil ettiği örneklem üzerinden Türk iş sisteminin temel yapıtaşı olan holding tipi örgütlenme biçiminin ilişkisiz çeşitlenme ve uluslararasılaşma ekseninde ampirik olarak inceleyerek tek bir tipolojinin mümkün olmadığını göstermiştir. Elde edilen bulgular, Türkiye’deki holdinglerin tek tip bir davranış sergilemediğini, aksine heterojen bir yapıya sahip olduğunu ve farklı stratejik yönelimler benimsediğini açıkça ortaya koymaktadır. Bu bulgu ulusal iş sistemi olarak devlet eş güdümlü/devlete bağlı iş sistemi olarak tanımlanan Türkiye’nin aslında zaman içinde dönüşüm yaşadığını göstermekte ve iş sistemini anlamak için yeni çalışmaların ihtiyacını ortaya koymaktadır. Analizler sonucunda ortaya çıkan en önemli bulgulardan biri, ilişkisiz çeşitlenme ile uluslararasılaşma arasında gözlemlenen güçlü negatif korelasyondur ($r=-0.920$). Bu bulgu, aşırı çeşitlenmiş holdinglerin uluslararası pazarlarda sürdürülebilir bir rekabet avantajı elde etme konusunda zorluk yaşadığına dair literatürdeki hipotezleri (örneğin, Rumelt, 1974; Hoskisson ve Hitt, 1990) Türkiye bağlamında desteklemektedir.

Ayrıca holdingler arasında yapılan sınıflandırmalarda anlamlı örüntüler tespit edilmiştir. Özellikle aksak piyasa motivasyonu ile kurulan ilk nesil holdingler ile sonraki dönemde kurulanlar arasında farklar olabileceği gözlemlenmiştir. Bu durum, aynı sistem içinde birden fazla örgüt tipinin varlığını gösteren bir konjonktürün işaretidir. Çalışma, daha az çeşitlenen veya ilişkili alanlarda derinleşen holdinglerin uluslararası piyasalarda daha başarılı olduğunu göstermektedir. "Yok" ve "Yavaş" çeşitlenme hızına sahip holdingler, toplam ihracatın önemli

bir bölümünü oluşturmaktadır. Bu durum, Türkiye'deki büyük sermaye gruplarının, bir dönem piyasa aksaklıklarını gidermek veya siyasi belirsizlikleri yönetmek amacıyla benimsediği ilişkisiz çeşitlenme stratejisinin, uluslararası rekabetçilik açısından bir engel teşkil edebileceğini göstermektedir.

Bu çalışmanın en önemli kısıtı kesitsel doğasıdır. Gelecekteki araştırmalar, bu kısıtlılığı aşmak için uzunlamasına (longitudinal) bir yaklaşım benimseyebilir. Örneğin, 1980'ler, 2000'ler ve 2020'ler gibi farklı dönemlere ait veriler karşılaştırılarak, holdinglerin stratejik davranışlarındaki zamansal değişimler ve bu değişimlerin arkasındaki ekonomik ve politik faktörler daha derinlemesine incelenebilir. Bu sayede, Türkiye'nin "devlet güdümlü iş sistemi"nden nasıl bir sisteme doğru evrildiği daha net bir şekilde ortaya konulabilir.

İlişkisiz çeşitlenme ile uluslararasılaşma arasındaki negatif ilişkinin nedenlerini daha iyi anlamak için nitel araştırmalara da ihtiyaç vardır. Holding yöneticileriyle yapılacak derinlemesine mülakatlar, çeşitlenme kararlarının ardındaki motivasyonları (kurumsal zorunluluklar, risk yönetimi, siyasi ilişkiler vb.) ve uluslararasılaşma stratejilerini etkileyen içsel ve dışsal faktörleri daha ayrıntılı bir şekilde ortaya koyabilir. Bu nitel veriler, nicel analizlerden elde edilen bulguları bağlamsal olarak zenginleştirecek ve makro düzeydeki örüntülerin mikro düzeydeki karar alma süreçleriyle nasıl ilişkili olduğunu gösterecektir.

Sonuç olarak, bu çalışma, Türkiye'deki holdinglerinin güncel stratejik davranışlarına dair ilk kapsamlı ampirik analizlerden birini sunarak, alan yazında önemli bir boşluğu doldurmuştur. Türkiye'de artık tek bir tipolojiye sığmayan, farklı stratejik yollar izleyen holdinglerin varlığı, bu iş sisteminin dinamik ve çok boyutlu yapısına işaret etmektedir. Bulgularımız, holdinglerin sürdürülebilir büyüme için ilişkisiz çeşitlenmeden ziyade, uzmanlaşma ve uluslararası pazarlara entegrasyon gibi daha odaklanmış stratejilere yönelmesinin önemini vurgulamaktadır. Gelecekte yapılacak uzun vadeli ve karma yöntemli araştırmalar, bu dönüşümün ardındaki karmaşık neden-sonuç ilişkilerini daha net bir şekilde ortaya koyacaktır.

Kaynakça

- Amable, B. (2003). The diversity of modern capitalism. *Oxford University Press*.
- Ansoff, H. I. (1957). Strategies for diversification. *Harvard Business Review*, 35(5), 113–124.
- Buğra, A. (1994). State and business in modern Turkey: A comparative study. *State University of New York Press*.
- Buğra, A. (2017). Devlet ve işadamları. *İletişim Yayınları*.
- Carney, M., Gedajlovic, E., Heugens, P., Van Essen, M., ve Van Oosterhout, J. (2011). Business group affiliation, performance, context, and strategy: A meta-analysis. *Academy of Management Journal*, 54(3), 437–460. <https://doi.org/10.5465/amj.2011.61967812>
- Chandler, A. D. (1962). Strategy and structure: Chapters in the history of the American industrial enterprise. *MIT Press*.
- Cuervo-Cazurra, A., ve Colpan, A. M. (2023). Owners' nonfinancial objectives and the diversification and internationalization of business groups. *Corporate Governance: An International Review*, 31(6), 869–891.
- Çolpan, A. M., ve Hikino, T. (2008). Türkiye'nin büyük şirketler kesiminde işletme gruplarının iktisadi rolü ve çeşitlendirme stratejileri. *Journal of Management Research/Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 8(1-2), 23–58.

- Çolpan, A. M., ve Jones, G. (2016). Business groups, entrepreneurship and the growth of the Koç Group in Turkey. *Business History*, 58(1), 69–88.
- DiMaggio, P. J., ve Powell, W. W. (1983). The iron cage revisited: Institutional isomorphism and collective rationality in organizational fields. *American Sociological Review*, 48(2), 147–160.
- Dirlik, O. (2016). Türk iş sisteminin evrimi: Makro kurumsal bir inceleme. *Yönetim ve Organizasyon Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 5–30.
- Dirlik, S. (2014). Türkiye'de egemen iktisadi aktörler olarak işletme grupları. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, (594), 9–36.
- Dirlik, S. (2023). Türkiye'deki İşletme Gruplarının Uluslararasılaşması: Kaynak Esaslı Yaklaşım. *Journal of Management ve Labor/Yönetim ve Çalışma Dergisi*, 7(2).
- Duman, A. ve Uysal E. (2022). Firm ownership networks in Turkey. *Efil Journal*, 1(3).
- Dunning, J. H. (1988). The eclectic paradigm of international production: A restatement and some possible extensions. *Journal of International Business Studies*, 19(1), 1–31. <https://doi.org/10.1057/palgrave.jibs.8490372>.
- Essuman, D. (2023). Leveraging foreign diversification to build firm resilience. *Journal of International Management Studies*, volume 254, December 2022.
- Guillén, M. F. (2000). Business groups in emerging economies: A resource-based view. *Academy of Management Journal*, 43(3), 362–380. <https://doi.org/10.5465/1556400>
- Guillén, M. F. (2001). The limits of convergence: Globalization and organizational change in Argentina, South Korea, and Spain. *Princeton University Press*.
- Hall, P. A., ve Soskice, D. (Eds.). (2001). Varieties of capitalism: The institutional foundations of comparative advantage. *Oxford University Press*.
- Hitt, M. A., Hoskisson, R. E., ve Ireland, R. D. (1994). A mid-range theory of the interactive effects of international and product diversification on innovation and performance. *Journal of management*, 20(2), 297–326.
- Hitt, M. A., Hoskisson, R. E., ve Kim, H. (1997). International diversification: Effects on innovation and firm performance in product-diversified firms. *Academy of Management Journal*, 40(4), 767–798. <https://doi.org/10.5465/256948>
- Hitt, M. A., Ireland, R. D., ve Hoskisson, R. E. (2009). Strategic management: Competitiveness and globalization (9th ed.). *South-Western Cengage Learning*.
- Hoskisson, R. E., ve Hitt, M. A. (1990). Antecedents and performance outcomes of diversification: A review and critique of theoretical perspectives. *Journal of Management*, 16, 461–509.
- Hoskisson, R. E., ve Hitt, M. A. (1990). Antecedents and performance outcomes of diversification: A review and critique of theoretical perspectives. *Journal of Management*, 16(2), 461–509. <https://doi.org/10.1177/014920639001600210>
- http-1: İstanbul Sanayi Odası (İSO). "Türkiye'nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu 2022." <https://www.iso500.org.tr/500-buyuk-sanayi-kurulusu?yil=2022&venace=vabagliOlduguSanayiOdasi=vecalisanAraligiMin=0&vecalisanAraligiMax=0&vesermayeYapisi=vekurulusAdi=vebirincilKinci500=1&velisanId=17> (Erişim tarihi: 12.04.2025).
- http-2: İstanbul Sanayi Odası (İSO). "Türkiye'nin İkinci 500 Büyük Sanayi Kuruluşu 2022." <https://www.iso500.org.tr/ikinci-500-buyuk-sanayi-kurulusu?yil=2022&venace=vabagliOlduguSanayiOdasi=vecalisanAraligiMin=0&vecalisanAraligiMax=0&vesermayeYapisi=vekurulusAdi=vebirincilKinci500=2&velisanId=17> (Erişim tarihi: 12.04.2025).
- http-3: Fortune Türkiye. "Fortune 500 Türkiye Listesi." <https://www.fortuneturkey.com/fortune500> (Erişim tarihi: 12.04.2025).
- http-4: Engineering News-Record (ENR). "The Top 250 International Contractors 2022." <https://www.enr.com/toplists/2022-Top-250-International-Contractors-Preview> (Erişim tarihi: 12.04.2025)
- Johanson, J., ve Vahlne, J.-E. (1977). The internationalization process of the firm: A model of knowledge development and increasing foreign market commitments. *Journal of International Business Studies*, 8(1), 23–32. <https://doi.org/10.1057/palgrave.jibs.8490676>

Karayalcin, S. (2025). *The Effect of Family vs. Non-Family CEOs on Product Innovation in Turkish Family Businesses*. *Administrative Sciences*, 15(6), 200.

Khanna, T., ve Palepu, K. (1997). Why focused strategies may be wrong for emerging markets. *Harvard Business Review*, 75(4), 41–51.

Khanna, T., ve Yafeh, Y. (2007). Business groups in emerging markets: Paragons or parasites? *Journal of Economic Literature*, 45(2), 331–372. <https://doi.org/10.1257/jel.45.2.331>

Markides, C. C., ve Williamson, P. J. (1994). Related diversification, core competences and corporate performance. *Strategic Management Journal*, 15(S2), 149–165. <https://doi.org/10.1002/smj.4250151010>

Morgan, G., Whitley, R., ve Moen, E. (2005). Changing capitalisms? Internationalization, institutional change, and systems of economic organization. *Oxford University Press*.

Öniş, Z., ve Türem, U. (2001). Business, globalization and democracy: A comparative analysis of Turkish business associations. *Turkish Studies*, 2(2), 94–120. <https://doi.org/10.1080/714005691>

Özen, Ş., ve Önder, Ç. (2020). Şirketlerin siyasi partilerle bağlantılarının iktidar değişikliklerine uyumlanması ve şirket performansına etkileri: Bir kuramsal çerçeve önerisi. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 75(4), 1251–1282. <https://doi.org/10.33630/ausbf.617248>

Özkara, B., Kurt, M., ve Karayormuk, K. (2008). TÜRKİYE'DE İŞLETME GRUPLARI: ESKİLER VE YENİLER. *Journal Of Management Research/Yonetim Arastirmalari Dergisi*, 8.

Palich, L. E., Cardinal, L. B., ve Miller, C. C. (2000). Curvilinearity in the diversification–performance linkage: An examination of over three decades of research. *Strategic Management Journal*, 21(2), 155–174. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1097-0266\(200002\)21:2<155::AID-SMJ82>3.0.CO;2-2](https://doi.org/10.1002/(SICI)1097-0266(200002)21:2<155::AID-SMJ82>3.0.CO;2-2)

Penrose, E. T. (1959). *The theory of the growth of the firm*. *Oxford University Press*.

Rumelt, R. P. (1974). *Strategy, Structure, and Economic Performance*. Harvard Business School Press.

Rumelt, R. P. (1974). *Strategy, structure, and economic performance*. *Harvard University Press*.

Sezgili, K. (2017). Türk işletme gruplarının uluslararasılaşması: kurumlar ve kaynaklar. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 9(1), 80–104.

Wang, S., Chen, X., Ye, J., ve Zhong, C. (2024). How diversification of overseas subsidiaries affects parent company innovation performance: evidence from China's multinationals. *Frontiers in Psychology*, 15, 1344816.

Whitley, R. (1999). *Divergent capitalisms: The social structuring and change of business systems*. *Oxford University Press*.

Wu, S., Fan, D., ve Chen, L. (2022). Revisiting the internationalization–performance relationship: A twenty-year meta-analysis of emerging market multinationals. *Management International Review*, 62(2), 203–243. <https://doi.org/10.1007/s11575-022-00466-1>

Yönetmel Devrim, Siyasal Realizm ve İdeoloji: James Burnham'ın Siyaset Kuramı

Managerial Revolution, Political Realism, and Ideology: The Political Theory of James Burnham

Ömer DİDİN^a, Emre DİDİN^b

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi	
Başvuru	11 Nisan 2025
Kabul	12 Eylül 2025
Yayın	27 Ekim 2025
Makale Türü	Araştırma Makalesi

Anahtar Kelimeler

Muhafazakarlık,
Yeni Muhafazakarlık,
Paleo-Muhafazakarlık,
James Burnham,
Yönetmel Devrim,
Makyavelciler,
Realist Siyasal Kuram.

ÖZ

Bu makale, Amerikalı siyaset bilimci ve düşünür James Burnham'ın siyasi fikirlerini incelemektedir. Çalışma Burnham'ın en önemli üç çalışması olan Yönetmel Devrim (1941), Makyavelciler (1943) ve Batı'nın İntiharı (1964) çalışmalarını esas almaktadır. Burnham'ın yönetmel devrim fikrine göre burjuva kapitalizmi tasfiye olmaktadır. Egemen sınıf olarak burjuvanın yerini yönetmel elit, kapitalizmin yerini ise yönetsencilik alacaktır. Burnham bu devrimi "sahiplik ve kontrol ayrımı" üzerinden izlemektedir. Burnham yönetmel devrim kuramını ortaya attığında halen tarihsel materyalizm ve diyalektik metodun etkisi altındaydı. 1943 yılında yayımlanan Makyavelciler ile Machiavelli ve İtalyan seçkinler kuramındaki realist siyaset anlayışını benimsemiş ve bu realist epistemolojiyi yönetmel devrime entegre etmiştir. Bu yaklaşımda yönetmel devrim tarihsel paradigma değişimlerinden ziyade seçkinlere yoğunlaşan tarihsel ve sosyolojik analiz ile açıklanarak daha doyurucu bir teori ortaya koyulmaktadır. Batı'nın İntiharı'nda Burnham, Paretocu yaklaşımla modern liberalizm ideolojisinin analizini gerçekleştirmektedir. Burnham'ın görüşüne göre, yeni yönetmel sınıfın ideolojisi olan modern liberalizm, Batı'nın daralmasına ve yok olmasına eşlik edecek olan ideolojidir. James Burnham'ın siyaset teorisinin kapsamlı ve bütüncül bir irdelemesini sunan bu çalışma onun düşüncesinde hem kullandığı metotlarla hem de vardığı sonuçlarda çağımıza ışık tutacak birçok içgörü bulmaktadır.

ARTICLE INFO

Article History	
Received	11 April 2025
Accepted	12 September 2025
Available Online	27 October 2025
Article Type	Research Article

Keywords

Conservatism,
Neo-Conservatism,
Paleo-Conservatism,
James Burnham,
Managerial Revolution,
Machiavellians,
Realist Political Theory.

ABSTRACT

This article examines the political ideas of American political scientist and thinker James Burnham. The study builds upon Burnham's three most notable works; The Managerial Revolution (1941), The Machiavellians (1943) and The Suicide of the West (1964). According to Burnham's idea of managerial revolution, bourgeois capitalism is being eliminated. The ruling class of the bourgeoisie will be replaced by the managerial elite and capitalism will be replaced by managerialism. Burnham traces this revolution through the "separation of ownership and control". Burnham was still under the influence of historical materialism and dialectical method when he put forward his theory of managerial revolution. With his 1943 book The Machiavellians, he adopted the realist understanding of politics found in Machiavelli and Italian elite theory and integrated this realist epistemology into the managerial revolution. This approach provides a more satisfactory theory by explaining the administrative revolution through historical and sociological analysis by focusing on elites rather than historical paradigm shifts. In The Suicide of the West, Burnham analyzes the ideology of modern liberalism with a Paretian approach. Burnham argues that modern liberalism, the ideology of the new managerial class, is the ideology that will accompany the West while it contracts and disappears. This study, which offers a comprehensive and holistic examination of James Burnham's political theory, discovers many insights in his thought that will shed light on our era, both in terms of the methods he uses and the conclusions he draws.

EXTENDED SUMMARY

James Burnham (1905-1987), American political scientist and thinker, was particularly influential in the Cold War and

its aftermath with the ideas he put forward during the Second World War. Burnham, who was initially involved in the Trotskyist wing of Marxism in his youth, left this school

✉ Sorumlu Yazar/Corresponding Author

^a Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, Avrupa Araştırmaları Enstitüsü, Avrupa Siyaseti ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, İstanbul, E-Posta: omerdidin97@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0009-0005-1092-1959

^b Arş. Gör., Ufuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Ankara, E-Posta: emreofdidin@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7457-9922

Yazarlar bu çalışmanın tüm süreçlerinin araştırma ve yayın etiğine uygun olduğunu, etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine uyduğunu beyan etmiştir. Aksi bir durumda Akdeniz İİBF Dergisi sorumlu değildir.

of thought in 1940 and became one of the pioneers of the Neo-conservatism movement in the United States during the Cold War, although he was never directly tied to neo-conservatives. In terms of his ideas, he most notably emphasized the rise of the managers who were in the process of overthrowing the ruling capitalist class, in what he referred to as “the managerial revolution”. In his later works he emphasized the importance of a realist viewpoint in politics and was critical of ideologies in general, liberalism in particular. The study discusses this important political thinker in detail and aims to reach a systematic understanding of his political ideas.

The article employed a thorough literature review in order to reach a full understanding of Burnham’s political thought and its evolution over time. This literature did not only focus on Burnham’s three chief works, namely the *Managerial Revolution*, *The Machiavellians: The Defenders of Freedom*, and *The Suicide of the West*, but also on secondary literature on James Burnham. While some works in the secondary literature such as Francis (1984) analyzed and clarified Burnham’s work, some others such as Francis (2016), Gottfried (1999), Macintyre (2024), Parvini (2022) can be viewed as direct applications and/or updates and elaborations on Burnham’s work. Meanwhile, the literature review also revealed works that contrast with or directly critique Burnham’s ideas, such as Galbraith (1967), Orwell (1949) and Mills and Gearth (1942). We analyzed and discussed these works and scholars in detail and put their arguments and findings in contrast in order to reach a solid understanding of Burnham’s political thought.

Based on the analysis, the study found that James Burnham’s key contribution is the elaboration of the Theory of Managerial Revolution. In *Managerial Revolution*, he observed the ongoing social transformation and shifting of power from the capitalist class to managers. By doing so, Burnham also dismissed both the permanence of capitalism and the idea that socialism would inevitably come at capitalism’s downfall. More interestingly, Burnham contended that the managerial society exists in its rudimentary form in the United States under the New Deal, but has already reached the advanced stage in the Soviet Union, and a fairly advanced stage in Nazi Germany. In other words, the managerial revolution existed in vastly different countries ruled by vastly different ruling classes and ideologies. The key pillar of managerial revolution is “separation of ownership and control”, which divorces the control of the means of production from their owners, leading to the owners losing their political leverage.

However, it was observed that in the book, Burnham was still under the influence of Marxist epistemology and methodology despite quitting the tenets of the ideology. Since Burnham sought to conduct a value-free and scientific analysis, he updated his theory in the *Machiavellians* by incorporating the realist political thought of Machiavelli and four elite theorists which he dubbed “the Machiavellians”, namely Pareto, Mosca, Sorel, and Michels. Burnham thought that he found the realist and anti-formalist foundations of social and political analysis in the *Machiavellians* and updated his initial theory by combining it with elite theory, thus maturing the Theory of Managerial Revolution.

According to this perspective, the predominant entity in every given society is its elite. A society’s history, its achievements and failures belong to its elite. An elite is replaced by another via “circulation of the elite”. According to Burnham, an elite’s rule does not solely depend on its power, but each elite also employs ideologies that Pareto calls derivations and Mosca calls political formula. Burnham notably observed that the circulation of the elite was underway and the capitalist elite was losing its power to the emerging managerial elite.

Burnham’s theory was critiqued by many works and scholars such as Mills and Gearth (1942), Orwell (1949), Spitz (1981). However, critiques failed to appreciate the value-free approach taken by Burnham as therefore took Burnham’s analysis as his own personal wish. However, Burnham was specifically seeking to eliminate what he called “politics as wish” and to reach the scientific way of conducting research. He was also trying to predict the outcomes of the ongoing social transformation. His predictions were also mistaken by his critiques as his personal wish.

Burnham viewed ideology in a pejorative sense, very similarly to Pareto, who called them derivations. For Burnham, ideology is not something that is to be taken at face value, it is something to be dissected to reveal the sentiments that lie in its core. In *The Suicide of the West: An Essay on the Meaning and Destiny of Liberalism*, he presents a striking critique of (modern) liberalism, which is the American ruling class doctrine, by applying his understanding of ideology and the anti-formalist method inspired by the *Machiavellians*. He lays down the liberal assumptions and distinguishes between their formal meaning and underlying social and psychological realities. Burnham critiques Liberalism mainly because it has increasingly become detached from reality. Meanwhile, Burnham contended that the Machiavellian realist political theory, namely “the science of power”, must be adopted by a healthy ruling elite, which the liberal ruling elite lacked. As a result, the self-inflicted harms of liberalism result in a decline in the West’s power and advantageous position, namely the suicide of the west.

The study aimed to reach a complete understanding of James Burnham’s political thought and ideas. Burnham is a highly unique political scientist and thinker. He carried over his structuralist roots from his earlier Marxism and supplemented it with a deep understanding of the realist political theory, finding its roots in Machiavelli, to form and utilize a penetrating analytical method. Although identified as a conservative, he was far from being a conservative in the classic sense. While he was disturbed both by Marxism and Liberalism as he dismissed the utopian ideals of both ideologies, he would not fully subscribe to many conservative ideals as he would describe them in the same way as Pareto’s derivations. The main reason for such discrepancy between Burnham and many other conservatives is that Burnham did not adopt the ethical approach adopted by thinkers such as Leo Strauss, but instead based his own conservative thought on a value-free and scientific approach. The study hopes both to contribute to the discussion on Burnham and his political ideas and better introduce this understudied thinker to the Turkish literature.

1. Giriş

Amerikalı siyaset bilimci ve düşünür James Burnham (1905-1987) özellikle İkinci Dünya Savaşı esnasında ortaya attığı fikirlerle Soğuk Savaş dönemi ve sonrasında etkili olmuştur. Gençlik yıllarında Marksizm'in Troçkist kanadına dahil olan Burnham, 1940 yılında bu düşünce akımından ayrılarak Soğuk Savaş döneminin Amerika Birleşik Devletleri'nde *Neo-conservatism* (Yeni muhafazakarlık) akımının öncülerinden olmuştur. 1955 yılında Amerika'da kurulan muhafazakar dergi National Review'in kurucularından biri olup, zaman zaman dergi için makaleler yazmıştır. Siyaset teorisine yapmış olduğu esas katkılar, bu çalışmada ele alınacak olan önemli kitaplarında bulunmaktadır. Burnham, yeni muhafazakarlığın kurucularından biri olmakla birlikte, ne fikir ne de tarz veya epistemoloji olarak bu düşüncenin tipik bir temsilcisidir. Bilhassa yeni muhafazakarlığın sonradan aldığı formda Burnham'ın içinde bulunabileceği bir düşünce akımının var olduğu pek söylenemez. Burnham'dan en çok etkilenmiş olan ve doğrudan takipçisi sayılabilecek Samuel T. Francis (1947-2005) ve Paul E. Gottfried (1941-) gibi düşünürlerin yeni muhafazakarlığa karşı olup kendilerini paleo-muhafazakar olarak nitelemeleri bu durumun göstergelerinden birisidir.

Muhafazakarlığın çok çeşitli tanımları bulunmaktadır. Geniş anlamıyla muhafazakarlık, toplumsal bir tutum olarak her zaman var olmuştur. İnsanın içgüdüsel ani değişim korkusunu ve alışılmış eylem eğilimini ifade etmektedir. Michael Oakeshott'a (2004: 56) göre "Muhafazakar olmak, aşına olunanı bilinmeyene, denenmiş denememiş, gerçeği gizleme, fiili olanı olası olana, sınırlıyı sınırlanmamışa, yakını uzağa, kafiyi çok bol olana elverişliyi mükemmelle ve şu anki gülüşü hayali neşeye tercih etmektir." Baumann'a (1927) göre muhafazakarlığın kurucusu olan Edmund Burke ise, Fransız Devrimi'nin temelinde yatan militan rasyonalizmi eleştirerek, sosyal yaşamın yalnızca insanların rasyonel faaliyetleriyle yönetilmediğini; duygular, alışkanlıklar, duygusal bağlılıklar, gelenekler ve görenekler gibi unsurların daha baskın olduğunu savunmuştur. Burke, "şeylerin karmaşıklığı ve giriftliği" nedeniyle insanların rasyonel bakış açısıyla düzen kurmakta başarılı olamayacağını savunmaktadır (Duman, 2010: 111). Diğer yandan, Lord Hugh Cecil "neredeyse tüm insan zihinlerinde bulunan" (Cecil, 1912: 8) "doğal muhafazakarlık" ile "modern muhafazakarlık" arasında ayırım yapmaktadır. C.D Broad'a (1913: 397) göre bu ayırım, her türlü yeniliği reddeden ve daha değersiz olan "zihinsel atalet" ile, sosyal sorunların çok karmaşık olduğunu ve herhangi bir değişim planında bazı faktörlerin göz ardı edilmiş olma ihtimalinin her zaman güçlü olduğunu öne süren "mantıklı şüphecilik" arasında kurulmaktadır.

Öte yandan, Burnham'ın ABD'de kurucularından olduğu yeni muhafazakarlık ise, Hasan Hüseyin Akkaş'a (2004: 51) göre "bir yanda demokratik sosyalizmin eşitlik, diğer tarafta liberalizmin özgürlük ve globalleşme ilkelerinin, toplumsal pratikte anlamını kaybettiği bir ortamda gündeme gelmiştir. Bu çerçevede liberal düşüncede özgürlük ve globalleşme, muhafazakar düşüncede ise gelenek ve yerellik, öncelikli olarak vurgulanmaktadır." Bu açıdan bakıldığında yeni muhafazakarlık, bir tarafta sosyalizmin, diğer taraftaysa liberalizmin rasyonel ve ütopyacı yaklaşımlarından rahatsız

olmakta ve bu duruma karşı gelmekte, bu açıdan klasik muhafazakarlık tanımlamalarıyla da fikri olarak uyuşmaktadır. Ancak uygulamada, 19. yüzyılın bu iki zıt ideolojisini birleştiren bir 20. yüzyıl ideolojisi olan yeni muhafazakarlık, klasik muhafazakarlıktan farklı bir ifade bulmuştur. 1960'lar ve 70'lerde zirve noktasına ulaşan bu hareketin liderlerinden Irving Kristol ve Daniel Bell gibi isimler, yeni muhafazakarlığı refah devletine ılımlı ancak bürokratik zorlama, paternalizm ve egaliteryenizme eleştirel, altmışların karşı kültürüne karşı geleneksel değerler ve dini savunan duruş ve güçlü bir anti-komünist dış siyaset ekseninde konumlandırmışlardır (Vural, 124-126). 1970'lerde Amerikan sağ popülist ve dini değerleri koruyan Eski Sağ (Old Right) ve altmışlarda gittikçe radikalleşen solun durumundan rahatsızlık duyarak uzaklaşan entelektüellerin kurduğu yeni muhafazakarlık olarak kesin olarak ikiye ayrılmıştır (Gottfried 1993 78-79). Soldan çok daha erken bir tarihte, 1940'larda kopmuş olan Burnham, yeni muhafazakar hareketin temel taşlarını döşemekte büyük payı olan kuramcılardandı. George H. Nash'e (1976: 91) göre James Burnham, ABD'de muhafazakar entelektüel harekete Soğuk Savaş'ı kazanmak üzere diğer herkesten fazla kuramsal formül sağlamıştır. Roger Kimball'a (2002: 1) göre ise Burnham "Yirminci yüzyılın en büyük ve hak ettiği değeri en az gören siyasi ve sosyal yorumcularından birisidir."

James Burnham'ın siyaset teorisi çalışmaları, 19. yüzyılın sonlarından itibaren başlayan ve İkinci Dünya Savaşı'nda zirve noktasına ulaşan sosyal dönüşüme ışık tutmayı amaçlamıştır. Ortaya attığı en önemli fikir, dünya çapındaki şiddetli sosyal dönüşümün neticesi olarak kapitalizmin ölmekte olduğu ve yerini Burnham'ın 'yönetmelik sınıf' olarak adlandırdığı gruba bırakmakta olduğudur (Burnham: 1941). Burnham bu itibarla, hem kapitalizmin sonsuzluğu fikrini, hem de kapitalizmin yok oluşunun sosyalizme zemin hazırlayacağı fikrini reddetmiştir. Onun yerine, Burnham, hem döneminin Amerika Birleşik Devletleri (ABD) gibi kapitalist, hem Sovyetler Birliği gibi sosyalist, hem de Nazi Almanyası gibi faşist rejimlerin her birinde yönetmelik devrimin gerçekleşmekte olduğunu gözlemlemiştir. Burnham'a göre yönetmelik devrimin temel unsurlarından bir tanesi "sahiplik ve kontrol ayırımı" (Berle & Means: 1932) adı verilen, mülkiyet ile kontrolün ayrışmasıdır. Geleneksel kapitalist düzende sermaye sahipleri (hissedarlar) aynı zamanda kontrol gücüne de sahiptir. Ancak yönetmelik devrimde, sermaye sahipliği giderek önemini kaybederken, yönetmelik sınıf önem kazanmaktadır. Burnham, bu çalışmanın ikinci bölümünde ayrıntılı şekilde ele alınan *The Managerial Revolution: What is Happening in the World* kitabında bu durumun temel sebepleri arasında modern toplumlarda ekonominin ve teknolojinin karmaşılaşması, uzmanlığa ve merkezi planlamaya duyulan ihtiyaç ve kapitalist sınıfın motivasyonunu yitirmesini göstermektedir.

Burnham'ın çalışmaları, yalnızca kendi dönemi için değil, sonraki dönemlerin toplumsal ve siyasal analizleri açısından da büyük bir öneme sahiptir. Gençlik yıllarında Marksizm ve Troçkizm'den ilham alan Burnham, zamanla bu ideolojik çerçeveyi terk ederek kendine has bir muhafazakar görüşe kaymıştır (O'Neil, 1994: 141). Metodolojisi itibarıyla son derece realist olan Burnham, eserlerinde anlattığı olgulara normatif bir yaklaşımla değil, daha çok olgusal ve analitik bir perspektiften yaklaşmaktadır (Francis, 1984). Burnham için önemli olan, belirli bir olgunun "iyi" ya da "kötü" olup

olmaması değil, bu olgunun toplumsal yapıyı nasıl şekillendirdiği ve hangi güç ilişkilerini doğurduğudur. Burnham, örneğin “yönetsel sınıf”ın yükselişini değerlendirirken bu sınıfın ahlaki ya da ideolojik açılardan eleştirisini ya da taraftarlığını yapmaktan ziyade, bu sınıfın analizine konu olan toplumlar da doğal bir sonuç olarak nasıl ortaya çıktığını, siyasi ve sosyal süreçleri nasıl dönüştürdüğünü incelemektedir. Burnham’ın “yönetsel sınıf” teorisi, Soğuk Savaş dönemi boyunca yalnızca ABD’de değil, Batı Avrupa’daki akademik çevrelerde de geniş bir tartışma alanı bulmuş, “yönetici elit”, “bürokratik yönetim” ve “teknokrazi” kavramlarının gelişiminde önemli bir referans noktası olmuştur. Örneğin, Burnham’ın gözlemleri, ABD’de devletin ve ekonominin giderek daha fazla güç sahibi olan güçlü bir elit tarafından yönetildiğini savunan Wright Mills (2000), yeni oluşan sanayi toplumunun yönetimindeki artan teknik bilgi ihtiyacının “teknostüktür” adı verilen yeni bir teknolojik seçkinler sınıfı oluşturduğunu savunan John Kenneth Galbraith (1967) gibi isimlere ilham vermiştir. Avrupa’da ise teknokrazi üzerine çalışmalar yapan Radaelli (1999), Centeno (1993) gibi yazarların eserlerindeki kuramsal çerçevede kendisine yer bulmuştur.

Bu çalışma James Burnham’ın fikirleri, siyasi görüşleri, başta Batı olmak üzere dünya literatürüne etkilerini, önemli eserlerinin her birine ayrılan başlıklar altında inceleyerek Türk akademik literatüründe az bilinen bu önemli düşünür ve siyaset bilimci hakkında gelecekte yapılacak çalışmalar için bir dayanak noktası oluşturmayı amaçlamaktadır. Burnham’ın fikirlerinin aynı Batı ülkelerinde olduğu gibi Türkiye’nin de gerek iç gerek dış siyasetindeki eğilimlerine, kurumsal yapılarına ve güç dinamiklerine ışık tutabileceği düşünüldüğünden, Türk akademisinde Burnham’ın daha iyi tanınması ve hakkında çalışmalar yapılması gerekli görülmektedir. Makale üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm *The Managerial Revolution: What is Happening in the World*, ikinci bölüm *The Machiavellians: Defenders of Freedom*, üçüncü bölüm ise *Suicide of the West: An Essay on the Meaning and Destiny of Liberalism* eserini merkeze alarak James Burnham’ın siyasi fikirleri ve zaman içerisindeki gelişimi hakkında detaylı bir analiz sunmayı hedeflemektedir. Araştırma yöntemi olarak öncelikle James Burnham’ın temel eserleri birincil kaynak olarak incelenmiş, ardından konuyla ilgili ikincil literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Verilerin çözümlemesinde karşılaştırmalı metin analizi ve eleştirel yorumlama yöntemleri kullanılmıştır. Burnham’ın üç ana eserinin yanı sıra, hakkında yapılan eleştiriler, incelemeler ve Burnham’dan ilham alarak düşüncelerini geliştirme ve güncellemeyi amaçlayan çalışmalara yer verilmiştir. Böylece Burnham’ın fikirlerinin tarihsel bağlamı, teorik temelleri ve sonraki literatürdeki etkileri bütüncül bir şekilde değerlendirilmiştir. Burnham’ın güncelliğini koruyan ve günümüzde önem taşıyan bir siyaset teorisi perspektifi sunduğu gösterilmeye çalışılacaktır.

2. Burnham ve Yönetsel Devrim

James Burnham 1934 ila 1940 yılları arasında Komünist hareketin Troçkist kolu olan Dördüncü Enternasyonel’in üyesi olmuştur. Fakat başta Stalinizm’in yükselişi olmak üzere İkinci Dünya Savaşı’ndaki gelişmeler Burnham’ın Troçki’den ve Marksizm ideolojisinden kopmasına zemin hazırlamıştır. Burnham, Troçki’nin, Stalinizm’in

Marksizm’den geçici bir sapma olduğunu düşüncesini reddetmiş ve Stalinizm’i Marksizm’in parçası olarak görmüştür. İşçi Partisi’ne yazdığı istifa mektubunda (Trotsky, 1940: 207) şu ifadeyi kullanmıştır: “Şu anda elimizdeki kanıtlara bakılarak yeni bir sömürüye dayalı toplum biçimi (benim yönetsel toplum adı verdiğim) yalnızca kapitalizme olası bir alternatif değil, aynı zamanda içinde bulunduğumuz dönemde sosyalizmden daha muhtemel bir sonuçtur.”

Bu “alternatif”, Burnham’ın Yönetsel Devrim kitabının odak noktasını teşkil etmiştir. Burnham’a (1941: 29-44) göre kapitalizm ölmektedir, fakat Marksizm’in Feodalizm, Kapitalizm ve Sosyalizm şeklinde ilerleyen tarihi yorumunun aksine, kapitalizmin yok oluşu sosyalizme zemin hazırlamaktan ziyade, Yönetsel (Managerial) Toplumu doğurmaktadır. Yaşamakta olan sosyal dönüşüm neticesinde kapitalist sınıf yok olacak, fakat bu durum işçi sınıfının özgürleşmesinden ziyade, yönetsel sınıfın kapitalist sınıfının yerine geçerek hem kapitalist hem işçi sınıflarını domine etmesiyle neticelenecektir (Francis, 1984: 9). Yükselmekte olan yönetsel sınıf toplumu dönüştürerek, kapitalist sınıfın gücünün kaynağı olan özel mülkiyete dayalı ekonomi, parlamento hükümetine dayalı ulus devletleri ve kapitalizmin bireysellik gibi ahlaki değerlere dayalı toplumunu yok edecektir. Burnham bu sosyal sınıfın yükselişini hem Sovyetler Birliği, hem Nazi Almanyası, hem de ABD’deki New Deal hareketinde gözlemlemiştir (Burnham, 1941: 57).

Burnham yönetsel devrim kuramını oluştururken kendisinden önce gelen, sosyoloji ve ekonomi üzerine çalışmalar yapmış Max Weber ve Thorstein Veblen gibi düşünürlerden faydalanmıştır. Thorstein Veblen, teknolojik ilerlemenin toplumsal yapıları ve ekonomik ilişkileri dönüştürdüğünü ve vurgulamış ve toplumun maddi refahının hakemleri konumunda olan ve giderek sınıf bilincine kavuşan bir teknolojik üretim üzerine uzmanlaşmış grubun ortaya çıktığının altını çizmişti (Veblen, 1921: 49-50). Weber’in ise sosyal tabakalaşma (Brennan, 2020) ve modern devletteki bürokrasinin büyümesi (Waters & Waters, 2015: 73-127) üzerine yaptığı çalışmalar Burnham’ı etkilemiştir. Fakat Burnham’ı en çok etkileyen çalışma, A.A. Berle ve Gardiner Means’in *The Modern Corporation and Private Property* (1932) eseri olmuştur. Berle ve Means bu eserlerinde, girişimci şirketlerin, diğer bir deyişle sahibi ile işlerini yürütenlerin aynı kişilerden oluştuğu şirketlerin, ekonomik alanda düşüştüklerini ve yerlerini giderek hisseleri bir grubun elinde bulunan fakat işlerini teknik bilgi, işletme ve organizasyonel alanlarda özel eğitim almış bir gruba devreden şirketlere bıraktığını saptamıştır. Bu durum, Burnham tarafından benimsenerek çalışmasının çıkış noktası haline gelen “sahiplik ve kontrol ayrımı”na yol açmıştır.

Ancak, Burnham bu kavramı genişleterek, yönetsel sınıfın yalnızca “işletme yöneticileri, üretim müdürleri, fabrika şefleri ve üretimin asıl teknik sürecinden sorumlu olan yardımcıları”ndan (Burnham, 1941: 65) ibaret olmadığını, iktisadi süreçlerin ötesine geçerek, ABD’deki New Deal’ın neticesinde ortaya çıkan ve diğer yönetsel rejimlerde de görülen bürokratik idareyi de kapsadığını göstermiştir. Burnham’a göre, New Deal sonrası önem kazanan merkezi planlama sonucunda ortaya çıkan devlete bağlı bürolar ve

ajanslar, sanayi ve diğer iktisadi sektörlerde gözlemlenen yönetsel sınıf ile neredeyse aynı eğitime, görevlere, becerilere ve alışkanlıklara sahiptir (Burnham, 1941: 119). Kurumsal şirketlerde çalışan yöneticilerin çok büyük servetlere erişmesinin zor olması da bu yönetsel sınıfın özel mülkiyeti destekler bir çizgide olmamasına yol açmaktadır. Bu durum girişimci kapitalizmin yaşadığı krizle birleşince devletin giderek genişlemesine yol açmakta, devlet de yönetsel sınıfın baskın olduğu bir yapıya bürünmektedir. Kurumsal şirketlerdeki yönetsel sınıfın da özel mülkiyet ile bağlantısının kopmasından dolayı, bu iki grubun menfaatleri örtüşmekte, dolayısıyla siyasi ve ekonomik gücün birleşmesiyle “ekonomi ve devletin birleşimi” (Burnham, 1941: 101) meydana gelmektedir. Bu yeni düzende, özel teşebbüse dayalı kapitalist sistemin aksine, ekonomik sektörler kurumsal şirketlerin ve devletin işbirliği ile yönlendirilmekte, yürütülen işlerin kaynakları doğrudan veya dolaylı yoldan devletten gelmektedir. Devletin artan rolü nedeniyle iktisadi sektörler giderek rekabetten uzaklaşmakta, ekonomik aktivite karlılık yerine büyümeyi hedefler hale gelmektedir (Francis, 1984: 11). Burnham’a göre yönetsel toplumda piyasanın yerini merkezi planlama alacak, fakat bu durum işçi sınıfının özgürleşmesinden ziyade, hem işçi sınıfı hem de kapitalist sınıfın yönetsel sınıfın kontrolüne girmesine yol açacaktır. Bu nedenle, “özel sömürünün” yerini “kurumsal sömürü” alacaktır (Burnham, 1941: 99).

Burnham’ın yönetsel sınıf analizi ekonomik alanın ötesine geçerek, yükselen yönetsel sınıfın siyasi, sosyal ve uluslararası karakteri hakkında da analiz ve tahminleri içermektedir. Siyasi olarak, parlamentoya dayalı ve adem-i merkezîyetçi bir siyasi sistemi destekleyen geleneksel kapitalizmin aksine, genişleyen ve merkezîleşen devlet bürokrasisi ve idari kuruluşlar egemenliği devralacaktır (Burnham, 1941: 117-121). Girişimci kapitalizmin menfaatlerine uygun olan ‘sınırlı devlet’ yerini özel teşebbüs ile devlet planlaması arasındaki ayrımın flulaştığı, ekonomik ve siyasi gücü tek elde toplayan merkezîyetçi bir sisteme bırakacaktır. (Burnham, 1941: 125-126). Sosyal ve ideolojik alanda ise, kapitalizm ile ilişkilendirilen bireysellik, çekirdek aile, doğal haklar gibi olgular yerini yeni yönetsel elitin menfaatlerini temsil eden ideolojilere bırakacaktır.¹ Bireyin yerini devlet, özel teşebbüsün yerini sosyalizm ve kolektivizm, özgür girişimin yerini planlama alacaktır. Doğal haklar yerine ödevler, düzen ve disiplin, fırsatlar yerine iş imkanları konuşulacaktır (Burnham, 1941: 152).

Buna ek olarak, Burnham bu dönüşüme ışık tutarken, döneminin kapitalist partilerinin giderek muhafazakar görülmeye başlandığını, ilerlemeci (progresif) partilerin ise New Deal ideolojisini benimseyenler olduğunu gözlemlemiştir (Burnham, 1941: 150). Bu durum kapitalist ideolojilerin irtifa kaybederek savunmacı ve reaksiyoner bir konuma gerilediğini ve artık özellikle genç kitleleri harekete geçirmekte zorlandığını gözler önüne sermektedir. Uluslararası ilişkiler bakımından ise, yönetsel elit sanayisi gelişmiş bölgeleri kontrolleri altına alacak, ulus devlet

erozyona uğrayarak, transnasyonel kurumlar tarafından domine edilecektir. (Francis, 1984: 16). Burnham, bilhassa Batı Avrupa’nın, savaşı eğer Nazi Almanyası kazanırsa onun bayrağı altında, kaybederse de kazanan tarafın bayrağı altında birleşeceğini tahmin etmiştir. İkinci Dünya Savaşı “yönetsel toplumun ilk savaşıdır” ve “Avrupa’nın birleşmesiyle ve Britanya İmparatorluğu’nun yıkılmasıyla neticelenecektir.” (Burnham, 1941: 142). Nitekim, savaşın hemen ardından yapılan girişimlerle ortaya çıkan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT), günümüzdeki Avrupa Birliği’nin öncülü olmuş, Batı Avrupa ve Soğuk Savaşın ardından Avrupa’nın kalanının ekonomik ve politik bütünleşmesinin temelini atmıştır.² 19. yüzyılda kapitalizmin dünyadaki en önde gelen temsilcisi Britanya İmparatorluğu ise 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren küresel gücünü büyük ölçüde yitirmiştir.

Burnham’ın yönetsel devrim kuramı hararetli tartışmalara neden olmuştur. Kimi düşünürler ve çalışanlar Burnham’ın fikirlerini isabetli bulurken, Burnham diğer yandan çeşitli çevrelerden eleştiriler almıştır. Örneğin, C. Wright Mills ve H.H. Gerth’in (1942: 200-215) yaptığı eleştiri, Burnham’ın “Yöneticilerin Marx’ı” olduğunu öne sürmüştür. Burnham’ın düşüncelerinin tersine, Mills’in Güç (İktidar Seçkinleri) Eliti (2000) kitabında, yerleşik ve hareketsiz güçlü bir seçkinler sınıfının mevcut olduğu, dolayısıyla Burnham’ın iddia ettiği gibi geleneksel elitin yerine geçmekte olan yeni bir yönetsel sınıfın olmadığı savunulmaktadır. Mills’e göre, yerleşik olan, hükümet, ordu ve iş dünyası üçgeninden oluşan seçkinler sınıfı yönetsel sınıfın yerinden edemeyeceği kadar güçlüdür (Mills, 2000: 7-9). Bununla birlikte, Chandler (1978) modern şirketleri incelediği çalışmada, Burnham’ın sahiplik ve kontrol ayrımı konusundaki fikirlerini destekler bulgulara ulaşmıştır. Fakat çalışması ekonomik sektörlerle sınırlı kalmış ve yönetsel devrimin siyasi, sosyolojik, kültürel ve ideolojik taraflarını ele almamıştır.

Burnham’ın yönetsel devrim kuramına yöneltilen çoğu eleştirinin ise temel dayanak noktası Burnham’ın tahminlerinin çoğunun başarısız olmasıdır. Aynı zamanda, Burnham’ın realist, değer yargılarından azade ve yalın üslubu, birtakım çevrelerin Burnham’ı bahsettiği olayların gerçekleşmesini desteklemekle suçlamasına yol açmıştır. Bu anlamda Burnham’a yöneltilen en çarpıcı eleştiri George Orwell’dan gelmiştir. Orwell, Burnham Üzerine İkinci Düşünceler (1949) başlıklı denemesinde, Burnham’ın çalışmasındaki bu tutarsızlıkları eleştirmiş ve Burnham’ı güç tarafından büyülenmekle ve Nazi Almanyası’na hayranlık beslemekle itham etmiştir. Fakat, Francis’in (1984: 23) de belirttiği üzere, Orwell’in eleştirisi Burnham’ın yaptığı tahminleri tasvip ettiği yanılgısından kaynaklanmıştır. Oysa Burnham, yönetsel devrimin partizanlığını yapmaktan ziyade, yaşanmakta olan olayları değer yargılarından arı bir şekilde ele alarak cevap bulmaya çabalamaktadır. Nitekim, Burnham (1941: 4) içinde bulunduğu zamanda yaşanan sosyal dönüşümlerin karakterini anlamaya ve olası neticelerini en azından kabaca

¹ Burnham sonradan bu ideolojinin “modern liberalizm” olduğunu ifade edecektir. *Suicide of the West* bu ideolojinin değerlendirilmesi üzerinedir.

² Avrupa Birliği’nin Burnham’ın yönetsel devrim kuramı bağlamında bir incelemesi için bkz. Didin, Ö. (2025). Multi-Level Governance Or Managerial Dominance? A New Perspective On EU Governance In The

Post-Maastricht Era. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 70, 303-316.

tahmin etmeye yarayacak ‘açıklayıcı bir kuram’ oluşturmaya çalıştığının altını çizmiştir.

Ancak, hakikaten de Burnham’ın ilk baştaki tahminleri tam anlamıyla başarılı olmamıştır. Burnham’ın tahminlerinin aksine, Nazi Almanyası ve Japonya savaşı kazanamamıştır, ABD ise totaliter bir rejime dönüşmemiştir. Francis tarafından Burnham’ın bir röportajından aktarıldığı üzere, 1959 yılında Burnham da ilk başta ortaya koyduğu kuramın “aşırı katı ve doktrine dayalı” olduğunu itiraf etmiştir (Francis, 1984: 21). 1941 yılında Burnham’ın her ne kadar Marksizm’den kopma yaşamış olsa da halen Marksizm’in ekonomi temelli yaklaşımı ve Marksist tarih yorumunun etkisinin üzerinde devam ettiği söylenebilir. Bu durumu Burnham, hedeflediği değer yargısız ve realist yaklaşımı benimsemesine engel teşkil eden ve zaman zaman katı ve abartılı sonuçlara varmasına yol açan bir durum olarak görmüştür. Fakat, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonraki dünya düzeninde, Burnham’ın kuramının geçerliliği gözlemlenebilmektedir. Örneğin, ulus devletin, az sayıda güç merkezini elinde bulunduran süper devletler tarafından yönlendirileceği ve bu güç merkezleri arasında zamana yayılan çatışma yaşanacağı fikri Soğuk Savaş dönemine ışık tutmuştur. Teknik ve yönetsel uzmanlığa dayalı yeni bir grubun güç kazandığı, Galbraith (1967) ve Bell (1973) gibi araştırmacılar tarafından gösterilmiştir. Milovan Djilas’ın (1957) “Yeni Sınıf” üzerine yaptığı çalışma ise, Francis’in aktardığı üzere, Burnham’ın deyiimiyle “yönetimsel kuramın Sovyetler’deki gelişmelere doğrudan uygulanmasını” teşkil etmiştir (Francis, 1984: 23). Bu açılardan ele alındığı takdirde, Burnham’ın Yönetimsel Devrim kitabında ortaya koyduğu kuramın birtakım eksikliklerine rağmen geçerli ve son derece özgün bir kuram olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, Burnham yönetimsel devrim üzerine yaptığı ilk çalışmasından iki yıl sonra kuramını İtalyan seçkinler kuramı ile harmanlayarak güncelleyecektir.

3. Burnham, Seçkinler Kuramı ve Realizm

Her ne kadar Yönetimsel Devrim kitabı James Burnham’ın Troçki ve Marksizm ile kopmasından doğmuş olsa da kitap okunduğunda Burnham’ın halen Marksizm’in temel savları ve metodolojisinin etkisinde olduğu açıkça gözlemlenebilmektedir. Burnham, çalışmalarının ‘bilimsel’ bir satıhta meydana gelmelerini arzu etmiş, bu nedenle de herhangi bir ideolojik peşin hükmün etkisinde kalmaktan kaçınmak istemiştir. Bu noktada, Burnham, Niccolò Machiavelli ve “Makyavelciler”³ (Machiavellians) adını verdiği 20. yüzyılın dört seçkinler kuramcısında (elite theory) sosyal ve siyasi analizin gerçekçi temellerini bulduğunu düşünmüştür (Francis, 1984: 29-30). Dante Alighieri’nin De Monarchia’sındaki metafiziksel ve ideolojik siyaset felsefesini Machiavelli’nin ampirik öğelere dayanan yaklaşımıyla mukayese eden Burnham, beyanların “resmi anlamı” ile “gerçek anlamı” arasındaki zıtlığa değinmiş, ideolojik motivasyonlarla üretilen eserlerdeki beyanların resmi anlamlarının maksadının gerçek anlamı ve motivasyonları örtbas etmek olduğunu iddia etmiştir (Burnham, 1943: 9-10). Bu bağlamda Burnham, Machiavelli’nin ampirik olarak keşfedilebilen

gerçeklere dayandığını, dolayısıyla eserlerindeki resmi anlam ile gerçek anlamın aynı olduğunu ileri sürmüştür. Buradan hareketle Burnham, siyasi ve sosyal araştırmalarda ‘gerçekçi’ bir yaklaşım meydana getirmiştir.

Bu çerçevenin içerisinde, Burnham bu eserde Georges Sorel, Robert Michels, Gaetano Mosca, Vilfredo Pareto adlı dört düşünürü odaklanmıştır. Bu dört düşünürün her biri Machiavelli’den etkilenmiş, çalışmalarında her şeyden önce siyasi güç meselesine odaklanmıştır. Fakat, Burnham’ın da altını çizdiği gibi, dördü de iktidarın yüzünün dışarıdan nasıl görüldüğü veya kendini nasıl meşrulaştırdığı değil, insanların iktidara nasıl ulaştığı, iktidarı nasıl kazandığı ve kaybettiğiyle ilgilenmiştir. Dolayısıyla, tıpkı Machiavelli gibi, etik, ideolojik veya metafiziksel bir yaklaşımla değil, güç ilişkilerinin gözlemi ve incelemesi yoluyla doğru kanıya varılabileceğini savunmuşlardır. Aynı zamanda, Makyavelciler siyasi hayatı sürekli devrim içinde gördüklerinden, fakat “değişim sürecini tekerrür eden, kabaca döngüsel” (Burnham, 1943: 62) olarak ele aldıklarından dolayı, tarih boyunca tekerrür eden döngüler analiz edilerek istikrarlı analizler yapılabileceğini düşünmüşlerdir.

Burnham’a göre, bahsi geçen Makyavelci düşünürler insanları gücü, serveti ve ayrıcalığı doyumsuz bir şekilde arzulayan, fakat aynı zamanda irrasyonel, duyguları ve önyargılarına aldanan, böylece kendileri ve başkaları tarafından kandırılmaya açık canlılar olarak betimlemiştir (Burnham, 1943: 63). Mosca (1939: 127), bu bağlamda Rousseau’nun insanın doğası gereği iyi olduğu savından ileri gelen iyimser ilericiliğini reddetmiştir. Pareto (1935: 885-1432) insanların irrasyonel davranış ve inanışları “türetmeler” yoluyla rasyonelmiş gibi sunmalarından bahsetmiştir. Sorel (1999: 20-24), mitlerin siyasi saikler konusundaki birleştirici gücünden bahsetmiş, Michels (1999) ise Oligarşinin Demir Kanunu’nu kuramsallaştırarak, siyasi partiler üzerine yaptığı çalışmada her türlü örgütsel yapıda küçük bir azınlığın hile ve cebir kullanarak gücü tekeline aldığını öne sürmüştür. Burnham da, tıpkı ilham aldığı Makyavelciler gibi, siyaseti toplumun her seviyesinde iktidar için verilen amansız ve aralıksız mücadele olarak görmüştür. İnsanın doyumsuz iştahları ve irrasyonel inançlarından beslenen bu mücadelenin sonucunda, küçük bir azınlık seçkinler sınıfı gücü tekeline almakta ve Pareto’nun (1935) “seçkinler”, Mosca’nın (1939: 50-69) “yönetici sınıf”, Michels’in (1999: 342-356) ise “oligarşi” adını verdiği oluşum meydana gelmektedir. Michels’e göre her türlü oluşum kaçınılmaz olarak oligarşiyi doğurmaktadır. Bu oligarşi zamanla gücünü kaybetmekte, fakat Pareto’nun (1935) “seçkinlerin dolaşımı” kuramında gösterdiği gibi yerini başka bir seçkin grubuna bırakmaktadır. Bu sebeple, bu düşünürlerin hiçbirisi demokratik özgürleşme konusunda pek umutlu olmamış ve modern demokrasiyi oligarşiyi maskeleyen amaçla kullanılan bir araç olarak görmüştür.

Ancak, seçkinlerin iktidarı yalnızca kaba güç ve cebire dayanmamaktadır. Burnham’ın (1943: 150-154) da altını çizdiği üzere, kitleleri kontrol altında tutmak için

³ “Machiavellian” bir sıfat olarak günlük kullanımda oldukça kirlenmiş bir sıfattır. İngilizce’de Machiavellian (veya Machiavellist), ahlaki öncülleri olmayan, insanları kullanan, sömüren, menfaatçi anlamında kullanılır. Türkçede “Makyavelist” sıfatı da aynı anlamda kullanılır. Ancak Burnham’ın kullandığı “Machiavellian” sıfatı siyaset teorisinde düşünce

olarak Machiavelli’nin metodunu takip eden/ondan esinlenen anlamında kullanıldığı açıktır (diğer örnekler: Marxist/Marxian, Lockean, Keynesian, Misesian, Thomist vb.). Bu yüzden bu karmaşanın üzerinden gelmenin en iyi yol bu sıfatı Türkçeye “Makyavelci” olarak çevirmektir.

doktrinlere ihtiyaç duymaktadır. Bu doktrinler Pareto'ya (1935: 885-892) göre "türetmeler" (derivations), Mosca'ya (1939: 106-110) göre "politik formül", Sorel'e (1999: 20-24) göre ise "mitler"dir. Burnham (1943: 168) ise kitabında bu kavramları "ideolojiler" şeklinde sunmuştur. Burnham'a göre bu ideolojiler siyasi ve sosyal olarak birleştirici unsurlardır ve gerek seçkin gerekse de seçkin olmayan sınıfa dahil kimseler belirli bir ölçüde bunlara inanmaktadır. İdeolojilerin esas maksadı ise gerçekleri olduğu gibi ve bilimsel bir şekilde ortaya koymaktan ziyade, seçkinler sınıfının güçlü konumunu rasyonel bir çizgiye oturtarak meşrulaştırmaktır (Burnham, 1943: 78). Her seçkin grup da belirli bir oranda bu ideolojilere inandığından, hiçbirinin tam anlamıyla rasyonel olması mümkün olmamaktadır. Burnham, bu noktada, Machiavelli'nin "iktidar bilimi"nin devreye girerek seçkinlerin düşünce ve davranışlarını bilimsel ve rasyonel hale getirebileceğini ummuş olsa da, herhangi bir seçkin grubun uzun soluklu bir şekilde bu bilimi benimsemeyi sürdürebileceğine şüpheyle yaklaşmıştır (Francis, 1984: 44). Burnham ve Makyavelcilere göre toplum için belirleyici unsur içerisinde bulunan seçkinlerdir. Toplumun gücü veya güçsüzlüğü, başarısı veya başarısızlığı gibi nitelikleri seçkinlerininkine denktir (Burnham, 1943: 91-92). Bu anlamda, seçkin sınıfına atfedilen öncüllük ve kaçınılmazlık sebebiyle, seçkinler kuramının Marksizm ile benzerlikler gösterdiği savunulabilir. Fakat, seçkinler teorisi Marksizm'in aksine, materyal olmayan öğeleri de analizine katarak çerçeveyi genişletmektedir. Buna ek olarak, iktidar ve sınıf mücadelesine yapılan vurgu Marksizm'i andırmakta olsa da, bu mücadeleleri analiz ederken ekonomiye başat rol veren Marksizm'e kıyasla siyasi ve sosyal olanın da değerlendirilmeye katıldığı sosyolojik bir yaklaşımın takip edildiği gözlemlenebilmektedir. Öte yandan, Burnham ve Makyavelcilerin, ortaya koydukları teorilerin şahsi olarak destekçiliğini yapmamakta ve analizlerinin gerçek olmasını dilememekte oldukları unutulmamalıdır.

Pareto, seçkinler sınıfı için altı adet "kalıntı" (residues) tanımlayarak seçkinleri karakterlerine göre altı gruba ayırmıştır (Bobbio, 1972: 56-57). Bunlardan en önemli ikisi Machiavelli'nin tilkilerinden ilham alan Sınıf I adını verdiği "kombinasyon içgüdüleri" ve aslanları temsil eden Sınıf II "grup dayanışması içgüdüleri"dür (Pareto, 1935: 1515-17). Böylelikle Pareto, yönetici sınıfın içerisindeki aslan ve tilki karakterler arasında ayrım yapmıştır. Sınıf I kalıntılar kurnazlık, manipülasyon ve sözel becerilerde uzmanlaşırken, Sınıf II kalıntılar grup dayanışması, kaba güç kullanımı ve geleneklere dayanmaktadır. Bu sebeple, Sınıf I ilerlemecilikle (progresiflik) ilişkilendirilebilirken, Sınıf II muhafazakarlıkla ilişkilendirilmektedir (Pareto, 1939: 1563-64). Pareto'nun anlayışına göre sağlıklı bir seçkin grubu her iki sınıfı da içerisinde barındırmalıdır. Sınıflardan herhangi birinin aşırı baskın kaldığı seçkinler iktidardan düşerek yerini yeni bir seçkin gruba bırakma tehlikesi altındadır. Pareto bu süreçte "seçkinlerin dolaşımı" adını vermektedir. Normal şartlar altında bir seçkin grubu yavaş ama sürekli bir dolaşım içerisinde olacaktır. Fakat, seçkinlerin güç kullanmayı başaramadığı ve üstün nitelikli öğelerin daha düşük sınıflarda öne çıkarak güç kullanmaya meyilli olduğu durumlarda sirkülasyon hızlı ve şiddetli bir

şekilde meydana gelerek durumlarda ise devrim söz konusu olmaktadır (Pareto, 1935: 141). Mosca (1939: 394-429), benzer şekilde, yönetici sınıfı "aristokratik eğilimli" ve "demokratik eğilimli" olarak ikiye ayırmaktadır. Aristokratik eğilimde seçkinler, dışarıdan üye almaya karşı olmakta, demokratik eğilimde ise daha açık olmaktadır. Her iki durumun da seçkin grubu için getiri ve götürüleri mevcuttur. Birinci durumda seçkin kimliğini daha iyi muhafaza etmekte fakat durağanlaşarak gücünü kaybetmeye meyilli olmakta, ikinci durumda ise toplum daha hareketli ve yenilikçi hale gelmekte, fakat seçkin grubu daha sallantılı ve kriz veya devrime daha açık hale gelmektedir. Her iki düşünür de sağlıklı bir seçkin sınıfında tanımladıkları grupların denge içerisinde bulunması gerektiğinin altını çizmektedir.

Bununla birlikte, Makyavelci düşünürler veya Burnham tarafından seçkinler kuramı hiçbir şekilde gücün küçük bir azınlık tarafından ele geçirilmesini normatif olarak desteklememektedir. Tam tersine, her ne kadar seçkinlerin iktidarı kaçınılmaz olsa da Mosca (1939: 134-139) her toplumun farklı segmentler ve faaliyetlerle bağlantılı "sosyal güçler"den meydana geldiğini ifade etmiştir. Böyle bir toplumda, birbirinden bağımsız olarak hareket edebilen ve birbirini tamamen dışlamak veya sömürmek için yeterli kuvvete sahip olmayan sosyal güçlerin yönetici sınıfa dahil olarak onun içerisinde kendi menfaatlerini gözetmeleri mümkün olabilmektedir. Böylece, oluşan güç dengesi sayesinde "adli savunma", diğer bir deyişle "hukukun üstünlüğü" için gerekli şartlar ortaya çıkmaktadır (Mosca, 1939: 126). Hiçbir sosyal güç veya taraf diğerini domine edebilecek güce sahip olmadığından dolayı her bir sosyal güç gücün tiranlaşmasına direnebilmektedir. Mosca'nın bu bakış açısı, Montesquieu'nün (2017) güçler ayrılığı kuramından yola çıkarsa da onun aksine gücün yalnızca resmi ve hukuki taraflarına odaklanmanın ötesinde, sosyal güçlerin gerçek ve fiili anlamda güç sahibi olarak birbirlerini dengelemelerine odaklanarak Makyavelci düşünceye öncelik tanımıştır (Mosca, 1939: 138). Montesquieu'nün güçler ayrılığını formel güçler ayrılığı ile karıştırmak Mosca'ya göre bir hatadır. Mosca'ya göre bir toplumda ne kadar fazla sayıda bağımsız sosyal güç olursa, o kadar adli savunma olacak, bu sayede toplum da o kadar özgürleşecektir. Yönetici sınıfın ihtiva ettiği sosyal güç çeşitliliği ve dolayısıyla ulaştığı adli savunma, bir toplumun "medeniyet düzeyini" (Mosca, 1939: 338, 389, 405) belirlemektedir.

Burnham'ın eserinde Makyavelcilere odaklanmasının temel gerekçesi Makyavelcilerin bize iktidarla ilgili gerçekleri söyleyen tek grup olmasıdır (Francis, 1984: 29). Burnham'ın Marksizm'den ideolojik olarak kopuşu Managerial Revolution, epistemolojik olarak kopuşu The Machiavellians ile perçinlenmiştir. Burnham, The Machiavellians kitabında ele aldığı "realist siyaset teorisyenleri"nin yanına gönül rahatlığıyla yazılabilir.⁴ Bütün bu yazarların teorilerinin ortak noktası, siyaset konusundaki analizlerini kendi kafalarındaki olması gerekenden farklı yere koymuş olmalarıdır. Yani, siyaset teorisinde, Burnham'ın "politics as wish" (temenni olarak siyaset) olarak adlandırdığı hataya düşmemiş olmalarıdır. Ancak, Parvini'nin ifade ettiği üzere; "Bu, hepsinin Niccolò

⁴ Neema Parvini, 2022 tarihli kitabında bunu yapmıştır. The Machiavellians'ın güncellemesi olarak da görülebilecek çalışmada Parvini,

Mosca, Pareto ve Michels'in yanına Carl Schmitt, Bertrand de Jouvenel, James Burnham, Samuel T. Francis ve Paul E. Gottfried'i koymuştur.

Machiavelli'nin öğrencisi olduğu anlamına gelmez, daha ziyade çalışmalarını onun ruhuyla yürüttükleri anlamına gelir: Dünyayı olması gerektiği gibi değil, olduğu gibi görmek. Başka bir deyişle, parolaları realizmdir. Her biri, bilimin tarafsız nesnellliği iddiasındaydı.” (Parvini, 2022: 8). Realist siyaset teorisinin farklı ideolojik yaklaşımlara sahip düşünürlerde bulunmasının önünde bir engel yoktur. Ancak her türlü amaç realist düşünceyle örtüşür diyemeyiz. Örneğin “ruhların kurtuluşu” gibi bir pratik amaç olmaz. Burnham’a göre bir çalışmanın bilimden ayrı amaçlar izlemesi bilimsel kalmasını engellemez; ancak amacın iki nitelik taşıması gerekir. Birincisi, amaç aşkın olmamalıdır, yani zaman, mekan ve tarihsel olarak gerçek dünyaya ait olmalıdır. İkincisi, az da olsa gerçekleşme ihtimaline sahip olmalıdır (Burnham, 1943: 22-23). Machiavelli’nin kendisi, değerden azade bir analiz sunmaya çalışmakla birlikte, siyasi amaçlara sahip olduğunu yadsımamaktadır. Öyle ki, Prens’i bu pratik amacı açıkça ortaya koyarak bitirir; bölümün başlığı “İtalya’yı Barbarların Elinden Kurtarmaya Çağrı”dır (Machiavelli, 2014: 97-108). Birleşmiş bir İtalya’nın kurulması gibi bir amaç, Burnham’ın realist siyaset teorisi kriterleri ile örtüşür, hatta oldukça mütevazı bir amaçtır. Aynı şekilde, diğer realist siyaset teorisyenlerinin de pratik amaçları vardı. Mosca ve Jouvenel liberaldi, Michels önce sosyalist iken sonradan faşist olmuştu, Schmitt Nasyonel Sosyalist partiye katılmıştı, Sorel sosyalistti. Bunun yanında Marksist düşünce içerisinde bu realist damar, Antonio Gramsci ve sonrasında onun Louis Althusser gibi takipçilerinde iyi bilinmektedir.⁵

Özetlemek gerekirse, realist siyaset teorisi, düşünürün ideolojik öncüllerini analizine karıştırmamaya çalışarak değerden azade bir analiz ortaya koymaya çalışması ile olur. Bunun mantığı, eğer düşünür kendi istediği yönde bir değişim gerçekleştirilebilecekse öncelikle sistemin anlaşılmasının gerektiği anlayışına dayanır. Örnek vermek gerekirse, Mosca ve Jouvenel gibi realist liberaller için insanların özgürlüğü, ona tehdit oluşturan merkezi hükümete karşı savunulacaksa, öncelikle merkezi hükümetin ve genel olarak iktidarın nasıl çalıştığı anlaşılmalıdır. Gramsci ve sonrasındaki realist anti-kapitalistler için ise kapitalist devlet ortadan kaldırılacaksa önce onun tam olarak anlaşılması gerekir. Bu yaklaşım sayesinde, düşünürlerin ideolojik pozisyonu ne olursa olsun, realist siyaset teorisyenlerinden samimi bir analiz elde edebilmekteyiz. Burnham, Makyavelcilerin sunduğu realist ve anti-formalist⁶ kuramsal çerçeveyi kullanarak, sosyal ve siyasi konuların analizinde daha bilimsel bir metoda ulaşmaya çalışmıştır. Yönetsel Devrim’de Burnham tarafından geliştirilen kuram ilk haliyle Marksist diyalektik ve tarih yorumuna bağlı kalmakta, yeni gelişen seçkin sınıfının siyasi, sosyal, kültürel ve entelektüel taraflarını açıklama konusunda tek yönlü kalmaktaydı. Ancak, Makyavelciler, daha esnek bir çerçeve sunmaktadır. Bu sebeple Burnham (1943) Yönetsel Devrim Kuramı’nı revize ederek Makyavelci analitik çerçevesinde tekrar ortaya koymuştur. Bu sayede olguyu daha geniş açılı ele almış, eski kapitalist seçkin grubunun yerinden edilmesini

yalnızca ekonomik sebeplere bağlamak yerine, yeni sosyal güçlerin, örneğin kapitalist yönetici sınıfın kontrol altında tutamadığı teknolojik gelişmelerin de etkili olduğunu öne sürmüştür (Burnham, 1943: 229-30). Aynı şekilde, kapitalist seçkin sınıfı ideolojik, psikolojik ve ahlaki anlamda da yozlaşmakta, ideolojisine ve kurumlarına olan inancını yitirmektedir (Burnham, 1943: 228-30). Kapitalist seçkin grubu aynı şekilde Mosca’nın “aristokratik eğilimi”ne kapılmış, dolayısıyla kadrolarını yenilemekten aciz durumdadır ve bu durum iyi yönetimde olması gereken dengenin ortadan kalkmasına neden olur (Burnham, 1943: 229). Aynı zamanda Pareto’nun Sınıf I ‘tilki’ grubuna mensup kişiler aşırı baskın hale gelmiş, dolayısıyla seçkin grubu iktidarda kalmak için güç kullanmaya da muktedir değildir. Buna karşın, agresif, verimli, dinamik yönetsel sınıf alternatif bir sosyal güç teşkil etmektedir. (Burnham, 1943: 231-235). Burnham’a göre yönetsel sınıfın politik formülü demokrasi olacak, ancak siyasi gerçeklik otokrasi olacaktır. Burnham bu olguya “Bonapartizm” adını vermekte ve Nazizm, Stalinizm ve New Dealizm’in bu durumu temsil ettiğini iddia etmektedir (Burnham, 1943: 233-235, 238-239). Bonapartizm eski kapitalist elitin gücünü aldığı kurumları ve toplumsal düzeni zamanla yok ederek totaliter bir güce ulaşacaktır. Fakat, Burnham bu noktada, yönetsel sınıfın içerisinde de değişik sosyal güçler ortaya çıkarak birbirini dengeleyebileceklerini umut etmektedir (Burnham, 1943: 255-270, 251-252).

Machiavellians: The Defenders of Freedom kitabı da Yönetsel Devrim kitabına benzer noktalardan eleştiri konusu olmuştur. George Orwell (1946) Burnham’ın İtalyan elit kuramcılarının görüşlerini ele almasını da bir temenni gibi görmüş ve ona istinaden Burnham’ı totaliter toplumları övmekle itham etmiştir. Aynı şekilde, David Spitz (1981) de anti-demokratik düşünceyi incelediği kitabında Burnham’a da yer vererek onu anti-demokratik bir düşünür olmakla suçlamıştır. Halbuki, Burnham’ın kitabının alt başlığı dahi (Özgürlüğün Savunucuları), bu eleştirilere cevap niteliğindedir. Burnham aynı zamanda, yönetsel devrimi demokrasiye ve özgürlüğe bir tehdit olarak gördüğünü ve yönetsel sınıfın kendi içerisinde sosyal güçlere bölünerek özgür bir toplumun ortaya çıkmasını umut ettiğini pek çok kez ifade etmiştir. Francis’in (1984: 40) de ifade ettiği gibi, pek çok eleştirmenin bu noktayı kaçırmaması, Burnham’ın ideoloji konusunda söylediklerinin söz konusu eleştirileri yazarların kendileri için geçerli olabileceğini düşündürmektedir.

Burnham’ın ardı ardına gelen bu iki kitabı Yönetsel Devrim Kuramı’nı nihai bir boyuta ulaştırmıştır. Bu nedenle, kendi zamanından bugüne pek çok düşünür ve yazar tarafından benimsenmiş, yeni gelişmeler ışığında güncellenmiş ve farklı boyutları incelenmiştir. Örneğin, Paul E. Gottfried (1999; 2002) yönetsel elitin liberalizm ile olan bağlantısına ışık tutmuş ve liberal toplum düzenlerinin nasıl ve neden yönetsel toplumlara yol açtığını irdelemiştir. Samuel T. Francis ise (2016) “Leviathan and Its Enemies” ile Burnham’ın kuramını ilerletip yeni gelişmelere uyarlamış, Batı toplumları için geçerli olan “yumuşak yönetselcilik”

⁵ Mosca ve Gramsci’nin karşılaştırmalı bir analizi için bkz. Finocchiaro, M. A. (1999). *Beyond Right and Left: Democratic Elitism in Mosca and Gramsci*. Yale University Press. Bu çalışmada Finocchiaro, iki düşünürün de sosyal ve siyasi fenomenler üzerine analizlerinde realist ve anti-formalist bir yaklaşım izlediklerini ifade etmektedir.

⁶ İdeoloji veya devlet düzeninin formel anlamı yerine gerçek dünyadaki işlevine dayanan analiz. Örneğin bir yasanın analizinde lafzi anlamına değil gerçek dünyada nasıl çalıştığına yani işlevine bakmanın gerektiğini savunmak anti-formalist bir anlayıştır.

(soft managerialism) kavramını ortaya atmıştır. Bu kavram, Batı toplumlarında Burnham'ın öngördüğü şekilde yönetsel topluma sert bir şekilde geçilmemiş olmasını da dikkate alarak kuramı güncellemiş ve Sovyetler Birliği örneğinde görülen sert yönetsel toplum ile ABD veya Batı Avrupa gibi yumuşak yönetsel toplumların arasındaki ayrımın altını çizmiştir. Auron Macintyre'ın 2024 tarihli "The Total State" kitabı, yönetsel devrim kuramına en güncel katkıdır. Günümüzün liberal demokrasilerini ele alan çalışma, yönetsel devrim sürecinin bu tip yönetimleri nasıl tiranlıklara dönüştürdüğünü ele almaktadır. Neema Parvini'nin "The Populist Delusion" (2022) kitabı ise Machiavellians kitabının doğrudan bir güncellemesi olarak görülebilir.

4. Burnhamcı İdeoloji Anlayışının Uygulanması

Burnham, ideolojiyi, tıpkı muhafazakar düşünür Michael Oakeshott gibi, pejoratif olarak değerlendirir. Diğer taraftan, bu görüşü Mosca, Pareto ve Gramsci gibi İtalyan elitist düşünürler gibi ideolojiyi siyasal sistemde çok önemli rolü olan bir mevhum olarak görmesini engellemektedir. Burnham için bir ideoloji, Oakeshottçu anlamda birtakım soyutlamalara doğrulanamaz ve sabit bir bağlılık olmakla birlikte, aynı zamanda Moscacı anlamda iktidarın ve bir sosyal gücün çıkarlarını haklı gösteren bir politik formüldür (Francis, 1984: 96). Burnham'ın The Machiavellians'ta ortaya koymuş olduğu anti-formalist metodu uygulamış olduğu en olgun çalışması 1964 tarihli *Suicide of the West: An Essay on the Meaning and Destiny of Liberalism* (Batı'nın İntiharı: Liberalizmin Anlamı ve Kaderi Üzerine Bir Deneme) (buradan sonra *Suicide*), kitabıdır.

Francis'in ifade ettiği üzere, Burnham bu kitapta ideolojiyi Pareto ve Mosca'nın ortaya koyduğu şekilde bir elitin siyasal çıkarlarını ve davranışlarını haklı çıkaran bir formül olarak gördüğü gibi, aynı zamanda onu gerçeklik algısının çarpıtıldığı bir psikolojik süreç olarak ele almaktadır (Francis, 1984: 89-90). Daha spesifik olarak, Burnham, ideolojileri ele alırken en çok Pareto'nun yaklaşımını yansıtmaktadır diyebiliriz; Burnham, Pareto'nun "türetmeler" dediği mevhumu aynen kullanarak ona kendisinin "ideoloji" dediğini ifade etmiştir (Burnham, 1964: 155). Pareto ve Burnham, ideolojilere işlevsel olarak bakarlar, ideolojiler post-hoc'tur, yani sözlü ve siyasal ifadeler olarak insan davranışlarından sonra gelir (Parvini, 2022: 28-29). Pareto'nun ideolojiye karşı o kadar negatif bir bakışı vardır ki insanlık tarihindeki bütün ahlak felsefelerinin hissedilen içgüdüleri haklı çıkarmak için geliştirilen delüzyonlar olduğunu iddia etmiştir. Diğer taraftan, ideolojilerin sosyal faydasının olduğu yadsınmaz, ancak gerçeklikleri analiz edilirse gerçek olmadıkları ortaya çıkacaktır. Diğer yandan, gerçeklik ile faydanın farklı şeyler olduğu unutulmamalıdır (Parvini, 2022: 33-34). Francis

(1984: 96), *Suicide*'ın Makyavelci "iktidar biliminin" bir uygulaması ve geliştirilmesi olduğunun altını çizer. Burnham Amerikan seçkinlerinin ideolojisi olarak ele aldığı liberalizmi Pareto'cu metot ve kavramlarla eleştirirken kitabının yapısı dahi Pareto'nun devasa eseri *The Mind and Society*'yi andırmaktadır. Pareto nasıl türetmelerin savunulamaz olduğunu gösterip sonra onların altında yatan rasyonel olmayan kalıntıları göstermeye çalıştıysa, Burnham da liberal ideolojinin savunulamaz olduğunu gösterdikten sonra bu ideolojinin aslında yönetsel seçkinlerin Sınıf I kalıntılarını maskeleyen türetmeler olduğunu göstermiştir.

Bir ideoloji olarak liberalizmin analizine geçilmeden öncelikle bahsedilmesi gereken, Burnham'ın hangi liberalizmden söz ettiğidir. "Liberalizm" çok kaygan bir kavramdır ve liberalizmden söz eden ciddi bir siyaset bilimci öncelikle hangi liberalizmi kast ettiğini şüpheye mahal vermeyecek şekilde ortaya koymalıdır. Burnham'ın söz ettiği liberalizm, Amerikan yönetici sınıfının ideolojisidir (hakim doktrin - prevailing doctrine) (Burnham, 1964: 36). Dolayısıyla bu ideoloji, "Amerikan liberalizmi" veya "modern liberalizm" olarak adlandırılan ideolojidir. Burnham'ın terminolojisine göre Amerikan liberali, Fransız "progresif"ine karşılık gelir, Avrupa ve Latin Amerika'da "Sol" ve "Merkez" denen siyasal pozisyonu ve komünist ve bazı dogmatik sosyalist partiler dışındaki bütün solu kapsar. Burada sözü edilen evrenselci (universalist) bir ideoloji olduğu için bütün bu ideolojiler dünyanın her yerinde oldukça benzerdir (Burnham, 1964: 34-35).⁷ Burnham, bir liberali teşhis etmek için 39 maddelik bir test de üretmiştir. Bir liberalin bu testteki soruların en az %85'ine katılacağını, muhafazakarların çoğuna, reaksiyonerlerin neredeyse hiçbirine katılmayacağını ifade etmektedir (Burnham, 1964: 40-42). Yer sınırı sebebiyle bu testi burada sunmamız mümkün değildir; ancak bu test Burnham için kimin liberal, kimin muhafazakar, kimin reaksiyoner olduğunu net bir şekilde ortaya koymaktadır. Örneğin 20. yüzyılda klasik liberal olarak bildiğimiz hemen hiçbir düşünür (Mises, Hayek, Friedman, Rothbard vb.) Burnham'ın terminolojisine göre liberal değildir. Tarihsel olarak ele alındığında ise modern liberalizm Burnham'a göre Rönesans sonrası düşüncenin ana çizgisinin çağdaş temsilcisi, varisidir.⁸ Ana çizgi terimine dikkat etmemiz gerekir, zira farklı çizgiler de vardır. Ayrıca Burnham, bu düşünürlerin modern liberalizmin çıkış noktası olarak alınması konusundaki çekincelerini de dile getirir; modern liberalizmin bunlar üzerindeki sahipliği olsa olsa bir "kazandırıcı zamanaşımıdır".⁹ Diğer taraftan, Katolik düşüncesinin ve geçmişte muhafazakar liberal olarak bilinen çoğu düşünürün modern liberalizmin

⁷ Burnham, liberalizmin hakim doktrin olmasının tek doktrin olduğu anlamına gelmeyeceğinin de farkındadır. Liberallere göre çok daha az sayıda olan farklı alanlarda liberal olmayan (non-liberal) figürlerden örnek vermektedir. Akademisyenler arasında birkaç örnek vermek gerekirse, Edward C. Banfield, Leo Strauss, F. A. Hayek, Milton Friedman gibileri Burnham'a göre liberal olmayanlar arasındadır (Burnham, 1964: 32-33). Burnham muhtemelen bu ideolojiler hakim doktrin olmadıkları için daha az önem taşıdıklarını düşündüğünden, bu tip rakip doktrinlerin analizini yapmamıştır. Francis'in "Leviathan and Its Enemies" (2016) kitabında farklı ideolojileri de ele alan daha geniş bir analiz bulunabilir.

⁸ Burnham'a göre Francis Bacon ve Rene Descartes ilk kurucu figürler olarak görülmelidir. Descartes, Diderot, Rousseau, Adam Smith, Locke,

Bentham, Ricardo, John Stuart Mill, William James ve Kautsky modern liberalizmin dayandırılabilceği düşünürlerdendir.

⁹ Başkaları tarafından kullanılmayan bir mülkün zaman içerisinde onu kullananın mülkü haline gelmesidir (Didin, 2024). Burnham'ın burada ne kadar haklı olduğu sorgulanabilir; zira bu düşünürleri klasik liberaller (her ne kadar Burnham'ın skalasında muhafazakar veya reaksiyoner olarak adlandırılabilirler da) sahiplenmektedirler. Burnham'ın burada liberalizmin ayrıntılı bir jenealojisini ortaya koymaya çalışmakta olmadığı açıktır, o yüzden bu iddianın Mill ve Locke gibi kurucular ile Dewey, Rawls gibi modern liberaller arasındaki ilişkinin mevcut olduğu bariz olsa da sorgulanabilir olduğunu belirtmek istemesi olarak anlaşılması daha mantıklı görünmektedir.

kökenleriyle hemen hemen hiçbir alakası olmadığını savunur.¹⁰

Netleştirilmesi gereken ikinci nokta, liberalizmin Burnhamcı anlamda bir ideoloji (yani Pareto'cu anlamda bir türetme) olup olmadığıdır. Burnham'a göre ideoloji (1964: 104);

"...gerçekliğin (genellikle sosyal gerçeklik) ya da gerçekliğin bir bölümünün doğası ve insanın bu gerçeklikle ilişkisi (tutum, davranış) ile ilgili olduğu varsayılan ve belirli deneyim ya da olaylardan bağımsız bir bağlılık gerektiren az ya da çok sistematik ve kendine yeten fikirler bütünü."olarak tanımlanır. Liberalizm konusunda ise şöyle der (Burnham, 1964: 100);

"İnsan, tarih ve toplum hakkındaki belirli fikirlerin, bunlara inananlar için ya apaçık ortada olduğunu ya da bunlara karşı çıkmanın aptallık veya kötü niyet göstergesi olacak kadar açık bir şekilde doğru olduğunu keşfettiğimizde, bir ideoloji ve ideolojik düşünceyle karşı karşıya olduğumuzdan oldukça emin olabiliriz. Liberallerin çoğunun, somut uygulama ve spesifik program hakkında tartışmaya hazır olsalar da, liberalizmin temel fikirleri hakkında bu tür bir kesinlik hissetmeleri, gerçekten de durumun ne olduğunun güçlü bir göstergesidir. Liberalizm bir ideolojidir."

Pareto'yu takip eden Burnham için bir ideoloji ile karşılaşıldığında onu çürütmek pek fayda sağlamayacaktır, zira (Burnham, 1964: 132);

"Bir ideolojinin doğruluğu ya da yanlışlığı meselesi her halükarda çok az önemlidir. İnsanlar bir ideolojiye, kural olarak, rasyonel olarak doğru olduğuna ikna oldukları için değil, psikolojik ve sosyal ihtiyaçları karşıladığı ve bireysel ya da grup çıkarlarına hizmet ettiği ya da öyle görüldüğü için inanırlar."

Bir ideolojinin formel (bilişsel) kısmının doğruluğu veya yanlışlığını ortaya koymak bize siyasi olarak bir şey kazandırmaz. İnanmış bir ideolog ile ideolojisinin kapsadığı konularda tartışmak bir zaman kayıdır (Burnham, 1964: 123). Bu bakış açısının diğer sonucu bir ideolojiyi ele alırken formel kısmı ile pratik kısmını birbiriyle alakası olmayan iki ayrı alan olarak ele almamızı gerektirmesidir. Burnham da *Suicide*'da böyle bir yol izleyerek önce liberalizmin formel kısmını irdelemiş, ardından pratik kısmını ayrıca ele almıştır.

Formel açıdan liberalizm ele alınırken sorulmakta olan soru liberal ideolojinin doğru olarak kabul ettiği önermelerin neler olduğudur (Burnham, 1964: 46). Burnham, kitabın ilk yarısında, liberal ideolojinin formel yapısını 19 maddede ortaya koymaktadır. Burnham, bir kişinin bu 19 ilkenin ya hemen hemen hepsini kabul edeceğini ya da hemen hemen

hepsini reddedeceğini ifade etmektedir (Burnham, 1964: 99). Yani liberal "sendrom" kişide ya vardır ya yoktur. Burnham'a göre "Bu 19 fikir, ilke ve inanış, liberal ideolojinin temel unsurlarını, yani liberal sendromun semptomlarını oluşturur." (Burnham, 1964: 97). Yani bu maddeler deskriptiftir. Burnham'ın ispatlamaya çalıştığı bu önermelerin yanlış olduğu değil, liberalizmin ve liberallerin bu önermeleri kabul ettikleridir.

Burnham'ın yaklaşık 50 sayfada açıklamış olduğu bu maddeler şu şekilde özetlenebilir: İnsan doğası sabit değil değiştirilebilirdir, içkin özellikleri yoktur, olumlu yönde gelişim için sonsuz bir potansiyeli vardır (Burnham, 1964: 49-53). Liberal ideoloji rasyonalisttir. Çıplak insan akli vahiy, inanç, töre, içgüdü gibi şeylere ihtiyaç duymadan gerçeğe ulaşabilir. Bu bağlamda, akli sınırlayan otorite, önyargı, gelenek, töre, alışkanlık gibi şeyler liberalizmin düşmanıdır (Burnham, 1964: 53-54). İnsan doğasında iyi topluma ulaşılmasını engelleyen içkin bir şey olmadığına göre, engelleyici faktörler dışsal olmak zorundadır ve bunlar cehalet ve kötü sosyal kurumlardır (Burnham, 1964: 54). İnsan doğasının değiştirilebilir olduğu ve iyi toplumu engelleyen faktörlerin dışsal ve üstesinden gelenebilir olduğu kabul edildiğinde, liberalizmin ilerlemeye (progress) olan inancı ve "tarihi optimizm"i anlaşılmış olur (Burnham, 1964: 54).

Bütün bunların doğal sonucu olarak, insan ilerlemesini engelleyen faktörler olsa olsa geçmişin mirası olabilir. Edmund Burke'ün teamül ilkesinin (prescription) tam zıddı olarak, liberaller geçmişe dair olan her şeye en azından şüphe ile yaklaşır. Burnham'a göre liberalizm "anti-geleneksel"dir (Burnham, 1964: 58-59). İyi topluma doğru ilerlemeyi engelleyen iki faktörden biri olan cehaleti ortadan kaldırmak için gereken *tek şey* eğitimidir (Burnham, 1964: 64). İyi topluma doğru ilerlemeyi engelleyen iki faktörden diğeri olan kötü kurumlardan ortadan kaldırmak için yapılması gereken siyasi, ekonomik ve sosyal "demokratik reform"dur (Burnham, 1964: 66). Toplumun bütün kötülükleri (suç, savaş, açlık vb.) tamamen cehalet ve kötü kurumlardan kaynaklanmaktadır (Burnham, 1964: 69). Eğitim, "evrensel diyalog" şeklinde olmalıdır. "Akademik özgürlük" esastır, bütün öğretmen ve öğrenciler fikirlerini beyan edebilmelidirler, "akıl" aralarından en iyi fikri seçecektir (Burnham, 1964: 71-72). Eğitim için olan bu durum siyaset için de geçerlidir (Burnham: 1964: 72).

Liberalizm gerçeğin en üstün değer olduğuna ve gerçeğe akıl ve bilim ile ulaşılabilmesine inansa da herkesin fikrinin, yanlış da olsa, eşit değerde olduğunu savunur. Burnham'a göre bunun kabul edilebilmesi ancak gerçeğin ne olduğuna dair emin olmamızın olanaklı olmadığı kabul edilmesiyle mümkün olmuştur.¹¹ Bu durumda,

¹⁰ Thomas Hobbes, Thomas Hooker, Blaise Pascal, David Hume, Edmund Burke, John Adams, Alexis de Tocqueville, Henry Maine, Jacob Burckhardt, Fustel de Coulanges, Lord Acton, Niccolò Machiavelli ve Michel de Montaigne gibi düşünürlerin liberalizmle neredeyse hiçbir alakası olmadığını ifade etmektedir. Son ikisi için Burnham liberalizmle yalnızca ufak flörtleşmeler olduğunu ifade eder.

¹¹ Burnham'a göre liberalizmin önünde aynı sonuca varmak için bir alternatif yol daha vardı; gerçeğin her durumda üstün bir sosyal fayda getirdiğini reddetmek. Ancak buna yanaşmamışlardır. Aslında gerçeğin göreceliğine dair köktenci ısrara dayanan sosyal ve siyasi kurgulara dair çok isabetli bir karşı saldırı, göreceli olan gerçekliklerin birçoğunun kesinleştirilemeye de güvenilir bir şekilde teyit edilebilir olduğudur. Thomas Sowell'ın (2015: 150-151) ifade ettiği üzere;

"Bir kafeste gördüğümüz aslan görüntüsü beyninizin içinde bir kurgu olabilir, ancak o kafese girmek beyninizin kontrolünün ötesinde bir gerçeklik olduğunu hızlı ve feci bir şekilde gösterecektir. Yarasalar [ses sinyallerine dayanarak gördükleri için] gece uçuşları sırasında tuğla duvarlara çarpamazlar çünkü beyinlerinde inşa edilen çok farklı gerçeklik de aynı şekilde beyinlerinin dışında var olan bir dünyadaki deneyimlerle doğrulanmaya tabidir. Gerçekten de yarasalar, kuşların bazen görme duyusuna güvenerek yaptıkları gibi, pencere camlarına toslamazlar- bu durum da hem algı sistemlerindeki farklılıklara hem de bu algı sistemlerinden bağımsız bir gerçekliğin varlığına işaret eder.

Dünya hakkındaki daha soyut vizyonlar bile çoğu zaman ampirik doğrulamaya tabi tutulabilir. Einstein'ın kendinden öncekilerden oldukça

liberalizmin gerçeğe olan bağlılığı temelsiz kalır ve değişime uğrayarak rasyonel ve bilimsel sürecin kendisine olan bağlılığa dönüşür. Pratikte bir bilimsel alandaki “gerçek” güncel bilimsel konsensüs, siyasi ve sosyal “gerçek” ise demokratik gerçekliktir (Burnham, 1964: 74-75).

Liberalizm, herkesi kapsayan şekilde bir demokratik yönetim ilkesine bağlıdır (Burnham, 1964: 77). Teorik olarak, demokratik merkezleşmenin tek ulusla sınırlı kalmasını haklı gösterecek hiçbir şey yoktur. Modern liberal doktrin uluslararasılaşmaya ve insanlığın tamamını kapsayan bir demokratik dünya düzenine kayar. Liberalizm ile ulusal egemenlik çelişir (Burnham, 1964: 79). Baskı ve güç kullanımı akıldışı olarak kabul edildiği ve daha önce sözü edilen kutsal “evrensel diyalog”u sekteye uğratacağı için liberaller savaşa ve savaşçılara karşı olma eğilimindedirler (Burnham, 1964: 88).

Liberalizmin insan algısı, gerçeklik anlayışındaki görelilik ve demokratik siyasi doktrin birlikte düşünüldüğünde, insanlar arasında niteliksel farklılıklara liberalizmde yer yoktur. Liberalizm egaliteryendir (Burnham, 1964: 80-81). Liberalizmin egaliteryen eğilimi hiyerarşi ve ayrımcılık karşıtı olmasını doğurur (Burnham, 1964: 82-83). Demokratik, egaliteryen ve evrenselci bir ideoloji olan liberalizm için insanlığın renk, ırk, cinsiyet gibi fiziksel veya fizyolojik niteliklerle birbirlerinden ayrılan hiçbir alt grubu medenileştirme potansiyeli açısından birbirlerinden ayrılmaz. Çok zararlı nitelikleri olan bireyler çıkabilir ve bunların cezalandırılması ve toplumdan uzaklaştırılması mümkündür, fakat bu nitelikler alt grup üyeliği ile ilgili değildir, bireylerin zararlı (veya yararlı) nitelikleri insanlığın bütünü için rastgele oluşurlar (Burnham, 1964: 85-86).

Liberalizm hem bakış açısı hem de hedef olarak sekülerizm yanlıdır; cenneti bu dünyadadır. Rasyonel olarak gösterilemeyen şekilde ulaşılan bilgiyi (gelenek, vahiy vb.) dışladığı için pratik hükümet işlerinden dini ayırmaya büyük önem verir. Toplumun ve hükümetin görevi yoksulluğu, açlığı, zulmü, savaşı vb. ortadan kaldırmaktır. (Burnham, 1964: 86-87). Bütün bunların sonucu olarak

farklı olan fizik vizyonunun, yalnızca onun fizik vizyonu olmadığı, onun gerçekliğine karşı başkasının gerçekliği olmadığı, o feci zamanda, o trajik yerde bulunan herkes için kaçınılmaz bir gerçeklik olduğu ortaya çıkmıştır. Teyit süreçleri, pek çok entelektüel ister sosyal, ister ekonomik, ister bilimsel olsun, her türlü olguyu sadece öznel kavramlar olarak görmesini sağlayan, ve onlara ne olduğu ve ne olması gerektiği konusunda kendi tercih ettikleri öznel kavramları ikame etmelerine izin veren önemli bir göz ardı edilmiş faktördür.”

¹² Klasik liberalizm devlete olan şüpheci yaklaşımından modern liberalizmin devletçiliğine nasıl geldiği çok geniş bir tartışmadır ve bu konuda birçok farklı görüş vardır. Burnham’ın savı, değişimin devletin niteliği olduğudur. 18. ve 19. yüzyıl devleti demokratik olmayan bir devlettir ve muhafazakar ve reaksiyoner güçler (toprak sahipleri, aristokrasi, din adamları, kral, ordu) halen ağırlıklarını hissettiriyorlardı. Böyle bir devletin liberallerin beklediği özgürlük, reform ve refahı getirmesini beklemek saçma olurdu. Oy hakkının giderek daha genele tanınması ve egemenliğin seçilmiş meclislere geçmesi ile devlet aparatı “kötü melekten iyi meleğe dönüştü” ve liberallerin devleti kendi amaçlarına yönelik kullanmaları mantıklı hale geldi. Burnham burada bilhassa John Dewey’ye işaret eder.

¹³ Burnham, liberalizmin ayrıntılı bir formel eleştirisinin kitabın amacı için gerekli olmadığını ifade etmektedir (Burnham, 1964: 142). Yine de, “Geçerken Kritik Bir Not” başlıklı VII. bölümde bu 19 maddenin her birine birer paragraflık cevap vermiş, ardından yaklaşık on sayfada neden bunların doğru olmadığını inandığını kısaca açıklamıştır. Ancak bu kısmın kitabın genel gidişatı için önem taşımadığını unutmamalıyız. Kitabın tezi

liberalizm devletçidir ve devlete büyük sosyal rol biçer (Burnham, 1964: 94-95).¹²

Liberalizmin formel doktrini siyasi ve sosyal eyleme nasıl etkir?¹³ Burnham’a göre liberallerin içeride ya da dışarıda bir kamusal meseleye verecekleri tepki, Pavlov’un köpeğinin tükürük salgılaması kadar önceden tahmin edilebilirdir (Burnham, 1964: 143). Zaten, Burnham’a göre bu, kitabı yazmaya başlamasına sebep olan işte bu fenomendir. Aslında *Suicide*, liberallerin nasıl olup da her konuda spontan olarak aynı fikirde olduklarına dair bir sorgulamadır.¹⁴ Burnham, bunun altında yatan fikirlerin tutarlı bir ifadesini bulamadığı için bunları aramaya koyulduğunu ifade etmektedir (Burnham, 1964: 145). Formel anlamı bu şekilde ortaya koyduktan sonra, Pareto’cu bir yaklaşımla ideolojinin altında yatan duygulara bakmamız gereklidir (Burnham, 1964: 145);

“Modern liberalizm, çoğu liberal için, bilinçli olarak anlaşılmış bir dizi rasyonel inanç değil, incelenmemiş önyargılar ve birleşik duygular demetidir. Temel fikirler ve inançlar, tamamen açık olmadıklarında, sadece arka planda belirsiz bir şekilde gizlendiklerinde, retoriği renklendirdiklerinde ve belirli bir duygusal parlaklık kattıklarında daha tatmin edici görünürler. “Demokrasi,” “eşitlik,” “halk hükümeti,” “ifade özgürlüğü,” “barış,” “evrensel refah,” “ilerleme,” kalbi ısıtan sembollerdir; ancak zihin onları çevreleyen sis perdesini aşmakta zorlanır.”

Bu sis perdesini aştığımızda, Pareto’cu anlamda, liberalizm adı verilen türetmenin altında yatan duygulara (sentiment)¹⁵ ve bu ideolojinin insanların hangi psikolojik ihtiyacına cevap verdiğine yönelik işlevine ulaşabiliriz. Burnham, liberallerin kamusal değerlerini ortaya koyarak ve ardından değerlere tekabül eden duyguları bulmaya çalışarak tipik bir liberalin ahlaki portresini çizmeye çalışacaktır (Burnham, 1964: 181). Birincisi, liberaller değişim ve reforma yalnızca açık değillerdir, aynı zamanda her koşulda yeniliği ararlar. İkincisi, liberaller yasal eşitlikle yetinmez, devletin eşitleyici sosyal politikalar geliştirmesini ister ve bunları desteklerler. Üçüncüsü, liberaller ekonomik olarak refah devleti uygulamalarını desteklerler. Dördüncüsü, liberaller küreselcidir. Beşincisi, liberal kendini yerel aidiyeti ile

ile kişisel değerlerini karıştırdığı takdirde, değerden azade realist bir değerlendirme yapma vaadine hâle gelmiş olurdu.

¹⁴ Bu noktada, tam olarak aynı öncüden yola çıkan, Thomas Sowell’ın *Conflict of Visions* (2007) kitabından da söz etmek uygun olur. Sowell şöyle başlamıştır (2007: 1): “Siyasi görüşlerle ilgili ilginç şeylerden biri, aynı insanların farklı konularda ne kadar sıklıkla karşıt taraflarda yer aldıklarıdır. Bu konuların birbirleriyle hiçbir içsel bağlantısı olmayabilir. Askeri harcamalardan uyuşturucu yasalarına, para politikasından eğitime kadar uzanan bir yelpazede yer alabilirler. Yine de aynı tanıdık yüzler, siyasi çitin karşıt taraflarından birbirlerine tekrar tekrar bakarken bulunabilir.” Sowell, toplumda tarih boyunca süregelen iki farklı çatışan “vizyon” olduğu ve bu fenomenin temelinde bunun yattığı sonucuna varmıştır. Sınırlı (constrained) vizyon insan doğasının düzeltilemeyecek şekilde kusurlu olduğuna inanırken sınırsız (unconstrained) vizyon insanın ve toplumun mükemmelleştirilebileceği anlayışına dayanır. Sowell, buraya kadar Burnham ile aynı gözlemleri yapmış olmakla birlikte, Burnham’ın ideolojinin yapısal analizine ulaşan ve Marksist diyalektikle flörtleşen metodunu tatsız bulmuş olduğu muhtemeldir. Diğer taraftan bakılırsa Sowell’ın çalışması da ideolojinin formel anlamında kaldığı için Burnham’ın Makyavelci yaklaşımından yeterli bulunamayacağı aşikardır.

¹⁵ Pareto için türetmelerin sebebi kalıntılar, kalıntıların sebebi duygulardır. İnsanların arınma hissine dair derin bir hissi vardır; bu duygudur, bunun sebeple arınma ihtiyacına dair genel bir fikir vardır; bu kalıntıdır, arınmaya dair her türlü uygulama ise (örneğin Hristiyan vaftiz veya Müslüman abdest ritüelleri) birer türetmedir (Parvini, 2022: 28-29).

değil insan ırkına aidiyet ile tanımlar. Altıncısı, liberaller barışı en yüksek sosyal değer olarak kabul ederler. Kısacası, “Yenilik, reform, eşitlik, işbirliği, kolektif refah, güvenlik, küreselcilik, insanlığın hayatta kalması ve iyileştirilmesi, barış: bunlar toplumumuzda işleyen bir eğilim olarak modern liberalizmi karakterize eden değerler veya ideallerdir.” (Burnham, 1964: 181-186). Burnham, birçok örnek ile liberalizmde sosyal eyleme dönüşen suçluluk duygusu, düşmanı her zaman sağda bulma eğilimi ve onlara karşı “seçici öfke”, “çifte standart” bulur ve son olarak “liberalizmin diyalektiğinde” liberalizmin uygulamada teoriler, fikirler, değerler ve politikalarda olduğundan farklı olduğunu göstermiştir (Francis, 1984: 91).

Siyaset teorisi için en önemli olan nokta, kitap XIII. bölümde, klasik seçkinler teorisi çerçevesi ve bilhassa Pareto’nun çerçevesi olan sosyolojik analize döndüğünde ortaya çıkmaktadır. Bu bilhassa önemli, yönetsel devrim kuramına ideolojik bir yön katılmasının önünü açacak bir yaklaşımdır. Eğer liberaller sosyal tabakalarda rastgele bir dağılım gösterebilirlerdi liberalizm belirgin bir sosyal boyuta sahip değildir diyebilirdik ve onu psikolojik ve felsefi olarak ele almamız doğru olurdu. Ancak böyle değildir; bazı sosyal oluşumlarda neredeyse herkes liberalken bazılarında liberaller çok nadirdir. Bu durumda Burnham sorar; “liberalizme en yakın sosyal gruplar, sınıflar, tabakalar, tipolojiler veya meslekler hangileridir?” (Burnham, 1964: 238-239). Burnham’a göre liberal bulmanın zor olduğu sosyal gruplar askeri personel, bağımsız çiftlik sahipleri ve işletmecileri, serbest çalışan doktorlar, dişçiler, mühendisler gibi daha az sözel olan meslek erbapları ile kendi girişimlerinin tamamını veya büyük kısmını elinde tutan iş adamlarıdır (Burnham, 1964: 239-243). Liberallerin yoğun olduğu meslek erbapları ise öğretmenler, sosyal bilimler bölümlerindeki akademisyenler, sözel mesleklerle iştigal edenler (editör, yayıncı, vaiz, yazar, yorumcu, eğlence sektörü çalışanları vb.), sosyal hizmet çalışanları, vergiden muaf kamu veya yarı-kamu kurumları için çalışan herkeştir (Burnham, 1964: 243-245). Bu iki kesim karşı karşıya koyulduğu zaman, bu grupların sırasıyla Pareto’nun Sınıf II ve Sınıf I kalıntılarına denk geldiği görülmektedir (Burnham, 1964: 249). Bu gözlemler yönetsel devrim ve Makavelci paradigma ile birlikte değerlendirildiğinde iki çarpıcı sonuca varılabilmektedir. Birincisi, liberalizm Sınıf I kalıntılara sahip olan grupların ideolojisidir (türetmesidir). Yani modern liberalizm klasik anlamıyla kapitalizmin değil yönetsel grupların ideolojisidir. İkincisi, modern liberalizm egemen ideoloji hüviyetinde olduğuna göre, bu Sınıf I gruplar egemen gruplardır. Yani Burnham’ın 1941’de öngördüğü yönetsel devrim gerçekleşmiş, olgunlaşmış ve yeni bir rejim kapitalizmin yerini almıştır.

Cevaplanması gereken son soru, Pareto’cu anlamda bir seçkinlerin dolaşımı gerçekleştiyse, bunu Burnham’ın neden olumsuz değerlendirdiğidir. Burnham, herhangi bir egemen ideolojinin diğerlerinden daha doğru olmadığını düşündüğüne ancak toplumda her zaman egemen ideoloji olacağını kabul ettiğine göre, bu soru ayrıca ele alınmaya muhtaçtır. Bunun kısa cevabını Burnham şu şekilde vermektedir; “Liberalizm, günümüzde Batı medeniyetinin karşı karşıya olduğu gerçek zorlukları karşılayacak ve üstesinden gelecek donanıma sahip değildir.” (Burnham, 1964: 278). Başka bir deyişle Burnham, liberalizmin işlevinin, günümüzün ihtiyaçları ile örtüşmediği görüşündedir. Doğrudan beri liberalizm negatif bir

ideoloji olarak statüko karşıtı olmuştur. Burnham’a göre o dönemde toplumun ortadan kaldırılması gereken niteliklerini ortadan kaldırmakta liberalizmin negatif tavrı faydalı olmuştur (Burnham, 1964: 278). Ancak normların yıkılmasından sonra liberalizm yapıcı pozisyona geçtiğinde liberal prensipler başarılı olamamıştır. Devam eden problemlerle başa çıkacak prosedür ve kurumların oluşturulmasında liberalizm oldukça başarısız olmuştur (Burnham, 1964: 280). Buna ek olarak, liberalizm gerçekliği eğip büker, fakat zaten bütün ideolojiler böyledir ve bu sorun liberalizme özgü bir durum değildir. Esas sorun liberalizmin artık geç dönemlerinde olmasıdır. İdeolojiler gençlik ve zirve dönemlerinde gerçeklikle çok daha bağlantılıdır, ancak liberalizm artık öyle bir noktaya gelmiştir ki gerçeklikle bağlantısı kalmamıştır (Burnham, 1964: 282).

Ancak, en baştaki öncüle dönersek, her yaygın ideolojinin insanların halihazırda hissettiği derin duygulara denk gelen bir işlevinin olması gerekir. Öyleyse, modern liberalizmin güncel işlevi nedir? Bu aşamada Burnham, 9. yüzyıldan 1914’e kadar sürekli mevzi kazanmış olan Batı’nın 1917’den beri sürekli mevzi kaybettiğini hatırlatmaktadır. Peki, bu tarihten beri Batı’nın egemen ideolojisi olan liberalizm buna karşılık ne yapmıştır? Liberalizm, Batı’nın kayıplarını engellemek veya kaybedilen mevzileri geri almak şöyle dursun, bunlara bazı üstün idealleri öne sürerek alkış tutmuştur. Bunları engellemek adına hiçbir faydası olmayan liberalizmin başarıyla yaptığı şey (Burnham, 1964: 301);

“acılarımızda bizi teselli etmektir; ve sonra, harikulade bir simyayla, karanlık yenilgileri, geri çekilmeleri ve felaketleri tam terslerine, parlak kazançlara, zaferlere, ilerlemelere çevirerek kutlamaktır. Liberal imbikte damıtılan coğrafi, siyasi, demografik ve stratejik kayıplar Özgürlük, Eşitlik, İlerleme ve Erdemin zaferleri olarak tekrar gün yüzüne çıkar.”

Dolayısıyla, liberalizm Batı’nın daralma ve gerilemesinin (intiharının) ideolojisi olarak işlev göstermektedir. Burnham’ın Batı’nın gerileyişinin *sebebinin* liberalizm olduğunu söylemediğine dikkat edilmelidir; bu tamamen farklı bir konudur. Liberalizm ölmekte olan bir medeniyetin “kuğu şarkısı”dır, “bir annenin ölmekte olan çocuğuna mırıldanmasıyla aynı mertebede manevi bir tesellidir” (Burnham, 1964: 302). Bu bağlamda, liberalizmin esas zararı Batı’yı kaybederken teskin edip, kaybetmeye tepki gösterip savaşmasını engellemesi olarak gösterilebilir.

5. Sonuç

Muhafazakar siyaset kuramcısı James Burnham, hem düşüncesinin kendi döneminde siyasi ve akademik açıdan taşıdığı ağırlık hem de düşüncesinin halen değerini koruyan özgün nitelikleriyle daha fazla irdelenmeyi hak eden bir düşündürür. Bu çalışma Burnham’ı siyaset kuramcısı kimliğiyle ele alarak siyaset kuramını üç ana eserini merkeze alarak irdelemektedir. Çalışmanın ilk bölümünde ele alınan Yönetsel Devrim kitabında Burnham, bir yönetsel devrim gerçekleşmekte olduğunu öngörmekle birlikte, aynı zamanda bu devrimin nasıl ve niçinine dair gözlemler sunmaktadır. “Sahiplik ve kontrol ayrımı” üzerinden izlediği bu devrim ile, Burnham geçmişte yaşanan aristokrasiden kapitalizme geçiş kadar sert bir paradigma değişimi ile kapitalizmden yönetselcilğe (managerialism)

geçilmekte olduğunu gözlemlemekte ve bu değişimin bütün dünyaya yayılacağını öngörmektedir. Her ne kadar kapitalizmden yönetselcilğe Burnham'ın tahmin ettiği kadar sert bir geçiş olmasa da, kuramın ortaya atıldığından günümüze dünyadaki hemen her toplumda yönetsel sınıfın yükseldiği ve gerek iktisadi, gerek siyasi, gerekse de sosyal süreçler üzerindeki tesirini artırdığı ve klasik anlamdaki burjuva kapitalist sınıfın sürekli olarak gerilemiş olduğu gözlemlenebilecek niteliktedir. Bu durum, aynı Burnham'ın korktuğu şekilde özgürlüğü zaman zaman tehdit etmekte, gücün yönetsel bir elitin elinde toplanmasına yol açmaktadır. İnsanların ve toplumların hayatının giderek başta devlet aygıtı olmak üzere iktidar tarafından merkezi kontrol ve rasyonel planlamaya tabi tutulmasının, iktisadi, siyasi ve sosyal ilişkilerin bu surette tasarlanmasının, insan aklının sınırlı olduğunu savunan ve yerelleşmeden yana olan muhafazakar düşünceyi rahatsız ettiği bilinmektedir. Burnham'ın fikirlerinin anlaşılmasının muhafazakar düşünceye bu noktada katkısı, yaşanmakta olan bu olgunun neden ve nasıl gerçekleştiği, çağımızda bu duruma yol açan unsurlardan birisi olan yönetsel sınıfın kimliğinin, özelliklerinin ve kullandıkları yöntemlerin idrak edilmesini sağlamak olacaktır. Bu realist katkı yalnızca muhafazakarlığın değil her türlü düşünce sisteminin yararlanabileceği türden bir katkıdır. Zira içerisinde bulunduğumuz postmodern dönemde artık modern dönemin devlete monist ve otonom bir kimlik atfeden ve belirlilik varsayımı taşıyan modern düşüncenin siyasi olanın nasıl olması gerektiği üzerinden kuram üretmeye çalışan iyimser bakış açısının yetersizliği aşikar hale gelmiştir (Didin, D. B., 2025: 139-140) ve devletin ve iktidarın realist analizini sunan Burnham gibi düşünürler bunların gerçekte nasıl çalıştığının analiz edilebilmesi için büyük fayda sağlamakta oldukları için dönemimizin ruhuna iyi uymaktadır.

Burnham'ın gençlik yıllarında takip ettiği Troçkizm'i terk etmesinin ardından ortaya attığı çarpıcı yönetsel devrim kuramı döneminde ses getirmekle kalmamıştır; kuram günümüze kadar dünyada neler olduğuna ışık tutabilecek niteliktedir. Burnham Marksist ideolojiyi terk etmiş olsa da, Marksizm kadar diğer ideolojilere de orijinal eleştiriler yapmış olduğu görülmektedir. Yönetsel Devrim'de, Marksist metodolojinin izlerinin görülmesi mümkündür. Burnham bu metodolojiden daha sonradan iyice uzaklaşarak, birkaç yıl sonraki Makyavelciler'de güncelleyerek İtalyan seçkinler kuramıyla harmanlayarak geliştirmiştir. Burnham'ın Yönetsel Devrim'de, kendi Marksist köklerinden gelen ekonomik determinizmin izlerinin görülmesi mümkündür. Burnham bu metodolojiden daha sonradan uzaklaşmış ve birkaç yıl sonraki Makyavelciler'de kuramını güncellemiş ve İtalyan seçkinler kuramıyla harmanlayarak geliştirmiştir. Tıpkı Yönetsel Devrim gibi yankıları halen devam eden

Makyavelciler'de Burnham, realist veya anti-formalist olarak tabir edilebilecek "Makyavelci" siyaset teorisinin ayrıntılı bir açıklamasını sunmaktadır. Machiavelli'ye ek olarak, kitabın vurucu üçlüsünü oluşturan İtalyan seçkinler teorisyenleri Mosca, Pareto ve Michels üzerinden Burnham kendi metodolojisini oluşturmaktadır. Yeni muhafazakarlık bağlamında yapılacak bir okumada, Burnham'ın burada ortaya koyduğu metodolojinin incelenmesi ilgi çekicidir. Yeni muhafazakarlığın müdahaleci ve saldırgan dış politikasının temelini Woodrow Wilson'ın "dünyayı demokrasi için güvenli kılmak" doktrininde bulunduğu iddia edilebilse de, dünya bu politikayı 70'lerden sonra neredeyse pejoratif bir sıfat halini almış "neo-con" yani yeni muhafazakarların önce anti-komünizmle başlayan ancak Soğuk Savaş sonrası dahi Bush'un "teröre karşı savaş" halinde devam eden müdahaleci ve saldırgan dış politikası ile tanımıştır. Neo-con'ların adıyla özdeşleşmiş bu "demokrasi ihracı" dış politikasının Burnham'ın düşünceleri ile büyük bir tezat oluşturduğunu ifade etmek gerekir. Burnham benimsediği realist yaklaşım ile muhafazakarlığı etikçi bir perspektife değil, değer yargılarından azade ve bilimsel bir yaklaşıma dayandırmaktadır. Bilhassa yeni muhafazakarların (aslında bildiğimiz anlamda muhafazakarlıkla örtüşmemesi gereken)¹⁶ normatif dış politika yaklaşımlarında sık sık ismi zikredilen muhafazakar düşünür Leo Strauss¹⁷ ve takipçilerinin kanadından yeni muhafazakarlarla yeni muhafazakarlığın temel harcını karmış düşünürlerden olan Burnham arasında büyük bir zıtlık vardır. Strauss siyaset felsefesini siyaset kuramına denk görece kadar normatifken, Burnham'da siyaset felsefesinin yokluğu ve siyaset teorisinin taşıdığı önem mutlaka vurgulanması gereken önemli bir mevhumdur. Burnham, metodolojisini olgunlaştırdığı Makyavelciler çalışmasında ve sonrasında siyaset felsefesini açıkça hakir görmektedir. En çok etkilendiği düşünür olan Pareto'yu takip ederek, "olan"dan ziyade "olması gereken"e dayanan incelemeleri bilim dışı olarak görmektedir. Muhafazakar düşüncenin bütünü açısından bakıldığında, Edmund Burke'ü takip eden muhafazakarlar, toplum bilimine dair rasyonalist çıkarımları tıpkı Burnham'da olduğu gibi bir reddederler. Ancak Burke'te ve Burkeçülerde insan aklının toplum bilimindeki kurucu rolünün reddi anlamında bir epistemolojik tevazu olsa da aşkın değer reddi anlamında bir ontolojik hiçlik olduğu söylenemez. Bu durum muhafazakar bir siyaset felsefesini mümkün kılmakta, ancak elzem kılmamaktadır. Muhafazakarlar geçmişten gelen değer yargılarına ve gelenekleri onların ulviliğine bağlılık göstererek de Oakeshott'un deyişiyle "gerçeği bilinmeyene" tercih ettikleri için de savunuyor olabilirler. Bu açıdan bakıldığında, her ne kadar Burnham'ın pek çok muhafazakarın esas aldığı din, örf, adet, gelenek gibi değerleri şahsen benimsemeyeceği, onları Paretocu

¹⁶ Klasik muhafazakarlığın egemenlik kurgusu her zaman için yerelci olmuştur. Kurucular Burke, Maistre ve Bonald'dan itibaren muhafazakarlığın alamet-i farikası tarihsel ve sosyal olandan evrensel insanın olamayacağını savunmuşlardır. Bu konuda ayrıntılı bir çalışma için bkz. Didin, E. (2025). Muhafazakarlığın Kurucu Triosu Edmund Burke, Joseph De Maistre Ve Louis De Bonald Üzerine: Siyaset Felsefesi Ve Egemenlik Kuramı Ekseninde Bir Değerlendirme [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Dolayısıyla "demokrasi"nin veya herhangi bir ilkenin "ihraç edilmesi"nin bu düşüncede yer bulabilmesi esasında hayli zordur. Bu bağlamda, nihai haliyle yeni muhafazakarların "muhafazakar" veya "sağ" olma sıfatlarını taşımaları dahi tartışmaya oldukça açık olarak değerlendirilmelidir.

¹⁷ Önemli bir felsefeci olduğu su götürmez olan Strauss'un kendisinin bu yaklaşımı ne kadar onaylayacağını başka bir çalışmanın konusu olacak kadar derin olduğu ve peşin hükümlere varılmamasının gerektiği ifade edilmelidir. Ancak takipçilerinin arasında bu yaklaşımın oldukça yaygın olduğu ve Straussçuluğun gerçek politikada bu yönde bir etkisinin olduğu aşikardır. Bu konuda ayrıntılı bir çalışma için bkz. Gottfried, P. E. (2011). *Leo Strauss and The Conservative Movement in America*. Cambridge University Press. Bu çalışma ayrıca "Burnhamcı" sayılabilecek düşünürlerden olan Gottfried'in Strauss'un ve bilhassa Straussçuların pozisyonlarına ağır eleştiriler getirdiğini göstermesi açısından aydınlatıcıdır.

türetmeler olarak görerek gerçek dışı kabul edeceği düşünülebilse de, bu değerleri uzun yıllardır başarıyla toplumu idare eden türetmeler olarak göreceği için, sosyalizm ve liberalizm gibi Aydınlanma'ya dayanan ütöpik ideolojilere nazaran daha sağlam, sarıh ve tarihsel olarak rüştünü ispat etmeleri nedeniyle daha münasip bulduğu öne sürülebilir.

Burnham hakkındaki inceleme, olgunlaşmış olan siyasi metodunu modern liberalizmin şiddetli bir eleştirisini yaparken kullandığı Batı'nın İntiharı kitabı ile tamamlanmıştır. Bu çalışma iki açıdan ilk iki çalışmanın üzerine oturmaktadır ve birçok açıdan onların uygulanması olarak da değerlendirilebilir. Bu değerlendirme iki argüman ile savunulabilir. Birincisi, modern liberalizm, Yönetmel Devrim'de ileri sürülen yeni yönetsel seçkinlerin ideolojisidir. İkincisi, Makyavelciler'de ortaya koyulan realist siyaset teorisi bağlamında Burnham, Paretocu ideoloji analizini doğrudan takip etmekte ve bir uygulamasını sunmaktadır. Burnham, benimsediği Makyavelci realist siyaset teorisinin, diğer bir deyişle "İktidarın Biliminin" (Science of Power) sağlıklı bir seçkin grubunca benimsenmesi gerektiğini savunmuştur. Bu açıdan vardığı nokta, değer veya normlara dayandığını iddia eden ve çok çeşitli formlarda bulunan sağ, sol veya merkezci siyaset felsefelerinin ve normatif yaklaşımların tamamının reddi olarak anlaşılmalıdır. Diğer taraftan, bütün türetmelerin gerçek dışı olması, bazı türetmelerin ehven-i şer olabileceğini unutturmamalıdır. Burnham'ın modern liberalizme esas eleştirisi ancak bu bağlamda bakıldığında anlaşılmalıdır, sorun bu ideolojinin her ideoloji gibi gerçeğe dışı olması değil bu geç döneminde liberalizmin artık tamamen gerçeklerden kopuk bir hal almış olmasıdır. Liberalizm daha başarılı bir toplumsal düzenin tesisine hizmet edebilecek nitelikleri taşımamaktadır.

Burnham'ın analitik yaklaşımı berrak ve takip edilebilir bir metodoloji ile ampirik olarak test edilebilir sonuçlar sunduğu için güncelliğini kaybetmemektedir. Burnham, mucidi olan Machiavelli'nin devrinden beri çeşitli ithamlarla sürekli olarak geri plana itilmeye çalışılmış realist siyaset teorisi anlayışını günümüze taşıyan az sayıdaki anahtar figürlerden birisidir. Hem yeni muhafazakarlık hem genel olarak muhafazakarlık içerisinde de Burnham oldukça özgün bir figürdür. Burnham yeni muhafazakarlığın kurucularından olmakla birlikte, ilk jenerasyondan (Irving Kristol, Podhoretz, Moynihan vb.) sonra Burnham'ın etkisi ve hareketin Burnhamcı yaklaşım ile benzerliği giderek azalmıştır. Esasında Burnham'ın eserleri, sosyolojik ve tarihselci metodu benimsemesiyle daha eskilerin klasik muhafazakarlığından izler taşımaktadır. Burnham'ın yeni muhafazakarlık içerisinde etkilerini giderek arttırmış olan Straussçular gibi normatif temele değil realist yaklaşıma dayanarak da olsa Soğuk Savaş döneminde müdahaleci dış politikayı savunmasıyla paleo-muhafazakar sayılamayacağını akılda tutarak, Burnhamcı siyaset teorisi geleneğini sürdürenlerin günümüz yeni muhafazakarları değil, Pat Buchanan, Samuel T. Francis ve Paul E. Gottfried gibi paleo-muhafazakarlar olduğunu belirtmemiz yerinde olur.

Kaynakça

- Akkaş, H. H. (2004). *Muhafazakar düşünce ve Edmund Burke*. Kadim Yayınları.
- Baumann, A. A. (1929). *Burke: The founder of conservatism*. Eyre & Spottiswoode.
- Bell, D. (1973). *The coming of post-industrial society: A Venture in Social Forecasting*. Basic Books.
- Berle, A. A. ve Means, G. C. (1932). The modern corporation and private property. *Journal of Political Economy* 40, 393-414.
- Bobbio, N. (1972). *On Mosca and Pareto*. Librairie Droz.
- Brennan, J. (2020). *Max Weber on power and social stratification: An interpretation and critique*. Routledge.
- Broad, C. D. (1913). Lord Hugh Cecil's conservatism. *International Journal of Ethics*, 23(4), 396-418.
- Burnham, J. (1941). *The managerial revolution*. John Day.
- Burnham, J. (1943). *The machiavellians: Defenders of freedom*. John Day Company.
- Burnham, J. (1964). *Suicide of the West: An essay on the meaning and destiny of liberalism*. The John Day Company.
- Cecil, H. (1912). *Conservatism*. Williams & Norgate.
- Chandler, A. D. (1977). *The visible hand: The managerial revolution in American business*. Harvard University Press.
- Crozier, M. (2007). The new leviathan: The dynamics and limits of technocracy. *The European Legacy* 12(7), 779-794. <https://doi.org/10.1007/BF00993531>.
- Didin, D. B. (2024). Kazandırıcı zamanaşımı: Felsefi ve ekonomik bir değerlendirme. *Kadir Has Hukuk Fakültesi Dergisi* 12 (1), 23-38. <https://doi.org/10.33432/ybuhukuk.1575128>.
- Didin, D. B. (2025). *Doğa bilimlerinin hukuk felsefesine etkisi: Modern ve postmodern paradigma ekseninde bir değerlendirme* (3. baskı) Adalet Yayınevi.
- Didin, E. (2025). *Muhafazakarlığın kurucu triosu Edmund Burke, Joseph De Maistre ve Louis De Bonald üzerine: Siyaset felsefesi ve egemenlik kuramı ekseninde bir değerlendirme*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi].
- Didin, Ö. (2025). Multi-level governance or managerial dominance? A new perspective on EU governance in the post-Maastricht era. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 70, 303-316. <https://doi.org/10.30794/pausbed.1595391>.
- Djilas, M. (1957). *The new class: An analysis of the communist system*. Praeger.
- Duman, F. (2010). Edmund Burke'te muhafazakarlığın liberal temelleri: Rasyonalizm, sosyal teori ve siyaset. *Liberal Düşünce Dergisi* 58, 95-123.
- Finocchiaro, M. A. (1999). *Beyond Right and Left: Democratic elitism in Mosca and Gramsci*. Yale University Press.
- Francis, T. (1984). *Power and history: The political thought of James Burnham*. University Press of America.
- Francis, T. (2016). *Leviathan and its enemies*. Radix.
- Galbraith, J. K. (1967). *The new industrial state*. Houghton Mifflin.
- Gerth, H. H. ve Mills, C. W. (1942). A Marx for the managers. *Ethics* 52(2), 200-215. <http://doi.org/10.1007/10.1086/290274>
- Gottfried, P. E. (1993). *The conservative movement*. Twayne Publishers.
- Gottfried, P. E. (1999). *After liberalism: Mass democracy in the managerial state*. Princeton University Press.
- Gottfried, P. E. (2002). *Multiculturalism and the politics of guilt: Toward a secular theocracy*. University of Missouri Press.
- Gottfried, P. E. (2011). *Leo Strauss and the conservative movement in America*. Cambridge University Press.
- Kimball, R. (2002). The power of James Burnham. *The New Criterion* 21, 4-11.
- Machiavelli, N. (2014). *Hükümdar*. (Ö. M. Çev.). İş Bankası Yayınları.
- Macintyre, A. (2024). *The total state: How liberal democracies become tyrannies*. Regnery Publishing.

- Michels, R. (1999). *Political parties: A sociological study of the oligarchical tendencies of modern democracy*. Routledge.
- Mills, C. W. (2000). *The power elite*. Oxford University Press.
- Montesquieu. (2017). *Kanunların ruhu üzerine*. (B.G. Çev.). Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Mosca, G. (1939). *The ruling class*. McGraw Hill.
- Nash, G. H. (1976). *The conservative intellectual movement in America since 1945*. Basic Books.
- O'Neil, D. J. (1994). The political philosophy of James Burnham. *International Journal of Social Economics* 21(2/3/4), 141-152. <https://doi.org/10.1108/03068299410145648>.
- Oakeshott, M. (2004). Muhafazakâr olmak üzerine. (İ.S. Çev.). *Muhafazakar Düşünce Dergisi* 1, 55-78.
- Orwell, G. (1946). Second thoughts on James Burnham. *Polemic* 3, 13-33.
- Pareto, V. (1935). *The mind and society. A Treatise on General Sociology*. Dower.
- Parvini, N. (2022). *The populist delusion*. Imperium Press.
- Radaelli, C. M. (1999). *Technocracy in the European Union*. Routledge.
- Sorel, G. (1999). *Reflections on violence*. George Allen & Unwin.
- Sowell, T. (2007). *A conflict of visions: Ideological origins of political struggles*. Basic Books.
- Sowell, T. (2015). *Intellectuals and society: Revised and enlarged edition*. Basic Books.
- Spitz, D. (1981). *Patterns of anti-democratic thought: An analysis and a criticism, with special reference to the American political mind in recent times*. Praeger.
- Trotsky, L. (1940). *In defense of Marxism (against the petty-bourgeois opposition)*. Pioneer Publishers.
- Veblen, T. (1921). *The engineers and the price system*. B.W. Huebsch.
- Vural, M. (2011). *Siyaset felsefesi açısından muhafazakârlık*. Elis Yayınları.
- Waters, T. ve Waters, D. (2015). *Weber's rationalism and modern society: New translations on politics, bureaucracy, and social stratification*. Palgrave Macmillan.

Securitizing the Syrian Refugee Crisis in Türkiye: Economic, Social, and Political Impacts Through the Lens of the Copenhagen School[☆]

Suriye Mülteci Krizinin Türkiye’de Güvenlikleştirilmesi: Kopenhag Okulu Perspektifinden Ekonomik, Sosyal ve Siyasal Etkiler

Burcu DEMİR^a, Fatih Fuat TUNCER^b

ARTICLE INFO

<i>Article History</i>	
Received	30 May 2025
Accepted	10 November 2025
Available Online	6 February 2026
Article Type	Research Article

Keywords

Syrian Refugee Crisis,
Migrant,
Refugee,
Asylum Seeker,
Copenhagen School.

MAKALE BİLGİSİ

<i>Makale Geçmişi</i>	
Başvuru	30 Mayıs 2025
Kabul	10 Kasım 2025
Yayın	6 Şubat 2026
Makale Türü	Araştırma Makalesi

Anahtar Kelimeler

Suriyeli Mülteci Krizi,
Göçmen,
Mülteci,
Sığınmacı,
Kopenhag Okulu.

ABSTRACT

Throughout history, wars and conflicts have led to large-scale forced migration movements, causing various economic, social, and political problems in the countries receiving migrants. The Middle East is one of the regions where such forced migrations have frequently occurred. The Arab Spring, which began in Tunisia in 2010 and rapidly spread across the region, triggered a civil war in Syria in 2011. As a result of this conflict, millions of Syrians were forced to leave their country and sought refuge primarily in neighboring states, with Türkiye hosting the largest number of Syrian refugees under its “open-door policy.” However, this policy soon led to serious economic, social, and political challenges and provoked diverse reactions within the public sphere. This study examines how the Syrian refugee crisis has been securitized in Türkiye through economic, social, and political dynamics within the framework of the Copenhagen School. Focusing on the period 2011–2024, it argues that the increasing economic burden, social tensions, and political transformations have contributed to the construction of refugees as security threats. The study reveals that Türkiye’s initial humanitarian approach gradually evolved into a security-oriented perspective as the crisis became protracted.

ÖZ

Tarih boyunca savaşlar ve çatışmalar, büyük ölçekli zorunlu göç hareketlerine neden olmuş, bu durum göç edilen ülkelerde ekonomik, toplumsal ve siyasal düzeyde çeşitli sorunların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Orta Doğu, bu tür zorunlu göçlerin sıkça yaşandığı bölgelerden biridir. 2010 yılında Tunus’ta başlayan ve kısa sürede bölgeye yayılan Arap Baharı süreci, Suriye’de 2011 yılında bir iç savaşın patlak vermesine neden olmuştur. İç savaş nedeniyle milyonlarca Suriyeli, ülkelerini terk ederek başta Türkiye olmak üzere komşu ülkelere sığınmıştır. Türkiye, bu süreçte “açık kapı politikası” benimseyerek en fazla Suriyeli sığınmacıya ev sahipliği yapan ülke haline gelmiştir. Ancak bu politika, kısa sürede ekonomik, toplumsal ve siyasal düzeyde ciddi sorunların ortaya çıkmasına yol açmış; kamuoyunda çeşitli tepkiler doğurmuştur. Bu çalışma, Suriye mülteci krizinin Türkiye’de ekonomik, sosyal ve siyasal dinamikler aracılığıyla Kopenhag Okulu çerçevesinde nasıl güvenlikleştirildiğini incelemektedir. 2011–2024 dönemine odaklanan çalışma, artan ekonomik yük, toplumsal gerilimler ve siyasal dönüşümlerin, mültecilerin bir güvenlik tehdidi olarak inşa edilmesine katkıda bulunduğunu ileri sürmektedir. Çalışma Türkiye’nin başlangıçta insani temelli yaklaşımının, krizin uzamasıyla birlikte giderek güvenlik odaklı bir perspektife evrildiğini ortaya koymaktadır.

[☆] This article is derived from Burcu Demir’s doctoral dissertation titled “Suriye İç Savaşı Sonrası Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri: Göç ve Güvenlik Üzerinden Bir Değerlendirme”.

✉ Sorumlu Yazar/Corresponding Author

^a Dr., Istanbul Gelisim University, Independent Researcher, E-Posta: burcudemir007@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6278-7203>

^b Assoc. Prof. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart University, Faculty of Political Sciences, International Relations, Çanakkale, E-Posta: fftuncer@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4034-5949>

1. Introduction

The Arab Spring, which began with the uprisings in Tunisia in 2010, quickly spread across the Middle East, causing millions of people to be subjected to forced migration (Özdal & Tutan, 2021; Anderson, 2011; UNHCR, 2023). While this process resulted in relatively peaceful transitions in some countries, it led to violent and destructive transformations in others (Bayır & Aksu, 2020; Gause, 2011). Syria, one of the countries that experienced the most violent transformation, witnessed a civil war in 2011, which caused a major humanitarian crisis and forced approximately 6.3 million Syrians to leave their country (Achilli, 2015; UNHCR, 2023). The fact that 25% of the 25.4 million refugees worldwide are Syrians reveals the global scale of the crisis (UNHCR, 2023).

The majority of Syrian refugees have moved to neighboring countries such as Türkiye, Lebanon, Jordan, Iraq, and Egypt. According to the United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), 63.9% of these individuals currently live in Türkiye (Özdal & Tutan, 2021). Since the beginning of the migration movement, Türkiye has pursued an open-door policy within the framework of the “non-refoulement principle,” adopting a humanitarian approach (Çataklı & Taşdoğan, 2024). Within this policy, the number of Syrians seeking refuge in Türkiye reached 1.5 million by the end of 2014 and 2.5 million by the end of 2015 (GİB, 2025). Although new arrivals decreased after 2016, the Syrian population in Türkiye continued to increase due to natural population growth (Çataklı & Taşdoğan, 2024). Despite the growing number of Syrian refugees, Türkiye has had to bear most of the economic costs of hosting them alone. This situation, combined with increasing public expenditures and employment challenges, has contributed to economic instability. At the same time, anti-immigrant sentiment, social polarization, and security concerns have deepened (Özdemir, 2017; Bayır & Aksu, 2020). In this context, the study seeks to answer the question: “How has the Syrian refugee crisis affected Türkiye in economic, social, and political terms?” Additionally, it analyzes the validity of the hypothesis that “the Syrian refugee crisis has strengthened Türkiye’s security discourse through economic burdens, social unrest, and political transformations.” In this respect, the study examines how the Syrian refugee crisis has been securitized in Türkiye through economic, social, and political dynamics. The analysis is grounded in a theoretical framework, focusing on the Copenhagen School’s securitization theory, which holds an important place in the discipline of international relations. The research covers the period between 2011 and 2024 and employs a qualitative research method. Accordingly, data have been analyzed through the review of relevant literature and academic studies. The findings are categorized under three main headings: economic, social, and political effects. The Copenhagen School’s “securitization” approach has been used as the analytical framework, examining how the phenomenon of migration has been transformed into a security issue.

2. The Copenhagen School and Securitization

The intellectual foundations of the Copenhagen School were laid in 1985 under the “Center for Peace and Conflict Research” at the University of Copenhagen, within the

framework of the project titled “*The Non-Military Aspects of European Security*” (Kılıçaslan, 2016). This initiative emerged from criticisms suggesting that the concept of security should be addressed beyond the Cold War paradigm. When Bill McSweeney referred to this group of researchers as the “Copenhagen School” in 1996, the approach gained a distinct theoretical identity and soon became influential within the discipline of International Relations (Coşkun, 2014).

The leading figures of the school are Barry Buzan, Ole Wæver, and Jaap de Wilde, who developed a multidimensional perspective that does not limit security to military threats alone. One of the school’s most significant contributions is the sectoral security approach, which examines security in five sectors: military, political, economic, societal, and environmental (Buzan, Wæver & de Wilde, 1998). Hence, security is no longer confined to war and military threats but also includes issues such as migration, climate change, economic crises, and identity politics. This perspective was first systematically articulated in Barry Buzan’s *People, States and Fear* (1983) and later fully theorized in *Security: A New Framework for Analysis* (1998). This study employs three of the Copenhagen School’s five security sectors—political, societal, and economic—while excluding the environmental and military sectors due to the study’s scope. Accordingly, the School’s central question of “whose security?” is addressed by examining Türkiye’s efforts to ensure security in economic, social, and political domains, shaping the process of securitization within this framework.

The Copenhagen School’s most fundamental conceptual contribution to security studies is securitization. According to this concept, an issue becomes a matter of security not because of its objective threat potential, but because an actor presents it as a threat and the audience accepts this narrative (Wæver, 1995). Securitization is thus a speech act, a discursive move. In this process, an issue is framed as an “extraordinary threat”; when society is persuaded of this threat, the issue moves from the realm of “normal politics” to that of “extraordinary measures” (Buzan, Wæver & de Wilde, 1998). This process includes three key elements: the referent object (the entity to be protected), the securitizing actor (the individual or institution articulating the threat), and the audience (the public that accepts the discourse). Securitization succeeds when the audience acknowledges the threat. Within this framework, this study examines both the economic, social, and political impacts of the Syrian refugee crisis on Türkiye and how this crisis has been securitized by Türkiye.

3. The Economic Impact of the Syrian Refugee Crisis

Millions of Syrians, forced to flee their homeland due to the civil war that began in Syria in 2011, have migrated to Turkey, impacting the Turkish economy both positively and negatively. In this context, the economic impacts of the Syrian refugee crisis can be analyzed through factors such as increased competition in the labor market and public spending.

An examination of the impact of Syrian refugees on the labor market in Turkey reveals a significant increase in the demand for low-wage labor. The fact that Syrians mostly work informally has become a significant obstacle to

finding employment for lower-income Turkish citizens. This has led to rising poverty rates and deepening economic security concerns (Nakiboğlu and Dugan, 2024). Social unrest has led to tensions in some cities; for example, local workers in Şanlıurfa protested against Syrian refugees working for low wages (Yıldız, 2018). Such reactions have led to the perception of the refugees' presence in Turkey as a threat to the social and economic structure. According to the Copenhagen School, such social tensions are seen as part of the securitization process. Securitization refers to the process by which issues such as migration are presented as threats in society and the public accepts this threat (Buzan, Wæver, Wilde, 1998). In this context, the increasing negative perception of immigrants indicates that the economic impact of refugees has translated into social unrest.

The contribution of Syrian refugees to the Turkish economy cannot be ignored. Capital-rich Syrian businesspeople have contributed to economic growth by investing in Turkey. In Mersin, in particular, it has been observed that Syrians have invested approximately \$4 billion and relocated many of their factories to Turkey (Orhan, 2014). Furthermore, meeting the basic needs of Syrian refugees has increased the revenues of local companies. Turkey's humanitarian aid to Syrians residing in camps has been provided through local companies, creating significant opportunities for firms, particularly in the textile and food sectors (Orhan & Gündoğar, 2015). This aid has led to an increase in production and a revitalization of exports from border provinces like Gaziantep. Gaziantep's exports to Syria in 2011 were \$133 million, rising to \$278 million in 2013 (Orhan & Gündoğar, 2015). Despite this, public spending on Syrians has placed a significant burden on Turkey's fiscal balance (Çizel & Özdemir, 2018; Öztürk & Çoltu). This situation demonstrates how economic burdens can transform into security threats within the framework of the Copenhagen School's understanding of economic security (Buzan, Wæver, & de Wilde, 1998).

Finally, public spending on Syrian refugees has placed a significant burden on Turkey's fiscal balance. These expenditures have been further strained by the growing need for services, particularly in healthcare, education, and housing (Çizel & Özdemir, 2018). While expenditures initially contributed to improving public services due to the growing population, they have proven insufficient with the ever-increasing refugee population, exacerbating social problems (Öztürk & Çoltu, 2018). According to the Copenhagen School, such processes are an important part of the securitization process, both socially and economically, and such economic burdens can transform into security threats (Buzan, Wæver, & de Wilde, 1998). While migration was initially addressed from a humanitarian perspective, it has gradually become a security-based issue (Demirtaş, 2019). Turkey's approach to this issue through a security lens has led to increased economic and social unrest.

The impact of Syrian migrants on the Turkish economy has created a complex and multifaceted picture. Despite some positive contributions to economic stability, the economic burden of refugees on Turkey and their increasing impact on social unrest have led to a strengthening of the securitization process. From the Copenhagen School

perspective, this process demonstrates that economic burdens are transforming into security threats, consistent with the Copenhagen School's understanding of economic security.

4. The Social Impact of the Syrian Refugee Crisis

The rapid increase in the number of Syrian refugees arriving in Türkiye since 2011 has affected the social fabric in multiple ways. According to the Copenhagen School, migration is not only an economic issue but also a societal and security-related one. The living conditions and social interactions of Syrians in Türkiye have led to significant changes in public perceptions of security.

The irregular and dense settlement of Syrians in urban centers has caused rapid population growth, leading to a variety of social problems. In cities like Gaziantep, where the number of Syrians is particularly high, the sharp increase in housing prices has been interpreted by locals as a sign of "disorder" and "insecurity," threatening social peace and amplifying tensions (Yıldız, 2018). Within the framework of the Copenhagen School, this growing social unrest illustrates how shifts in perceived threats reshape both state security policies and intergroup relations (Buzan, Wæver & de Wilde, 1998).

Certain public behaviors of Syrian refugees have been perceived as violations of social norms, intensifying tensions between refugees and locals. Instances such as ignoring traffic rules or disregarding local customs have been perceived as "security threats." The 2014 protests in Gaziantep, sparked by the killing of a Turkish citizen by a Syrian refugee, illustrate how such perceptions can escalate into social conflict ("İşte Gaziantep Gerçeği," 2014).

Social exclusion and marginalization can be explained by the Copenhagen School's concept of "externalization of the security sphere." This has led to the marginalization of Syrians within society, and their perception as a "threat." In other words, the belief that Syrian refugees increase crime rates plays a critical role in shaping perceptions of security. However, official data demonstrates that this perception does not reflect reality. According to the Turkish Statistical Institute (TÜİK), the crime rate against foreign nationals in 2024 was below 1% (TÜİK data refuted the claim that "Syrians are increasing the crime rate"). Although statistical data suggests otherwise, Syrian refugees continue to be perceived as a threat by the local population. Furthermore, the impact of Syrian refugees on basic public services such as healthcare and education has raised serious concerns about social security. Healthcare services have been disrupted, particularly in cities with a high Syrian population. This has hindered local people's access to healthcare and created various health threats. In the field of education, a large number of Syrian children have been unable to enroll in public schools due to their lack of passports, raising the issue of future social integration. While Syrian children's exclusion from education may not cause any problems in the short term, it can pose threats and risks in terms of social impacts in the long term (Orhan & Gündoğar, 2015).

Consequently, social unrest is amplified by the perception of the "other." It reveals the social foundations of the securitization process. Although the Syrian refugee crisis was initially addressed with humanitarian values, social

problems over time have led to the issue being associated with security (Keskin and Yanarışık, 2021).

5. The Political Impact of the Syrian Refugee Crisis

The mass migration from Syria to Turkey is not merely a humanitarian issue; it has also evolved into a multilayered problem with economic, social, and political dimensions (Çizel & Özdemir, 2018). According to the Copenhagen Security School's approach, security is not limited to military threats but is a multidimensional concept encompassing political, social, economic, and environmental sectors (Buzan, Waever, Wilde, 1998). In this context, the decisive factor in transforming the Syrian migration movement into a security problem in Turkey has been the construction of this development by decision-makers.

With the weakening of state authority in Syria, organizations such as the PYD/YPG and ISIS have taken advantage of the regional power vacuum and posed a direct security threat to Turkey (Ağır & Sezik, 2015). The PYD, considered the PKK/KCK's extension in Syria, has grown stronger with the regime's tacit support and become a strategic actor on Turkey's southern border (Acun & Keskin, 2017). These developments have been considered not only a physical border security threat for Turkey but also a structural threat to sovereignty (Ağır & Sezik, 2015). In this context, a 2017 report prepared by the Ministry of Interior emphasized that Syrian refugees pose a risk to border security (Ministry of Interior, 2017a). The characterization of refugees as an "internal security risk" exemplifies securitizing discourse. In the context of the Copenhagen School's securitization theory, how political actors in Turkey present and legitimize these threats to the public is crucial. While Ministry of Interior reports emphasize that the PYD, YPG, and ISIS are exploiting the chaotic environment in Syria to pose a threat to Türkiye, these narratives have paved the way for a hardening of border security policies and the legitimization of military interventions in the public eye (Ministry of Interior, 2017a). In this context, Operation Euphrates Shield can be considered a practical reflection of the discursive securitization process (Acun & Keskin, 2017). Within the security framework of the Copenhagen School, mass migration has been perceived as a threat to social cohesion, cultural integrity, and social identity in Turkey; refugees have gradually been positioned as the "other" (Bigo, 2002; Huysmans, 2006). Syrians are frequently framed in the public eye under categories such as "irregular migrants," "potential criminals," or "terrorist threats." This has led to a negative perception of Syrians in society. Over time, social perceptions of Syrian refugees have become even more negative; problems experienced in health, education, employment, and integration have reinforced this perception (Öztürk & Çoltu, 2018). Syrians have sometimes been stigmatized with generalizations such as "thieves," "beggars," and "disturbers of the peace"; this discursive process has led to social tensions, such as lynching attempts, in some regions (Dündar, 2017).

With migration, changes have also been observed in Turkey's security strategy. In particular, irregular migration, human trafficking, and the possibility of terrorist elements infiltrating the country disguised as refugees have led to a shift in security strategy (Ağır & Sezik, 2015). In this

context, starting in 2016, Turkey began to increase physical security measures along its Syrian border. A security wall consisting of concrete blocks, reinforced with trenches and razor wire, was constructed along the 911-kilometer border; This structure has become the world's third-longest border security line, following the Great Wall of China and the US-Mexico border wall (Özbey, 2022; "The Syrian Border Line Has Been Completely Closed," 2024). Furthermore, the KAYI Border Security System provides 24-hour surveillance using thermal cameras and radar-assisted tracking systems ("Turkish Armed Forces' Eye on the Syrian Border: KAYI Border Security System," 2022).

In conclusion, although Turkey initially approached the migration crisis with humanitarian policies, the threat of terrorism, irregular migration, and social tensions that emerged over time have led to the securitization of migration. In other words, the hardening of Turkey's border security policies is securitization transformed into political practices. In this context, as the Copenhagen School argues, security is related not so much to the objective nature of a phenomenon as to how it is presented and perceived. (Yeşiltaş, 2015; Şemşit, 2010; Çolak, 2017).

6. Conclusion

Due to its geopolitical location, Turkey is one of the countries most affected by conflict and instability in the Middle East. With the outbreak of the civil war in Syria in 2011, millions of Syrians sought refuge in Turkey, and Turkey, by implementing an "open door policy," assumed a significant humanitarian responsibility. However, over time, the growing population, economic pressures, and social discord have led to migration being perceived as a security issue rather than a humanitarian one.

From an economic perspective, the support Turkey has provided to Syrian refugees in areas such as housing, healthcare, and education has led to increased public spending. Furthermore, the low-wage employment of refugees in the labor market has strengthened the perception of economic competition among the local population, deepening social unrest and marginalization. The combination of economic burdens and social unrest has made the security dimension of the refugee issue visible.

According to the Copenhagen School, security is not limited to military threats; it can also be shaped by social structures, identities, and perceptions. From a societal perspective, this theoretical perspective allows us to understand how the social unrest experienced in Turkey regarding Syrian refugees has profoundly impacted not only the state but also the internal dynamics and perception of security in society. Furthermore, the impacts of Syrian refugees have led to negative perceptions among the local population. Over time, the perception of security threats against Syrian refugees has significantly strengthened, increasing social tension and unrest. In this process, the perception of threat stemmed not directly from the refugees' presence, but from how economic and social dynamics interpreted this presence. The Copenhagen School's assumption that "security is a social construct" offers an explanatory framework for understanding the refugee crisis in Turkey. According to this approach, security problems are shaped not objectively, but discursively and perceptually. The shift in Turkey's refugee policy from a humanitarian framework

to a security axis provides a concrete example of this theoretical approach.

On the political level, phenomena such as irregular migration, border security vulnerabilities, smuggling, and terrorist threats have led decision-makers to increase security measures. While Turkey's policies were initially based on humanitarian values, they have evolved over time into a framework prioritizing security concerns. Thus, Syrian refugees began to be perceived as a "potential threat" at economic, social, and political levels. Meanwhile, the strengthening of negative perceptions of refugees in society has further deepened the security crisis. This situation aligns with the Copenhagen School's theory that security should be evaluated within a broader context. Furthermore, the Copenhagen School's securitization approach provides a powerful theoretical framework to explain how Syrian refugees have become a security issue in Turkey. Initially implemented around humanitarian responsibilities, policies have evolved over time into a security problem through economic burdens, social tensions, and political issues.

Consequently, Syrian refugees have become a phenomenon that creates a multi-layered threat perception in Turkey, not only economically and socially, but also politically. In light of the information obtained through the literature review within the scope of this study; It has been concluded that Turkey initially addressed the mass migration from Syria within a humanitarian framework, but as the mass migration became more permanent and the resulting economic, social, and political problems emerged, it implemented a number of measures and approached the issue from a security perspective. In other words, Turkey initially approached Syrian refugees through a humanitarian lens, but over time, it securitized the issue by acting along the axes of economic security, social security, and national security.

The Copenhagen School's perspective, which considers security as a social construct, demonstrates that the Syrian refugee crisis cannot be resolved through military or border measures, but that managing perceptions, identities, and social relations is essential, and can only be achieved through this approach. However, Turkey should focus on long-term, multidimensional strategies rather than short-term crisis management. First and foremost, increasing the economic, cultural, and social contributions of Syrian refugees will contribute to alleviating social anxieties and restoring social peace. Integration policies should not be limited to aid alone; they should include structural mechanisms that support refugees' active participation in employment, education, and social life. Furthermore, with the end of the civil war in Syria, comprehensive strategies should be developed to promote the safe and voluntary return of refugees. These strategies should ensure the safety of both refugees and the local community.

References

- Achilli, L. (2015). *Syrian Refugees in Jordan: A Reality Check*. Migration Policy Centre, European University Institute.
- Acun, C. & Keskin, B. (2017). PKK'nın Kuzey Suriye Örgütlenmesi: PYD-YPG. SETA.
- Ağır, O. & Sezik, M. (2015). Suriye'den Türkiye'ye yaşanan göç dalgasından kaynaklanan güvenlik sorunları. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 95-124.
- Anderson, L. (2011). Demystifying the Arab Spring: Parsing the Differences Between Tunisia, Egypt, and Libya. *Foreign Affairs*, 90(3), 2-7.
- Arı, T. (2021) *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*, Bursa: Aktüel Yayınları.
- Bayır, D. & Aksu, F. (2020). Açık Kapı Politikasından Güvenlik Tehdidine Türkiye'de Suriyeli Sığınmacılar Olgusu. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 8(2), 324-356.
- Bigo, D. (2002). "Security and Immigration: Toward a Critique of the Governmentality of Unease," *Alternatives*, 27(1), 63-92.
- Buzan, B., Waeber, O. & Wilde, J. D. (1998). *Security: A New Framework For Analysis*. Londra: Lynne Rienner.
- Coşkun, B.B. (2014). Kopenhag Okulu ve Güvenikleştirme: Değişen Güvenlik Ortamı, Zorluklar, Fırsatlar ve Meydan Okumalar. Tayyar Arı (Ed.), *Postmodern Uluslararası İlişkiler Teorileri 2: Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Yaklaşımlar* (s.179-202). Bursa: Dora Yayınları.
- Coştan, U. & Yaylı, H. (2020). Suriyeli Mülteciler Özelinde Türkiye'nin Güvenlik Politikaları. *International Social Mentality and Research Thinkers Journal*, 6(37), 2081-2096.
- Çataklı, İ., & Taşdoğan, C. (2024). Suriyeli Göçü ve Türkiye'nin Sığınmacılara Yönelik Politikaları Üzerine Bir Değerlendirme. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26(1), 233-260.
- Çizel, B. & Özdemir, B. (2018). Ortadoğu'dan Göçün Türkiye Üzerindeki Etkileri Raporu. *Akdeniz Üniversitesi*.
- Çolak, S.F. (2017). *Kopenhag Okulu Bağlamında Suriyelilerin Türkiye'ye Etkileri*. (Unpublished master's thesis). Uludağ Üniversitesi, Bursa
- Demirtaş, B. (2019). Mülteciler ve güvenlikleştirme. *Güvenlik Yazıları Serisi*, 8, 1-8.
- Dündar, B. (2017). *Suriyeli Mültecilerin Türk Toplumuna Etkisi: Başakşehir Örneği*. (Unpublished master's thesis). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Gause, F. G. III. (2011). Why Middle East Studies Missed the Arab Spring: The Myth of Authoritarian Stability. *Foreign Affairs*, 90(4), 81-90.
- Geçmişten Günümüze Kemal Kılıçdaroğlu'nun Sığınmacı Politikası. (2023, 15 Mart). *Tamgatürk*. Retrieved from <https://www.tamgatürk.com/foto-galeri/gecmisten-gunumuze-kemal-kilicdaroglu-nun-suriyeli-aciklamalari/367/resim/7>
- Göker, G. & Keskin, S. (2015). Haber medyası ve mülteciler: Suriyeli mültecilerin Türk yazılı basınındaki temsili. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 2015(41), 229-256.
- GİB. (2025). <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>
- Huysmans, J. (2006). *The Politics of Insecurity: Fear, Migration and Asylum in the EU*. Routledge.
- İşte Gaziantep Gerçeği. (2014, 19 Ağustos). *Habertürk*. Retrieved from <https://www.haberturk.com/gundem/haber/981360-iste-gaziantep-gercegi>
- İyi Parti Genel Başkanı Meral Akşener. (2018). *Milliyet*. Retrieved from <https://www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/ankara/iyi-parti-genel-baskani-meral-aksener-13069243>
- Kılıçaslan, E. (2016). Kopenhag Okulu. Hasret Çomak, Caner Sancaktar ve Sertif Demir (Ed.), *Uluslararası Güvenlik: Yeni Politikalar, Stratejiler ve Yaklaşımlar* (s.45-64) içinde. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Milliyetçi Hareket Partisi Web Page (2013). *Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Sayın Devlet BAĞÇELİ'nin TBMM Grup Toplantısında yapmış oldukları konuşma 19 Şubat 2013*. Retrieved from: https://www.mhp.org.tr/htmldocs/mhp/2600/mhp/Milliyetci_Hareket_Par_tisi_Genel_Baskani_Sayin_Devlet_BAHCELI_nin_TBMM_Grup_Topl_antisinda_yapmis olduklari_konusma_19_Subat.html
- Nakiboğlu, A. & Dugan, S. (2024). Ekonomik Güvenlik: İktisadi Göstergelerle Türkiye'nin Değerlendirilmesi. Retrieved from https://tasam.org.tr/TR/icerik/72584/ekonomik_guvenlik_iktisadi_gostergelerle_turkiyenin_degerlendirilmesi
- Orhan, O. (2014) Suriye'ye Komşu Ülkelerde Suriyeli Mültecilerin Durumu: Bulgular, Sonuçlar ve Öneriler (Rapor No.189). Ankara: ORSAM

Orhan, O. & Gündoğar, S.S. (2015). Suriyeli Sığınmacıların Türkiye'ye Etkileri (Report No.195). Ankara: ORSAM.

Özbey, K. (2022). Açık Kapı Politikasından Sınır Duvarı Projesine: Türkiye'nin Sınır Politikasının Dönüşümü. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(43), 709-741.

Özdal, B. ve Tutan Vardar, E. (2021). Suriye'den Türkiye'ye Yönelik Göç Hareketlerinin Türkiye- Avrupa Birliği İlişkilerine Etkilerinin Analizi (2005-2020 Dönemi). Barış Özdal (Ed.), *Uluslararası Göç ve Nüfus Hareketleri Bağlamında Türkiye* (s.315-332). Bursa: Dora Yayın.

Özdemir, E. (2017). Suriyeli Mülteciler Krizinin Türkiye'ye etkileri. *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 1(3), 114-140.

Öztürk, S. & Çoltu, S. (2018). Suriyeli Mültecilerin Türkiye Ekonomisine Etkileri. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(13), 188-198.

Pınarbaşı, M. S. (2023). Türkiye'de Milliyetçi Siyasetçilerin Suriyeli Sığınmacılara Bakışlarının Nefret Söylemi Bağlamında İncelenmesi. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 1-29.

Sinan Oğan'dan Suriyeli Düşmanlığı. (2017,03 Mart). *Evrensel*. Retrieved from <https://www.evrensel.net/haber/310655/sinan-ogandan-suriyeli-dusmanligi>

Suriye Sınır Hattı Tamamen Kapatıldı. (2024, 10 Mart). *Milliyet*. Retrieved from <https://www.milliyet.com.tr/gundem/suriye-sinir-hatti-tamamen-kapatildi-7091923>

Şemşit, S. (2010). *Avrupa Birliği Göç Politikasının Güvenlikleştirilmesi ve Dışsallaştırılması: Türkiye'ye Yansımalar*. (Unpublished Doctoral Dissertation). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

Taştan, C., Haklı, Z.S. & Osmanoğlu, E. (2017). Suriyeli Sığınmacılara Dair Tehdit Algısı: Önyargılar ve Gerçekler (Report No.9). Ankara: Göç ve Sınır Güvenliği Araştırmaları Merkezi.

T.C. İçişleri Bakanlığı (2017a). *PKK/KCK Terör Örgütünün Suriye Kolu: PYD-YPG*. Ankara: Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayınları.

T.C. İçişleri Bakanlığı (2017b). *Türkiye'nin DEAŞ ile Mücadelesi*. Ankara: Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayınları.

TSK'nın Suriye Sınırındaki Gözü: KAYI Sınır Güvenlik Sistemi. (2022, 24 Ağustos). *Anadolu Ajansı*. Retrieved from <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/tsknin-suriye-sinirindeki-gozu-kayi-sinir-guvenlik-sistemi/2668185>

Tunç, A. (2015). Mülteci Davranışı ve Toplumsal Etkileri: Türkiye'deki Suriyelilere İlişkin Bir Değerlendirme. *Tesam Akademi Dergisi*, 2(2), 29-63.

UNHCR. (2023). *Global Trends: Forced Displacement in 2022*. Retrieved from <https://www.unhcr.org/global-trends>

Yeşiltaş, M. (2015). İç Savaşa Komşu Olmak: Türkiye'nin Suriye Sınır Güvenliği Siyaseti. SETA.

Yıldız, İ. (2018). *Türkiye'ye Uluslararası Göçler ve Türkiye'nin Göç Politikası*. Ankara: Kırmızı Çatı.

Waeber, O. (1995). *Securitization And Desecuritization*. Ronnie D. Lipschutz (Ed.), *On Security*, (s.46-86) içinde. New York: Columbia University Press.

Kazakhstan's Approach to Trade Corridors in the Context of Hedging Strategy

Kazakistan'ın Riskten Korunma Stratejisi Bağlamında Ticaret Koridorlarına Yaklaşımı

Serdar YILMAZ^a, Özgür YILMAZ^b✉

ARTICLE INFO

Article History	
Received	29 August 2025
Accepted	13 October 2025
Available Online	20 February 2026
Article Type	Research Article

Keywords

Hedging Strategy,
Kazakhstan,
Trade Corridors,
Foreign Policy,
Central Asia.

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi	
Başvuru	29 Ağustos 2025
Kabul	13 Ekim 2025
Yayın	20 Şubat 2026
Makale Türü	Araştırma Makalesi

Anahtar Kelimeler

Hedging Stratejisi,
Kazakistan,
Ticaret Koridorları,
Dış Politika,
Orta Asya.

ABSTRACT

This article focuses on how trade corridors serve not only as economic instruments, but also as strategic diplomacy tools, allowing Kazakhstan to manage its complex relations with the People's Republic of China (China), the Russian Federation (Russia), and Western powers. Despite its reliance on its larger neighbors, Kazakhstan aims to maintain its sovereignty while diversifying its economic and political ties. Kazakhstan is fostering relations with China, Russia, the United States (US), the European Union (EU), and the Organization of Turkic States (OTS) to advance its economic and commercial interests, while simultaneously seeking partnerships and cooperation that address security concerns and balance regional and global powers. The paper employs a descriptive case study method to examine the adaptation of the hedging strategy to Kazakhstan. In this context, Kazakhstan's strategy to managing risks and opportunities is examined in light of the connection of trade corridors and foreign policy. The study concluded that Kazakhstan's efforts to reduce geopolitical risks, maintain balance among major powers, and strengthen regional stability have significantly strengthened its hedging strategy through economic corridors. Furthermore, it has been observed that Kazakhstan has increased its strategic autonomy by expanding its maneuvering space within the multi-actor international system.

ÖZ

Bu makale, ticaret koridorlarının sadece ekonomik araçlar olarak değil, aynı zamanda stratejik diplomasi araçları olarak da nasıl hizmet ettiğine odaklanarak, Kazakistan'ın Çin Halk Cumhuriyeti (Çin), Rusya Federasyonu (Rusya) ve Batılı güçlerle olan karmaşık ilişkilerini yönetmesine olanak tanıdığını ele almaktadır. Daha büyük komşularına bağımlı olmasına rağmen, Kazakistan ekonomik ve siyasi bağlarını çeşitlendirirken egemenliğini korumayı amaçlamaktadır. Kazakistan, ekonomik ve ticari çıkarlarını ilerletmek için Çin, Rusya, Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Avrupa Birliği (AB) ve Türk Devletleri Teşkilatı (OTS) ile ilişkilerini geliştirirken, aynı zamanda güvenlik endişelerini ele alan ve bölgesel ve küresel güçler arasında denge sağlayan ortaklıklar ve işbirlikleri aramaktadır. Makale, Kazakistan'a yönelik riskten korunma stratejisinin uyarlanmasını incelemek için tanımlayıcı vaka çalışması yöntemini kullanmaktadır. Bu bağlamda, Kazakistan'ın riskleri ve fırsatları yönetme stratejisi, ticaret koridorları ve dış politika arasındaki bağlantı ışığında incelenmektedir. Çalışma, Kazakistan'ın jeopolitik riskleri azaltma, büyük güçler arasında dengeyi koruma ve bölgesel istikrarı güçlendirme çabalarının, ekonomik koridorlar aracılığıyla riskten korunma stratejisini önemli ölçüde güçlendirdiği sonucuna varmıştır. Ayrıca Kazakistan'ın çok aktörlü uluslararası sistem içinde manevra alanını genişleterek stratejik özerkliğini artırdığı görülmüştür.

1. Introduction

Kazakhstan occupies a crucial position at the crossroads of Europe and Asia. This location gives Kazakhstan the potential to become a major transit hub in global commerce corridors. Kazakhstan's relationship with key trade

corridors such as the Belt and Road Initiative (BRI), the Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia (TRACECA), the Trans-Caspian International Transport Line (Trans-Caspian Corridor), and the International North-South Transport Corridor (INSTC) demonstrates a deliberate

✉ Sorumlu Yazar/Corresponding Author

^a Associate Professor, Muğla Sıtkı Koçman University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Political Science and International Relations, Muğla, E-Posta: serdaryilmaz@mu.edu.tr, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3400-3392

^b Research Assistant, Bitlis Eren University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of International Relations, Bitlis, E-Posta: oyilmaz@beu.edu.tr, ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7559-7583

△ Yazarlar bu çalışmanın tüm süreçlerinin araştırma ve yayın etiğine uygun olduğunu, etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine uyduğunu beyan etmiştir. Aksi bir durumda Akdeniz İİBF Dergisi sorumlu değildir.

hedging strategy in its foreign policy. States use several tactics to counter the risks they face in the international system. The growing number of states gaining strength, particularly at the regional level, fuels the race for hegemony. In this context, arguing that governments in power struggle seek bandwagoning or balancing methods based merely on ideological affinity is insufficient. In the uncertain environment created by power transitions, other states in the system tend to adopt a hedging approach against similar future uncertainties (Joshi and Pant, 2021: 315; Koga, 2018: 641). By doing this, states can take an intermediate position and avoid having to pick one side or the other (Castillo and Downes, 2023: 234).

In the post-Cold War international order, uncertainty in the balance of power and states' perceptions of one another play a significant role (Hopf, 1998: 189). This circumstance highlights the necessity for new theoretical approaches that consider the dynamics of international politics. When existing theoretical frameworks fail to describe complicated processes, the hedging strategy emerges as a viable alternative. It provides a method for analyzing the policies undertaken by small and medium-sized governments while taking into account the balance of power in a non-bipolar world (Ciorciari and Haacke, 2022: 6; Tessman and Wolfe, 2011: 214). A more thorough analysis of states' security concerns and their relationships with superpowers is made feasible by the hedging strategy. Since this idea has not been fully explored in the field of international relations, it is noted that the breadth of the hedging strategy is addressed at different levels in academic studies (Medeiros, 2005: 164). However, nearly all definitions concur that a hedging strategy is a course of action intended to protect countries against the great powers in the struggle for hegemony.

Kuik and Rozman (2015: 2) have developed one of the broadest definitions of the concept. According to the definition, a hedging strategy should involve remaining neutral between competing sides; taking into account counterbalancing and contrasting measures in decision-making processes; and being able to use counterbalancing actions to build a "reserve" position. It is contrasting and ambiguous policies pursued by states described by Medeiros (2005: 164). Kuik (2008: 163) considers hedging as balancing risks by pursuing multiple policies under conditions of high uncertainty. Adopting conflicting activities to minimize downside risks is another way to define this concept (Tessman and Wolfe, 2011). To keep their choices open and reduce risks, players using a hedging approach may pursue opposing or contradictory policies, as Castillo and Downes (2023: 230) highlight. Additionally, Kuik and Rozman (2015: 2) assert that the approach will become a bandwagoning or balancing strategy if one of the components listed in the definition of this method is absent.

Different states use different hedging strategies (Leng, 2017: 333). States may select different hedging strategies depending on the scale of the powers they confront. Small states in the same region may have different strategies in response to a major power. They use international institutions or diplomatic processes to prevent or delay the policies of major powers (Pape, 2005: 10). The primary goal of governments implementing a hedging strategy is to avoid having to choose between the big powers. Not making a decision does not suggest opportunism. This policy requires

active measures (Guzansky, 2015: 120). A state that employs a hedging strategy may strategically focus on increasing its space for maneuvering in order to maximize its benefits. It can maintain multilateral relations with countries of varying sizes. This lessens the risk of being completely dependent on just one of the great nations. It also provides flexibility against potential threats to itself. As a result, it can maintain its independence in foreign policy decisions (Guzansky, 2015: 233–235).

It should be highlighted that the hedging strategy has major risks. Despite the risk of reliance, an actor who does not overtly support the stronger state may miss out on opportunities for profit. Maintaining friendly ties with competing states while aligning with a large power may be a suitable policy for small and medium-sized states (Smith, 2018: 3). However, this could reduce the alliance's effectiveness (Rakipoğlu, 2023: 36). Furthermore, if one of the parties in the power battle obtains enough power to tip the scales in their favor, the hedging strategy is likely to fail. There may be some developments that need states to employ a hedging strategy. Because of the nature of the hedging strategy, the longevity of the state/regime is one of the most crucial considerations. As a result, if the state's status is threatened, a hedging strategy may be implemented. This approach can be used when the weak partner encounters a crisis with the hegemonic power, and as a result of the crisis, the hegemonic power diminishes or eliminates the support it offers. Furthermore, the weak partner's concerns about its own security may lead to a hedging approach (Castillo and Downes, 2023: 5).

This study examines the hedging strategy in the context of trade corridors' role in risk-balancing as a component of multilateral foreign policy-making. Hedging is a strategy that enables a state to act without being overshadowed by superpowers or publicly endorsing one of the hegemonic powers. It is suggested here that states can maximize their interests and keep their independent status in the international system by establishing balanced relationships with various power centers.

2. Kazakhstan's Approach to Trade Corridors

With the growth of technology and the desire to increase collaboration with other countries, the first quarter of the 21st century has seen the discovery, planning, and attempted takeover of several trade corridors to obtain economic superiority and expand the areas of dominance. This chapter examines Kazakhstan's use of trade corridors as a strategic instrument to balance major powers and mitigate geopolitical vulnerabilities. It explores how these corridors function not only as economic conduits but also as tools of political leverage, enabling Kazakhstan to navigate its complex relationships with influential global and regional actors. Despite its interdependent ties with powerful neighbors, Kazakhstan seeks to preserve its sovereignty and diversify its political and economic partnerships. In pursuit of these objectives, the country has engaged with China, Russia, the US, the EU, and the OTS. While advancing its commercial interests, Kazakhstan simultaneously pursues cooperative frameworks that contribute to balancing both regional and global power dynamics. Kazakhstan's strategy for handling the opportunities and hazards related to the interplay between trade corridors and foreign policy is examined in this context.

2.1. Belt and Road Initiative and Kazakhstan

Chinese President Xi Jinping announced a corridor or economic belt connecting China with Mongolia, Central Asia, Russia, Iran, Türkiye, and the European nations during his visit to Kazakhstan in the fall of 2013. Shortly after, Chinese Prime Minister Li Keqiang traveled to Southeast Asia and unveiled plans for a maritime silk route connecting Southeast China with Southeast Asia, India, the Persian Gulf, the Mediterranean, and eventually Europe. BRI project aimed to build energy pipelines, ports, highways, and transcontinental railroads. When BRI was first introduced, it encompassed over 60 countries with a combined population exceeding 4 billion, whose markets accounted for more than one-third of the global gross domestic product. Today, the initiative involves approximately 140 countries, impacting nearly 65% of the world's population, and is projected to cost up to 8 trillion USD (Ferdinand, 2016: 948-949).

The BRI emphasizes establishing links between China and nations along the historic Silk Roads, proposing significant land transport corridors: China–Mongolia–Russia, China–Central Asia–West Asia, the new Eurasian Land Bridge, Bangladesh–China–India–Myanmar, China–Pakistan, and China–Indochina economic corridors (Liu and Dunford, 2016: 337). Building inter-city and logistics infrastructure is BRI's immediate goal to foster Sinocentric global production and commerce networks. However, it may be too early to assess the BRI's impact on partner countries (Schindler and Kanai, 2021: 47). Kazakhstan is among the partner nations engaged in BRI. This section focuses on the benefits Kazakhstan has derived from the initiative, the strategic position it has adopted toward the BRI, and the application of its hedging strategy.

Over the past decade, China and Kazakhstan have significantly deepened their cooperation across various sectors, including communication, joint ventures, infrastructure development, trade, investment, finance, energy, and people-to-people exchanges. This multifaceted collaboration has fostered a mutually beneficial relationship between the two countries (Çelik and Jayawickrama, 2024: 423-424). As a hydrocarbon-rich state situated at the heart of Eurasia, Kazakhstan has emerged as a pivotal crossroads in regional connectivity. It has prioritized fostering ties with its neighbors and international stakeholders. Consequently, the nation has become a state capable of handling the challenges posed by increasing globalization, both internally and externally (Biryukov and Mamanova, 2023: 74).

Over time, trade volume between Kazakhstan and China has steadily increased, a trend reinforced by the economic integration facilitated through the BRI. As a result, China has become Kazakhstan's leading trading partner. In 2023, Kazakhstan's total foreign trade reached 139.8 billion USD—an increase of 3.2% from the previous year—with China accounting for 31.5 billion USD of this total, thereby surpassing Russia as Kazakhstan's top bilateral trade partner (Satubaldina, 2024). Through the BRI, Kazakhstan has established three robust trade lines. The first is Lianyungang, a port in China that is connected to the Kazakhstan Railway. The Khorgos project comes in second. The third is a container terminal located near Aktau on the Caspian Sea coast (Shamshiyev, 2019: 146). China mostly

invested in Kazakhstan's oil and transportation industries prior to the BRI. Initiatives in metallurgy, manufacturing, petrochemicals, energy, industrial parks, and agriculture were started with the BRI. China has made 53.8 billion dollars in investments in Kazakhstan since 2013. With BRI, 113 projects were planned; 44 have been finished, 17 are being built, 31 are still in progress, and one has been canceled (Dunford, 2021: 85). However, BRI loans are undesirable in Kazakhstan since they add significantly to the country's debt load. The National Bank report states that Kazakhstan owes about \$9.3 billion to China (The National Bank, 2024). While the country's debt to China steadily grows, the Kazakh government is fortifying its ties with China. The permanent comprehensive strategic relationship between China and Kazakhstan would bring about a new era of mutual cooperation, according to Kazakh President Kassym Jomart Tokayev, who made this statement in an interview in July 2024. President Tokayev called the two nations' existing relationship "exemplary" and stated that China is a crucial nation for them (The Astana Times, 2024).

Following the launch of the BRI, Kazakhstan swiftly integrated it with its national development strategy, the Nurly Zhol State Programme, recognizing the opportunity to leverage Chinese investment to advance its own developmental goals. The strategic Nurly Zhol documents state that Kazakhstan relies on Chinese investment to support its economic development objectives and solidify its geopolitical significance and position as a vital nation for regional and international actors as well as for trade corridors (Aitzhanova, 2019: 66-69).

2.2. The Transport Corridor Europe-the Caucasus-Asia (TRACECA) and Kazakhstan

The dissolution of the Soviet Union in 1991 created a geopolitical vacuum in Central Asia, leaving the region without dominant power. Regional and international powers have attempted to use comparable or distinct tools to exert influence in the region to fill this power vacuum (Dekanozishvili, 2004: 5). Central Asia region becomes even more geopolitically significant as a result of power rivalries over access to energy resources. The EU's interest in Central Asia is primarily motivated by the region's substantial energy resources. Given Central Asia's geographic isolation, the EU's efforts to establish commercial ties necessitated the formulation of new transit frameworks. In pursuit of this objective, the EU launched the TRACECA initiative—often referred to as the "Silk Road of the 21st Century" (Üzümcü and Akdeniz, 2014: 177). The European Commission formally introduced TRACECA during a 1993 conference in Brussels, aiming to integrate countries such as Azerbaijan, Armenia, Georgia, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan, and Uzbekistan into the global economy and to strengthen their trade and transportation systems (Karataş and Oral, 2007: 55–56). The primary objective of this corridor is to establish a comprehensive transportation network linking Europe, the Caucasus, and Central Asia (Ovalı and Çelik, 2007: 166). Beyond enhancing connectivity, the project seeks to promote regional cooperation, attract international investment, expand the EU's political influence in the region, and solidify economic and logistical ties between Europe and Asia (Gorshkov and Bagaturia, 2001: 52-53).

Through Azerbaijan, TRACECA travels to Turkmenistan and Kazakhstan in Central Asia via Caspian ferries (Baku-Turkmenbashi, Baku-Aktau) and railroad systems. This collaboration stretches from the border between China and Afghanistan via Kazakhstan, Uzbekistan, Kyrgyzstan, and Tajikistan (Üzümcü and Akdeniz, 2014: 186). Kazakhstan's Aktau port constitutes the connection corridor in the region. The Kazakh government has adopted a land-locked-to-land-linked policy to capitalize on as many transportation opportunities as possible. Over its more than 20 years in Kazakhstan, the TRACECA project has witnessed a steady rise in shipments. Kazakhstan is spending a lot of money to improve the appeal of this route. An essential oil transportation route for EU nations is the Aktau-Baku-Tbilisi-Ceyhan corridor (Ussenov, 2016). 2014 saw the opening of a railway as part of the North-South route between Kazakhstan, Turkmenistan, and Iran (TASS, 2014). It implies that Kazakhstan and Iran's seaport, Bender Abbas, provide European clients with access to the Persian Gulf. That route might also be used by China and other East Asian countries as an alternative to their customary transit through the Malacca Strait (Ussenov, 2016).

By establishing alternate routes, Kazakhstan has lessened its reliance on land trade routes dominated by China and Russia and strengthened its economic relations with Europe through TRACECA and the Trans-Caspian Corridors. Despite their apparent thousands of kilometers difference, Kazakhstan and Europe are two significant players in international trade. Kazakhstan's role as a nation that connects Europe with rising Asia will grow as land shipping and transportation continue to rise. TRACECA's official website notes that "Kazakhstan plays a key role in regional integration and expands practical opportunities for the implementation of TRACECA development priorities." According to the official website, TRACECA has helped Kazakhstan diversify its transport and economic routes while also strengthening its links with the EU (TRACECA, 2024).

2.3 Trans-Caspian International Transport Route (TITR) and Kazakhstan

Originating in China and Southeast Asia, the TITR passes through Kazakhstan, crosses the Caspian Sea, and continues through Azerbaijan and Georgia before reaching its final destinations in various European countries (Middle Corridor, 2025). TITR brings together and advocates for the interests of a select group of nations and businesses in the areas that the Great Silk Road once traveled through. Businesses from several nations, even those not physically situated immediately on the TITR, benefit from its ability to streamline administrative processes, foster competition, and increase productivity overall (Zhumanov et al. 2024: 11).

Kazakhstan is one of the significant countries of TITR whose economy has been affected in terms of logistics and transportation by the new geopolitical environment brought about by the conflict in Ukraine. Regarding more inter-regional projects and more varied trade and economic activity, the situation is likewise dire for the nation. Kazakhstan is diversifying its transit routes to access international markets. The TITR, sometimes referred to as the "Middle Corridor," is one of the possible routes (Yermekbayev et al. 2024: 313). Through this project, China is attempting to export its growth model, relying on

significant domestic and international investments in ports, railroads, infrastructure, and roads to boost commerce and industrial development across the region. The construction of the primary transcontinental routes connecting Europe and Asia is increasingly a top priority assignment in order to realize Kazakhstan's transit potential, which makes the country an important player in this project (Raimbekov et al. 2019: 128).

In addition to diversifying routes, the extensive deployment of TITR presents a chance to expand internal and external transportation and logistics infrastructure, diversify Kazakhstan's economy, and develop its regions, all of which will enhance the nation's appeal to foreign investors and international standing. In order to promote Kazakhstan's economic independence, TITR can assist in diversifying export channels and delivering commodities and raw materials to international markets without going via Russia (Yermekbayev et al. 2024: 314). A straightforward example will help to clarify this. For instance, One percent of worldwide indicators, or 1.5 million barrels per day or 67.6 million tonnes annually, are Kazakhstan's oil exports to international markets now. According to Bukeyeva, 64.1 million tons of this are shipped across Russian territory (Bukeyeva, 2022). Furthermore, Russia holds a 10-year lease on half of the 20 million-ton Atyrau-Alashankou oil pipeline, which runs eastward toward China. Even though this pipeline accounts for a significant portion of Kazakhstan's oil exports to western China, the country has only sent one million ton of oil in this route. Although the Atyrau-Kenkiyak segment of this pipeline can move 6 million tons of oil, it would cost a lot of money to increase the pumping capacity. As a result, Kazakhstan only uses this pipeline to transfer a small amount of oil, and it must reach an agreement with its Russian counterparts for this use (Yermekbayev et al. 2024: 318-319). To convey its energy to China and other regions, Kazakhstan can develop more autonomous policies toward Russia with the use of the TITR, which offers a hedging approach.

2.4. International North-South Transport Corridor (INSTC) and Kazakhstan

INSTC links the Nordic nations and northwest Europe to Central Asian nations, the Persian Gulf, and the Indian Ocean. India, Iran, and Russia inked the legal framework for the corridor on September 2000, in St. Petersburg, during the Second International Eurasian Conference on Transport. The Agreement became operative on May 16, 2002, after being ratified by all three nations. Armenia, Oman, Tajikistan, Azerbaijan, the Syrian Arab Republic, Belarus, and Kazakhstan have joined since then. INSTC encompasses infrastructure for railway, road, and inland water transport, as well as ports in the Caspian Sea (Astrakhan, Olya, Makhachkala, Baku/Alat, Aktau/Kuryk, Turkmenbasy, Anzali, Nowshahr, Amirabad), Persian Gulf (Bandar Abbas and Chabahar), cars and railway crossings, and international airports (Keliwaal and Mubariz, 2024: 3; Vinokurov et al. 2021: 4; Khan, 2021: 44). For the Central Asian countries in particular, the establishment of the INSTC is a crucial way to increase trade with Iran, Türkiye, India, and other South Asian and Persian Gulf nations (Vinokurov et al. 2022: 161-162).

One of the most significant advantages of the INSTC over traditional transportation routes is its considerable reduction

in freight delivery times. For example, shipping goods from Mumbai to the Russian ports of St. Petersburg or Novorossiysk via the conventional Suez Canal route typically takes between 20 and 45 days. In contrast, transportation along the INSTC can reduce delivery times to approximately 15 to 24 days. Notably, the use of the Eastern corridor—passing through Kazakhstan and Turkmenistan—can further shorten transit times to between 15 and 18 days (Vinokurov et al. 2022: 162). The INSTC is projected to handle an estimated 20 to 30 million tons of cargo annually, thereby enhancing the speed and efficiency of economic connectivity between Southeast Asia and Europe. Compared to existing trade routes, INSTC is expected to reduce transportation costs by up to 30% and cut transit times by approximately 40% (Khan, 2021: 49).

The ultimate objective of these initiatives is to remove trade restrictions between the region's nations, which will stimulate intraregional investment and commerce. With its geopolitical and geostrategic position, Kazakhstan, the most resource-rich country in the Central Asian region, provides more opportunities and possibilities for the INSTC and has created an important alternative to China and pursues a balancing policy in terms of hedging strategy.

3. Kazakhstan's Hedging Strategy Practices

For Kazakhstan -a state endowed with vast natural resources yet constrained by import dependence (Keskin Köylü, 2018: 2383)- hedging constitutes a rational approach to managing economic fragilities and maintaining autonomy within a complex geopolitical environment. Kazakhstan carefully calibrates its foreign relations, maintaining a strategic balance between Russia and China while simultaneously engaging with Western actors. Rather than aligning exclusively with any single power bloc, Kazakhstan adopts a pragmatic approach based on economic investment, security guarantees, or technological advancement. Instead of committing to a predetermined menu of allegiance to one side or the other, Kazakhstan lives in an a la carte world where it can mix and choose partners on various subjects (Ash et al. 2023: 2). Despite its historically close relationship with Russia, Kazakhstan has initiated a range of alternative projects aimed at reducing its dependence on Moscow. As part of its hedging strategy, Kazakhstan publicly affirmed its support for Ukraine's territorial integrity and explicitly rejected Russia's claims over the annexed regions in southern and eastern Ukraine (Dumoulin, 2023: 3). Moreover, the country has complied with the international sanctions regime by refraining from violating Western sanctions against Russia.

Kazakhstan remains embedded within the Collective Security Treaty Organization (CSTO), a framework through which Russia exercises considerable influence over regional security. Russia supplies Kazakhstan with a substantial share of its military hardware and provides extensive training to Kazakh military personnel (Uslu, 2024: 7-8). Kazakhstan depends on Moscow for both the maintenance and logistical support of its defense systems (Laruelle, 2019: 217). In response to this dependency, Kazakhstan has pursued a military and security diversification strategy aimed at reducing its exclusive reliance on Russia. This includes the expansion of military cooperation with China, particularly in defense production and border security (Uslu, 2024: 21-23).

Russia seeks to constrain the foreign policy orientations of former Soviet republics by reinforcing economic interdependence, particularly through institutions such as the Eurasian Economic Union (Konopelko, 2018: 13). Kazakhstan, however, has consistently emphasized that the EEU should remain focused solely on economic objectives and not be co-opted to advance Russia's political agenda (Kazantsev et al. 2021: 62). Additionally, Kazakhstan has specifically resisted Russia's attempts to exert more influence on key matters like energy projects. Currently, Russian led Caspian Pipeline Consortium (CPC) uses the Port of Novorossiysk to transport 75% of Kazakhstan's oil exports to international markets via Russia (Zhunisbek, 2019: 44). Kazakhstan, however, has actively sought to diversify its energy export routes as part of its broader hedging strategy. While the majority of its oil exports continue to flow through the CPC, Astana has increasingly utilized alternative corridors, such as the Caspian-Caucasus-Türkiye route and transit pathways through China (Laruelle, 2019: 214-215).

China and Kazakhstan, on the other hand, maintain a range of strategic alliances spanning political, security, and economic domains. China is the primary destination for Kazakhstan's key exports, including uranium, oil, natural gas, and non-ferrous metals. China is also heavily involved in the construction of energy infrastructure, logistics hubs, and pipelines to meet its growing energy demands. While the BRI has brought substantial benefits to Kazakhstan's energy and infrastructure sectors, it has also raised concerns about increasing economic reliance on China. In fact, Kazakhstan holds the highest debt to China (approximately \$9.3 billion) among Central Asian nations (The National Bank, 2024). Although Kazakhstan has made efforts to diversify its trade, in 2023, oil constituted 72% of its total exports to China (International Trade Centre, 2024). The increased economic engagement with China has not led to significant growth in local employment or business development. This is primarily due to the fact that 90% of projects involve Chinese companies (2,800 Chinese-owned enterprises are currently in the country) as contractors, limiting the benefits to Kazakhstan's domestic economy (Hoering, 2018: 39; Harutyunyan, 2022: 287).

Kazakhstan considers social and cultural sensitivities as it builds diplomatic and commercial relationships with China to keep Beijing from acquiring undue influence. Social outbursts to China, particularly the 2011 Zhanaozen Rebellion and the 2016 "land riots," are a significant factor in domestic politics in Kazakhstan (Kazantsev et al. 2021: 59). Furthermore, the treatment of the Uyghur and Kazakh minorities in the Xinjiang Uyghur Autonomous Region is a contentious topic in Kazakh society (Golod, 2023: 442). Despite the anti-Chinese practices, Kazakhstan continues to pursue a strategy of economic pragmatism with Beijing.

Kazakhstan requires robust alliances to effectively pursue a balanced foreign policy that mitigates the influence of both Russian and Chinese dominance in the region. However, organizations such as the EEU and the CSTO remain predominantly under Moscow's influence, while the Shanghai Cooperation Organization (SCO) functions as a platform for Beijing to assert its security influence (Kazantsev et al. 2021: 57). Despite its historically strong commercial ties with Central Asian nations, Russia's

position is gradually weakening relative to China's growing influence. In response, Kazakhstan has increasingly sought to strengthen its economic ties with China, particularly through the opportunities presented by the BRI, in an effort

to reduce its dependence on Russian economic dominance. As a consequence of the ongoing Ukraine conflict, China has become Kazakhstan's largest trading partner (see Tables 1 and 2).

Table 1. List of supplying markets for all products exported by Kazakhstan, Unit: US Dollar thousand

Importers	Exported value in 2019	Exported value in 2020	Exported value in 2021	Exported value in 2022	Exported value in 2023
Italy	8 373 767	6 644 707	8 889 096	13 594 629	14 835 274
China	7 823 406	9 004 007	9 772 506	10 461 771	14 758 685
Russian Federation	5 602 532	4 899 450	7 018 746	8 780 725	9 788 231
Netherlands	4 393 199	3 148 592	4 384 191	5 304 152	4 057 549
Türkiye	2 307 482	2 131 540	2 964 666	3 656 614	3 969 147
Korea, Republic of	3 079 584	1 003 922	1 877 227	4 504 422	3 812 799
Uzbekistan	1 981 571	2 133 337	2 776 871	2 267 562	3 144 275
France	3 650 384	1 858 532	2 394 660	2 982 803	2 949 673
Romania	1 731 915	1 263 683	1 521 128	2 442 404	2 767 116
Greece	1 359 560	1 401 745	1 321 596	1 549 549	2 218 336
Others	17 419 542	13 460 182	17 400 337	20 595 174	26 434 506
World	57 722 942	46 949 697	60 321 024	76 139 805	78 735 591

Source: International Trade Centre, Trade Map.

The export and import statistics for Kazakhstan from 2019 to 2023 provide critical insights into the economic dimensions of the country's hedging strategy. The proportion of trade with Russia has decreased slightly, while both import and export transactions with China have increased, signaling Kazakhstan's efforts to reduce its dependence on Russia and comply with Western sanctions imposed on Russia. This shift is indicative of Kazakhstan's desire to pursue a more balanced trade policy in response to Russia's escalating geopolitical threats and its deteriorating relations with the West. Additionally, the growing share of

exports to European nations such as Italy and the Netherlands highlights Kazakhstan's strategy to diversify its trade networks and strengthen its economic ties with the West. Türkiye and Uzbekistan, key members of the OTS, also emerge as significant trading partners. This strategic orientation allows Kazakhstan to enhance its economic and political autonomy, positioning this diversification as a crucial tool in its hedging strategy. Overall, the trade balance reflects Kazakhstan's intention to maintain a flexible and adaptable stance in the face of regional uncertainties and external pressures.

Table 2. List of supplying markets for all products imported by Kazakhstan, Unit: US Dollar thousand

Exporters	Imported value in 2019	Imported value in 2020	Imported value in 2021	Imported value in 2022	Imported value in 2023
China	6 537 806	6 346 496	8 228 457	3 575 001	16 772 250
Russian Federation	14 065 057	13 300 217	17 605 534	17 342 678	16 192 157
Gambia	<1 000	<1 000	<1 000	<1 000	2 909 664
The US	1 343 652	1 123 594	1 361 591	527 548	2 556 763
Korea, Republic of	3 405 700	4 885 612	766 108	197 192	2 208 510
Türkiye	817 318	927 377	1 146 382	1 019 417	2 040 951
Japan	590 116	532 442	559 854	93 608	1 604 319
France	696 626	835 333	664 802	374 271	1 296 333
Uzbekistan	766 372	780 144	1 057 043	633 170	1 291 094
Italy	1 579 088	914 125	786 790	447 862	1 239 487
Others	8 554 929	8 436 071	9 238 874	6 741 386	14 048 973
World	38 356 664	38 081 411	41 415 435	30 952 133	61 160 501

Source: International Trade Centre, Trade Map.

Kazakhstan is striving to balance its close economic ties with Russia and China while cultivating an environment more conducive to attracting foreign investment (Nurgaliyeva, 2016: 97). Kazakhstan has seen improvements in its relations with EU member states, which have contributed to its FDI inflows. Approximately 50% of the country's foreign direct investments originate from EU member states (Dumoulin, 2023: 3). The largest sources of FDI in Kazakhstan include the US (13.7%), Switzerland (8.6%), China (6.1%), Russia (5.2%), France (4.7%), and the Netherlands (29.2%) (UNCTAD, 2023).

Kazakhstan is fortifying its ties with the West while being cautious not to exclude China and Russia entirely from its hedging strategy. With a focus on the energy sector, Kazakhstan is working to lessen its reliance on Russia by creating alternative energy channels to deliver its gas and

oil to Europe. In this regard, the ongoing involvement of US companies Chevron and ExxonMobil as powerful partners in the Tengiz Oil Field, as well as UK-Dutch Shell and Italian Eni as powerful partners in the Karachanak Field (Kanapiyanova, 2019: 30-31), can be regarded as a significant sign of Kazakhstan's attempts to maintain economic equilibrium with China and Russia. Kazakhstan expanded the volume of oil carried over the Baku-Tbilisi-Ceyhan Oil Pipeline after 2014. Additionally, it discussed and agreed to expand energy cooperation with Azerbaijan (Nurgaliyeva, 2016). Kazakhstan's growing energy sector collaboration with the West enhances the nation's ability to operate more independently in the global economic system and solidifies its integration into global energy markets.

Kazakhstan has tight ties with Western-oriented institutions like the United Nations and the Organisation for Security

and Cooperation in Europe, even as it actively participates in Russia-China-centric organisations like the SCO and CSTO. To lessen its reliance on the BRI and counterbalance Russia's regional influence, Kazakhstan hopes to strengthen its ties with Türkiye, Azerbaijan, and the EU through the Middle Corridor initiative. Within this context, the nation's participation in multilateral institutions not only increases its political and economic flexibility but also plays a significant role in determining regional security. For instance, compared to other Central Asian nations, Kazakhstan continues to cooperate with NATO at a higher degree in peacekeeping training and technical assistance (Bağbaşıoğlu, 2024: 2; Kuchins et al. 2015: 17-19). In addition, Kazakhstan is also broadening its security viewpoint by collaborating with the EU in areas such as cyber defense and counter-terrorism. It is also expanding military drills and defense cooperation with Türkiye and other Turkic governments in the OTS (Outzen, 2023: 6-8). These actions might be viewed as part of Kazakhstan's hedging strategy for developing alternative security mechanisms to resist Russian and Chinese pressure and influence.

4. Conclusion

Kazakhstan's foreign policy strategy is built on a hedging strategy in a multilateral geopolitically competitive environment. This strategy is consistent with the country's primary aims of economic development and multilateral foreign policy since independence. Despite its close economic ties with China, Kazakhstan strives to reduce the risk of overdependence by collaborating with Western actors and the Turkic world on infrastructure and energy projects. It is bolstering its military ties with Türkiye and Azerbaijan via the OTS against Moscow. Kazakhstan is expanding cooperation with OTS member states through joint exercises and defense industry projects. Similarly, it gives strategic flexibility by creating alternate trade routes and energy corridors to counter Russia's military and economic pressure. Despite expanding its cooperation with the West, particularly NATO, this collaboration has obvious limitations. The risks of extensive military involvement with the West may exceed the benefits. Kazakhstan's diversification policy reflects the country's efforts to strike a balance between military and trade partnerships.

Kazakhstan employs tactful diplomacy as part of its hedging strategy when dealing with regional threats and geopolitical uncertainties. It has complied with international law by remaining neutral in the conflict in Ukraine and has adjusted to the Western sanctions system without cutting off all ties with Russia. In order to minimize China's cultural and social influence on Kazakhstan, it considers local sensitivities while maintaining its relations with Beijing within the parameters of a careful balancing approach. Kazakhstan's hedging strategy is built on flexibility, pragmatism, and the pursuit of more independent steps in a region where competition between big powers is increasing. This strategy enables the country to safeguard its national interests, control external challenges, and gain a more independent position in the international arena. It should be noted that Kazakhstan's multilateral and balanced economic and security policies have increased its strategic maneuverability during a period of global polarization.

In conclusion, in order to balance major powers and allay geopolitical fears, this article examined Kazakhstan's use of trade corridors. The study concentrated on the ways that trade corridors are employed in Kazakhstan's relations with China, Russia, OTS, and Western nations as strategic diplomatic tools in addition to being economic ones. At the same time, it looked for alliances and collaborations that would balance regional and international forces and handle security issues. In this regard, the study looked at Kazakhstan's approach to risk and opportunity management in relation to trade corridors and foreign policy. Kazakhstan has been able to pragmatically link itself with China through the BRI initiative. Through the Trans-Caspian Corridors and TRACECA, it has improved its ties with Europe and reduced its dependence on land trade routes controlled by Russia and China. It has greatly diversified its economic and strategic decisions and broadened its market reach through the INSTC. As a result, Kazakhstan has made significant success in improving its hedging strategy by minimizing geopolitical risks, balancing major powers via economic corridors, and supporting regional stability.

References

- Aitzhanova, A. (2019). The Belt and Road Initiative: The case of Kazakhstan. In Kohli, Harinder S., Linn, Johannes F. and Zucker, Leo M. (Eds.), *China's Belt and Road Initiative: Potential Transformation of Central Asia and the South Caucasus*, (pp. 63–81). SAGE Publications India.
- Ambrosio, T. & Lange, W. A. (2014). Mapping Kazakhstan's geopolitical code: An analysis of Nazarbayev's presidential addresses, 1997–2014. *Eurasian Geography and Economics*, 55(5), 537-559. <https://doi.org/10.1080/15387216.2015.1024272>
- Ash, T. G. et al. (2023). *Living in an à la Carte World: What European Policymakers Should Learn From Global Public Opinion*. European Council on Foreign Relations, Policy Brief 515.
- Bağbaşıoğlu, A. (2024). Rethinking the implications of NATO's Afghanistan Operation and its partnership for peace in Central Asia: Is it the end of NATO's presence in Central Asia? *bilig*, no. 108, 1-26. <https://doi.org/10.12995/bilig.10801>
- Biryukov, S. V. & Mamanova, A. (2023). Kazakhstan-China cooperation in the field of economy: Current state and development prospects. *Bulletin of Social Sciences and Humanities*, 4(2), 74–78.
- Bukeeva, A. (2022). How Kazakhstan's oil exports ended up in one basket Russian. *Forbes Kazakhstan*, Retrieved from: https://forbes.kz/process/energetics/prinujdenie_kalternative_1667747133/ (Accessed on: 15.09.2024)
- Castillo, J. J. & Downes, A. B. (2023). Loyalty, hedging, or exit: How weaker alliance partners respond to the rise of new threats. *Journal of Strategic Studies*, 46(2), 227-268. <https://doi.org/10.1080/01402390.2020.1797690>
- Ciorciari, J. D. & Haacke, J. (2022). *Hedging as Risk Management: Insights from Works on Alignment, Riskification, and Strategy*. International Policy Center.
- Çelik, Y. & Jayawickrama, J. (2024). A win-win relationship between China and Kazakhstan: Thinking beyond dependency. *International Journal of Economics, Business and Politics*, 8(2), 421-441.
- Dekanozishvili, M. (2004). The EU in the South Caucasus: By what means, to what ends?, *GFSIS Occasional Paper*, no. 6, 1-15.
- Dumoulin, M. (2023). *Steppe Change: How Russia's War On Ukraine Is Reshaping Kazakhstan*. European Council on Foreign Relations, Policy Brief 490.
- Dunford, M. (2021). China's Belt and Road Initiative and its implications for global development. *Acta Via Serica*, 6(1), 91–118. <https://doi.org/10.22679/avs.2021.6.1.004>

- Ferdinand, P. (2016). Westward ho—the China dream and ‘one belt, one road’: Chinese foreign policy under Xi Jinping. *International Affairs*, 92(4), 941-957. <https://doi.org/10.1111/1468-2346.12660>
- Golod, V. (2023). The “Uyghur Issue” from the Kazakhstan perspective. *Cultural and Religious Studies*, 11(9), 429-443. <https://doi.org/10.17265/2328-2177/2023.09.004>
- Gorshkov, T. & Bagaturia, G. (2001). TRACECA-Restoration of Silk Route. *Japan Railway & Transport Review*, 28, 50-55.
- Guzansky, Y. (2015). Strategic hedging by non-great powers in the Persian Gulf. In Aharon Klieman (Ed.) *Great Powers and Geopolitics International Affairs in a Rebalancing World*, (pp. 231-252). Springer.
- Guzansky, Y. (2015). The foreign-policy tools of small powers: Strategic hedging in the Persian Gulf. *Middle East Policy*, 22(1), 112-122. <https://doi.org/10.1111/mepo.12117>
- Harutyunyan, A. A. (2022). China-Kazakhstan: Cooperation within The Belt and Road and Nurly Zhol. *Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies*, 16(3), 281-297. <https://doi.org/10.1080/25765949.2022.2128135>
- Hoering, U. (2018). *China's Long March 2.0-The Belt and Road Initiative as Development Model*. VSA: Verlag.
- Hopf, T. (1998). The promise of constructivism in international relations theory. *International Security*, 23(1), 171-200. <https://doi.org/10.2307/2539267>
- International Trade Centre. (2024). List of supplying markets for a product imported/exported by Kazakhstan. Retrieved from: https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx. (Accessed on: 10.03.2025)
- Joshi, Y. & Pant, H. V. (2015). Indo-Japanese strategic partnership and power transition in Asia. *India Review*, 14(3), 312-329. <https://doi.org/10.1080/14736489.2015.1066215>
- Kanapriyanova, Z. (2019). History of the energy sector development and Kazakhstan's energy potential. *Eurasian Research Journal*, 1(2), 25-38.
- Karataş, Ç. Ç. & Oral, E. Z. (2007). Uluslararası ulaştırma koridorlarında Türkiye'nin stratejik rolü. *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 5(9), 55-65.
- Kazantsev, A. et al. (2021). Between Russia and China: Central Asia in greater Eurasia. *Journal of Eurasian Studies*, 12(1), 57-71. <https://doi.org/10.1177/1879366521998242>
- Keliwaal, N. A. & Mubariz, A. S. (2024). International North-South Transport Corridor opportunities, challenges, and the role of Afghanistan. *Educational Administration: Theory and Practice*, 30(11), 1-9. <https://doi.org/10.53555/kuvey.v30i11.8208>
- Keskin Köylü, M. (2018). Türkiye Kazakistan ticari ilişkilerinin geliştirilmesi ve önemi. *Social Sciences Studies Journal (SSSJournal)*, 4(19), 2381-2386. <http://dx.doi.org/10.26449/sssj.631>
- Khan, S. (2021). INSTC (International North South Transport Corridor) connecting Eurasia and India. *EURAS Journal of Social Sciences*, 1(1), 43-60.
- Konopelko, A. (2018). Eurasian Economic Union: a challenge for EU policy towards Kazakhstan. *Asia Europe Journal*, 16(1), 1-17. <https://doi.org/10.1007/s10308-017-0480-7>
- Koga, K. (2018). The concept of “Hedging” revisited: The case of Japan's foreign policy strategy in East Asia's power shift. *International Studies Review*, 20(4), 633-660. <https://doi.org/10.1093/isr/vix059>
- Kuchins, A. et al. (2015). *Central Asia in a reconnecting Eurasia: Kazakhstan's evolving foreign economic and security interests*. Center for Strategic and International Studies.
- Kuik, C. (2008). The essence of hedging: Malaysia and Singapore's response to a rising China. *Contemporary Southeast Asia: A Journal of International and Strategic Affairs*, 30(2), 159-185. <https://www.jstor.org/stable/41220503>
- Kuik, C. & Gilbert, R. (2015). *Facing Reality in East Asia: Tough Decisions on Competition and Cooperation*. Korea Economic Institute of America.
- Laruelle, M. (2019). Untangling the puzzle of “Russia's influence” in Kazakhstan. *Eurasian Geography and Economics*, 60(2), 211-243. <https://doi.org/10.1080/15387216.2019.1645033>
- Leng, T. (2017). Small state diplomacy: Cambodia's foreign policy towards Vietnam.” *The Pacific Review*, 30(3), 328-347. <https://doi.org/10.1080/09512748.2016.1239128>
- Liu, W. & Dunford, M. (2016). Inclusive globalization: unpacking China's Belt and Road Initiative. *Area Development and Policy*, 1(3), 323-340. <https://doi.org/10.1080/23792949.2016.1232598>
- Medeiros, E. S. (2005). Strategic hedging and the future of Asia-Pacific stability.” *The Washington Quarterly*, 29(1), 145-167. <https://doi.org/10.1162/016366005774859724>
- Merriam, S. (1998). *Qualitative research and case study applications in education* (Rev. ed.). Jossey-Bass.
- Middle Corridor. (2025). General Meeting of the Trans-Caspian International Transport Route (TITR) Association Held in Baku. *Middle Corridor*, Retrieved from: <https://middlecorridor.com/en/press-center/news/04-03-2025> (Accessed on: 08.05.2025)
- Nurgaliyeva, L. (2016). Kazakhstan's economic soft balancing policy vis-à-vis Russia: From the Eurasian Union to the economic cooperation with Turkey. *Journal of Eurasian Studies*, 7(1), 92-105. <https://doi.org/10.1016/j.euras.2015.10.008>
- Outzen, R. (2023). *Strategic Depths: The Russia-Iran Relationship and Its Implications for U.S. Policy in the Middle East*. The Central Asia-Caucasus.
- Ovalı, S. & Çelik K. (2007). Türk Dünyası ve TRACECA Projesi. *Journal of Azerbaijani Studies*, 12(1), 153-179.
- Pape, R. A. (2005). Soft Balancing against the United States. *International Security*, 30(1), 7-45. <https://www.jstor.org/stable/4137457>
- Raimbekov, Z. et al. (2019). The effectiveness of logistics development and its impact on the economies of the countries along the Silk Road passing through Kazakhstan. *Transport Problems*, 13(4), 127–142. DOI: 10.20858/tp.2018.13.4.12
- Rakipoğlu, M. (2023). *Dış Politikada Korunma (Hedging) Stratejisi: Soğuk Savaş Sonrası Suudi Arabistan'ın ABD, Çin Ve Rusya ile İlişkileri*. NEÜ Yayınları.
- Satubaldina, A. (2024). Close-Up look at Kazakhstan's foreign trade: China becomes top trade partner, as non-commodity exports to Asia rise.” *The Astana Times*, Retrieved from: <https://astanatimes.com/2024/02/close-up-look-at-kazakhstans-foreign-trade-china-becomes-top-trade-partner-as-non-commodity-exports-to-asia-rise/> (Accessed on: 10.09.2024)
- Schindler, S. & Kanai, J. M. (2021). Getting the territory right: Infrastructure-led development and the re-emergence of spatial planning strategies. *Regional Studies*, 55(1), 40-51. <https://doi.org/10.1080/00343404.2019.1661984>
- Shamshiyev, Y. (2019). “«İnitsiativa Poyasa i putı» Kak Faktor Formirovaniya Tsentral'noy Yevrazii: Mesto i Rol' Kazakhstana (The Belt and Road Initiative as a factor in the formation of Central Eurasia: The place and role of Kazakhstan).” *Bulletin of the Institute of Economics of the Russian Academy of Sciences*, 3(3), 137–151.
- Smith, N. R. (2018). Strategic Hedging by Smaller Powers: What can Neoclassical Realism Add?. *Re-Appraising Neoclassical Realism Workshop*, London School of Economics.
- Tessman, B. F. & Wolfe, W. (2011). Great powers and strategic hedging: The case of Chinese energy security strategy. *International Studies Review*, 13(2), 214-240. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2486.2011.01022.x>
- The Russian News Agency (TASS). (2014). Railway line linking Kazakhstan and Turkmenistan to Iran opened. *The Russian News Agency (TASS)*. Retrieved from: <https://tass.com/world/764933> (Accessed on: 10.09.2024)
- The Astana Times. (2024). President Tokayev: Kazakhstan Continues Constructive, Balanced Foreign Policy Considering National Interests. *The Astana Times*, Retrieved from: <https://astanatimes.com/2024/01/president-tokayev-kazakhstan-continues-constructive-balanced-foreign-policy-considering-national-interests/> (Accessed on: 22.08.2025)
- The National Bank. (2024). Balance of payments and external debt of the Republic of Kazakhstan. Retrieved from: <https://www.nationalbank.kz/ru/news/platzehnyy-balans> (Accessed on: 19.03.2025)
- TRACECA. (2024). Kazakhstan aims to develop priority areas of the strategy of TRACECA. *TRACECA*, Retrieved from: <https://traceca->

org/tj/countries/azerbaijan/news-detail/n/kazakhstan_nacelen_na_razvitie_prioritetnykh_napravlen/ (Accessed on: 26.01.2025)

UNCTAD. (2023). *World Investment Report 2023*. United Nations Publications.

UN News Global Perspective Human Stories. (2016). Sweden, Bolivia, Ethiopia and Kazakhstan elected to Security Council.” *UN News Global Perspective Human Stories*, Retrieved from: <https://news.un.org/en/story/2016/06/533342-sweden-bolivia-ethiopia-and-kazakhstan-elected-security-council> (Accessed on: 10.08.2024)

Uslu, N. (2024). Central Asia in regional and global policies of Russia and China. *bilig*, no. 111, 1-27. <https://doi.org/10.12995/bilig.11101>

Ussenov, Z. (2016). Europe and Kazakhstan: A trade link made in heaven.” *The Astana Times*, Retrieved from: <https://astanatimes.com/2016/09/europe-and-kazakhstan-a-trade-link-made-in-heaven/> (Accessed on: 30.08.2024)

Üzümcü, A. & Akdeniz, S. (2014). Yeni İpek Yolu: TRACECA ve Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Projesi. *Avrasya Etüdleri*, 45(1), 171-199.

Wang, D. (2015). Is China trying to push the US out of East Asia?, *China Quarterly of International Strategic Studies*, 1(1), 59-84. <https://doi.org/10.1142/S237740015500049>

Wani, A. (2024). *The Middle Corridor: Reviving Connectivity for EU-Central Asia Trade and India's Strategic Imperative*. Occasional Paper, no. 449.

Vinokurov, E. et al. (2021). *The International North–South Transport Corridor: Promoting Eurasia's Intra and Transcontinental Connectivity*. Eurasian Development Bank. Report 21/5.

Vinokurov, E. et al. (2022). International North–South Transport Corridor: Boosting Russia's “pivot to the South” and TransEurasian connectivity. *Russian Journal of Economics*, 8(2), 159–173. <https://doi.org/10.32609/j.ruje.8.86617>

Yermekbayev, A. et al. (2024). Trans-Caspian International Transport Route: A Kazakhstani perspective on challenges, opportunities, and prospects. *International Journal*, 79(2), 312–329. <https://doi.org/10.1177/00207020241257636>

Zhumanov, A. et al. (2024). Trans-Caspian International Transport Route infrastructure assessment using simulation modelling. *Transport and Telecommunication*, 25(1), 11–19. DOI: 10.2478/ttj-2024-0002

Zhunısbek, A. (2019). Russia's Policy in Central Asia during the Putin era. *Eurasian Research Journal*, 1(2), 39-50

Yeni Göç ve İltica Paktı Bağlamında Avrupa Birliği'nin Geri Dönüş Politikası Üzerine Bir Değerlendirme

An Evaluation on the European Union's Return Policy in the Context of the New Pact on Migration and Asylum

Tuğba AYDIN HALİSOĞLU^a

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi	
Başvuru	22 Temmuz 2025
Kabul	14 Kasım 2025
Yayın	20 Şubat 2026
Makale Türü	Araştırma Makalesi

Anahtar Kelimeler

Avrupa Birliği,
Geri Dönüş Politikası,
Gönüllü Geri Dönüş,
Zorunlu Geri Dönüş,
Yeni Göç ve İltica Paktı.

ÖZ

Geri dönüş politikası, Avrupa Birliği'nin entegrasyon temelinde inşa etmeyi hedeflediği ve bu yönde politikalar ürettiği bir alandır. Geri dönüşün gönüllü yollarla gerçekleşmesi yönünde politikaları teşvik eden Birlik, Haziran 2024'te kabul edilen Yeni Göç ve İltica Paktı ile etkin, hızlı, temel haklara saygılı ve adil bir geri dönüş politikası oluşturmayı hedeflemiştir. Ancak, mevcut durumda Birlik tarafından inşa edilen hukuki ve politik temellerin insan hakları ihlalleri yaratacağı ve zorunlu geri dönüşü teşvik edeceği yönünde endişeler giderek artmakta ve Birliğin güvenlikleştirmeyi öncelikleyerek temel değerleri ile çatıştığı yönünde eleştirilmektedir. Bu çalışmanın amacı, Birliğin geri dönüş politikasını Yeni Göç ve İltica Paktı kapsamında tartışmaktır. Bu amaçla, nitel araştırma yöntemlerinden belge analizine başvurularak Avrupa Birliği tarafından yayınlanan Direktif, Konsey Kararı ve strateji belgeleri gibi hukuki ve politik belgelerin taraması yapılmış, Birliğin geri dönüş politikasına yönelik argümanlar betimleyici belge analizi tekniği ile değerlendirilmiştir. Elde edilen sonuç, Birliğin gönüllü geri dönüş stratejisinin aksine zorla geri dönüş yönündeki uygulamaları güçlendirdiği ve güvenlik kaygısıyla hareket ederek insan hakları ihlallerine neden olabilecek uygulamalara zemin hazırladığı yönündedir.

ARTICLE INFO

Article History	
Received	22 July 2025
Accepted	14 November 2025
Available Online	20 February 2026
Article Type	Research Article

Keywords

European Union,
Return Policy,
Voluntary Return,
Forced Return,
New Migration and Asylum Pact.

ABSTRACT

Return policy is a strategy that the European Union aims to build on the basis of integration and produces policies in this direction. The Union, which encourages voluntary return policies, aims to establish an effective, fast, respectful of fundamental rights and fair return policy with the New Migration and Asylum Pact adopted in June 2024. However, there are growing concerns that the legal and policy foundations currently being built by the Union will create human rights violations and encourage forced return, and the Union has been criticised for conflicting with its core values by prioritising securitisation. The aim of this study is to discuss the return policy of the Union in the context of the New Pact on Migration and Asylum. For this purpose, document analysis, one of the qualitative research methods, was used to scan legal and political documents such as Directives, Council Decisions and strategy documents published by the European Union, and the arguments for the return policy of the Union were evaluated by descriptive document analysis technique. The result obtained is that the Union strengthens the practices of forced return contrary to the voluntary return strategy and prepares the ground for practices that may cause human rights violations by acting with security concerns.

EXTENDED SUMMARY

Migration today is not merely a spatial movement; it is a multifaceted social phenomenon that encompasses political, economic, cultural, and normative dimensions. This study focuses on the concept of return, which lies at the heart of the concept of migration, and defines the return processes of migrants as one of the areas where the conflict between rights and security is most concretely experienced.

Return, by definition, refers to a person leaving the country to which they migrated and returning to their own country or a country where they previously resided. However, this return process is not merely a physical movement, but a multi-layered process that involves the redefinition of the individual's social, psychological, legal and societal position. At the normative level, the protection of individuals' consent, safety, dignity and rights are

^a Dr. Öğretim Üyesi, Tarsus Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Mersin, E-Posta: taydin@tarsus.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0572-2267>

highlighted as the most fundamental principles of return processes. However, as emphasised in the text of the study, return practices often deviate from these normative principles. Violations of the principle of voluntariness and return processes carried out under pressure, coercion or discrimination demonstrate that this normative framework has been seriously eroded. At the institutional level, the EU's return policies have been institutionalised within the framework of specific documents and programmes. The common migration policy process, which began with the 1999 Amsterdam Treaty, has progressed with documents such as the 2002 Return Action Programme and the 2008 Return Directive. However, it is often seen that concepts such as 'voluntary,' 'sustainable,' and 'dignified' included in these documents are not reflected in practice. This situation highlights the incompatibility between the institutional structure and ethical values. At the implementation level, the return process is not limited to simply sending the individual back to their country. The reintegration of the individual into social life, their economic independence, and the assurance of their physical safety are also integral parts of the process. However, as stated in the study, it is noted that these returns often focus solely on 'deportation,' while the remaining processes are overlooked. This situation shows that the application is far from the holistic nature of return. In summary, this study presents an analysis that examines the European Union's (EU) return policies at the normative, institutional, and application levels.

The distinction between 'voluntary' and 'forced' return, which is frequently encountered in literature, is also at the heart of this study. Voluntary return refers to a person returning to their country of origin of their own free will, while forced return includes practices such as deportation. However, as emphasized in the text, this distinction often becomes blurred in practice. Many procedures carried out under the guise of 'voluntary return' are in fact compulsory, with the individual having no real choice. This situation calls into question the normative foundations of return policies. The text also emphasizes that the return process is not merely an administrative and legal procedure but is directly related to deeper social concepts such as human rights, dignity, justice and citizenship. It reveals that the return process is a multi-layered experience that affects the individual's life and sense of belonging. In this context, it is revealed that the European Union's return policies are shaped by security-based approaches rather than human values. Therefore, this study contributes to normative and institutional analyses in the literature, showing that return is not only a technical application but also a policy area related to the value system. In conclusion, this study makes an important contribution to the literature on return discussions. By emphasizing that return is not merely an administrative process but also an ethical, social, and legal issue, it offers a critical perspective on current practices.

Regarding to this literature background, the study is structured using a descriptive and analytical method. Throughout the text, the European Union's return policies and legal text are examined in terms of their historical, legal and practical dimensions; an analysis is carried out based on institutional documents, policy documents and return practices.

Methodologically, four main approaches have been used in the study:

a-) Descriptive Framing: Basic concepts such as voluntary return and forced return are explained and the study examines what kinds of equivalents these concepts find in the international context and how they undergo shifts in meaning in practice. Within this framework, the extent to which voluntary return is truly 'voluntary' is questioned, and grey areas such as 'voluntary compulsion' are identified.

b-) Normative Analysis: The return process is addressed as a human right and the study evaluates how the individual's consent, safety, dignity and rights are guaranteed in this process. Throughout the text, from a human rights-focused perspective, the conditions under which the individual makes the decision to return and the state's responsibility in this process are highlighted.

c-) Historical-Institutional Analysis: The transformation in the EU's migration policy has been examined chronologically, particularly since the process that began with the 1999 Amsterdam Treaty; the evolution of return policies on the EU agenda has been analysed. In this context, documents such as the 2002 Return Action Programme, the 2008 Voluntary Return Directive and the 2015 European Agenda have been evaluated.

d-) Critical Evaluation: The practical implications of discourses such as 'sustainable return' and 'voluntary support mechanisms' that feature prominently in policy documents are questioned. Frequent human rights violations, involuntary procedures, and institutional inadequacies in practice reveal the gap between policy and practice.

All these methodological approaches ensure that the study provides a multidimensional assessment. In this respect, the research aims to reveal not only the legal texts but also the value systems and contradictions behind these texts.

The findings of the study show that the EU's return policies involve serious ethical, legal and institutional problems in practice. First, it has been found that return processes defined as 'voluntary' often do not involve genuine voluntariness from the individual's perspective. Return decisions are often made using coercive measures such as the removal of housing, health, employment and social support opportunities, which undermines the basis of consent for voluntary return. This situation leads to a policy practice that is contrary to the dignity and fundamental rights of the individual. Secondly, there are serious gaps in terms of duties, powers and coordination among the actors implementing the EU's return policies. There is no unity in implementation among member states; while some countries pursue return policies that are more sensitive to human rights, others prefer security-based approaches. This situation gives rise to inequality and arbitrariness in the return processes of individuals. Thirdly, it is evident that the programmes presented under the discourse of the 'sustainability' of return do not live up to this claim in practice. The vast majority of returned individuals encounter conditions of social, economic, or physical insecurity in their countries of origin; some even face the risk of re-migration. This highlights that the EU's return policy does not produce long-term solutions. Finally, one of

the most important findings of the study is that the right to return should be considered not only as a state authority but also as a human right directly related to the individual's right to life, dignity and security. The need to establish a new balance between the state's right to expel and the individual's fundamental rights has been clearly demonstrated.

1. Giriş

Geri dönüş, bir dönüş hakkı olarak tanımlanan ve uluslararası sözleşmelerde yer edinen bir kavramdır. Uluslararası sözleşmelerle birlikte tanımlanan bu hak, onurlu, insani, güvenilir ve sürdürülebilir ilkeler çerçevesinde geri dönüş politikasının uygulanmasını devletlerden talep etmektedir.

Geri dönüş hakkındaki literatür, köklü bir geçmişe sahip değildir. Gönüllü geri dönüş konusu ilk kez Birleşmiş Milletler Yürütme Komitesinin 1980 tarihli otuz birinci oturumunda Uluslararası Koruma Alt Komitesi tarafından ele alınmış ve gönüllü geri dönüşün mültecilerin sorunlarına yönelik en uygun çözüm olduğu ve geri dönüşün esasen gönüllülük esasına dayanan niteliğine her zaman saygı gösterilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Gönüllülüğü tesis etmek için uygun düzenlemelerin arzu edildiği ve mültecilerin ülkelerine geri dönmek istediklerini beyan etmeleri halinde hem menşe ülkenin hem de sığındıkları ülkenin ulusal mevzuatları çerçevesinde ve gerektiğinde BMMYK ile iş birliği içinde bu kişilere yardımcı olmak için gerekli tüm adımların atılacağı ifade edilmiştir (UNHCR, 1980, s.23). Otuz dördüncü oturumunda ise Yürütme Komitesi Yüksek Komiseri mülteci sorunları için kalıcı çözümler gerçekleştirme çabalarını, özellikle de uygulanabilir olduğu durumlarda tercih edilen ve kalıcı bir çözüm olarak kabul edilen gönüllü geri dönüşü sürdürmeye çağırıştır (UNHCR, 1985). 1994 yılından itibaren ise Afrika, Asya ve Orta Amerika'da geri dönenlerin deneyimlerini ve mültecinin 'sonraki hayatını' inceleyen çalışmalar da dâhil olmak üzere, geri dönüş ve ülkelere geri dönme üzerine önemli bir eleştirel literatür ortaya çıkmaya başlamıştır (Macdonald ve Porter, 2021, s.641). O zamandan bu yana gönüllü geri dönüş, mülteci sorunlarına bir çözüm olarak uluslararası toplumun ilgisini çekmektedir.

Geri dönüş politikası, kitlesel göç hareketlerinin artması ile devletlerin daha fazla yöneldiği ve entegrasyon temelinde güçlendirmeye çalıştıkları bir alandır. Bugün, dünya üzerinde savaşların ve istikrarsızlıkların devam etmesi ve kitlesel göç hareketlerinin daha da fazla artıyor olması, göçün yöneldiği transit ve ev sahibi ülkelerde geri dönüşe ilişkin politika ve stratejilerin daha fazla gündeme gelmesine neden olmaktadır. Birlik özelinde değerlendirildiğinde ise gönüllü geri dönüşü teşvik eden ve entegrasyon odaklı geri dönüş prosedürlerine odaklanıldığı politika ve hukuk metinlerinde görülmektedir. Ancak, Haziran 2024'te kabul edilen Yeni Göç ve İltica Paktı ile geri dönüş politikasının yapısına yönelik kaygılar, sivil toplum kuruluşları başta olmak üzere çeşitli kurumlar tarafından dile getirilmeye başlanmıştır. Avrupa Birliği etkin, hızlı ve adil bir geri dönüş politikası oluşturma hedefinde iken, mevcut yasal zemin ile bu hedeften uzaklaşıldığı, gönüllü geri dönüş yerine zorunlu geri dönüşün hızlı bir şekilde gerçekleştirilmeye çalışıldığı, bunun ise insan hakları ihlallerine yol açacağı endişesi sivil

toplum kuruluşları ve düşünce kuruluşları tarafından yayınlanan raporlarla sıklıkla dile getirilmektedir. Bu çalışma, mevcut literatüre Avrupa Birliği'nin geri dönüş politikasındaki değişimi insan hakları ve güvenlik bağlamında değerlendirerek katkı sağlamak amacıyla. Dolayısı ile bu çalışmanın ele aldığı araştırma sorusu, Yeni Göç ve İltica Paktı ile Avrupa Birliği'nin geri dönüş politikasının önceliklerinin güvenlik ve insan hakları ekseninde ne şekilde dönüştüğüdür. Bu dönüşümü açıklamak için nitel araştırma yöntemlerinden belge analizi ile Avrupa Birliği'nin politika ve hukuki belgeleri incelenmiş, geri dönüş politikasına ilişkin argümanlar betimsel analiz tekniği ile değerlendirilmiştir. Bu yönü ile çalışma, Pakta Birliğin geri dönüş politikaları üzerindeki normatif etkisini tartışarak, literatürdeki güvenlik ve insan hakları eksenli tartışmalara eleştirel ve güncel bir katkı sunmayı hedeflemektedir. Bu amaçla çalışmanın ilk bölümünde geri dönüşle ilgili kavramsal çerçeve sunulmuştur. İkinci bölümde Avrupa Birliği'nin geri dönüş politikası tarihi ve hukuki perspektiften incelenmiş ve Birlik topraklarındaki durum istatistiksel olarak aktarılmıştır. Son bölümde ise Yeni Göç ve İltica Paktı kapsamında Birliğin geri dönüş politikası değerlendirilmiş, Pakta yönelik eleştiriler ele alınmıştır. Çalışmanın bundan sonraki bölümünde, Avrupa Birliği kısaca Birlik veya AB olarak kısaltılacaktır.

2. Dönüş Hakkı

Dönüş (return), Uluslararası Göç Örgütü'nün tanımladığı hali ile kişinin ayrıldığı ülkeye geri dönme eylemini ya da sürecini ifade eden bir kavramdır (IOM, 2013, s.24). Kişinin ayrıldığı ülke transit, kaynak veya üçüncü bir ülke olabilmektedir (European Commission, n.d.a). Bu eylem ya da süreç, bir ülkenin sınırları içinde ya da ev sahibi ülkeden menşe ülkeye dönüşü de içeren ve uluslararası bir sınırı geçme şeklinde kendisini göstermektedir (IOM, 2013, s.24).

Dönüş hakkı ise insan onuru ve özerkliği ile ilintilendirilen temel haklardan biri olarak tanımlanmakla birlikte bireylerin yaşadıkları yerden zorla göç ettirilmeme hakkına vurguda bulunmakta ve geri dönüş hakkının koruduğu bir vatana ait olmayı içermektedir (Miller, 2020, s.369). Dolayısı ile dönüş hakkı, aidiyet ile ilişkilendirilen, bireyin haklardan mahrum olmama durumunu anlatan bir kavramdır (Levinger, 2021, s.205). Devletlerin dönüş hakkını reddetmesi halinde insanlığa karşı suç işlediği yargısı kabul görmektedir (Levinger, a.g.e, 205). Çünkü devletler meşruiyetini vatandaşların koruma işlevinden almaktadır ve bu sebeple, sürgün edilen vatandaşlar dahil, kişilerin ülkelere geri dönebilmesi ve devlet korumasından faydalanabilmesi temel bir esastır (Bradley, 2008, s.288).

Eşitlik ve sosyal adalet, dönüş hakkının ayrılmaz parçalarıdır. Çünkü eşitlik ve adalet, insan haklarının temel gerekliliklerinin yerine getirilmesi, toplumsal barışın sağlanması ve eşitsiz davranışlardan vazgeçilmesi için ahlaki bir çerçeve sağlamaktadır (Ogbujah, 2021, s.127). Eşitlik, hakkaniyeti sağlayarak sistematiik ayrımcılık ve ötekileştirilmenin azaltılmasına yönelik bir kaygı olarak tanımlanırken; hakkaniyet, toplumda sosyal açıdan dezavantajlı gruplarının durumunun iyileştirilmesine seçici bir öncelik verilmesi ile ilgilenir (Wiles ve Kobayashi, 2019, s.285). Dönüş hakkı bağlamında ele alındığında ise özellikle yerinden edilmiş kişileri kendi toplumları içinde

eşit ve saygın bir konuma getirmek, bu ilkelerle uyum sağlamaktadır. Yani eşitlik, geri dönenlere eşit muamele edilmesini, haklarının iade edilmesini ve geri dönen bireyleri yerinden edilmemiş vatandaşlarla eşit düzeye getirmeyi içermektedir (Bradley, 2008, s.288).

Dönüş hakkı, uluslararası sözleşme ve bildirilerde açıkça yer verilen bir haktır. Bu hakkın tarihsel gelişimine bakıldığında ilk kez İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinde yer verildiği ve 10 Aralık 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 13. maddesinde geri dönme hakkının ele alındığı görülmektedir. 13. maddede bu hak "Herkes, herhangi devletin sınırları içinde seyahat ve ikamet özgürlüğü hakkına sahiptir. Herkes, kendi ülkesi de dâhil olmak üzere herhangi bir ülkeyi terk etme ve ülkesine geri dönme hakkına sahiptir" şeklinde ifade edilmiştir (United Nations, n.d.). Aynı şekilde, 16 Aralık 1966'da kabul edilen ve 53 maddeden oluşan Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Sözleşme'nin 12. maddesinde bir ülkede yasal olarak bulunan herkesin bulunduğu ülke içinde seyahat ve ikamet özgürlüğü olduğu, herkesin kendi ülkesi olduğu ve hiç kimsenin keyfi olarak kendi ülkesine gitme hakkından yoksun bırakılmayacağını güvence altına alındığı vurgulanmıştır (OHCHR, n.d.). Bir diğer uluslararası sözleşme, 1951 tarihli Mültecilerin Durumuna İlişkin Konvansiyondur. Bu Konvansiyonda geri göndermeme ilkesi ve dönüş hakkı, 33. maddede yer almıştır. Buna göre, sözleşmeye taraf olan devletlerden hiçbirinin bir mülteciyi ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi fikirleri dolayısıyla hayatının veya hürriyetinin tehdit altında bulunacağı ülkelerin sınırlarına, her ne şekilde olursa olsun geri göndermeyeceği veya sınır dışı etmeyeceği vurgulanarak dönüş hakkı güvence altına alınmıştır (UNHCR, 2010, s.32). Birleşmiş Milletler' in 11 Aralık 1948 tarihli 194 (III) Kararında evlerine dönmek ve komşularıyla barış içinde yaşamak isteyen mültecilere mümkün olan en erken tarihte izin verilmesi ve geri dönmeyi tercih edenlerin malları için, uluslararası hukuk veya hakkaniyet ilkeleri uyarınca sorumlu hükümetler veya yetkililer tarafından telafi edilmesi gereken mal kaybı veya zararı için, tazminat ödenmesi ibaresi yer almaktadır (UNRWA, n.d.). Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi'nin 2 Kasım 1999 tarihli altmış yedinci oturumunda kabul edilen CCPR Genel Yorum No. 27: Madde 12 (Seyahat Özgürlüğü) adlı belgenin sekiz, dokuz ve onuncu maddelerinde "kişinin kendi ülkesi de dahil olmak üzere herhangi bir ülkeyi terk etme özgürlüğü" başlığı altında dönüş hakkı tanımlanmıştır. Buna göre, bir devletin topraklarında yasal olarak bulunan kişilerle sınırlı olmamakla birlikte, ülkeden yasal olarak sınır dışı edilen bir yabancı bireyin gideceği devleti belirleme hakkının yasal güvencenin bir parçası olduğu ifade edilmiştir (HRC, 1999). Son olarak ise, 1978 tarihli Filistin Halkının Geri Dönüş Hakkı (The Right of Return of The Palestinian People) isimli Birleşmiş Milletler belgesinde, bir kişinin kendi ülkesindeki evine dönme hakkı geleneksel olarak bireyin temel hakları arasında sayılmış, suçlular özelinde bu hakkın engellenmesi haklı bir ceza olarak görülmüş, sürgün veya sürgün cezası daha ağır cezalardan biri olarak kabul edilmiştir. Bireyin evine dönme hakkı, aynı şekilde temel haklardan biri olan seyahat özgürlüğünün bir sonucu olarak tanımlanmıştır. Filistin halkının bu durumu ise genelde

bireysel bir hak olarak kabul edilen geri dönüş hakkının, büyük gruplar söz konusu olduğunda veya ulusun büyük bölümünün topraklarından koparılması gibi durumlarda kolektif boyut kazandığını göstermektedir ve nadir görülen bu durum, siyasi ve yasal gerekçelerle geri dönüş hakkının reddedilmesi boyutunda Filistin'i dikkate değer bir vaka olarak ortaya çıkarmaktadır (United Nations, 1978).

Uluslararası sözleşmelerde vurgulandığı üzere, dönüş hakkı seyahat özgürlüğü kapsamında ele alınan bir haktır. Kişinin gönderileceği ülkenin güvenli olması, insan haklarına saygı bağlamında önemli bir belirleyicidir. Dönüş hakkı aynı zamanda devletlere bireyin devlete karşı tazminat hakkını da içeren yasal bir güvenceyi de sunmaktadır. Genelde bireysel olarak ele alınmakla birlikte, kolektif boyutu da olabilen, daha büyük grupların dönüşünü içeren bir hak olarak kabul edilmektedir. Ancak dikkate alınması gereken bir diğer husus, dönüş hakkının bireysel düzeyde yaşanacak olası mağduriyetleri önleme amacını taşımasıdır. Liu (2008, s.193), bireylerin sürgün veya göç halinde aile ve yakın çevresi ile yakın temastan mahrum kaldığını, geri dönüşün reddedilmesi ile dünya genelinde birçok acının kaynağını oluşturacağını ve özgürce geri dönüş hakkı tanınmadığı takdirde bireylerin sürekli yer değiştirmelerinden dolayı vatansız kalma riski ile karşılaşacağını ve bu durumun insan varoluşuna yönelik istenmeyen bir durum ortaya çıkaracağını ifade etmektedir. Dolayısı ile Liu, geri dönüş hakkını insan olmaya ve insani bir düzeye indirgemekte ve acılara temel kaynak oluşturacağını vurgulamaktadır.

Uluslararası bir niteliğe sahip olması ve ortak bir çerçeve ile sınırları çizilmesine rağmen dönüş hakkı, farklı ülkelerde farklı uygulamalar ile söz konusu olabilmektedir. Bu durum uluslararası hukuk, ulusal hukuk ve uygulama rejimleri arasındaki etkileşimden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda uluslararası sözleşmeler, dönüş hakkını mülteciler ve yerinden edilmiş kişiler için korunması gereken temel bir hak olarak ele almakta iken, devletler egemenlik hakkının bir gerekçesi olarak ekonomik veya güvenlik kaygıları ile dönüş hakkını kendi ulusal yasalarına göre düzenlemek istemektedir (Liu, 2008, s.191). Bu düzenlemeler ise farklı ulusal kapasitelerin ve çıkarların çeşitlenmesine neden olabilmektedir. Leerkes ve Van Houte (2020, s.334), on iki Avrupa ülkesi bağlamında gönüllü ve geri dönüş üzerine istatistiksel araştırma yaptıkları bir çalışmada, tek bir sınır dışı etme rejiminin olmadığını, ülkelerin farklı şekillerde varış sonrası göç politikası uyguladıklarını, aynı sonucun geri dönüş politikasını da kapsadığını belirterek, ülkeler arasında derin uygulama farklılıklarının bulunduğunu ortaya koymuşlardır. Kısacası bir devlet, kendi çıkarlarını korumak ve egemenliğini sürdürmek adına insan hakları ihlalleri gerçekleştirmekte, bu bağlamda sınırlarına sığınmacıların girişini engelleme veya ülke güvenliğini sağlamak amacı ile sığınmacıların geri gönderilmesi gibi eylemlerle egemenlik hakkını korumak isteyebilmektedir (Putri vd., 2024, s.373).

3. Geri Dönüş Türleri

Geri dönüş kapsamında gönüllü ve zorunlu dönüş olmak üzere iki ayrı sınıflandırma bulunmaktadır. Gönüllü dönüş, birçok sebeple gerçekleşebilir. Örneğin kitlesel göçe neden olan koşulların ortadan kalkması, bireylerin vatan özlemi, kişinin menşe ülkesinde ekonomik, sosyal ve kültürel koşulların iyileşmesi veya göç edilen ülkedeki entegrasyon

problemleri gibi birçok faktör, kişinin geri dönme kararında etkili olabilmektedir (GİB, n.d.).

Gönüllü dönüş kavramı, İngilizce ifade açısından farklılıklar gösteren ve voluntary return, voluntary departure ve voluntary repatriation şeklinde farklı kullanımlarla ifade edilen bir kavramdır. Örneğin Avrupa Birliği için gönüllü dönüş, İngilizce olarak voluntary return olarak ifade edilmekte, geri dönen kişinin özgür iradesine dayalı olarak menşe ülkeye, transit ülkeye veya üçüncü ülkeye destekli veya desteksiz geri dönüşü olarak tanımlanmaktadır. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR) ise yerinden edilmiş kişiler için uygun ve tercih edilen bir seçenek olduğundan yola çıkarak (UNHCR Georgia, n.d.) “return” yerine “repatriation” kelimesini tercih etmekte ve ‘gönüllü geri dönüş (voluntary repatriation)’ olarak kullanılmaktadır. (European Commission, n.d.a). Uluslararası Göç Örgütü tarafından bu ayrım, Göç Terimleri Sözlüğünde detaylı bir şekilde tanımlanmıştır. Buna göre, gönüllü dönüş (voluntary repatriation), kriterlere uygun olan kişilerin menşe ülkelerine tamamen kendi isteklerine dayalı olarak dönmelerini ifade eden, çoğunlukla mülteciler, savaş esirleri ve gözetimdeki siviller bağlamında kullanılan ve mültecilerin içinde bulunduğu kötü duruma çözüm olarak önerilen bir kavramdır (IOM, 2013, s.38). Gönüllü dönüş (voluntary return) ise kişinin hür iradesine göre menşe ülke, transit ülkesi veya üçüncü bir ülkeye destekli veya bağımsız dönüşüdür (IOM, 2013, s.38). Her iki kavramın ortak noktası, dönüşün bireyin özgür iradesi ile alınan bir eylemi içermesi ve gönüllü olmasıdır. Gönüllü dönüş kavramı (voluntary return) ile gönüllü ayrılış (voluntary departure) arasında da anlamsal farklılıklar yatmaktadır. Buna göre, gönüllü ayrılış sonrasında kişinin geri dönme yükümlülüğü bulunmaktadır (European Commission, n.d.a).

Geri dönüş, gönüllü, güvenli ve onurlu bir şekilde geri dönmeyi barındıran bir kavramdır. Bu üç kavram aynı zamanda gönüllü geri dönüşün temel ilkeleridir. Buna göre, bir devletin geri dönüş uygulamaları yukarıda anılan ilkeler çerçevesinde uluslararası hukuka uygun olmalıdır (GİB, n.d.). Güvenli geri dönüş, bireyin yasal, fiziksel ve maddi güvenlik koşulları altında sağlanan geri dönüşüdür. Bu güvenlik koşulları, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR) tarafından yasal güvenlik, ayrımcılık yasağı ve kişinin dönüşte zulüm veya cezalandırılma korkusu yaşamayacağına dair kamu güvenceleri olmak üzere tek tek tanımlanmıştır. Fiziksel güvenlik, silahlı saldırılardan korunma, mayından arındırılmış yollar ve mayından arındırılmamışsa en azından sınırları belirlenmiş yerleşim yerlerini içermektedir. Maddi güvenlik ise toprağa ve geçim kaynaklarına erişimle ilgilidir (UNHCR Georgia, n.d.). Onurlu geri dönüş ise, insan haysiyetine yaraşır geri dönüş olanaklarının sağlanmasıdır. Yani mültecilerin hırpalanmaması, bireyin kendi hızı ve imkanları ile bu süreci tamamlayabilmeleri, aile üyelerinden keyfi olarak ayrılmalara, ulusal makamlar tarafından saygıyla karşılanmaları ve haklarının tam olarak iadesi gibi bileşenlerden oluşmaktadır (UNHCR Georgia, n.d.). Geri dönüşün sürdürülebilir olması ve entegrasyon odaklı olması ayrıca önemlidir.

Bir diğer geri dönüş türü ise, en çok eleştiri alan zorunlu geri dönüştür. Zorunlu geri dönüşte bireyin hür iradesi

yoktur. Birey, idari ya da yargısal bir karar neticesinde zorunlu olarak geri gönderilmektedir. Bu zorla geri dönüş, menşe, transit veya üçüncü bir ülkeye söz konusu olabilmektedir (IOM, 2013, s.103). Zorunlu geri dönüş, sıklıkla geri göndermeme ilkesi ile ele alınan bir kavramdır. Geri göndermeme ilkesi, kişilerin kişisel fikirleri ya da inançları nedeniyle zulme uğrama, menşe ülkelerine veya üçüncü bir ülkeye geri gönderilmeleri halinde işkence, zulüm, insanlık dışı veya aşağılayıcı muamele veya cezaya maruz kalma riski bulunan kişilerin korunmasını sağlayan, kişilerin yaşamına yönelik ciddi riskin olduğu ülkeye geri gönderilmesini yasaklayan ve sığınma hakkı için temel teşkil eden uluslararası teamül hukuku kuralıdır (Giraldo, 2023, s.137). Bu ilke, 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesinin 33. maddesinde “Hiçbir Sözleşmeci Devlet, bir mülteciyi, ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi fikirleri dolayısıyla hayatının veya hürriyetinin tehdit altında bulunacağı ülkelerin sınırlarına, her ne şekilde olursa olsun geri göndermeyecek veya sınır dışı etmeyecektir” ifadesiyle hayat bulmuştur (UNHCR, 2010). Dolayısı ile kişi, geri gönderilmeme ile korunmakla birlikte gönüllü olarak geri dönebilmektedir. Ancak Çad Gölü Havzası, Doğu Afrika, Orta Doğu örneklerinde görüldüğü üzere geri dönüşlerin yasallığı ve gönüllülük karakteri, günümüzde daha fazla tartışılmaktadır. Çünkü günümüzde bir geri dönüşün ne zaman gönüllü geri dönüş olduğuna yönelik yasal bir standardın bulunmaması, uluslararası hukukun devletlerin geri dönüşleri ‘teşvik etmek’ amacı ile yaptığı eylemlerin geri gönderme veya yasadışı sınır dışı etme anlamına geldiği net bir çizgi tanımlanması gibi bir sonucu ortaya çıkarmaktadır (Rodenhäuser, 2023, s.419). Her ne kadar geri göndermeme ilkesi uluslararası sözleşmeye konu olsa da bu ilkeye devletler tarafından uyulmadığı (Giraldo, a.g.e, s.137) ifade edilmekte, gönüllü geri dönüşün istemsiz bir şekilde zorunlu geri dönüşe dönüştüğü söylenebilmektedir.

Bireyler, finansal ve finansal olmayan kaynakların kullanımı açısından destekli veya desteksiz dönüş olmak üzere iki ayrı kategoride geri dönüş yapmaktadır. Destekli geri dönüş, devlet yardımı kapsamında dönen kişileri ifade etmektedir. Buna göre, dosyası reddedilen sığınmacılara, insan ticareti mağdurları gibi ev sahibi ülkede kalması mümkün olmayan veya ev sahibi ülkede kalmak istemeyen ve kendi menşe ülkelerine geri dönmek isteyen kişilere devlet tarafından sağlanan idari, lojistik, mali destek ve entegrasyon gibi yardımları içermektedir (IOM, 2013, s.98). Dolayısı ile birey, koruma ihtiyacının ortadan kalktığı durumda, devlet tarafından organize edilen programlardan biri dâhilinde gönüllü olarak geri dönüş eylemini gerçekleştirmektedir (GİB, n.d.). Desteksiz geri dönen kişiler ise devlet yardımından bağımsız geri dönen kişileri ifade etmektedir. Bu kişiler kendi içinde üç ayrı kategoriye ayrılmaktadır. Birinci grup, geri dönme kararı kendine ait olan ve geri dönmeye ilişkin hiçbir yasal yükümlülük altında olmayanlardır. İkinci grup, düzensiz ikamet eden ve henüz devlet tarafından tespit edilmemiş ancak geri dönme kararını vermiş olan kişilerdir. Üçüncü grup ise, ev sahibi ülkede kalmak için başvuruda bulunmuş (sığınmacılar veya uluslararası koruma başvurusunda bulunanlar), başvurusu henüz sonuçlanmadığı halde geri dönme kararı almış kişilerdir (European Commission, n.d.a).

4. Avrupa Birliği'nin Geri Dönüş Politikasının Tarihi ve Hukuki Kapsamı

Geri dönüş politikasının temelleri, 1999 yılına kadar gitmektedir. 15 ve 16 Ekim 1999 tarihli Tampere Zirvesi'nde, Avrupa Topluluğu'nu kuran Antlaşma ve özellikle bu Antlaşma'nın 63(3)(b) Maddesi ve Antlaşma'nın 251. maddesinde öngörülen prosedüre uygun olarak Komisyon tarafından sunulan teklif dikkate alınmış, göç ve iltica alanında tutarlı bir yaklaşım oluşturulmaya başlanmıştır. Bu yaklaşım, ortak bir sığınma sisteminin kurulmasını, yasal bir göç politikasını ve yasadışı göçle mücadeleyle yönelik tedbirleri kapsamaktadır. 4-5 Kasım 2004 tarihli Brüksel Zirvesi'nde ise kişilerin insani bir şekilde, temel haklarına ve haysiyetlerine tam saygı gösterilerek geri gönderilmeleri için ortak standartlara dayalı etkili bir sınır dışı etme ve geri gönderme politikası oluşturulması çağrısında bulunulmuştur (EUR-Lex, 2008). 16 Aralık 2008 tarihli "Üye Devletlerde Yasadışı Olarak Kalan Üçüncü Ülke Vatandaşlarının Geri Gönderilmesine İlişkin Ortak Standartlar ve Prosedürler Hakkında Avrupa Parlamentosu ve Konsey'in 2008/115/EC Sayılı Direktifi (Directive 2008/115/EC of The European Parliament and of The Council of 16 December 2008 on common standards and procedures in Member States for returning illegally staying third-country nationals) ile de geri dönüş süreci detaylı bir şekilde tanımlanmıştır. Geri Dönüş Direktifi olarak da tanımlanan söz konusu Direktifin birinci maddesinde, Birliğe üye ülkelerde yasadışı olarak kalan üçüncü ülke vatandaşlarının geri gönderilmesi kapsamında üye ülkelerde uygulanacak ortak standartların ve usullerin belirlenmesi amaçlanmıştır (EUR-Lex, 2008, s.100). Dolayısı ile Direktifin 2.maddesinin birinci bendinde ifade edildiği üzere Direktifin uygulanacağı kişiler, Birlik topraklarında yasadışı olarak kalan üçüncü ülke vatandaşlarıdır. Ayrıca, Schengen Sınırları Kanunu'nun 13. maddesi uyarınca girişlerinin reddedilmesi veya bir üye devletin dış sınırının kara, deniz veya hava yoluyla düzensiz geçişi ile bağlantılı olarak yetkili makamlar tarafından yakalanan veya durdurulan ve daha sonra söz konusu üye devlette bir izin veya kalma hakkı elde etmemiş olan veya ulusal hukuka göre bir ceza hukuku yaptırımı olarak veya bir ceza hukuku yaptırımının sonucu olarak iadeye tabi olan veya iade prosedürlerine konu olan üçüncü ülke vatandaşları hakkında ise Direktifin üye devletlerce uygulanmama kararı verebileceği ifade edilmiştir (EUR-Lex, 2008, s.101). Ayrıca bu Direktif kapsamında, Schengen Sınır Kodu'nun ikinci maddesinin beşinci bendi kapsamında ifade bulan, Birlik toprakları içerisinde serbest dolaşım hakkından faydalanan kişilere uygulanmayacağı hükmü de bulunmaktadır (EUR-Lex, 2008, s.101).

Geri Dönüş Direktifinin üçüncü maddesinde yasadışı kalış, dönüş, dönüş kararı ve gönüllü ayrılış gibi Birliğin geri dönüş politikası ile ilintili kavramlar tanımlanmıştır. Söz konusu Direktifin üçüncü maddesinin üçüncü bendine göre dönüş (return), üçüncü ülke vatandaşının gönüllü veya zorunlu olarak menşe ülkesine, Topluluk mevzuatı veya yapılan geri dönüş anlaşmaları kapsamında transit ülkeye veya üçüncü ülke vatandaşının geri dönmeye karar verdiği ve kendisini kabul eden üçüncü bir ülkeye gönderilmesi süreci anlamına gelmektedir (EUR-Lex, 2008, s.101). Üçüncü maddenin beşinci bendine göre iade kararı (return decision), idari ve adli bir karar veya eylem olarak tanımlanmaktadır. Buna göre, üçüncü ülke vatandaşının

ülkede kalışının yasadışı olduğunu belirten bir karardır (EUR-Lex, 2008, s.101). Bu karar, altıncı maddenin birinci bendine göre üye devletler tarafından ulusal mevzuatlarına göre verilmesi gereken bir karar olmakla birlikte, altıncı bendine göre üye devletler tarafından yasal kalışın sona erdirilmesi yönünde karar alınmasını engellememelidir (EUR-Lex, 2008, s.102). Son olarak ise, Direktifin üçüncü maddesinin sekizinci bendinde gönüllü ayrılma (voluntary departure) kavramına yer verilmiştir. Gönüllü ayrılma, iade kararında (return decision) belirlenen süre içerisinde geri dönme yükümlülüğüne uyulması anlamına gelmektedir (EUR-Lex, 2008, s.101). Bu süre, yedinci maddenin birinci bendinde yedi ila otuz gün olarak belirtilmiş ve üçüncü ülke vatandaşının başvurusu halinde bu sürenin verilebileceği ifade edilmiştir. Üye devletler, bu bağlamda başvuru hakkında üçüncü ülke vatandaşını bilgilendirmelidir. Aynı maddenin ikinci bendinde, kişinin aile ve sosyal bağları gibi bireysel durumları dikkate alınmak sureti ile bu sürenin üye devletler tarafından uzatılabileceği ifade edilmiştir (EUR-Lex, 2008, s.102). Kısacası, Geri Dönüş Direktifi ile iade kararları için şeffaf prosedürlerin gerekliliği, Birlik ülkelerinin düzensiz göçmenleri geri gönderme veya yasal statü sağlanması ile "yasal belirsizlik" durumunun önlenmesi, gönüllü ayrılma süresi belirlenerek gönüllü ayrılma ilkesinin oluşturulması ve sınır dışı edilmeyi bekleyen göçmenler için asgari temel hakların düzenlenmesi gibi spesifik özellikler tanımlanmıştır (European Commission, n.d.b).

19 Ekim 2017 tarihinde AB liderleri dijital Avrupa, göç ve savunma gibi konuları görüşmek üzere bir araya gelmiş ve dört konu kapsamında karar vermişlerdir. Bu konulardan birincisi, İltica, Göç ve Entegrasyon Fonu'nun (AMIF) kurulmasıdır. 19 Ekim 2017 tarihli Avrupa Konseyi Kararı'nda Avrupa Birliği'nin dış sınırlarında tam kontrolün sağlanması yaklaşımı bağlamında etkin geri dönüşler yoluyla yasadışı göçe yönelik teşviklerin azaltılması bu yaklaşıma dâhil edilmiştir. Bu amaçla, etkin geri kabul anlaşmaları ve düzenlemeleri gibi araçlarla Birlik ve üye devletler düzeyinde gerçekleştirilen faaliyetlerde etkin ve iyileştirilmiş geri dönüşün sağlanması, geri dönüşlerde Avrupa Sınır ve Sahil Güvenlik Ajansı'na (Frontex) daha fazla rol verilmesi gibi hususlarda Avrupa Konseyi'nin çağrıda bulunması vurgulanmıştır. Merkez Akdeniz rotasındaki göç hareketlerinde yaşanan kaygı ifade edilerek, özellikle bu rotada gönüllü geri dönüşleri kolaylaştırmak adına Libya ile iş birliği de gündeme getirilmiştir (European Council, 2017, s.1-4). Dolayısı ile AB Konseyi 19 Ekim 2017 tarihli kararlarında, dış sınırların kontrolünü sağlamayı ve düzensiz gelişler ile denizde meydana gelen ölümleri azaltmayı amaçlayan göç yönetimine yönelik kapsamlı, pragmatik ve kararlı bir yaklaşımın izlenmesi ihtiyacını bir kez daha teyit etmiştir. İltica, Göç ve Entegrasyon Fonu'nu tesis eden 7 Temmuz 2021 tarihli ve 2021/1147 sayılı Avrupa Parlamentosu ve Konsey Yönetmeliği ile de fonun sürdürülebilir bir geri dönüş ve geri kabul politikası yolu ile düzensiz göçe teşvikin azaltılması hedefi dile getirilmiştir (EUR-Lex, 2021b, s.2). Ayrıca Birliğin kapsamlı göç politikası çerçevesinde geri dönüş politikasının etkin ve onurlu olması, geri dönüş yönetimine ilişkin koordineli ve bütünleşmiş bir yaklaşım sunulması, geri dönüşle ilişkin ortak standartların etkili bir şekilde uygulanması amacı ile

üye devletlerin çabalarının desteklenmesine vurgu yapılmıştır (EUR-Lex, 2021b, s.5).

27 Nisan 2021 tarihinde yayımlanan “Gönüllü geri dönüş ve yeniden entegrasyona ilişkin AB Stratejisi”nde (The EU strategy on voluntary return and reintegration), gönüllü ve zorunlu geri dönüşün maliyetlerine yer verilmiştir. Buna göre, gönüllü geri dönüş aynı ve nakdi yardım, uçuş ve yeniden entegrasyon paketlerini kapsarken, zorunlu gönüllü dönüş geri dönen kişinin geri gönderme öncesi gözaltı tesisinde barındırılma maliyetini ve geri dönüş öncesinde, sırasında ve sonrasında refakatçilerin ve diğer özel düzenlemelerin katılımını içermektedir. 2021 yılı örneğinde geri dönüş maliyetleri ise Avrupa Parlamentosu Araştırma Servisi tarafından sunulan verilerle açıklanmıştır. Zorunlu geri dönüşler için maliyet, birey başına 3.414 Euro’ya, gönüllü geri dönüş ise 560 Euro’ya mal olmuştur. Bu sebeple gönüllü geri dönüşün daha uygun maliyetli olduğu ifade edilmiştir (EUR-Lex, 2021a, s.5). Geri dönüş politikası kapsamında Birlik, 2021-2027 İltica, Göç ve Entegrasyon Fonu’ndan (AMIF) geri dönüşün fonlanmasını hedeflemektedir. 2021-2027 yılları için AMIF, 9,88 milyar avro bütçeye sahiptir. Bu fon kapsamında Birlik, dört spesifik hedefi gerçekleştirmeyi hedeflemektedir. Bu hedefler kısaca, ortak Avrupa iltica sisteminin güçlendirilmesi, üçüncü ülke vatandaşlarının entegrasyonu dahil olmak üzere Birlik ülkelerine yasal göçün desteklenmesi, düzensiz göçle mücadele ederek üçüncü ülkelere etkin geri dönüşün sağlanması ve özellikle göçün yarattığı zorluklardan etkilenen ülkeler olmak üzere üye ülkeler arasında dayanışmanın geliştirilmesidir (European Commission, 2025).

11 Mart 2025 tarihinde üye devletler arasındaki geri dönüş kurallarının farklılık göstermesi ve bu durumun sistemin kötüye kullanılması gibi durumlar yaratması sebebi ile Birlik genelinde temel haklara saygı çerçevesinde hızlı, basit ve etkin iade prosedürlerini amaçlayan “Avrupa Parlamentosu ve Konseyinin 2008/115/EC sayılı Direktifini, 2001/40/EC sayılı Konsey Direktifini ve 2004/191/EC sayılı Konsey Kararını yürürlükten kaldıran ve Birlik içinde yasadışı olarak kalan üçüncü ülke vatandaşlarının iadesi için ortak bir sistem kuran Avrupa Parlamentosu ve Konsey Yönetmeliği için Teklif” isimli yeni ortak Avrupa İade Sistemi (New Common European System for Returns) teklif edilmiştir. Söz konusu teklifin, Avrupa Göç ve İltica Paktı’nın tamamlayıcı parçası olduğu özellikle vurgulanmaktadır (European Commission, n.d.d). Söz konusu teklifte, Komisyon Başkanı Von der Leyen’in 2024-2029 Siyasi Rehberi’nden esinlenerek bu önerinin verilme motivasyonu olduğu vurgulanmakla birlikte, 27 ayrı ülkenin 27 ayrı ulusal iade sisteminin bulunması kırkıyama (patchwork) benzetilmiş, bu durumun Birlik düzeyinde iade etkinliğini zayıflatmış ifade edilmiştir (EUR-Lex, 2025).

5. Avrupa Birliği’nin Geri Dönüş Politikasının Temel Özellikleri

Avrupa Birliği’nin geri dönüş politikası, Birliğin ilan ettiği üzere AB Temel Haklar Şartı’nı temel alan, gönüllü geri dönüşü tercih etme ilkesi çerçevesinde (EUR-Lex, 2008: 98; EUR-Lex, 2021b: 5), insani ve etkili olma temeline dayanmaktadır. Dolayısı ile AB, Birlik içinde düzensiz konumda olan ve AB vatandaşı olmayan kişilerin geri dönüşü için ortak standartlar içeren Geri Dönüş Direktifi’ne

bağlı olarak, ulusal çabaların desteklenmesi ve uyumlaştırılması amacındadır. Geri dönüş, adil, etkin ve kapsamlı bir AB göç politikası için elzem olarak tanımlanmaktadır (European Commission, n.d.b). Avrupa Birliği, kapsamlı, adil ve etkili bir göç politikası çerçevesinde etkin bir dönüş politikası hedeflemektedir. Etkinliği sağlamak için ise Yeni Göç ve İltica Paktı’nda önerildiği üzere yasal ve operasyonel kapasitesi güçlendirilmiş geri dönüş prosedürleri kapsamında Birlik düzeyinde ve ulusal düzeyde güçlendirilmiş yönetim temelinde ortak bir Birlik sisteminin geliştirilmesi temel amaçtır (EUR-Lex, 2021a, s.1). Bu amacı gerçekleştirme yolunda ise Birlik içerisinde üye devletlerin farklı yaklaşımlara sahip olması, yetersiz veri toplanması, geri dönüş danışmanlığı için tutarlı bir çerçevenin olmaması, paydaşlar arasında koordinasyon yetersizliği, yetersiz fonlama ve sürdürülebilirliğin yokluğu gibi faktörler, etkin bir gönüllü geri dönüş ve yeniden entegrasyon hedefinin önündeki engeller olarak tanımlanmaktadır (EUR-Lex, 2021a, ss.4-6).

Geri dönüşün etkin ve insan onuruna yakışır şekilde uygulanması için hem üye devletlerle dayanışma hem de Birlik dışı ülkelerle iş birliği çok önemlidir. Dolayısı ile AB, bu süreci tanımlı hale getirmiştir. Üye devletlere iş birliği kapsamında operasyonel koordinasyon, üye devletler arası iş birliği ve ortak sorumluluk prensipleri ön plana alınmıştır. Frontex, bu süreçte ortak operasyonel iş birliğinin yürütülmesinde, gönüllü geri dönüş kapsamında geri dönenlerin seyahat belgelerinin edinilmesinde ve entegrasyon desteğinde görev almaktadır (European Commission, n.d.b). Ayrıca, doğrudan üye devletlerin izleme konusunda yetkili kurumları, Frontex tarafından yönetilen zorla geri dönüş gözlemci havuzundan atanan ve görevlendirilen zorla geri dönüş gözlemcileri ya da Ajans tarafından istihdam edilen temel haklar gözlemcileri tarafından geri dönüş operasyonlarının izleme faaliyetlerinin yapılabileceği ifade edilmiştir (Frontex, n.d.). EMN Return Expert Group (EMN REG) ise, geri dönenlerin deneyimlerinin ve iyi uygulamaların paylaşılması noktasında üye devletlere destek sunmakta, geri dönüş faaliyetlerinin planlanması ve izlenmesi sürecinde yer almaktadır. Ayrıca vatansızlık konusunda farkındalığı artırma ve European Return and Reintegration Network (ERRIN) gibi Birlik tarafından finanse edilen geri dönüş programlarını finanse etme gibi görevler tanımlanmıştır (European Commission, n.d.c). Üçüncü ülkelerle ise özellikle geri kabul anlaşmalarının imzalanması noktasında iş birliği kurulması yönünde çalışmalar bulunmaktadır (European Commission, n.d.b).

6. Geri Dönüş Politikasının Yansımaları: Birlik Genelinde Mevcut Durum

Eurostat tarafından 2022-2024 yıllarını kapsayan veriler, Birlik tarafından uygulanan geri dönüş politikasının sonuçlarını gözler önüne sermektedir. Bu verilerde, ayrılma emri verilen üçüncü ülke vatandaşları, AB ve EFTA ülkeleri arasında ayrılma emri ile dönenler ve ayrılma emri ile üçüncü ülkeye dönenler şeklinde bir kategorileştirme yapılmıştır. Geri dönüş türleri ise destekli geri dönüş ve zorunlu geri dönüş olmak üzere iki şekilde sınıflandırılmıştır.

Eurostat tarafından yapılan kategorileştirme, Tablo 1’de gösterilmektedir. Bu verilere göre, 2024 yılının üçüncü

çeyreğinde ayrılma emri verilen 112.335 üçüncü ülke vatandaşlarının sayısının bir önceki yılın üçüncü çeyreğine göre (108.140 kişi) daha fazla olduğu Eurostat tarafından vurgulanmıştır. Ayrılma emri ile üçüncü ülkeye dönen kişilerin sayısı ise yıllar içinde düzenli olarak artış göstermektedir (Eurostat, 2025).

Tablo 1. Üçüncü Ülke Vatandaşları Bağlamında Geri Dönüş (2022-2024)¹

	Ayrılma emri verilenler (Birlik vatandaşı olmayanlar)	Ayrılma emri ile dönenler (AB ve EFTA ülkeleri arasında)	Ayrılma emri ile üçüncü bir ülkeye dönenler
2022 (3. çeyrek)	112.420	24.245	17.950
2022 (4. çeyrek)	125.700	26.045	18.740
2023 (1. çeyrek)	113.155	26.490	20.060
2023 (2. çeyrek)	107.140	26.080	20.845
2023 (3. çeyrek)	108.140	25.465	20.600
2023 (4. çeyrek)	107.425	27.750	23.075
2024 (1. çeyrek)	103.570	30.795	26.305
2024 (2. çeyrek)	111.975	28.380	24.580
2024 (3. çeyrek)	112.335	31.635	27.740

Kaynak: Eurostat (2025)

Eurostat verilerine göre üçüncü ülke vatandaşlarına en fazla ayrılma emri veren ilk üç ülke sırası ile Fransa (30.800 kişi), Almanya (13.660 kişi) ve İspanya (13.645 kişi) olmuştur. Bu üç ülkenin tamamı, diğer Birlik ülkeleri arasında %51,7 ile yarıdan fazla ayrılma emri veren ülkeler olması ile de dikkat çekmektedir (Eurostat, 2025). Bu ülkelerden ayrılanlar ise Gürcistan (10.9%), Arnavutluk (7.3%), Türkiye (7.2%), Kolombiya (6.1%) ve Moldova (4.3%) vatandaşları olarak bildirilmiştir (Eurostat, 2025). En az ayrılma emri veren ülkeler ise Liechtenstein (0 kişi), Slovakya (80 kişi) ve Portekiz (120 kişi) olarak sıralanmıştır. Ayrılma emri verilen ilk iki uyruk, 2024'ün üçüncü çeyreğinde Cezayir (%46,7) ve Türkiye (%16,4) vatandaşlarıdır. Afgan (-13.6%), Faslı (-9.0%) ve Suriyeli (-8.0%) sayısında ise düşüş yaşanmıştır (Eurostat, 2025).

Son olarak ise, Birlik özelinde üçüncü bir ülkeye geri dönüşlerin yarısından fazlasının (%56,5) gönüllü olduğunu, ancak bunun ülkeden ülkeye değiştiğini göstermektedir. Almanya, İtalya ve Romanya'da dönüşler zorunlu gerçekleşirken, Danimarka, Letonya ve Litvanya'da gönüllü dönüş uygulanmaktadır. Geri dönüşlerin çoğunluğu (%75,7) yardımla gerçekleşmektedir, ancak bu da ülkeler arasında farklılık göstermektedir (Eurostat, 2025).

7. Yeni Göç ve İltica Paktı Kapsamında Birliğin Geri Dönüş Politikası

Eylül 2020'de Avrupa Komisyonu tarafından Yeni Göç ve İltica Paktı teklifi yapılmıştır. Mevcut teklif, aslında Komisyon Başkanı Von der Leyen tarafından yapılan üçüncü teklif olup, ilk teklif 2008'de, ikinci teklif ise 2014 yılında verilmiştir. 2015 yılında Birlik sınırlarında yaşanan ve artan düzensiz göç sebebiyle üye devletler arasındaki koordinasyon eksikliği ortaya çıkmış ve bu tarihten itibaren görüşmeler devam etmiştir (Wihtol de Venden, 2021). Aralık 2023'te, yoğun müzakerelerin ardından Avrupa Parlamentosu ve AB Konseyi, Pakt üzerinde siyasi bir

anlaşmaya varmıştır. 2023'te 50 sivil toplum kuruluşu, Paktın mevcut halinin ayrımcılığı ve ırksal profillemeyi artıracığı, bireylerin şiddet, işkence ve keyfi hapsedilme riski altında olacağını "güvenli üçüncü ülkelere" geri gönderilecekleri noktasında Avrupa Komisyonu'na, AB Konsey Başkanlığına ve Avrupa Parlamentosu'na söz konusu Paktın insan hakları ihlaline yol açacağı yönündeki endişelerini anlatan açık mektup yollamışlardır (IRC, 2023; PICUM, 2023). Sivil toplum kuruluşları tarafından dile getirilen endişeler sonrasında, 10 Nisan 2024'te Avrupa Parlamentosu ve Mayıs 2024'te ise Avrupa Birliği Konseyi tarafından Pakt kabul edilmiştir (European Commission, n.d.e). Gelineen süreçte üye devletlerin, 2026 yılına kadar yeni mevzuatı başarılı bir şekilde uygulamaya başlamak için gerekli yasal ve operasyonel kapasiteleri oluşturmaları hedeflenmekte, Komisyon ve diğer Birlik kurumları tarafından sağlanacak teknik, operasyonel ve mali yardımlar gibi Birlik destekleri tanımlanmaktadır (European Commission, n.d.f).

Yeni Göç ve İltica Paktı, göç yönetimi ile ilgili yeni kurallar oluşturan ve Birlik düzeyinde ortak iltica sistemini geliştirmeyi hedefleyen kurallar bütünüdür. Bu Pakt ile Avrupa Komisyonu tarafından daha katı ancak adil kurallardan oluşan, uzun vadede göçü yönetmeyi hedefleyen ve Avrupa Birliği'nin göç ve entegrasyon gibi kilit konularda bütüncül ve geliştirici bir yaklaşım hedeflendiği ifade edilmektedir (European Commission, n.d.f). Bu Pakt ile birlikte, üye devletlerin tek başına göç baskısı ile kalmayacakları, göç baskısı altındaki ülkelerin Birlikten ve diğer üye ülkelerden destek talep edebilecekleri ifade edilmiş, bu sürecin ise daha etkin sınır yönetimini, sığınma başvurularının daha kolay işlenmesine yönelik prosedürlerde daha fazla verimlilik sağlanmasını, etkili geri dönüş ve sınır prosedürleri ile sürecin desteklenmesini ve olumsuz bir sığınma kararının ardından yasal olarak kalma hakkı olmayanlara derhal geri dönüş kararı verilmesini sağlayacağı vurgulanmıştır (European Commission, 2024a, s.1).

Pakt kapsamında dört ayrı politika alanı belirlenmiştir. Bunlar sırasıyla güvenli dış sınırlar, hızlı ve etkin prosedürler, sorumluluk ve dayanışma için etkin sistemler ve göçün uluslararası ortaklıklara dahil edilmesi şeklindedir (European Commission, n.d.f). Geri dönüş politikası, güvenli dış sınırlar ve göçün uluslararası ortaklıklara dâhil edilmesi politika alanlarında yer almaktadır. Nisan 2024'te yayınlanan Güvenli Dış Sınırlar Bilgi Formunda (Secured External Borders Factsheet), güvenli dış sınırlar politika hedefi ile sınır prosedürü ve iade hususları ele alınmıştır. Korunma ihtiyacı ihtimali düşük olan, yetkilileri yanlış yönlendiren veya güvenlik riski arz eden sığınma başvuru sahipleri için zorunlu bir sınır prosedürü uygulanacakken, uluslararası koruma için uygun olmayanlar için yeniden entegrasyon desteği ile etkin geri dönüşler uygulanacağı ifade edilmiştir. Usule ilişkin doğru güvencelerin ise idari işlem sırasında ücretsiz danışmanlık, temyiz sırasında ücretsiz hukuki yardım ve temsil ve özel ihtiyaçları olan savunmasız bireyleri için daha fazla dikkat gösterilmesi şeklinde olacağı belirtilmiştir (Factsheet, 2024a, s.2). Nisan 2024 tarihli Göçün Uluslararası Ortaklıklara Dahil Edilmesi

¹ Tablo-1'de yer alan veriler, Eurostat web sayfasında İngilizce görselleştirilmiş olup, yazar tarafından orijinaline sadık kalarak tablolastırılmıştır.

Bilgi Notu'nda (Embedding Migration in International Partnerships Factsheet) kaynak ve transit ülkelerle kapsamlı ortaklıklar hedeflenmiş, bu yolla düzensiz çıkışları ve can kayıplarını önlemek, göçmen kaçakçılığı ile mücadele etmek, geri kabul konusunda iş birliğini güçlendirmek ve yasal yolları teşvik etmek hedefi yansıtılmıştır (Factsheet, 2024b, s.1). Bu amaçla, geri dönüş ve geri kabul konusunda iş birliği için dört alt sütun tanımlanmıştır. Bu bağlamda yasal göçün geliştirilmesi, geri dönüş ve geri kabulün güçlendirilmiş iş birliği ile el ele gitmesi gerektiği, geri dönüş ve geri kabulün etkin bir şekilde işleyebilmesi için menşe ülkelerin vatandaşlarının kimliklerinin tespitinde iş birliği yapmaları, seyahat belgelerini düzenlemeleri ve geri dönüş işlemlerini kabul etmeleri gibi hususlar yer almıştır (Factsheet, 2024b, s.2).

Gelinen noktada Komisyon, 1 Haziran 2024 tarihinde Göç ve İltica Paktı'nın Uygulanma Planı'nı yayımlamış ve üye ülkelerden ulusal sığınma ve göç yasalarını Pakttan kaynaklanan on adet yasal yükümlülüğe göre yeniden gözden geçirmesini istemiştir. Bu yükümlülükler ortak iltica ve göç bilgi sistemi, Birliğin dış sınırlarına gelenleri yönetmek için yeni bir göç yönetim sistemi, kabul ve karışmaların yeniden düşünülmesi, adil, etkin ve uyumlu iltica prosedürleri, etkili ve adil iade süreçleri, yeni sorumluluk kriterlerinin etkinleştirilmesi, dayanışmanın güçlendirilmesi, kriz durumlarına risklerin azaltılması, iltica hakkının korunması, dahil etme, yerleştirme ve entegrasyon üzerine çabaların artırılmasıdır (European Parliament, 2025a, s.2). Geri dönüş politikası kapsamında ise yukarıda sayılan yükümlülüklerden AB vatandaşı olmayanların işlemlerini yönetmek için gerekli araçlarla birlikte, iltica ve geri dönüş için hızlı ve etkili prosedürler oluşturulması kapsamında AB dış sınırlarına gelenleri yönetmek için yeni bir sistem oluşturulması, geri dönenleri işbirliği yapmaya ve gönüllü olarak geri dönmeye teşvik ederek geri dönüş süreçlerinin hızlandırılması ve yeniden yerleştirme, kapsayıcılık ve entegrasyon alanlarındaki çabaların artırılması yükümlülükleri tanımlanmıştır (European Commission, 2024b). Uygulama Planı için Haziran 2024-Temmuz 2026 tarihleri arasında uygulama adımları belirlenmiş, üye devletler ve Komisyon'a görevler tanımlanmıştır. Gelinen noktada, 2025 yılının sonunda Komisyon tarafından Beş Yıllık Göç ve İltica Avrupa Stratejisi'nin kabul edilmesi, Temmuz 2026'da ise Yeni Göç ve İltica Paktı'nın yürürlüğe girmesi hedeflenmektedir (European Parliament, 2025a, s.4).

Birliğe üye devletler arasında etkili bir geri dönüş politikası için ortak kurallar ve usuller belirlenmesi ve bu politikanın Birliğin temel hak yükümlülüklerine ve geri göndermeme ilkesine uygun olarak uygulanması gerektiği vurgulanmaktadır. 2015 yılından beri geri dönüş konusunda çalışmalar hızlandırılmış, ancak etkinlikler üye devletlerin geri dönüş prosedürlerinin uygulanmasındaki güçlükler ve üçüncü ülkelerle geri kabul konusunda eksik iş birliği sebebiyle sınırlı kalmıştır. Avrupa Parlamentosu, Birliğin geri dönüş politikasının etkinliğini artırmak ve temel haklara tam uyum sağlamak için resmi geri kabul anlaşmaları imzalanmasını ve bu anlaşmaların parlamento denetimine tabi tutulmasını ayrıca vurgulamaktadır (European Parliament, 2024).

8. Yeni Pakt Kapsamında Geri Dönüş Politikasına Karşı Temel Eleştiriler

Gerek Yeni Göç ve İltica Paktı'nın kabulü öncesinde gerekse de sonrasında geri dönüşle ilgili temel eleştiriler önemli yer tutmaktadır. Bu eleştirilerin temel noktası, geri dönüşle ilgili yapılan gönüllü ve zorunlu şeklindeki ikili ayırım noktasında karşımıza çıkmakta ve göçün gönüllü görünümüne rağmen zorunlu dönüşü içermesidir. Buna göre, gönüllü veya zorunlu şeklindeki ayırım evrensel olarak kabul görmemektedir. Gönüllü geri dönüş "sözde" olarak tanımlanmakta, tek alternatifin sınır dışı etmek olduğu durumlarda düzensiz göçmenlerin ne ölçüde gönüllü olarak geri dönmeyi seçebildikleri sorgulanmaktadır (Cherti ve Szilard, 2013, s.5).

Mixed Migration Center tarafından Ekim 2024'te yayımlanan Briefing belgesinde Vallentine, Forin and Frouws tarafından geri dönüşle ilgili eleştiriler aşağıdaki gibi sekiz ayrı kategoride eleştirilmiştir: Buna göre birinci kategori, göçmenlerin geri dönüş deneyimlerinin çeşitliliğine rağmen sadece sınır dışı etme veya destekli gönüllü geri dönüş gibi belli geri dönüş türlerine odaklanması, gönüllü ve zorunlu geri dönüşler arasındaki farkın belirgin olmaması, zorunlu geri dönüşün dışsallaştırılmış bir göç politikası yaratması, geri göndermeme ilkesinin sadece mülteciler ve sığınmacılar için geçerli olduğuna dair yaygın kanı, göçmenlerin geri dönüş öncesi hazırlıklarının yetersizliği ve bu sebeple yeniden entegrasyon beklentilerini olumsuz etkilemesi, geri dönüş yolculuğunda hak ihlalleri ve istismarlarının yaygınlığı, yeniden entegrasyonun önündeki engeller ve kapsamlı desteğe duyulan ihtiyaç ve temel nedenleri ele almayan ve sürdürülebilir olmayan geri dönüş uygulamaları şeklindedir (Vallentine, vd., 2024, s.1-8).

Avrupa Parlamentosu tarafından 20 Şubat 2025 tarihinde sunulan bilgilendirme kapsamında, 2008 tarihli Geri Dönüş Direktifinde revizyon ihtiyaçları dile getirilmiştir. Buna göre, Haziran 2024'te kabul edilen Yeni Göç ve İltica Paktı kapsamında geri dönüş konusunda çeşitli değişikliklerin getirildiği, bunlar arasında sınırda sığınma başvurusu reddedilen üçüncü ülke vatandaşları için yeni bir geri dönüş sınır prosedürü ve üye devletlerin sığınma ve geri dönüşün reddedilmesine yönelik ortak bir iade kararı çıkartması yükümlülüklerinin yer aldığı ifade edilmiştir. Bütün bu çabaların, Komisyon Başkanı Von der Leyen'in 2024-2029 Siyasi Rehberi ile uyumlu olduğu, geri dönüş uygulamaları konusunda ortak bir yaklaşım geliştirilmeye çalışıldığı, geri dönüşlerin ise sürdürülebilir ve temel haklara saygı çerçevesinde gerçekleştirilmesi vurgusu yapılmıştır (European Parliament, 2025b). Ancak, bu açıklamalara rağmen, sivil toplum kuruluşları ve düşünce kuruluşları tarafından insan hakları ihlalleri yaşanması, göçün dışsallaştırılması ve Birlik müttefikleri ile ilişkilerin bozulacağı yönünde eleştiriler yükselmeye başlamıştır. Eleştiriler sadece yeni Pakta değil, Pakt ile gündeme gelen yeni teklif, yasal düzenleme ve planlamalar ile de ilgilidir.

Bu endişelerden bir diğeri, mevcut tarama teklifi ile ilgilidir. Buna göre, Yeni Pakıtın, daha önce Avrupa Parlamentosu'nda yer alan aşırı sağ parti grupları tarafından sıklıkla dile getirilen etkin sınır güvenliğine odaklandığı ve sınır dışı etme ve üçüncü ülkelere gönderme işlemlerine onay verildiği görülmektedir (Döll ve van Rensbergen, 2025). Yeni Pakt ile ilgili bir diğer endişe noktası, insan

hakları ihlalleri yaratacağından duyulan endişedir. 9 Şubat 2024 tarihli Tarama Yönetmeliği Teklifinin başlangıç metninin 18. bendinde, üye devletlerin topraklarında bulunan ve giriş koşullarını yerine getirdiklerini kanıtlayamayan üçüncü ülke vatandaşlarına tarama uygulanacağını, tarama sonunda ise ilgili üçüncü ülke vatandaşının geri dönüş prosedürüne veya uluslararası koruma başvurusu kapsamında uygun bir iltica prosedürüne tabi tutulacağı beyan edilmiştir (Council of The European Union, 2024, s.8). Conte ve Yavsan, Pakti her ne kadar AB Temel Şartı'na ve insan onuruna yakışır uygulamalara başvurulacağı vurgulansa da, sığınma ve geri gönderme prosedürlerine üye devlet topraklarına yerleştirilmeden veya girişleri reddedilmeden önce üçüncü ülke vatandaşlarının ve vatansız kişilerin "tarama" sürecinden geçirilmesi önemli bir insan hakları tehdidi olarak eleştirmektedir. Sığınma başvurusunda bulunanların sığınma başvuruları beklemede olduğu için sınırdaki kapalı tesislerde fiziki olarak tutulacakları, bu sebeple Birlik topraklarında fiziki olarak bulunmalarına rağmen resmen giriş yapmadıkları yönünde yasal bir kurgu sağlayacağı yönündeki endişesini dile getirmektedir (Conte ve Yavcan, n.d., s.3).

Yeni Pakta yöneltilen ve insan hakları ihlali kapsamında çerçevelenen bir diğer eleştiri ise Hammarström tarafından göç yönetiminin dışsallaştırılması üzerinedir. Bu bağlamda göçmenlerin Avrupa topraklarına adım atmasının engelleneceği ve bunun devletlerin insan hakları ve uluslararası hukuk yükümlülüklerini ihlal etmesini kolaylaştıran yollarla gerçekleştirileceği ifade edilmektedir. Bu yollar ise sınırların daha sıkı kontrol edilmesi, hızlandırılmış prosedürlerin uygulanması ile kabul edilemezlik gerekçelerinin oluşturulması ve uluslararası koruma talepleri reddedilenlerin hızlı bir şekilde geri gönderilmesinin kolaylaştırılması şeklindedir (Hammarström, 2024).

Moraru, 2024 tarihli İade Sınır Prosedürü Tüzüğü'nün (Return Border Procedure Legislation), içerik itibarı ile sığınma başvurusu reddedilen üçüncü ülke vatandaşları için hızlandırılmış bir geri gönderme süreci getirdiğini, bu durumun gönüllü geri dönüş amacına aykırı bir durum teşkil edebildiğini çünkü bireyin gönüllü geri dönüş seçeneklerini kısıtlayan bir durum yarattığı ifade etmektedir. Bu durumun ise Birliğin orantılılık ve temel haklar genel ilkesine aykırı bir durum yarattığını, çünkü ortak geri dönüş prosedüründen daha kısıtlı bir rejim yarattığını ileri sürmektedir. Yani Moraru için bu Tüzük, gönüllü ayrılmanın önceliklendirilmesine aykırı bir durum yaratmaktadır (Moraru, 2024).

2024 tarihli İade Sınır Prosedürü Tüzüğü'ne bir diğer eleştiri de Uluslararası Af Örgütü Direktörü Eve Geddie tarafından getirilmiştir. Buna göre, 2008 tarihli Geri Dönüş Direktifi'nin Mart 2025'te revize edilme teklifi ile, üçüncü ülkelerle yapılacak anlaşmalar kapsamında "iade merkezleri" için yasal temel oluşturulduğu vurgulanmıştır. Her ne kadar, 2018 yılında Komisyon tarafından geri gönderme merkezleri kavramı artık kullanılmıyor olsa da, mevcut düzenleme ile üye devletlerin hiçbir bağlarının olmadığı üçüncü ülkelere haklarının korunacağına dair verilen kısıtlı güvence ile gözaltında merkezlerinde çürümeye gönderildiği, bu durumun ise insan hakları ihlallerine, özellikle Birlik müttefiklerinin

yabancılaşacağına ve milyonlarca Avronun boşa harcanacağına yönelik kaygılar olarak sert bir şekilde dile getirilmiştir (Amnesty International, 2025). Üçüncü ülkelerle ilgili en önemli eleştiri, üye devletlerin üçüncü ülke vatandaşlarını güvenli olmayan ülkelerin güvenli bölgelerine gönderecekleri yönündedir. Bu sebeple, bir ülkenin güvenli olarak sayılması için gerekli olan eşğin düşürülmesi ile güvenli üçüncü ülke kavramının zayıfladığı, Birlik hukukuna dahil edilen ancak uluslararası mülteci hukukun parçası olmayan yasal değişikliklerin yapıldığı eleştirisi bulunmaktadır (ECRE, 2024).

9. Sonuç

Geri dönüş, kişinin ayrıldığı ülkeye geri dönme eylemini veya sürecini ifade eden bir kavramdır. Bir ülke içinde ya da ev sahibi ülkeden menşe ülkeye uluslararası bir sınırı geçmeyi içeren bu kavram, dönüş hakkı olarak uluslararası sözleşmelerde korunmuş ve tanımlanmıştır. Mevcut uygulamalar açısından değerlendirildiğinde, Avrupa Birliği özelinde gönüllü ve zorunlu geri dönüş olmak üzere iki kategorinin bulunduğu görülmektedir. Gönüllü geri dönüş bağlamında ise destekli ve desteksiz olmak üzere iki alt kategori daha yer almaktadır. Birlik, geliştirdiği temel stratejiler ile gönüllü geri dönüşün teşvik edilmesi noktasında yasal zemin oluşturmaya çalışmaktadır. Buna göre gönüllü geri dönüş, sürdürülebilir olma ve temel haklara saygı çerçevesinde ele alınmalıdır. Aynı zamanda insan onuruna yakışır ve güvenli olma ilkelerine uygun bir şekilde gerçekleştirilmelidir.

2024 yılına kadar geline nokta, üye devletlerin uygulamaları arasında farklılıkların olması nedeni ile Birliğin yetersiz bir göç yönetimi sunduğu, bu yetersizliği çözüme adına ise Birliği daha da kapalı hale getiren, güvenli ve etkin sınır uygulamaları ile göç yönetimini güvenlikeştiren yeni bir yaklaşımın geliştirilmeye başlandığı söylenebilir. Özellikle 2015 yılında artan düzensiz göç baskısı nedeni ile Birlik, güvenlikeleştirme yaklaşımına daha da yakınlaşmıştır. Geline nokta, Haziran 2024 tarihi itibarı ile Yeni Göç ve İltica Pakti kabul edilmiş ve geçiş dönemi olması amacı ile de üye devletlere Paktın sunduğu uygulama adımlarına ilişkin kendi ulusal planlarını sunmaları istenmiştir. Böylelikle 2026 yılında Paktın uygulamaya geçmesi hedeflenmektedir. Ancak Pakt ile ilgili eleştiriler, güvenlik ve insan hakları noktasında Birliğin geri dönüş politikasını sorgulattır niteliktedir. Birlik her ne kadar temel haklara saygı vurgusu yapsa da Pakt ile gündeme gelen diğer teklif ve yasal değişiklikler, insan hakları ihlallerini artıracak uygulamalar içermesi nedeni ile eleştirilmektedir. Örneğin, Birlik tarafında üçüncü ülkelere güçlendirilmiş anlaşmalar ile etkin bir geri dönüş hedefi vurgulanırken, mevcut eleştiriler bu üçüncü ülkelerin sağlayacağı güvenin ne derecede güvenilir olduğu, üçüncü ülke vatandaşlarının ve vatansızların sınırlardaki gözetim merkezlerinde fiziki olarak tutulmasının insan onuruna yakışmayan bir uygulama olduğu ve bu kişilerin fiziken Birlik topraklarında bulunmalarına rağmen, kurgusal olarak yok sayıldıkları gibi bir dizi eleştiriyi içermektedir. Yeni Paktın insan hakları ihlalleri barındırdığını veya üye devletlere ihlallerin yaygınlaşması noktasında kapı açacağı vurgulanmaktadır. Birlik, etkin bir sınır yönetimi ve geri dönüş politikası kapsamında hızlı prosedürlere vurgu yaparken, bu hızın Birliğin düşük bir profil çizmesine neden olacağı dile getirilmektedir. Dolayısı ile Birlik,

güvenikleştirme temelinde adım atarken ve yasal zemini bu bağlamda güçlendirirken, bu uygulamaların sürdürülebilir olmadığı ve insan onuruna yakışmadığı, dolayısı ile Birliğin kendi değerleri ile ters düştüğü özellikle ifade edilmektedir. Ayrıca, Birlik gönüllü geri dönüşleri özendirmeye çalışırken tam tersine zorunlu geri dönüşün uygulandığı ve yaygınlaştırıldığı, dolayısı ile Birliğin kendi hedefleri ile çelişen bir uygulamaya sahip olduğu yönüyle eleştirilmektedir.

Kısacası Yeni Göç ve İltica Paktı ile Birlik, güvenikleştirme çevresinde adım atmayı tercih etmiştir. 2008 tarihli Geri Dönüş Direktifi ile oluşturulan iade kararları için şeffaf prosedürlerin gerekliliği, Birlik ülkelerinin düzensiz göçmenleri geri gönderme veya yasal statü sağlanması ile “yasal belirsizlik” durumunun önlenmesi, gönüllü ayrılma süresi belirlenerek gönüllü ayrılma ilkesinin oluşturulması ve sınır dışı edilmeyi bekleyen göçmenler için asgari temel hakların düzenlenmesi gibi tanımlanan spesifik özellikler, Yeni Göç ve İltica Paktı’nda dönüşen ve çelişen hususlar olarak tartışılmaya başlanmıştır. Her ne kadar Birlik tarafından insan haklarına saygı temelinde uygulamaların olacağı vurgulansa da sivil toplum kuruluşlarının temel kaygısı insan hakları ihlallerinin yaratılacağı, keyfi uygulamalara ve şiddete yönelik tehditlerin artacağı yönündeki kaygılara rağmen, insan odaklı bir yaklaşım yerine, güvenlik odaklı bir yaklaşım tercih edildiği görülmektedir.

Kaynakça

- Amnesty International (2025). EU: Return proposals a “new low” for Europe’s treatment of migrants. 11.03.2025. <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2025/03/eu-return-proposals-a-new-low-for-europes-treatment-of-migrants/> (Erişim Tarihi: 13.03.2025)
- Bradley, M. (2008). Back to basics: The conditions of just refugee returns, *Journal of Refugee Studies*, 21(3), 285-304.
- Cherti, M. ve Szilard, M. (2013). Returning Irregular Immigrants. How Effective is The EU’s Response? Institute for Public Policy Research. Şubat 2013. 1-18. https://ippr-org.files.svcdn.com/production/Downloads/returning-migrants-EU-130220_10371.pdf (Erişim Tarihi: 02.02.2025)
- Conte, C. ve Yavcan, B. (n.d.). Reflection Paper on The New EU Pact on Migration & Asylum. Migration Policy Group. <https://www.migpolgroup.com/wp-content/uploads/2024/05/Reflection-Paper-.pdf> (Erişim Tarihi: 20.03.2025)
- Council of The European Union (2024). Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council introducing a screening of third country nationals at the external borders and amending Regulations (EC) No 767/2008, (EU) 2017/2226, (EU) 2018/1240 and (EU) 2019/817. 2020/0278(COD). 9 February 2024: Brussels. <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-6403-2024-INIT/en/pdf> (Erişim Tarihi: 11.03.2025)
- Döll, R. ve Van Rensbergen, A. (2025). EU deportation plans raise legal and practical concerns. <https://www.theparliamentmagazine.eu/news/article/eu-deportation-plans-raise-legal-and-practical-concerns> (Erişim Tarihi: 20.03.2025)
- ECRE (2024). Editorial: All Pact-ed Up and ready to go: EU Asylum Law Reforms. European Council on Refugees and Exiles. 16.02.2024. <https://ecre.org/editorial-all-pact-ed-up-and-ready-to-go-eu-asylum-law-reforms/> (Erişim Tarihi: 02.03.2025)
- EUR-Lex (2008). Directive 2008/115/EC of The European Parliament and of The Council of 16 December 2008 on common standards and procedures in Member States for returning illegally staying third-country nationals. Official Journal of The European Union. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32008L0115> (Erişim Tarihi: 02.03.2025)
- EUR-Lex (2021a). Communication from The Commission to The European Parliament and The Council: The EU Strategy on Voluntary Return and Reintegration. COM (2021) 120 Final. Brussels. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52021DC0120> (Erişim Tarihi: 12.03.2025)
- EUR-Lex (2021b). Regulation (EU) 2021/1147 of The European Parliament and of The Council of 7 July 2021 establishing the Asylum, Migration and Integration Fund. Official Journal of The European Union. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32021R1147> (Erişim Tarihi: 12.03.2025)
- EUR-Lex (2025). Proposal for a Regulation of The European Parliament and of The Council establishing a common system for the return of third-country nationals staying illegally in the Union, and repealing Directive 2008/115/EC of the European Parliament and the Council, Council Directive 2001/40/EC and Council Decision 2004/191/EC. 11.03.2025, COM(2025) 101 final. 2025/0059(COD). Strasbourg. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52025PC0101> (Erişim Tarihi: 13.03.2025)
- European Commission (n.d.a). Voluntary return. European Commission Official website. https://home-affairs.ec.europa.eu/networks/european-migration-network-emn/emn-asylum-and-migration-glossary/glossary/voluntary-return_en (Erişim Tarihi: 02.02.2025)
- European Commission (n.d.b). A humane and effective return and readmission policy. Official website of Migration and Home Affairs. https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/migration-and-asylum/irregular-migration-and-return/humane-and-effective-return-and-readmission-policy_en (Erişim Tarihi: 14.03.2025)
- European Commission (n.d.c.). Expert Groups. Migration and Home Affairs. https://home-affairs.ec.europa.eu/networks/european-migration-network-emn/expert-groups_en (Erişim Tarihi: 02.03.2025)
- European Commission (n.d.d). New Common European System for Returns. Migration and Home Affairs. https://home-affairs.ec.europa.eu/news/new-common-european-system-returns-2025-03-11_en (Erişim Tarihi: 15.03.2025)
- European Commission (n.d.e). Pact on Migration and Asylum. Migration and Home Affairs. https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/migration-and-asylum/pact-migration-and-asylum_en (Erişim Tarihi: 02.03.2025)
- European Commission (n.d.f). Managing Migration Responsibly. https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/story-von-der-leyen-commission/managing-migration-responsibly_en (Erişim Tarihi: 17.02.2025)
- European Commission (2024a). Achievements of the von der Leyen’s Commission. <https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/attachment/879950/7%20Migration.pdf> (Erişim Tarihi: 19.02.2025)
- European Commission (2024b). Common Implementation Plan to turn the Pact on Migration and Asylum into a reality. https://home-affairs.ec.europa.eu/news/common-implementation-plan-turn-pact-migration-and-asylum-reality-2024-06-12_en#:~:text=2%20min%20read,Common%20Implementation%20Plan%20to%20turn%20the%20Pact%20on%20Migration%20and,rules%20on%20migration%20into%20practice (Erişim Tarihi: 19.02.2025)
- European Commission (2025). Asylum, Migration and Integration Fund (2021-2027). Migration and Home Affairs. 17.01.2025. https://home-affairs.ec.europa.eu/funding/asylum-migration-and-integration-funds/asylum-migration-and-integration-fund-2021-2027_en (Erişim Tarihi: 19.02.2025)
- European Council (2017). Conclusion of European Council Meeting (19.10.2017). Official Website of European Council. <https://www.consilium.europa.eu/media/21620/19-euco-final-conclusions-en.pdf> (Erişim Tarihi: 09.02.2025)
- European Parliament (2024). Common Approach on Return Policy. European Parliamentary Research Service. Briefing. October 2024. [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI\(2024\)757604](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI(2024)757604) (Erişim Tarihi: 22.02.2025)
- European Parliament (2025a). Implementation of The EU Pact on Migration and Asylum. European Parliamentary Research Service. Briefing. February 2025. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2025/767218/EPRS_BRI\(2025\)767218_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2025/767218/EPRS_BRI(2025)767218_EN.pdf) (Erişim Tarihi: 19.03.2025)

- European Parliament (2025b). Planned revision of the EU Return Directive. 20.02.2025, Briefing. [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI\(2025\)769499](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI(2025)769499) (Erişim Tarihi: 27.02.2025)
- Eurostat (2025). Returns of Irregular Migrants- Quarterly Statistics. https://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php?title=Returns_of_irregular_migrants_-_quarterly_statistics (Erişim Tarihi: 20.03.2025)
- Factsheet (2024a). Pact on Migration and Asylum: Secure External Borders. Brussels. <https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/attachment/878141/Secure%20external%20borders.pdf> (Erişim Tarihi: 19.02.2025)
- Factsheet (2024b). Pact on Migration and Asylum: Embedding Migration in International Partnerships. Brussels. <https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/attachment/878139/Embedding%20migration%20in%20international%20partnerships.pdf> (Erişim Tarihi: 19.02.2025)
- Frontex (n.d.). Monitoring of Return Operations. <https://www.frontex.europa.eu/return-and-reintegration/return-operations/monitoring-of-return-operations/> (Erişim Tarihi: 08.02.2025)
- Hammarström, E. (2024). Immigration Detention of Children in the new EU Pact on Migration and Asylum. *OpinioJuris*. <https://opiniojuris.org/2024/12/06/immigration-detention-of-children-in-the-new-eu-pact-on-migration-and-asylum/> (Erişim Tarihi: 08.01.2025)
- HRC (1999). CCPR General Comment No. 27: Article 12 (Freedom of Movement). The UN Human Rights Committee. <https://www.refworld.org/legal/general/hrc/1999/en/46752> (Erişim Tarihi: 08.01.2025)
- IOM (2013). Göç Terimleri Sözlüğü, Uluslararası Göç Hukuku No:31, Uluslararası Göç Örgütü (IOM), İkinci Baskı, https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml31_turkish_2ndedition.pdf (Erişim Tarihi: 08.02.2025)
- IRC (2023). What is The EU Pact on Migration and Asylum? International Rescue Committee. <https://www.rescue.org/en/article/what-eu-pact-migration-and-asylum> (Erişim Tarihi: 18.02.2025)
- GİB (n.d.). Gönüllü, Güvenli, Onurlu ve Düzenli Geri Dönüş. TC İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı Resmi Web Sayfası. <https://www.goc.gov.tr/gonullu-geri-donus> (Erişim Tarihi: 08.01.2025)
- Giraldo, Y. (2023). Personal beliefs and risk of danger in case of return to the origin country, Paladini, L., Iglesias Vázquez, M.d.Á. (Ed.), Protection and Promotion of Freedom of Religions and Beliefs in the European Context içinde. Springer.
- Leerkes, A.ve Van Houte, M. (2020). Beyond the deportation regime: differential state interests and capacities in dealing with (non-) deportability in Europe, *Citizenship Studies*, 24(3), 319-338.
- Levinger, T. (2021). Denying the Right of Return as a Crime against Humanity, *Israel Law Review*, 54(2), 205-235.
- Liu, G. (2008). The Right to Return in China, *International Migration*, 46(1), 191-231.
- Macdonald, A. ve Porter, H. (2021). The politics of return: Understanding trajectories of displacement and the complex dynamics of 'return' in Central and East Africa, *Journal of Refugee Studies*, 33 (4), 639-662.
- Miller, D. (2020). Justifying The Right of Return, *Theoretical Inquiries in Law*, 21(2), 369-396.
- Moraru, M. (2024). The Impact of the 2024 CEAS Reform on The EU'S Return System: Amending The Return Directive Through the Backdoor. <https://eumigrationlawblog.eu/the-impact-of-the-2024-ceas-reform-on-the-eus-return-system-amending-the-return-directive-through-the-backdoor/> (Erişim Tarihi: 09.03.2025)
- Ogbujah, C. N. (2021). Equality, Equity and Justice in Resource Distribution in Nigeria, *Filosofia Theoretica*, 10(2), 127-141.
- OHCHR (n.d.). International Covenant on Civil and Political Rights. United Nations Human Rights Office of The High Commissioner Official Website. <https://www.ohchr.org/en/instrumentsmechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights> (Erişim Tarihi: 08.01.2025)
- PICUM (2024). Over 50 NGOs pen eleventh-hour open letter to EU on human rights risk in Migration Pact. <https://picum.org/blog/open-letter-eu-human-rights-risks-migration-pact/> (Erişim Tarihi: 28.01.2025)
- Putri, R. W., Putri, Y. M., Ernawati, N., Havez, M., Sabatira, F. (2024). Balancing The Principles of Non-Refoulement and National Security in The Protection of Refugee Rights: A Legal and Policy Analysis of Refugee Handling in Australia, *Jurnal IUS Kajian Hukum dan Keadilan*, 12(2), 372-392.
- Rodenhäuser, T. (2023). Pushed to Breaking Point? The Prohibition of 'Constructive' or 'Disguised' Refoulement under International Law, *International Journal of Refugee Law*, 35(4), 419-440.
- UNHCR (1980). No. 18 (XXXI) Voluntary Repatriation (1980). Executive Committee 31st Session. <https://www.unhcr.org/sites/default/files/legacy-pdf/578371524.pdf> (Erişim Tarihi: 08.01.2025)
- UNHCR (1985). Voluntary Repatriation. Executive Committee Meetings. 1 Agustus 1985. <https://www.unhcr.org/publications/voluntary-repatriation-0> (Erişim Tarihi: 08.01.2025)
- UNHCR (2010). Convention and Protocol Relating to The Status of Refugees. UNHCR Communications and Public Information Service, Switzerland. <https://www.unhcr.org/media/1951-refugee-convention-and-1967-protocol-relating-status-refugees> (Erişim Tarihi: 19.01.2025)
- UNHCR Georgia (n.d.). Voluntary repatriation and return. The UN Refugee Agency-Georgia Official Website. <https://help.unhcr.org/georgia/voluntary-repatriation-and-return/> (Erişim Tarihi: 08.03.2025)
- United Nations (n.d.). Universal Declaration of Human Rights. United Nations Official Website. <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights> (Erişim Tarihi: 05.03.2025)
- United Nations (1978). The Right of Return of The Palestinian People. <https://www.un.org/unispal/document/auto-insert-210170/> (Erişim Tarihi: 08.01.2025)
- UNRWA (n.d.). Resolution 194. United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees in The Near East Official Website. <https://www.unrwa.org/content/resolution-194> (Erişim Tarihi: 15.03.2025)
- Valentine, J., Forin, R. ve Frouws, B. (2024). Mixed returns: return migration and reintegration dynamics. Briefing Paper (October 2024). Mixed Migration Center. 1-8. <https://mixedmigration.org/eight-things-we-learned-about-migrant-returns-and-reintegration/> (Erişim Tarihi: 23.02.2025)
- Wihtol de Venden, C. (2021). Can The New European Pact on Immigration and Asylum Respond the Future Migration Challenges? *Schuman Papers* No:609. Fondation Robert Schuman the Research and Studies Centre on Europe. <https://www.robert-schuman.eu/en/european-issues/0609-can-the-new-european-pact-on-immigration-and-asylum-respond-to-future-migration-challenges> (Erişim Tarihi: 19.03.2025)
- Wiles, J. L. ve Kobayashi, A. (2019). Equity, *International Encyclopedia of Human Geography*, 4, 285-290.

Doğal Kaynak Kullanımı, Yenilenebilir Enerji, Finansal Gelişme, Teknolojik Yenilik, Doğrudan Yabancı Yatırım ve Kişi Başına GSYİH'nın Çevre Kirliliği Üzerindeki Etkileri: G7 Ülkelerinden Kanıtlar

The Effects of Natural Resource Use, Renewable Energy, Financial Development, Technological Innovation, Foreign Direct Investment, and GDP per Capita on Environmental Pollution: Evidence from G7 Countries

Nur Esra BEKERECİ^a, İlyas OKUMUŞ^b, Mustafa Hakan ŞİMŞEK^c

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi	
Başvuru	4 Eylül 2025
Kabul	5 Kasım 2025
Yayın	24 Şubat 2026
Makale Türü	Araştırma Makalesi

Anahtar Kelimeler

Ekolojik Ayak İzi,
Sürdürülebilir Gelişim,
G7 Ülkeleri,
Finansal Gelişme,
Panel Eşbütünleşme Testi

ARTICLE INFO

Article History	
Received	4 September 2025
Accepted	5 November 2025
Available Online	24 February 2026
Article Type	Research Article

Keywords

Ecological Footprint,
Sustainable Development,
G7 Countries,
Financial Development,
Panel Cointegration Test.

ÖZ

Bu çalışma, 1981–2022 döneminde G7 ülkeleri için ekolojik ayak izini sürdürülebilir çevresel performans göstergesi olarak değerlendirilerek doğal kaynak kullanımı, yenilenebilir enerji tüketimi, finansal gelişme, bilgi ve iletişim teknolojileri, doğrudan yabancı yatırım ve kişi başına GSYİH ilişkilerini analiz etmektedir. Çalışmada panel eşbütünleşme testi ile uzun dönem denge ilişkisi doğrulanmış, ardından CCE-MG tahmincisiyle uzun vadeli etkiler incelenmiştir. Ampirik bulgular, ekonomik büyümenin başlangıçta çevresel bozulmayı artırdığını, ancak gelir düzeyi yükseldiğinde çevrenin iyileştiğini göstererek Çevresel Kuznets Eğrisi (ÇKE) hipotezini desteklemektedir. Yenilenebilir enerji ile bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT) çevre üzerinde azaltıcı etki yaparken; doğal kaynak kullanımının ve finansal gelişmenin çevresel baskıyı artırdığı, doğrudan yabancı yatırımların ise anlamlı etkisinin olmadığı bulunmuştur. Çalışma, sürdürülebilir büyüme hedefleriyle uyumlu politika çerçevelerine ihtiyaç olduğunu göstermektedir.

ABSTRACT

This study examines the relationships between natural resource use, renewable energy consumption, financial development, information and communication technologies (ICT), foreign direct investment (FDI), and per capita GDP in G7 countries over the period 1981–2022, with the ecological footprint considered as an indicator of environmental sustainability. The analysis begins with Westerlund's (2007) panel cointegration test to confirm the presence of a long-run equilibrium relationship and then employs Pesaran's (2006) Common Correlated Effects Mean Group (CCE-MG) estimator to assess long-term effects. The results support the Environmental Kuznets Curve (EKC) hypothesis, showing that economic growth at first worsens environmental quality but later contributes to improvements as income rises. In addition, renewable energy use and ICT development help to ease environmental pressures, while natural resource dependence and financial development increase them. FDI, however, is found to have no significant impact. Overall, the findings emphasize the need for policy frameworks that align with sustainable development goals.

EXTENDED SUMMARY

Introduction

The nexus between environmental degradation and economic advancement has remained a focal point of academic inquiry, particularly in the context of sustainable development paradigms. The increasing complexity of

environmental issues is driven by factors such as energy utilization, technological innovation, and the dynamics of economic growth. Within this framework, the EKC hypothesis posits that environmental deterioration intensifies during the early phases of income expansion but tends to reverse once a critical income level is surpassed. This shift is typically attributed to changes in production

✉ Sorumlu Yazar/Corresponding Author

^a Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Bölümü, Kahramanmaraş, E-Posta: bekereciesra@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4625-5132

^b Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Kahramanmaraş, E-Posta: ilyas.okumus@hotmail.com, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2225-4215

^c Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, Finans, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, Kahramanmaraş, E-Posta: mhsimsekk@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3488-0902

✍ Yazarlar bu çalışmanın tüm süreçlerinin araştırma ve yayın etiğine uygun olduğunu, etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine uyduğunu beyan etmiştir. Aksi bir durumda Akdeniz İİBF Dergisi sorumlu değildir.

scale, structural transformation across economic sectors, and the adoption of cleaner technologies. Existing literature explores a range of determinants affecting environmental performance, including the exploitation of natural resources, the integration of renewable energy sources, financial sector development, technological advancement, and inflows of foreign direct investment. However, comprehensive and multivariate analyses focusing specifically on developed countries remain limited.

Given their substantial economic influence and pronounced ecological footprint, G7 countries play a critical role in directing global environmental policy agendas. Their elevated levels of energy consumption and industrial activity are major contributors to environmental degradation. At the same time, their initiatives to reconcile economic advancement with sustainability objectives have gained increasing attention. This study seeks to empirically investigate how economic and structural variables affect environmental sustainability within the G7 context, utilizing data spanning the years 1981 to 2022. The insights derived from this analysis aim to support the formulation of effective and targeted environmental policy measures.

Theoretical Framework and Literature Review

Studies exploring the relationship between economic growth and carbon emissions have yielded mixed results. Although the EKC hypothesis—proposing that environmental pollution tends to increase during the initial phases of economic development but diminishes once a certain income threshold is surpassed—has received considerable empirical support, findings across countries remain inconsistent. Such discrepancies are often attributed to differences in methodological approaches, data selection, and nation-specific economic and institutional contexts.

Recent literature has adopted a broader perspective by examining a wider range of factors influencing environmental sustainability. Financial development, foreign investment, natural resource utilization, renewable energy adoption, and technological innovation all exert complex and sometimes contradictory effects on environmental quality. These impacts are closely tied to each country's economic structure, regulatory environment, and environmental policies.

Uncontrolled and intensive exploitation of natural resources poses significant threats to ecological stability, whereas strategic investments in renewable energy play a crucial role in lowering carbon emissions and promoting the achievement of sustainability targets. Although technological advancement offers promising avenues for environmentally friendly innovations and enhanced efficiency, it may simultaneously drive higher levels of resource consumption. Consequently, the environmental consequences of technological development require thorough and context-sensitive assessment.

In summary, environmental quality is shaped by a wide range of interrelated and context-dependent factors. Therefore, the formulation of environmental policies should transcend single-dimensional perspectives and instead adopt adaptive, multidimensional strategies that take into account the unique circumstances of each country.

Dataset and Econometric Methodology

While the interplay between sustainable development and economic growth has been extensively explored in economic research, studies that concurrently assess the roles of energy consumption, financial development, renewable energy adoption, and natural resource utilization in shaping growth trajectories remain relatively limited. More recently, the influence of information and communication technologies (ICT) and foreign direct investment (FDI) on economic performance has attracted growing scholarly attention, reflecting their increasing relevance in contemporary growth models.

Against this backdrop, the present analysis draws on an annual panel dataset covering the G7 countries over the period 1981–2022. To capture environmental sustainability, the ecological footprint is designated as the dependent variable. The model incorporates several explanatory factors, including the utilization of natural resources, consumption of renewable energy, level of financial development, ICT diffusion, inflows of foreign direct investment, real GDP per capita, and its squared term to account for nonlinear effects. All variables are expressed in logarithmic form to reduce potential heteroskedasticity and to enable interpretation of coefficients in terms of proportional changes.

Initial diagnostic analyses on the panel dataset indicate pronounced cross-sectional dependence and notable structural disparities across countries. In response, the stationarity characteristics of the variables are assessed using second-generation unit root tests, which demonstrate that all series attain stationarity upon first differencing. Further cointegration analysis confirms the presence of a stable long-term association among the variables. To estimate the long-run parameters, the model accounts for cross-sectional interdependencies and shared external shocks, thereby improving the robustness and credibility of the findings.

The empirical analysis reveals a non-linear association between economic growth and environmental sustainability. At lower income levels, economic expansion tends to intensify environmental degradation; however, beyond a certain income threshold, environmental conditions begin to improve—providing empirical support for the inverted-U trajectory proposed by the EKC. The exploitation of natural resources is shown to amplify ecological pressures, while financial sector development may have detrimental effects on environmental outcomes. Conversely, increased reliance on renewable energy sources contributes to alleviating environmental strain, and the diffusion of ICT technologies offers limited but positive environmental gains. Foreign direct investment, on the other hand, does not demonstrate a statistically meaningful influence within the sample and timeframe considered.

Overall, the results suggest that economic growth tends to increase environmental degradation in its early stages, but can contribute to sustainability as development progresses. Moreover, renewable energy and technological innovation emerge as key drivers of environmental quality, whereas intensive natural resource exploitation and financial expansion pose environmental risks. In this context, integrating environmental sensitivity into growth strategies

is essential for achieving sustainable development, and should be regarded as a critical priority for policymakers.

Conclusion

This research explores the key drivers of environmental degradation across G7 nations by applying advanced second-generation panel data techniques, with particular emphasis on evaluating the EKC hypothesis. Drawing on annual data spanning the period from 1981 to 2022, the ecological footprint serves as the principal indicator of environmental impact. The analysis incorporates several explanatory variables, including natural resource exploitation, GDP per capita, renewable energy usage, foreign direct investment inflows, financial sector development, and the diffusion of information and communication technologies (ICT).

Further findings reveal that natural resource exploitation and financial development intensify the ecological footprint, whereas renewable energy consumption and ICT adoption exert mitigating effects on environmental degradation. Unregulated and excessive use of non-renewable resources, along with credit expansion directed toward environmentally insensitive sectors, are identified as key drivers of ecological stress. In contrast, investments in clean energy and digital technologies appear to support environmental quality.

The findings highlight a pressing imperative for G7 nations to adopt strategic policy measures that encourage the transition toward renewable energy utilization. Policymakers should enhance incentives for clean energy investors—such as tax breaks and expanded credit facilities—and develop strategic frameworks that encourage a gradual shift away from fossil fuel-based investments. Such measures would not only stimulate new green energy initiatives but also redirect existing capital flows toward sustainable alternatives, thereby reducing ecological footprints and advancing environmental goals across G7 nations.

Moreover, G7 countries must actively discourage coal mining, fossil fuel-based energy production, and related subsidies. Reducing financial support for fossil fuel exploration and development is essential. Instead, governments should allocate sufficient budgets and credit mechanisms to accelerate the transition to renewable energy. Redirecting substantial fiscal support away from fossil fuel industries toward well-designed incentives for clean energy innovation may serve as a pivotal strategy in advancing a sustainable energy transition within the G7 economies.

1. Giriş

1972 Stockholm Konferansı'ndan beri çevre kirliliği ve refah arasındaki ödünleşmeye dair birçok araştırma yapılmıştır (Erdogan vd., 2023: 3). Zira çevre kirliliği, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin sürdürülebilir kalkınma politikalarının odak noktası konumundadır (Fakher, 2019: 10277). Çünkü ortaya çıkan çevresel sorunlar, ekonomik kalkınma, enerji ve teknolojik gelişmelerin birbiriyle etkileşim içinde olduğu, çok boyutlu bir mesele olarak giderek daha önemli bir hâl almaktadır (Kaypak, 2013: 25).

Ülkeler ekonomik kalkınmayı temel hedef olarak benimserken, küresel ısınma gibi çevresel sorunlar, büyüme ile çevre kirliliği arasındaki ilişkinin daha fazla sorgulanmasına neden olmaktadır. Bu çerçevede literatürde sıkça tartışılan ÇKE hipotezi, ekonomik büyümenin ilk aşamalarında çevre kirliliğinin arttığını, ancak belirli bir gelir düzeyinden sonra bu eğilimin tersine dönerek çevresel bozulmanın azaldığını öne sürmektedir (Ekins, 1997: 805). Diğer bir anlatımla ekonomik kalkınmanın ilk aşamalarında, çevresel baskının gelir artışına oranla daha hızlı yükseldiği ancak, gelir seviyesinin belirli bir eşiği aşmasıyla birlikte, bu baskının azalma eğilimi gösterdiği ve ekonomik büyüme hızına kıyasla daha yavaş ilerlediği görülmektedir (Dinda, 2004: 431). Gelir seviyesi ile çevre kirliliği arasındaki ters-U şeklindeki ilişki, kalkınmanın çevresel koşulları iyileştirebileceğine dair teorik bir temel sunmaktadır. Bu etki üç ana mekanizma üzerinden açıklanmaktadır: Başlangıçta, üretim hacmindeki artışa bağlı olarak ölçek etkisi çevre kirliliğini artırır. Ancak gelir seviyesi yükseldikçe, ekonomide hizmet ve teknoloji odaklı sektörlerin ağırlık kazanması (kompozisyon etkisi) ve çevre dostu teknolojilere geçiş (azaltma etkisi) çevresel bozulmanın azalmasına katkı sağlamaktadır (Panayotou, 2000: 6).

Ekonomik büyüme ile çevre arasındaki ilişkiye odaklanan Cole vd. (2006), Lean ve Smyth (2010), Ke vd. (2022), Mughal vd. (2022) ve Adebayo vd. (2023) gibi çalışmalarda, doğal kaynak kullanımından yenilenebilir enerjiye, finansal gelişmeden teknolojik yeniliklere ve doğrudan yabancı yatırımlara kadar pek çok unsurun çevresel etkileri de değerlendirilmektedir. Fakat gelişmiş ülkeler üzerine gerçekleştirilen kapsamlı, çok değişkenli analizleri içeren çalışmaların sayısının sınırlı olduğu gözlemlenmektedir. Bu durum, söz konusu ülkelerin ekonomik, sosyal ve politik dinamiklerini daha derinlemesine anlamaya yönelik sistematik ve bütüncül araştırmaların artırılmasına duyulan ihtiyacı ortaya koymaktadır.

G7 ülkeleri olarak bilinen Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, Almanya, Birleşik Krallık, Fransa, İtalya ve Japonya, küresel ekonomi ve çevre üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir. Dünya Gayri Safi Yurtiçi Hasılası'nın yaklaşık üçte birini üreten bu ülkeler, küresel CO₂ emisyonlarının ve yenilenebilir enerji patentlerinin de yaklaşık dörtte birinden sorumludur (Erdogan vd., 2023: 2). Yüksek enerji tüketimleri ve sanayi yoğunlukları nedeniyle çevresel bozulmada önemli bir paya sahip olan G7 ülkeleri, aynı zamanda ekonomik büyüme ile sürdürülebilir kalkınma arasında denge kurma çabalarıyla küresel çevre politikalarının şekillenmesinde kritik bir rol oynamaktadır (Karaca, 2012: 141). Bu çerçevede, söz konusu ülkelerde çevresel sürdürülebilirliği etkileyen ekonomik ve yapısal faktörlerin ampirik yöntemlerle analiz edilmesi, önemli bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır.

Ekonomik büyüme ile çevresel kalite arasındaki ilişki üzerine kapsamlı çalışmalar yürütülmüş olsa da doğal kaynak kullanımı, yenilenebilir enerji, finansal gelişme, teknolojik yenilikler ve doğrudan yabancı yatırımların çevresel etkilerini birlikte ele alan bütüncül yaklaşımlar literatürde oldukça sınırlıdır. Bu çalışma, söz konusu boşluğu doldurmayı amaçlamakta ve belirtilen faktörlerin

çevresel sürdürülebilirlik üzerindeki etkilerini ampirik yöntemlerle analiz etmeyi hedeflemektedir.

Bu çerçevede, G7 ülkelerine ait 1981–2022 dönemi verileri kullanılarak ekonomik büyüme ile çevresel sürdürülebilirlik arasındaki kısa ve uzun vadeli ilişkiler ekonometrik analiz teknikleri aracılığıyla incelenecektir. Elde edilecek bulguların, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşma sürecine katkı sağlaması ve çevre politikalarının tasarımı açısından yol gösterici olması beklenmektedir.

Araştırma süreci, öncelikle teorik altyapı ve ilgili literatürün sistematik bir şekilde sunulmasıyla başlayacak; devamında ampirik analiz bulgularına yer verilecektir. Son bölümde ise çalışma genel bir değerlendirme ile sonlandırılacak ve elde edilen sonuçlara dayalı politika önerileri geliştirilecektir.

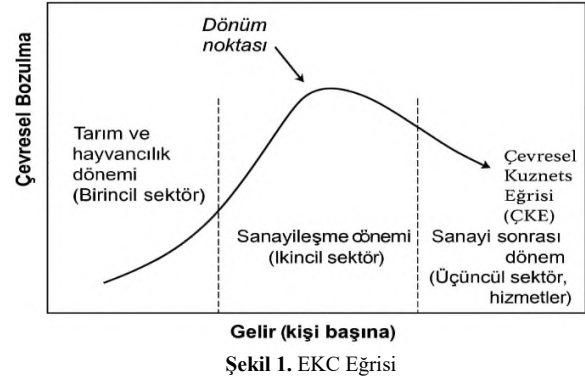
2. Teorik çerçeve ve literatür taraması

Günümüzde sera gazı emisyonlarına bağlı faaliyetlerin tamamen durdurulması halinde dahi, iklim değişikliğinin uzun vadeli etkilerinin devam edeceği belirtilmektedir. Bu durum, iklim değişikliği sonucu artan sıcaklıkların doğal yaşamı, ekosistemleri ve yaşamı olumsuz yönde etkilemesinin artık kaçınılmaz olduğunu göstermektedir (Talu vd., 2021: 4). Bu bağlamda, iklim değişikliği ve küresel ısınmanın oluşturduğu risklere karşı dünya genelinde düşük karbon ekonomisine geçiş için çeşitli adımlar atılmakta ve çalışmalar yürütülmektedir. CO₂'nin doğrudan küresel ısınma üzerindeki etkilerinin anlaşılabilmesi içinse karbon ayak izi kavramı geliştirilmiştir (Kumaş vd., 2019: 108). İklim değişikliğiyle mücadelede karbon ayak izinin azaltılması kritik öneme sahiptir; çünkü bu emisyonlar doğrudan artan sıcaklıklara ve iklim değişikliğine neden olmaktadır. Mersmann (2021), NASA tarafından yayımlanan bir yazısında Duke Üniversitesi iklim bilimcisi Drew Shindell'in görüşlerini aktararak, "emisyonların tamamen durdurulması mümkün olmasa da, azaltımların uzun vadede felaket niteliğindeki iklim değişikliğinin etkilerini sınırlayabileceğini ve dolayısıyla çevre kalitesinin iyileşmesine katkıda bulunabileceğini" belirtmiştir.

1970'li yıllardan itibaren çevresel sorunların küresel ölçekte belirginleşmesiyle birlikte, ekonomik büyüme ile çevre arasındaki ilişki iktisat literatüründe sürekli tartışılan bir konu haline gelmiştir (Demirgil ve Birol, 2020: 70). Bir görüş, artan ekonomik faaliyetlerin doğal kaynak tüketimini ve atık üretimini hızlandırarak çevresel bozulmayı tetiklediğini, bu nedenle ekonomik büyümenin sürdürülebilir bir düzeye çekilmesi gerektiğini savunmaktadır (Birol, 2021: 452). Buna karşılık, yüksek gelir düzeylerinin çevresel kalite talebini artırdığı ve daha az kaynak yoğun üretim biçimlerini teşvik ettiği yönünde karşıt bir yaklaşım da mevcuttur.

Bu çerçevede 1990'lı yıllardan itibaren, başlangıçta gelir dağılımı analizlerinde kullanılan ters-U biçimli Kuznets yaklaşımı, çevresel iktisat alanında da kuramsal bir temel olarak benimsenmiştir. Bu çerçevede geliştirilen Çevresel Kuznets Eğrisi (Environmental Kuznets Curve – EKC), kişi başına düşen milli gelir ile çevresel bozulma düzeyi arasında eğrisel bir ilişki olduğunu öne sürmektedir (Ullah vd., 2023:3). Hipoteze göre, ekonomik kalkınmanın erken evrelerinde çevresel kirlilik göstergeleri artış eğilimi sergilerken, belirli bir gelir eşiğinin aşılmasıyla birlikte çevre kalitesini iyileştiren mekanizmalar devreye girmekte

ve çevresel performansta iyileşme gözlenmektedir (Kuznets, 1955; Ekins, 1997: 805).

Kaynak: Kaika ve Zervas, 2013: 1394

Dinda (2004), EKC hipotezinin teorik temelini beş ana başlık altında incelemektedir: çevre kalitesi talebinin gelir esnekliği, ölçek-teknoloji-bileşim etkileri, uluslararası ticaretin rolü, piyasa mekanizmalarının işleyişi ve düzenleyici politikaların etkisi. Bu çerçevede, gelir düzeyindeki artışın çevresel kaliteye yönelik toplumsal talebi artırdığı ve bu talebin çevresel bozulmayı azaltıcı yönde etkiler doğurabileceği öne sürülmektedir. Ekonomik büyümenin erken aşamalarında üretim hacminin ve kaynak tüketiminin artmasıyla çevresel tahribat yoğunlaşırken, gelir seviyesinin yükselmesiyle birlikte ekonomik yapı daha çevreci sektörlere doğru evrimleşmektedir. Bu dönüşüm sürecinde Ar-Ge yatırımlarının artması ve çevre dostu teknolojilerin geliştirilmesi, çevresel etkilerin hafifletilmesinde önemli rol oynamaktadır. 2015 yılında kabul edilen 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları ve Paris Anlaşması, iklim değişikliğiyle mücadelede finansmanı temel araç olarak konumlandırmıştır. Bu kapsamda, çevresel bozulmayı önlemeye yönelik düşük karbonlu altyapı ve teknolojik yatırımlara finansal destek sağlamak amacıyla yeşil finansın geliştirilmesi hedeflenmiştir (Tekbaş, 2023: 196). Ayrıca, sanayi temelli üretimden hizmet odaklı faaliyetlere geçişle birlikte çevresel baskının azaldığı gözlemlenmekte; bu yapısal dönüşüm, sürdürülebilir kalkınma politikalarının etkinliğini artıran önemli bir unsur olarak değerlendirilmektedir (Dinda, 2004: 435). Dolayısıyla EKC yaklaşımı, ekonomik büyümenin uzun vadede çevresel etkileri azaltabileceğini ve sürdürülebilir kalkınma hedefleriyle uyumlu bir dönüşüm süreci yaratabileceğini varsayan analitik bir çerçeve sunmaktadır.

Çevresel Kuznets Eğrisi literatürüne yönelik öncü ampirik katkılar, 1990'ların başında Grossman ve Krueger (1991), Shafik ve Bandyopadhyay (1992), Panayotou (1993) ile Selden ve Song (1994) tarafından yapılmıştır. Bu öncü çalışmaların ardından, literatürde bu alanda birçok ek araştırma yayımlanmış ve özellikle son yıllarda konu üzerinde geniş çaplı bir inceleme süreci başlamıştır. Ang (2007), Iwata vd. (2010), Saboori vd. (2012), Tiwari vd. (2013), Lau vd. (2014), Yavuz (2014) ve Destek (2018), Suki (2020), Feng vd. (2023) gibi araştırmacılar büyüme ile karbondioksit emisyonları arasındaki ilişkiyi çeşitli ülkeler ve bölgeler üzerinde inceleyerek ÇKE hipotezinin geçerliliğini destekleyen bulgular ortaya koymuşlardır. Dolayısıyla çeşitli çalışmalar, ekonomik büyüme ile çevre kirliliği arasındaki ters U şeklindeki ilişkiyi tespit ederek ÇKE hipotezini desteklerken; Al-Mulali vd. (2015a),

Farhani ve Öztürk (2015), Çakmak ve Tosun (2017), Bah vd. (2020) ve Aytun vd. (2024) gibi araştırmalar ÇKE hipotezinin geçerli olmadığını ve ekonomik büyümenin çevre kirliliğini artırdığını bulgulamışlardır. Görüldüğü üzere ekonomik büyümenin çevresel etkilerini inceleyen çeşitli çalışmalar arasında çelişkili sonuçlar söz konusudur; bu farklılık ise ihmal edilen değişkenlerden, kullanılan ekonometrik modellerin seçiminden ve örneklem seçimindeki önyargılardan kaynaklanabilir. Bu bağlamda bazı araştırmalar finansal gelişme, doğrudan yabancı yatırım ve yenilenebilir enerji gibi temel değişkenlere ek olarak, son dönemde doğal kaynak kullanımı, teknolojik yenilik gibi yeni değişkenleri de inceleyerek daha kapsamlı ve güncel bir analiz sağlamayı hedeflemektedir. Bu çerçevede, söz konusu hipotez finansal gelişmenin de bu süreçte kritik bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Finansal gelişmenin çevresel kalite üzerindeki etkileri, literatürde hem olumlu hem de olumsuz yönleriyle tartışılmaktadır. Finansal gelişme, ekonomik faaliyetlerin artmasına bağlı olarak çevresel baskıyı yükseltebilir; ancak aynı zamanda yeşil yatırımları ve çevre dostu teknolojileri destekleyerek çevresel kaliteyi iyileştirebilir. Bazı çalışmalar, finansal gelişmenin çevresel kaliteyi iyileştirebileceğini ve CO₂ emisyonlarını azaltabileceğini göstermektedir; örneğin Dar ve Asif (2018), Lean ve Smyth (2010), ASEAN ülkelerinde finansal gelişmenin çevresel kaliteyi artırdığını; Al-Mulali vd. (2015), Shahbaz vd. (2013) ve Tamazian vd. (2009) ise finansal gelişmenin emisyonları azaltıcı etkilerini ortaya koymuştur. Bu çalışmalar, finansal gelişmenin çevresel kaliteyi artırabileceğini ve aynı zamanda CO₂ emisyonlarını azaltabileceğini göstererek, finansal gelişmenin hem çevre kalitesi açısından pozitif bir etki yaratabileceğini hem de çevresel kirliliği düşürücü bir rol oynayabileceğini göstermektedir. Öte yandan, Farhani ve Öztürk (2015) ile Shahbaz vd. (2015) finansal gelişmenin çevresel kaliteyi her zaman iyileştirmedeğini, aksine çevresel kirliliği artırma potansiyeline sahip olduğunu göstermiştir; benzer şekilde Boutabba (2014), finansal gelişmenin uzun dönemde karbon emisyonlarını artırıcı etkisini vurgulamıştır. Sehrawat vd. (2015) finansal kalkınmanın çevresel bozulmaya katkıda bulunduğunu bildirmiştir. Bu çelişkili bulgular, finansal gelişmenin çevresel etkilerinin ülke özellikleri, dönemsel farklılıklar ve kullanılan yöntemlere bağlı olarak değişebileceğini düşündürmektedir. Ayrıca, Öztürk ve Acaravci (2013) Türkiye örneğinde finansal gelişme ile CO₂ emisyonları arasında anlamlı bir ilişki bulamamıştır. Temelli ve Şahin (2019) aynı şekilde panel genelinde finansal ve teknolojik gelişmenin CO₂ emisyonu üzerinde herhangi bir etkisi olmadığını belirtmişlerdir.

Ayrıca, çevre kirliliği ile doğrudan yabancı yatırım arasında bağlantı kuran çalışmalar da bu alandaki önemli araştırmalar arasında yer almaktadır. Bu çalışmalar, kirlilik sığınağı hipotezi çerçevesinde değerlendirilir ve daha gevşek çevresel düzenlemelere sahip ülkelerin, sıkı çevresel standartlara sahip ülkelere kıyasla daha fazla doğrudan yabancı yatırım çekme eğiliminde olduğunu öne sürer. Hipoteze göre yüksek çevre koruma standartlarına sahip ülkelerde, kirli endüstrilerin faaliyet göstermesi yüksek maliyetlere yol açabilecektir. Bu nedenle, bu tür endüstriler genellikle çevresel düzenlemelerin daha gevşek olduğu ülkelere taşınmaktadır (Yıldırım vd., 2017: 100). Literatürde doğrudan yabancı yatırımların çevresel

etkilerine dair yapılan ilk önemli çalışma, Grossman ve Krueger (1991) tarafından yürütülmüş; araştırma, Kuzey Amerika'daki serbest ticaretin ekolojik sonuçlarını incelemiş ve doğrudan yabancı yatırımların çevresel etkilerine dair önemli bulgular sunmuştur. Keller ve Levinson (1999) tarafından gerçekleştirilen bir araştırmada, 1977-1994 yılları arasındaki dönem incelenmiş ve kirlilik yoğun sanayilerde çevresel düzenlemelerden bazı küçük sapmaların olduğu belirlenmiştir Cole vd. (2006), 33 ülkeyi kapsayan araştırmalarında, doğrudan yabancı yatırımların çevresel etkilerini yolsuzluk düzeyleri ile ilişkilendirmiştir. Hoffman vd. (2005) ise 112 ülkeyi gelir seviyelerine göre sınıflandırdıkları çalışmada, düşük gelirli ülkelerde karbon emisyonlarının doğrudan yabancı yatırımlarla bağlantılı olduğunu bulmuştur. Orta gelirli ülkelerde ise bu durumun tam tersine rastlanmış, yüksek gelirli ülkelerde ise böyle bir ilişki bulunmamıştır.

Son yıllarda literatürde çevre kalitesini artırmaya yönelik yukarıda bahsedilen değişkenlere ek olarak pek çok faktörün incelendiği ve bu faktörlerin çeşitliliğinin önemli olduğu görülmektedir. Çevre kirliliği, doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı, teknolojik yeniliklerin çevresel etkileri, yenilenebilir enerjinin çevre üzerindeki etkileri gibi konular araştırmacılar ve politika yapıcılar tarafından yakın zamanda yapılan çalışmaların odak noktasını oluşturmaktadır. Bir grup çalışma çevre kirliliği ile doğal kaynak kullanımı arasında bağlantı kuran çalışmaları içermektedir. Bu çalışmalar, çevre kirliliği ile doğal kaynakların ekonomik etkileri arasındaki bağlantıyı araştırmakta ve açıklamaya çalışmaktadır (Qian vd., 2021; Nathaniel vd., 2021; Ke vd., 2022; Cao ve Xiang 2023; Adebayo vd. 2023). Aynı zamanda teknolojik yeniliğin çevre kirliliğini (Xin vd., 2022; Ke vd., 2022; Nejatı ve Shah, 2023) etkilediğini ileri süren çalışmaların mevcudiyeti de söz konusudur. Literatürde, yenilenebilir enerji kaynaklarının çevre kirliliğini azaltma potansiyeli üzerinde durulmakta ve bu tür enerji tüketiminin karbon emisyonlarını düşürdüğü vurgulanmaktadır (İnglesi-Lotz ve Dogan, 2018; Vo vd., 2020; Saidi ve Omri, 2020; Ikram vd., 2020; Li vd., 2022). Bu anlamda çalışmanın devam eden bölümleri önceki literatürdeki çeşitli faktörleri inceleyerek bu faktörlerin çevre kalitesi üzerindeki etkilerini ayrıntılı bir şekilde tartışmayı amaçlamaktadır.

2.1. Doğal Kaynak Kullanımının Çevre Kirliliği Üzerine Etkileri

Doğal kaynakların ekonomik gelişmedeki rolü büyük olmakla birlikte, aşırı kullanımı çevresel sorunlara yol açmakta ve doğal dengeyi olumsuz etkilemektedir. Bu durum literatürde sıklıkla doğal kaynak laneti çerçevesinde ele alınmaktadır. Alssadek ve Benhin (2023: 18), doğal kaynak laneti kavramını, doğal kaynak zenginliği bulunan ülkelerin kaynaklar bakımından yetersiz olan ülkelere göre daha yavaş bir ekonomik büyüme ve kalkınma süreci yaşamasını açıklayan bir durum olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda Nathaniel vd. (2021), Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde doğal kaynak kullanımının çevresel bozulmayı artırdığını ve fosil yakıtların aşırı kullanımının yaygın olduğunu ortaya koyarken, Cao ve Xiang (2023) ise Çin'de doğal kaynakların yetersiz yönetiminin iklim değişikliği hedeflerine ulaşılmasını engelleyebileceğini belirtmişlerdir. Bu çalışmalar, doğal kaynakların aşırı kullanımı ve kötü yönetiminin çevresel ve ekonomik sorunlara yol

açabileceğini göstermekte ve doğal kaynak laneti teorisinin bir yansımasını sunmaktadır. Buna paralel olarak, doğal kaynak kullanımının çevresel sonuçlarını yönetmeye yönelik stratejiler ve uygulamalar literatürde ayrıntılı biçimde ele alınmıştır. Örneğin Adebayo vd. (2023) BRICS ülkelerinde doğal kaynak yönetiminin karbon emisyonlarının azaltılmasındaki rolünü inceleyerek, çevresel sürdürülebilirlik açısından belirleyici önemini vurgulamıştır. Öte yandan Ke vd. (2022), doğal kaynakların yoğun kullanımının çevre kirliliğini artırdığını, ancak yeşil teknolojilerin devreye alınmasıyla bu olumsuz etkinin azaltılabileceğini ve çevresel kalitenin iyileştirilebileceğini ortaya koymuştur. Benzer şekilde Han vd. (2022), doğal kaynakların finansal gelişme üzerindeki etkilerini ele aldıkları çalışmalarında, etkili yönetimin çevresel sürdürülebilirlik açısından dolaylı ve kritik bir rol oynadığını ileri sürerken, Qian vd. (2021) çevre düzenlemelerinin kömür madenciliği şehirlerinde insan sermayesini ve teknolojik yeniliği teşvik ederek doğal kaynak bağımlılığının olumsuz etkilerini zayıflatılabileceğini göstermiştir.

2.2. Yenilenebilir Enerji Yatırımlarının Çevre Kirliliği Üzerine Etkileri

Yenilenebilir enerji, fosil yakıtların aksine, doğa tarafından sürekli yenilenen ve çevreye minimum zarar veren kaynaklardır. Güneş, rüzgar, hidroelektrik ve biyokütle gibi enerji türleri, enerji üretirken karbon emisyonlarını azaltır ve çevresel sorunları hafifletir. Bu nedenle, yenilenebilir enerji yatırımları, çevre kirliliğini azaltmada kritik bir öneme sahiptir (Şenpınar ve Gençoğlu, 2006: 49). Nitekim Saidi ve Omri (2020), Vo vd. (2020) ile Ikram vd. (2020), yenilenebilir enerji tüketiminin çevresel kaliteyi artırmada etkili olduğunu gözlemlemişlerdir. Yine Li vd. (2022) yenilenebilir kaynakların çevresel kaliteyi artırma potansiyelini değerlendirirken, bu tür enerji tüketiminin çevresel bozulmayı azaltmada etkili olduğunu vurgulamışlardır. Inglesi-Lotz ve Dogan (2018) temiz enerji tüketiminin karbon emisyonlarını düşürdüğünü, kirlitici enerji kaynaklarının ise artışa neden olduğunu belirtmişlerdir. Özpolat ve Özsoy (2021) tarafından yapılan çalışma, yenilenebilir enerji kullanımındaki artışın CO₂ emisyonlarını düşürdüğünü ve böylece çevresel kalitenin iyileştirilmesine katkıda bulunduğunu göstermektedir. Bölük ve Mert (2014) enerji tüketiminin çevresel tahribata yol açabileceğini, ancak yenilenebilir enerji kullanımıyla bu olumsuz etkinin azaltılabileceğini vurgulamışlardır. Adebayo vd. (2023) BRICS ülkelerinde yenilenebilir enerji kullanımının artırılmasının karbon emisyonlarını azaltmadaki etkilerini araştırmış ve bu enerji kaynaklarının çevresel sürdürülebilirlik üzerinde önemli roller oynadığını ortaya koymuşlardır. Kısaca bu bulgular, yenilenebilir enerji kaynaklarının çevre kirliliğini azaltmada önemli bir rol oynadığını ve bu alandaki araştırmaların çevresel sürdürülebilirlik için kritik öneme sahip olduğunu göstermektedir.

2.3. Teknolojik Yeniliğin Çevre Kirliliği Üzerine Etkileri

Teknolojik yenilikler, toplumları ve ekonomileri geliştirirken çevreye olan etkileri de göz önünde bulundurulmalıdır. Yeni teknolojiler enerji tasarrufu sağlayabilir ve çevreye zarar vermeyen çözümler sunabilir, ancak aynı zamanda atık üretimini artırabilir ve doğal

kaynakları tüketebilir. Bu yüzden, teknolojinin çevre kirliliği üzerindeki etkilerini anlamak ve çevre dostu çözümleri desteklemek sürdürülebilir kalkınma için önemli görülmektedir (Türk, 2024: 33). Adebayo vd. (2023) BRICS ülkelerinde teknolojik yeniliklerin karbon emisyonlarını azaltmadaki rollerini kapsamlı bir şekilde araştırmış ve bu yeniliklerin çevresel sürdürülebilirlik üzerinde olumlu etkisi olduğunu belirtmişlerdir. Ke vd. (2022), yeşil teknolojilerin çevresel stresle ilişkisini inceleyerek bu teknolojilerin çevre kalitesini artırma potansiyeline sahip olduğunu tespit etmişlerdir. Buna karşın, Mughal vd. (2022) Güney Asya ekonomilerinde bazı teknolojik yeniliklerin çevresel bozulmayı artırabileceğini bildirmişlerdir. Buna göre teknolojik gelişmeler enerji tüketimini ve fosil yakıt bağımlılığını artırarak CO₂ emisyonlarını yükseltmektedir. Benzer şekilde Xin vd. (2022) teknolojik yeniliklerin atık su, katı atık ve egzoz gazları üzerindeki etkilerini inceledikleri araştırmalarında, genel olarak bu yeniliklerin çevresel kirliliği artırabileceğini gözlemlemişlerdir. Nejati ve Shah (2023), bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT) ithalatının artmasının, karbon emisyonlarını, enerji tüketimini ve karbon yoğunluğunu artıracaklarını iddia etmişlerdir. Özetle, teknolojik yeniliklerin çevresel etkileri oldukça karmaşıktır ve bu etkiler hem olumlu (karbon emisyonlarını azaltma ve çevre kalitesini artırma) hem de olumsuz (çevresel bozulma ve kirlilik) yönleri içermektedir. Dolayısıyla, teknoloji ve çevre arasındaki ilişkiyi değerlendirirken, bu iki yönün de dikkatlice incelenmesi ve dengelenmesi gerekmektedir.

Mevcut literatür, ekonomik büyüme ile çevresel kalite arasındaki ilişkiyi yoğun biçimde incelemiş olsa da, doğal kaynak kullanımı, yenilenebilir enerji, teknolojik yenilikler, finansal gelişme ve doğrudan yabancı yatırımlar gibi kritik faktörleri bir arada ele almaktan uzak kalmıştır. Bu çalışma, G7 ülkeleri gibi yüksek gelirli ve yenilenebilir enerjiye yatırım yapan öncü ekonomiler bağlamında söz konusu çok boyutlu değişkenleri eşzamanlı olarak inceleyerek hem uzun dönemli etkileri hem de politika çıkarımlarını değerlendirmeyi ve literatürdeki bu boşluğu doldurmaya amaçlamaktadır.

3. Veri Seti ve Ekonometrik Metodoloji

Ekonomi literatüründe sürdürülebilir kalkınma ve ekonomik büyüme alanında çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Ancak, enerji tüketimi, finansal gelişme, yenilenebilir enerji kullanımı ve doğal kaynakların ekolojik ayak izi üzerindeki eşzamanlı etkilerini bütüncül biçimde ele alan araştırmalar hâlen sınırlıdır. Bunun yanı sıra, bilgi ve iletişim teknolojileri ile doğrudan yabancı yatırımların ekolojik ayak izi üzerindeki etkileri, sürdürülebilir çevresel yönetim açısından son yıllarda giderek artan bir öneme sahiptir. Bu çalışma, G7 ülkeleri (Kanada, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, Birleşik Krallık ve ABD) için 1981–2022 dönemine ait yıllık veriler üzerinden panel veri analizi yöntemiyle, söz konusu faktörlerin ekolojik ayak izi üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır.

Bu çalışmada çevre kirliliği, daha geniş kapsamlı bir sürdürülebilir çevresel performans göstergesi olan ekolojik ayak izi ile temsil edilmiştir. Ekolojik ayak izi, yalnızca karbon emisyonlarını değil, aynı zamanda doğal kaynak kullanımını ve ekosistem üzerindeki baskıları da içermektedir; bu nedenle, çevresel bozulmaları ve sürdürülebilirliği ölçmede karbon emisyonlarına kıyasla

daha kapsamlı ve uygun bir göstergedir (Nathaniel, 2021). Bu kapsamda, çalışmada bağımlı değişken olarak ekolojik ayak izi (Inef) tercih edilmiştir. Bu değişken kişi başına düşen ton CO₂ eşdeğeri cinsinden ölçülmüştür.

Tablo 1. Kullanılan Değişkenler

Değişken Adı	Kısaltma	Kaynak
Ekolojik Ayak İzi	Inef	(EDGAR)
Doğal Kaynak Kullanımı	Innr	(WDI)
Yenilenebilir Enerji Tüketimi	Inren	(WDI)
Finansal Gelişme	Infd	(IMF)
Bilgi ve İletişim Teknolojileri	Inict	(WDI)
Doğrudan Yabancı Yatırım	Infdi	(WDI)
Kişi Başına GSYİH	Ingdp	(WDI)

Açıklayıcı değişkenler ise çalışmada şu şekilde tanımlanmıştır: Doğal kaynak kullanımı (Innr), GSYİH'ya oranlanmış doğal kaynak kullanımını (% of GDP, NRR) temsil etmektedir. Yenilenebilir enerji tüketimi (Inren), BP istatistiklerinden alınan enerji tüketim verilerini yansıtmaktadır (TEP veya kWh cinsinden). Finansal gelişmeyi (Infd) ölçmek için IMF tarafından geliştirilen Finansal Gelişmişlik Endeksi kullanılmıştır. Bilgi ve İletişim Teknolojileri (Inict), teknolojik yeniliğin göstergesi olarak 100 kişi başına düşen sabit hat sayısı üzerinden ölçülmüştür. Doğrudan yabancı yatırımlar (Infdi), GSYİH'ya oranlanmış net girişler olarak ifade edilmiştir. Kişi başına düşen reel GSYİH (Ingdp), 2015 yılı sabit ABD doları cinsinden ölçülerek ekonomik büyümenin göstergesi olarak kullanılmıştır. GSYİH'nin karesi (Ingdpk) ise, Çevresel Kuznets Eğrisi hipotezini test etmek amacıyla modele dahil edilmiştir. Tüm değişkenler doğal logaritmik forma dönüştürülerek analizlere dâhil edilmiştir. Bu dönüşüm, hem serilerdeki olası varyans değişkenliğini azaltmakta hem de değişkenler arası ilişkilerin yüzde değişim üzerinden yorumlanmasına olanak tanımaktadır. Bu doğrultuda kurulan temel panel regresyon modeli aşağıda verilmiştir:

$$\text{Inef}_{it} = \alpha_i + \beta_1 \text{Innr}_{it} + \beta_2 \text{Inren}_{it} + \beta_3 \text{Infd}_{it} + \beta_4 \text{Inict}_{it} + \beta_5 \text{Infdi}_{it} + \beta_6 \text{Ingdp}_{it} + \beta_7 \text{Ingdpk}_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Modelde Inef_{it} i ülkesinde t dönemine ait ekolojik ayak izinin logaritmasını ifade etmektedir. Bağımsız değişkenlerden Innr_{it} doğal kaynak kullanımının; Inren_{it} yenilenebilir enerji tüketiminin; Infd_{it} finansal gelişmişliğin; Inict_{it} bilgi ve iletişim teknolojileri kullanım düzeyinin; Infdi_{it} doğrudan yabancı yatırımların logaritmik değerlerini temsil etmektedir. Ayrıca Ingdp_{it} kişi başına düşen reel GSYİH'nin logaritmasını; Ingdpk_{it} ise bunun karesinin logaritmasını göstermektedir. Bu yapı, özellikle ÇKE hipotezinin test edilmesine olanak tanımaktadır. Modelde yer alan α_i terimi her bir ülkeye özgü sabit etkileri, ε_{it} ise hata bileşenini göstermektedir.

Bu çalışmada, G7 ülkelerinde sürdürülebilir çevresel performansın belirleyicilerini incelemek için panel veri setine uygun olarak, değişkenlerin uzun dönemli ilişkilerini değerlendirmek üzere Westerlund (2007) panel eşbütünleşme testi gerçekleştirilmiştir. Bu testin önemli bir avantajı, paneldeki olası çapraz bağımlılığı ve seriler arasındaki heterojenliği dikkate alarak daha güvenilir sonuçlar sunmasıdır. Westerlund testi, hem grup düzeyinde (Gt ve Ga) hem de panel düzeyinde (Pt ve Pa) dört farklı istatistik üretmekte olup, bu yönüyle geleneksel

eşbütünleşme testlerine kıyasla daha esneklerdir (Persyn ve Westerlund, 2008). Eşbütünleşme ilişkisinin tespit edilmesinin ardından, modeldeki uzun dönemli katsayıların tahmini için Pesaran (2006) tarafından geliştirilen Common Correlated Effects Mean Group (CCE-MG) tahmincisi kullanılmıştır. Bu yöntem, panel veri analizinde sıkça karşılaşılan çapraz bağımlılık sorununu giderici yapısıyla öne çıkmaktadır. CCE yaklaşımı, göz ardı edilen ortak şokları ve ülkeler arası etkileşimleri kontrol ederek daha tutarlı ve güvenilir katsayı tahminleri elde edilmesine olanak tanımaktadır. Böylece, her bir ülkenin heterojen yapısı korunurken, ortak faktörler üzerinden ülkeler arası bağlar da modele entegre edilmektedir (Pesaran ve Tosetti, 2011). Bu kapsamda, G7 ülkelerine ait 1981–2022 dönemini kapsayan 42 yıllık panel veri seti üzerinde uygulanan analizler Stata yazılımı aracılığıyla gerçekleştirilmiştir.

4. Ampirik Sonuçlar

Bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkilerini analiz etmeden önce, panel veri setindeki yatay kesitler arasında bağımlılık olup olmadığı test edilmelidir. Zaman boyutunun yatay kesit sayısından büyük olması ($t > n$) nedeniyle, çalışmada yatay kesit bağımlılığı için Pesaran (2004) CD_{LM} testi kullanılmıştır. Bu test, panel veri analizinde olası çapraz bağımlılık sorunlarını tespit ederek, sonraki analizlerin güvenilirliğinin sağlanmasına olanak tanımaktadır. İlgili test sonuçları Tablo 2 aracılığıyla gösterilmiştir.

Tablo 2. Yatay Kesit Bağımlılık Analiz Sonuçları

Değişkenler	CD istatistiği	Olasılık
Inef	20.418***	0.000
Innr	16.731***	0.000
Inren	13.693***	0.000
Infd	26.432***	0.000
Inict	16.589***	0.000
Infdi	12.489***	0.000
Ingdp	27.794***	0.000

Not:*** ile %1'lik anlamlılık düzeyi açıklanmıştır.

Tablo 2'de sunulan CD testi sonuçları, tüm değişkenler için yüksek CD istatistikleri ve %1 düzeyinde anlamlı p-değerleri ortaya koymuştur. Bu bulgular, tüm değişkenler için düzey değerlerinde “yatay kesit bağımlılığı yoktur” yönündeki sıfır hipotezinin reddedilerek, yatay kesit bağımlılığının varlığının kabul edilmesini sağlamıştır. Başka bir ifadeyle, çalışmada kullanılan tüm değişkenler için panelde yer alan birimler arasında güçlü bir bağlantı ve ortak etkiler söz konusudur.

Bu bulgular doğrultusunda, serilerin durağanlık özelliklerini belirlemek amacıyla yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ikinci nesil panel birim kök testlerinden CIPS (Cross-sectionally Augmented IPS) testi uygulanmıştır. Bulgular Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3'te sunulan CIPS test sonuçları, tüm değişkenlerin düzey seviyesinde durağan olmadığını ve birim kök içerdiğini göstermektedir. Geleneksel panel eşbütünleşme testlerinin çoğu, serilerin I(1) yani birinci farkında durağan olmasını varsayar; bu durumda seriler düzeyde durağan değilse, fark alınması gerekir. Ancak Westerlund (2007) panel eşbütünleşme testi, serilerin düzeyde durağan olmasını dikkate alarak uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisini test edebilmekte ve hem yatay kesit bağımlılığı

hem de heterojenliği göz önünde bulundurmaktadır. Dolayısıyla, serilerin birinci farklarını almak gerekli görülmemektedir; çünkü Westerlund (2007) testi, serilerin düzeyde durağan olmaması durumunu zaten dikkate alarak uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisini doğru bir şekilde tespit edebilmektedir. Bu özellik, testin metodolojik olarak çalışmanın gereklilikleriyle uyumlu olmasını sağlamış ve serilerin düzey değerleri üzerinden uygulanmasına olanak tanımıştır. Testin sonuçları aşağıda tablo hâlinde sunulmuştur.

Tablo 3. CIPS (Cross-sectionally Augmented IPS) Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Düzye Değerleri	Fark Değerleri
lnnf	-1.950	-6.065***
lnnr	-1.854	-6.154***
lnren	-1.955	-5.708***
lnfd	-1.547	-5.350***
lnict	-1.647	-4.025***
lnfdi	-1.435	-6.190***
lngdp	-1.665	-4.599***
Kritik Değerler		
%1	%5	%10
-2.550	-2.330	-2.210

Not: *** ile %1'lik anlamlılık düzeyi açıklanmıştır.

CIPS test sonuçları, serilerin düzeyde durağan olmadığını ve I(1) özellik gösterdiğini ortaya koymaktadır. Eşbütünleşme testine geçmeden önce model için yatay kesit bağımlılığı testi uygulanmış ve sonuçları Tablo 4'te sunulmuştur. Ayrıca, panel birimleri arasında yapısal farklılıkların bulunup bulunmadığının belirlenmesi amacıyla katsayı homojenliği testi uygulanmıştır. Modelde yer alan katsayıların homojenlik durumu, Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından önerilen delta tilde ve düzeltilmiş delta tilde testleriyle değerlendirilmiş olup sonuçlar Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 4. Model İçin Yatay Kesit Bağımlılığı Testi Sonuçları

	Delta istatistiği	Olasılık
Pesaran CD testi	6.098***	0.000

Not:*** ile %1'lik anlamlılık düzeyi açıklanmıştır.

Tablo 4'te sunulan model için yatay kesit bağımlılığı testi sonuçlarına göre de yatay kesit bağımlılığının varlığı doğrulanmıştır. Modelde kullanılan kesitler için, güçlü bağlantılar ve ortak etkiler olduğu söylenebilir.

Tablo 5. Katsayı Homojenliği Testi Sonuçları

	Delta istatistiği	Olasılık
$\tilde{\Delta}$	13.692***	0.000
$\tilde{\Delta}_{adj}$	15.262***	0.000

Not:*** ile %1'lik anlamlılık düzeyi açıklanmıştır.

Tablo 5'te sunulan katsayı homojenliği testi sonuçları, panel birimleri arasında yapısal farklılıkların bulunduğunu göstermektedir. Bu bulgu, modelin heterojen yapıda olduğunu ortaya koymakta ve bu çerçevede yatay kesit bağımlılığı ve heterojenliği dikkate alan ikinci nesil panel eşbütünleşme testlerinin kullanılmasını gerekli kılmaktadır. Bu kapsamda seriler arasındaki uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisinin varlığını araştırmak üzere Westerlund (2007) panel eşbütünleşme testi tercih edilmiş, test bulguları Tablo 6'te raporlanmıştır.

Tablo 6. Panel Eşbütünleşme Testi Sonuçları

	İstatistik	Olasılık
Gt	-3.278	0.000***
Ga	-6.376	0.000***
Pt	-10.595	0.060*
Pa	-11.652	0.000***

Not: Westerlund (2007) testinde öncül ve gecikme parametreleri 1 olarak atanmış olup, testin olasılık değerleri 1000 tekrarlı bootstrap dağılımı kullanılarak belirlenmiştir. * ile %10, ** ile %5, *** ile %1 anlamlılık düzeyi gösterilmiştir.

Tablo 6'da sunulan Westerlund (2007) panel eşbütünleşme testi sonuçlarına göre, Gt, Ga ve Pa istatistikleri %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bulunmuş ve H_0 hipotezi reddedilmiştir. Pt istatistiği ise %10 anlamlılık düzeyinde anlamlıdır. Bu sonuçlar, panelde yer alan değişkenler arasında uzun dönemli bir eşbütünleşme ilişkisinin mevcut olduğunu göstermektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde, paneldeki değişkenlerin uzun vadede birlikte hareket ettikleri ve ortak bir denge ilişkisi içerisinde bulundukları söylenebilir. Bu bağlamda, eşbütünleşme ilişkisinin tespit edilmesini takiben, değişkenler arasındaki uzun dönemli etkilerin yönünü ve büyüklüğünü belirlemek amacıyla CCE katsayı tahmincisi yöntemi uygulanmıştır. Bu yöntem, paneldeki farklı birimlerin heterojen yapısını ve kesitler arası bağımlılığı hesaba katarak güvenilir tahminler elde edilmesine olanak verdiğinden, çalışmanın analizine uygun görülmüştür.

Tablo 7. CCE Katsayı Tahmincisi Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Standart hata	Olasılık
lnnr	0.016***	0.008	0.000
lnren	-0.048***	0.011	0.000
lnfd	0.143***	0.022	0.000
lnict	-0.061*	0.035	0.078
lnfdi	-0.005	0.003	0.136
lngdp	1.081*	0.572	0.059
lngdpk	-0.210***	0.014	0.000
cons	-64.449*	36.621	0.078

Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 7'de sunulan CCE uzun dönem katsayı tahmini sonuçları, G7 ülkelerinde ekolojik ayak izi üzerinde etkili olan temel makro değişkenlerin yönünü ve anlamlılığını ortaya koymaktadır. İlk olarak, kişi başına düşen GSYİH (lngdp) pozitif ve anlamlı bir etki gösterirken (1.081, $p<0.1$), GSYİH'nin karesi (lngdpk) ise negatif ve oldukça anlamlı bir katsayıya sahiptir (-0.210, $p<0.01$). Bu durum ÇKE hipotezini desteklemektedir. Buna göre, ekonomik büyümenin ilk aşamalarında çevresel bozulma artarken, gelir belirli bir eşiği aştığında çevresel kalite iyileşmektedir. Bu sonuçlar, Grossman ve Krueger (1991), Shafik ve Bandyopadhyay (1992) ve Panayotou (1993) gibi öncü çalışmalarla paralellik göstermektedir. Ekolojik ayak izini artıran değişkenlere bakıldığında, doğal kaynak kullanımı (lnnr) pozitif ve anlamlı bir etkide bulunmuştur (0.016, $p<0.1$). Bu, doğal kaynakların aşırı ve plansız kullanımının çevresel baskıyı artırdığını göstermektedir ve literatürde Nathaniel vd. (2021) ile Cao ve Xiang (2023) tarafından vurgulanan "doğal kaynak laneti" yaklaşımıyla uyumludur. Finansal gelişme (lnfd) de yine çevre üzerinde pozitif ve anlamlı bir etki göstermektedir (0.143, $p<0.01$). Bu bulgu, Shahbaz vd. (2015) ve Farhani & Öztürk (2015) gibi çalışmalarda belirtildiği üzere, finansal büyümenin her zaman çevresel kaliteyi iyileştirmediğini, aksine kontrolsüz

kredi genişlemesi gibi kanallar yoluyla çevresel bozulmayı tetikleyebileceğini göstermektedir.

Buna karşılık, ekolojik ayak izini azaltan faktörler arasında yenilenebilir enerji tüketimi (lnren) öne çıkmaktadır. Değişkenin katsayısı negatif ve oldukça anlamlıdır (-0.048, $p < 0.01$). Bu sonuç, yenilenebilir enerji kullanımının çevreyi koruma potansiyelini desteklemekte olup, Saidi ve Omri (2020), İnglesi-Lotz ve Dogan (2018) ve Ikram vd. (2020) gibi çok sayıda çalışma ile uyumludur. Benzer şekilde, bilgi ve iletişim teknolojileri (lnict) değişkeni de negatif katsayıya sahiptir (-0.061, $p < 0.10$). Anlamlılık düzeyi görece sınırlı olsa da, bu bulgu BİT alanındaki gelişmelerin ekolojik ayak izini azaltma potansiyeline işaret etmektedir. Özellikle dijitalleşme, enerji verimliliği sağlayan akıllı sistemler ve çevre dostu teknolojilerin kullanımı, çevresel baskının azaltılmasına katkıda bulunabilir. Bu durum, Ke vd. (2022) ve Adebayo vd. (2023) gibi çalışmaların bulgularıyla örtüşmektedir. Öte yandan, bazı araştırmalar (örneğin: Mughal vd. 2022; Nejati & Shah, 2023), teknolojik gelişmelerin özellikle artan enerji talebi ve karbon yoğunluğu yoluyla çevresel bozulmayı da tetikleyebileceğini vurgulamaktadır. Dolayısıyla, BİT'in çevresel etkileri bağlama, teknoloji türüne ve kullanım biçimine bağlı olarak farklılık gösterebilmektedir. Son olarak, doğrudan yabancı yatırım (lnfdi) değişkeni negatif bir katsayıya sahip olmakla birlikte, istatistiksel olarak anlamlı değildir (-0.005, $p = 0.136$). Bu durum, kirlilik sığınağı hipotezinin (pollution haven hypothesis) her ülke ve bölge için geçerli olmayabileceğini düşündürmektedir. Grossman ve Krueger (1991) ile Hoffman vd. (2005) gibi çalışmalarda da bu ilişkinin bağlamsal olarak değişkenlik gösterdiği belirtilmiştir.

Sonuç olarak, elde edilen bulgular ÇKE hipotezini desteklemekte, ayrıca yenilenebilir enerji kullanımının çevresel sürdürülebilirliği olumlu etkilediğini göstermektedir. Buna karşın, doğal kaynak kullanımı ve finansal gelişme çevresel bozulmayı artırma potansiyeline sahiptir. Bu bağlamda, politika yapıcıların ekonomik büyümeyi çevreye duyarlı stratejilerle bütünleştirmeleri gerekmektedir.

5. Sonuç

Bu çalışma, G7 ekonomilerindeki çevresel bozulmayı, ikinci nesil ampirik metodolojilerin bir kombinasyonunu kullanarak ele almaktadır. ÇKE hipotezi çerçevesinde, doğal kaynak kullanımı, kişi başına GSYİH, yenilenebilir enerji tüketimi, doğrudan yabancı yatırımlar, finansal gelişme ve bilgi-iletişim teknolojilerinin çevresel etkileri değerlendirilmiş ve çevresel bozulma göstergesi olarak ekolojik ayak izi tercih edilmiştir. 1981-2022 yıllık verilerinin kullanıldığı çalışmada öncelikle yatay kesit bağımlılığı analizi ve homojenite testleri yapılmıştır. Test sonuçlarına göre yatay kesit bağımlılığı ve heterojeniteye dikkat eden panel veri analizleri kullanılmıştır. CIPS birim kök testi bulguları, tüm serilerin birinci fark seviyesinde durağan olduğunu ve dolayısıyla I(1) düzeyinde bütünlük olduklarını göstermektedir. Ayrıca, ikinci nesil panel eşbütünlüşme testi seriler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığını doğrulamıştır.

CCE katsayı tahmincisi sonuçlarına göre, G7 ülkelerinde ele alınan dönem için ÇKE hipotezinin geçerliliği doğrulanmıştır. Bu sonuç, ekonomik büyümenin belli bir

eşik değere kadar ekolojik ayak izini artırdığını ama eşik değerden sonra ise ekolojik ayak izini azaltacağını göstermektedir. Diğer sonuçları incelediğimizde, doğal kaynak kullanımı ve finansal kalkınmanın ekolojik ayak izini artırıcı bir etkiye sahip olduğu, buna karşın yenilenebilir enerji tüketimi ve bilgi-iletişim teknolojilerinin ekolojik ayak izini azaltıcı bir rol oynadığı ortaya çıkmıştır. Doğal kaynak kullanımı ve finansal kalkınma, G7 ülkelerinde çevresel kaliteyi artırma çabalarını olumsuz etkilemektedir. Plansız ve aşırı doğal kaynak kullanımı ile yenilenemeyen kaynakların üretim süreçlerine yaygın şekilde dahil edilmesi çevresel bozulmayı artırmaktadır. Benzer şekilde, artan kredi olanaklarının çevresel kaygıları dikkate almayan sektörlerle yönlendirilmesi de çevresel baskıları yükseltmektedir. Öte yandan, yenilenebilir enerji tüketimi ve bilgi-iletişim teknolojileri G7 ülkelerinde çevresel iyileşmeye önemli katkılar sağlamaktadır.

Tüm bu sonuçlar incelendiğinde, G7 ülkelerinde hükümetlerin yenilenebilir enerji kaynakları kullanımını artırmaya yönelik politikalar yapmasının zorunlu olduğunu göstermektedir. G7 ülkelerindeki politika yapıcıların, temiz enerji yatırımcıları için elverişli koşullar sağlamak, vergi teşvikleri ve kredi mekanizmalar gibi yeşil enerji yatırımlarını destekleyici uygulamaları hayata geçirmek üzere stratejiler geliştirmeleri gerekmektedir. Bu, yalnızca temiz enerjiye yeni yatırımları teşvik etmekle kalmayacak, aynı zamanda fosil yakıt gibi yenilenemez enerji kaynaklarına yatırım yapan mevcut büyük yatırımcıları kademeli olarak yeşil enerji yatırımlarına yönlendirecektir. Böylece G7 ülkelerinde daha düşük ekolojik ayak izi sağlanacak ve sürdürülebilir çevre ile yenilenebilir enerji hedeflerinin gerçekleşmesi desteklenecektir.

Ayrıca, G7 ülkeleri kömür madenciliği ve fosil yakıt bazlı enerji üretimi ile fosil yakıt kullanımına yönelik destekleri azaltmalıdır. G7 ekonomilerinde çevresel baskıları önemli ölçüde artıran fosil yakıt arama ve geliştirme sübvansiyonlarının azaltılması gerekmektedir. G7 ülkeleri yenilenebilir enerji kaynakları için teşvikler ve geniş kredi seçenekleri sunulmalıdır; bu, önümüzdeki yıllarda enerjide dönüşüm planlarına ulaşmalarını kolaylaştıracaktır. Sürdürülebilir enerji gelişimi için mali destekler de önem arz etmektedir. Günümüz enerji tüketimindeki ağırlığı nedeniyle uygulanması zor olsa da, sürdürülebilirlik hedefleri doğrultusunda G7 ülkeleri, fosil yakıt sondajı ve geliştirme için sağlanan milyar dolarlık teşvikleri, kömür madenciliğini, fosil yakıt bazlı elektriği ve fosil yakıt kullanımını aşamalı olarak sonlandıracak teşviklerle değiştirmek zorundadır. Yenilenebilir enerji gelişimi için yeterli bütçe tahsisi ve kredi olanakları sağlamak, G7 ülkelerinde sürdürülebilir enerji geçişinin anahtarı olabilir.

Kaynakça

- Adebayo, T. S., Ullah, S., Kartal, M. T., Ali, K., Pata, U. K., & Ağa, M. (2023). Endorsing sustainable development in BRICS: The role of technological innovation, renewable energy consumption, and natural resources in limiting carbon emission. *Science of the Total Environment*, 859, 160181. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2022.160181>
- Al-Mulali, U., Saboori, B., & Ozturk, I. (2015a). Investigating the environmental Kuznets curve hypothesis in Vietnam. *Energy Policy*, 76, 123-131. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2014.11.019>
- Al-Mulali, U., Tang, C. F., & Ozturk, I. (2015). Does financial development reduce environmental degradation? Evidence from a panel

- study of 129 countries. *Environmental Science and Pollution Research*, 22(19), 1-10. <https://doi.org/10.1007/s11356-015-4726-x>
- Alssadek, M., & Benhin, J. (2023). Natural resource curse: A literature survey and comparative assessment of regional groupings of oil-rich countries. *Resources Policy*, 84, 103741. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2023.103741>
- Ang, J.B. (2007). CO₂ emissions, energy consumption, and output in France. *Energy Policy*, 35(10), 4772-4778. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2007.03.032>
- Aytun, C., Erdogan, S., Pata, U. K., & Cengiz, O. (2024). Associating environmental quality, human capital, financial development and technological innovation in 19 middle-income countries: A disaggregated ecological footprint approach. *Technology in Society*, 76, 102445.
- Bah, M. M., Abdulwakil, M. M., & Azam, M. (2020). Income heterogeneity and the environmental Kuznets curve hypothesis in Sub-Saharan African countries. *GeoJournal*, 85, 617-628. <https://doi.org/10.1007/s10708-019-09985-1>
- Birol, Y. E. (2021). Düzeltme: Doğal gaz arz güvenliği açısından Avrupa birliği ülkeleri ve Türkiye üzerine karşılaştırmalı bir analiz. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (44), 451-467. <https://doi.org/10.30794/pausbed.940976>
- Boutabba, M. A. (2014). The impact of financial development, income, energy and trade on carbon emissions: evidence from the Indian economy. *Economic Modelling*, 40, 33-41. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2014.03.005>
- Bölük, G., & Mert, M. (2014). Fossil & renewable energy consumption, GHGs (greenhouse gases) and economic growth: Evidence from a panel of EU (European Union) countries. *Energy*, 74, 439-446. <https://doi.org/10.1016/j.energy.2014.07.008>
- Cao, Y., & Xiang, S. (2023). Natural resources volatility and causal associations for BRICS countries: Evidence from Covid-19 data. *Resources Policy*, 80, 103165. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2022.103165>
- Cole, M. A., Elliott, R. J., & Fredriksson, P. G. (2006). Endogenous pollution havens: Does FDI influence environmental regulations?. *Scandinavian Journal of Economics*, 108(1), 157-178. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9442.2006.00439.x>
- Çakmak, A. İ., & Tosun, B. (2017). Economic growth-income distribution relation: Investigation of Kuznets hypothesis on selected countries. *Kocaeli University Journal of Social Sciences*, 33, 33-44.
- Dar, J. A. ve Asif, M. (2018). Does financial development improve environmental quality in Turkey? An application of endogenous structural breaks based cointegration approach. *Management of Environmental Quality: An International Journal*, 29(2), 368-384. doi:10.1108/MEQ-02-2017-0021.
- Demirgil, B., & Birol, Y. E. (2020). Yenilenebilir enerji tüketimi ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye için bir Toda-Yamamoto nedensellik analizi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(1), 68-83.
- Destek, M. A. (2018). Çevresel Kuznets eğrisi hipotezinin Türkiye için incelenmesi: STIRPAT modelinden bulgular. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(2), 268-283.
- Dinda, S. (2004). Environmental Kuznets curve hypothesis: A survey. *Ecological Economics*, 49(4), 431-455. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2004.02.011>
- Ekins, P. (1997). The Kuznets curve for the environment and economic growth: Examining the evidence. *Environment and Planning a*, 29(5), 805-830. <https://doi.org/10.1068/a290805>
- Erdogan, S., Pata, U. K., & Solarin, S. A. (2023). Towards carbon-neutral world: The effect of renewable energy investments and technologies in G7 countries. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 186, 113683. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2023.113683>
- Fakher, H. A. (2019). Investigating the determinant factors of environmental quality (based on ecological carbon footprint index). *Environmental Science and Pollution Research*, 26(10), 10276-10291.
- Farhani, S., & Ozturk, I. (2015). Causal relationship between CO₂ emissions, real GDP, energy consumption, financial development, trade openness, and urbanization in Tunisia. *Environmental Science and Pollution Research*, 22, 15663-15676.
- Feng, L., Shang, S., Gao, X., An, S., & Han, X. (2023). CO₂ emissions are first aggravated and then alleviated with economic growth in China: A new multidimensional EKC analysis. *Environmental Science and Pollution Research*, 30(13), 37516-37534.
- Grossman, G. M., & Krueger, A. B. (1991). Environmental impacts of a North American free trade agreement, *NBER Working Paper Series*, 3914
- Han, J., Raghutla, C., Chittedi, K. R., Tan, Z., & Koondhar, M. A. (2022). How natural resources affect financial development? Fresh evidence from top-10 natural resource abundant countries. *Resources Policy*, 76, 102647. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2022.102647>
- Hoffmann, R., Lee, C. G., Ramasamy, B., & Yeung, M. (2005). FDI and pollution: A granger causality test using panel data. *Journal of International Development: The Journal of the Development Studies Association*, 17(3), 311-317. <https://doi.org/10.1002/jid.1196>
- Ikram, M., Zhang, Q., Sroufe, R. & Shah, SZA (2020). Towards a sustainable environment: The nexus between ISO 14001, renewable energy consumption, access to electricity, agriculture and CO₂ emissions in SAARC countries. *Sustainable Production and Consumption*, 22, 218-230. <https://doi.org/10.1016/j.spc.2020.03.011>
- Inglesi-Lotz, R., & Dogan, E. (2018). The role of renewable versus non-renewable energy to the level of CO₂ emissions: a panel analysis of sub-Saharan Africa's Big 10 electricity generators. *Renewable Energy*, 123, 36-43. <https://doi.org/10.1016/j.renene.2018.02.041>
- Iwata, H., Okada, K., & Samreth, S. (2010). Empirical study on the environmental Kuznets curve for CO₂ in France: The role of nuclear energy. *Energy Policy*, 38(8), 4057-4063. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2010.03.031>
- Kaika, D., & Zervas, E. (2013). The environmental Kuznets curve (EKC) theory—Part A: Concept, causes and the CO₂ emissions case. *Energy policy*, 62, 1392-1402.
- Karaca, C. (2012). Ekonomik kalkınma ve çevre kirliliği ilişkisi: Gelişmekte olan ülkeler üzerine ampirik bir analiz. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(3), 139-156.
- Kaypak, Ş. (2013). Çevre sorunlarının çözümünde küresel çevre politikalarının önemi. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 31, 17-34.
- Ke, H., Dai, S., & Yu, H. (2022). Effect of green innovation efficiency on ecological footprint in 283 Chinese cities from 2008 to 2018. *Environment, Development and Sustainability*, 24(2), 2841-2860. <https://doi.org/10.1007/s10668-021-01556-0>
- Keller, W., & Levinson, A. (1999). Environmental compliance costs and foreign direct investment inflows to US states, *NBER Working Paper Series*. 7369. <http://dx.doi.org/10.3386/w7369>
- Kumaş, K., Akyüz, A. Ö., Zaman, M., & Güngör, A. (2019). Sürdürülebilir bir çevre için karbon ayak izi tespiti: MAKÜ Bucak Sağlık Yüksekokulu örneği. *El-Cezeri*, 6(1), 108-117. <https://doi.org/10.31202/ecjse.459478>
- Kuznets, S. (1955). Economic Growth and Income Inequality. *The American Economic Review*, 45(1), 2-28.
- Lau, L. S., Choong, C. K., & Eng, Y. K. (2014). Investigation of the environmental Kuznets curve for carbon emissions in Malaysia: Do foreign direct investment and trade matter?. *Energy Policy*, 68, 490-497. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2014.01.002>
- Lean, H. H., & Smyth, R. (2010). CO₂ emissions, electricity consumption and output in ASEAN. *Applied Energy*, 87, 1858-1864. <https://doi.org/10.1016/j.apenergy.2010.02.003>
- Li, R., Wang, X., & Wang, Q. (2022). Does renewable energy reduce ecological footprint at the expense of economic growth? An empirical analysis of 120 countries. *Journal of Cleaner Production*, 346, 131207. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2022.131207>
- Mersmann, K. (2021, November 17). Reducing emissions to mitigate climate change could yield dramatic health benefits by 2030. NASA. <https://www.nasa.gov/earth-and-climate/reducing-emissions-to-mitigate-climate-change-could-yield-dramatic-health-benefits-by-2030/>
- Mughal, N., Arif, A., Jain, V., Chupradit, S., Shabbir, M. S., Ramos-Meza, C. S., & Zhanbayev, R. (2022). The role of technological innovation in environmental pollution, energy consumption and sustainable economic

- growth: Evidence from South Asian economies. *Energy Strategy Reviews*, 39, 100745. <https://doi.org/10.1016/j.esr.2021.100745>
- Nathaniel, S. P. (2021). Ecological footprint, energy use, trade, and urbanization linkage in Indonesia. *GeoJournal*, 86(5), 2057-2070. <https://doi.org/10.1007/s10708-020-10175-7>
- Nathaniel, S. P., Adeleye, N., & Adedoyin, F. F. (2021). Natural resource abundance, renewable energy, and ecological footprint linkage in MENA countries. *Estudios de Economía Aplicada*, 39(2). <https://doi.org/10.25115/EEA.V39I2.3927>
- Nejati, M., & Shah, M. I. (2023). How does ICT trade shape environmental impacts across the north-south regions? Intra-regional and Inter-regional perspective from dynamic CGE model. *Technological Forecasting and Social Change*, 186, 122168. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2022.122168>
- Ozturk, I., & Acaravci, A. (2013). The long-run and causal analysis of energy, growth, openness and financial development on carbon emissions in Turkey. *Energy Economics*, 36, 262-267. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2012.08.025>
- Özpolat, A., & Özsoy, F. N. (2021). Yenilenebilir enerji kaynakları çevresel bozulmayı azaltıyor mu? Türkiye örneği. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 13(24), 49-60. <https://doi.org/10.20990/kilisibfakademik.794600>
- Panayotou, T. (1993). *Empirical tests and policy analysis of environmental degradation at different stages of economic development* (No. 992927783402676). International Labour Organization.
- Panayotou, T. (2000). *Economic growth and the environment* (CID Working Paper Series 2000.56). Harvard University, Cambridge.
- Persyn, D., & Westerlund, J. (2008). Error-correction-based cointegration tests for panel data. *The Stata Journal*, 8(2), 232-241. <https://doi.org/10.1177/1536867X0800800205>
- Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. Cambridge Working Papers. *Economics*, 1240(1), 1.
- Pesaran, M. H. (2006). Estimation and inference in large heterogeneous panels with a multifactor error structure. *Econometrica*, 74(4), 967-1012. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0262.2006.00692.x>
- Pesaran, M. H., & Tosetti, E. (2011). Large panels with common factors and spatial correlation. *Journal of Econometrics*, 161(2), 182-202. <https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2010.12.003>
- Pesaran, M. H., & Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of econometrics*, 142(1), 50-93. <https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2007.05.010>
- Qian, X., Wang, D., Wang, J., Chen, S., 2021. Resource curse , environmental regulation and transformation of coal-mining cities in China. *Resources Policy*, 74, 101447 <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2019.101447>
- Saboori, B., Sulaiman, J., & Mohd, S. (2012). Economic growth and CO2 emissions in Malaysia: A cointegration analysis of the environmental Kuznets curve. *Energy Policy*, 51, 184-191. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2012.08.065>
- Saidi, K., & Omri, A. (2020). Reducing CO2 emissions in OECD countries: Do renewable and nuclear energy matter?. *Progress in Nuclear Energy*, 126, 103425. <https://doi.org/10.1016/j.pnucene.2020.103425>
- Schrawat, M., Giri, A.K. ve Mohapatra, G. (2015). The impact of financial development, economic growth and energy consumption on environmental degradation. *Management of Environmental Quality: An International Journal*, 26(5), 666-682. doi:10.1108/MEQ-05-2014-0063
- Selden, T. M., & Song, D. (1994). Environmental quality and development: Is there a Kuznets curve for air pollution emissions?. *Journal of Environmental Economics and Management*, 27(2), 147-162. <https://doi.org/10.1006/jeem.1994.1031>
- Shafik, N., & Bandyopadhyay, S. (1992). *Economic growth and environmental quality: Time-series and cross-country evidence* (Vol. 904). World Bank Publications.
- Shahbaz, M., Dube, S., Ozturk, I., & Jalil, A. (2015). Testing the environmental Kuznets curve hypothesis in Portugal. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 5(2), 475-481.
- Shahbaz, M., Solarin, S. A., Mahmood, H., & Arouri, M. (2013). Does financial development reduce CO2 emissions in Malaysian economy? A time series analysis. *Economic Modelling*, 35, 145-152. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2013.06.037>
- Suki, N. M., Sharif, A., Afshan, S., & Suki, N. M. (2020). Revisiting the environmental Kuznets curve in Malaysia: The role of globalization in sustainable environment. *Journal of Cleaner Production*, 264, 121669. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.121669>
- Şenpınar, A., & Gençoğlu, M. T. (2006). Yenilenebilir enerji kaynaklarının çevresel etkileri açısından karşılaştırılması. *Fırat Üniversitesi Doğu Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 48-54.
- Talu, N., Demir, M.E., Deniz, A. C., & Tosun, O. (2021) Türkiye’de iklim değişikliğine uyum eyleminin güçlendirilmesi projesi. https://iklimeuyum.org/dokumanlar/Turkiyede_Iklim_Degisikligine_Uyumu_Calismalari.pdf
- Tamazian, A., Chousa, J. P., & Vadlamannati, K. C. (2009). Does higher economic and financial development lead to environmental degradation: Evidence from BRIC countries. *Energy Policy*, 37(1), 246-253. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2008.08.025>
- Tekbaş, M. (2023). The relationship between financial innovation and environmental pollution in OECD countries. *International Journal of Business and Economic Studies*, 5(3), 195-207.
- Temelli, F. ve Şahin, D. (2019). Yükselen piyasa ekonomilerinde finansal gelişme, ekonomik büyüme ve teknolojik gelişmenin çevresel kalite üzerine etkisinin analizi. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(2), 577-593. doi:10.14230/joiss706
- Tiwari, A. K., Shahbaz, M., & Hye, Q. M. A. (2013). The environmental Kuznets curve and the role of coal consumption in India: Cointegration and causality analysis in an open economy. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 18, 519-527. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2012.10.031>
- Türk, S. M. (2024). Yeşil teknoloji. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 33(1), 33-48.
- Ullah, A., Tekbaş, M., & Doğan, M. (2023). The impact of economic growth, natural resources, urbanization and biocapacity on the ecological footprint: The case of Turkey. *Sustainability*, 15(17), 12855.
- Vo, D. H., Vo, A. T., Ho, C. M., & Nguyen, H. M. (2020). The role of renewable energy, alternative and nuclear energy in mitigating carbon emissions in the CPTTP countries. *Renewable Energy*, 161, 278-292. <https://doi.org/10.1016/j.renene.2020.07.093>
- Westerlund, J. (2007). Testing for error correction in panel data. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 69(6), 709-748. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0084.2007.00477.x>
- Xin, D., Zhi Sheng, Z., & Jiahui, S. (2022). How technological innovation influences environmental pollution: Evidence from China. *Complexity*, 2022(1), 5535310. <https://doi.org/10.1155/2022/5535310>
- Yavuz, N. Ç. (2014). CO2 emission, energy consumption, and economic growth for Turkey: Evidence from a cointegration test with a structural break. *Energy Sources, Part B: Economics, Planning, and Policy*, 9(3), 229-235. <https://doi.org/10.1080/15567249.2011.567222>
- Yıldırım, M., Destek, M. A., & Özsoy, F. N. (2017). Doğrudan yabancı yatırımlar ve kirlilik sığnağı hipotezi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 18(2), 99-111.

Türk Siyasetinde Etik: Realist Machiavellizm mi? Normatif Kantçılık mı?

Ethics in Turkish Politics: Realist Machiavellism or Normative Kantianism?

Mehmet KAPUSIZOĞLU^a

MAKALE BİLGİSİ

<i>Makale Geçmişi</i>	
Başvuru	30 Temmuz 2025
Kabul	12 Kasım 2025
Yayın	24 Şubat 2026
Makale Türü	Araştırma Makalesi

Anahtar Kelimeler

Etik,
Ahlak,
Türk Siyaseti,
Machiavelli,
Kant.

ÖZ

Bu çalışma, Türk siyasetinin etik/ahlaki temellerini Niccolò Machiavelli'nin siyaset felsefesi ile Immanuel Kant'ın evrensel ahlak anlayışı çerçevesinde karşılaştırmalı olarak incelemekte ve 1980 sonrası Türk siyasetinin ve siyasal pratiklerin etik paradigmasını analiz etmeyi amaçlamaktadır. Araştırmada betimleyici analiz yöntemi kullanılmış olup, nitel verilere dayalı literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda her iki düşünürün siyaset yaklaşımları temel eserler üzerinden değerlendirilmiş ve metin odaklı yorumlama yapılmıştır. Çalışmada siyasetin etik boyutu realist siyaset ile normatif siyaset açısından ele alınmış; etik-siyaset ilişkisi, iktidar kavramı üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır. Ayrıca Türk siyasetinin etik boyutu, anayasa metni, yasal mevzuat, ulusal ve uluslararası kuruluşların değerlendirme raporları ve siyasi pratikler üzerinden değerlendirilmiştir. Çalışma sonucunda elde edilen bulgular, Türk siyasetinde etik söylemlere rastlanmakla birlikte uygulamada rasyonel ve faydacı bir siyaset modelinin öne çıktığını, etik sistemin kurumsal altyapısında eksiklikler bulunduğunu ve siyasal özneler arasında Kantçı normatiflikten ziyade Machiavellist gerçekçiliğin hâkim olduğunu ortaya koymaktadır. Çalışmada, etik ilkelerin yalnızca yasal mevzuatta yer almasının tek başına yeterli olmadığı, bu kuralların içselleştirilmesinde siyasal kültür, patronaj ilişkileri, siyasal liderlik ve seçmen davranışı gibi unsurların belirleyici birer etken olduğu vurgulanmıştır. Son olarak, Türk siyasetinin Kantçı etik yaklaşımın evrensel ve normatif ilkelerini gözönünde bulunduran ve Machiavellist realist siyasetin yönetsel ve etkisel güç alanlarını göz ardı etmeyen paradoksal bir etik siyaset modeline ihtiyacı olduğu belirtilmiştir.

ARTICLE INFO

<i>Article History</i>	
Received	30 July 2025
Accepted	12 November 2025
Available Online	24 February 2026
Article Type	Research Article

Keywords

Ethics,
Morality,
Turkish Politics,
Machiavelli,
Kant.

ABSTRACT

This study examines the ethical/moral foundations of Turkish politics in a comparative manner within the framework of Niccolò Machiavelli's political philosophy and Immanuel Kant's universal moral understanding and aims to analyze the ethical paradigm of Turkish politics and political practices after 1980. The central question that this study seeks to answer is which ethical paradigm Turkish politics coincides with. The research used a descriptive analysis method and a qualitative literature review. In this context, the political approaches of both thinkers were evaluated based on their core writings, resulting in a text-oriented interpretation. This study discussed the ethical dimensions of politics in terms of realist and normative politics, attempting to explain the relationship between ethics and morality through the concept of power. In addition, the ethical dimensions of Turkish politics were evaluated through constitutional texts, legal legislation, evaluation reports from national and international organisations, and political practices. The study's findings reveal that, although ethical discourse is present in Turkish politics, a rational and utilitarian political model prevails in practice. There are deficiencies in the institutional infrastructure of the ethical system and Machiavellian realism, rather than Kantian normativity, prevails among political actors. The study emphasised that merely including ethical principles in legal legislation is insufficient. Instead, elements such as political culture, patronage relations, political leadership and voter behaviour are the decisive factors in internalising these rules. Finally, it is stated that Turkish politics needs a paradoxical ethical politics model that takes into account the universal and normative principles of the Kantian ethical approach and does not ignore the administrative and effective power fields of Machiavellian realist politics.

^a Dr. Öğretim Üyesi, Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Büro Hizmetleri ve Sekreterlik Bölümü, Bayburt, E-Posta: mkapusiz19@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1496-1286>

Yazarlar bu çalışmanın tüm süreçlerinin araştırma ve yayın etiğine uygun olduğunu, etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine uyduğunu beyan etmiştir. Aksi bir durumda Akdeniz İİBF Dergisi sorumlu değildir.

EXTENDED SUMMARY

The present article employs a comparative approach to analyse the ethical and moral foundations of Turkish politics within the framework of Machiavelli's realist understanding of politics and Kant's universal moral understanding. The primary objective of this study is to examine the tension between ethical discourse and actual political practices in Turkish politics, and to determine whether this tension is shaped by Machiavellian realism or a Kantian normative approach. In this context, the question of which ethical/moral paradigm Turkish politics overlaps with more was investigated, and the relationship between political actions and ethical norms was analysed.

The study focuses on Machiavelli's realism and Kant's normative/deontological ethics, which are the two fundamental approaches of classical and modern political philosophy. Leading thinkers of the normative political tradition -Plato, Aristotle, and John Rawls - have conceptualized politics not merely as a struggle for power, but as a domain that ought to be shaped by justice, virtue, and universal moral values. Conversely, Realist politics conceptualises politics as a struggle for strategy, interest, and power. In this particular context, theorists such as Machiavelli and Hobbes advanced the notion that political action should not be constrained by ethical standards, emphasising the primacy of maintaining power as a fundamental objective. These opposing approaches are evaluated both historically and conceptually in the study and their applicability to Turkish politics is discussed.

The fundamental hypothesis of the research is that, despite the reference made by political actors in Türkiye to ethical values, a utilitarian and strategic political style prevails in practice. In this context, the study offers an original framework in which the relationship between ethics and politics is discussed at both conceptual and empirical levels. The study positions the political practice of Turkish politics at a philosophical level by comparatively analyzing both approaches, and further relates relevant legal documents to philosophical theories.

This study adopts a qualitative research methodology, through which key texts such as Machiavelli's *The Prince* and Kant's *Groundwork of the Metaphysics of Morals* are examined using descriptive analysis and text-oriented interpretation techniques. In addition, the 1982 Constitution, relevant legal regulations, activity reports, and evaluation documents from international organizations (such as the OECD and Transparency International) have been examined within the scope of the study.

This study examines corruption incidents, scandals, and ethical debates in political practice within a historical context, and interprets their practical implications by matching ethical concepts with constitutional principles. This methodological approach allows for the establishment of a meaningful theoretical and empirical bridge between political philosophy and public administration practice.

Research findings indicate that, despite the existence of ethical discourses in Turkish politics, a more realistic and utilitarian political style prevails in practice. This finding suggests that ethical norms are not being sufficiently internalised in institutional and political practice.

Firstly, although ethical principles are embedded in the Turkish Constitution and legal framework, there is a paucity of strong, binding and effective institutional mechanisms to implement these principles in practice. Although the establishment of the Public Officials Ethics Board signifies a formal advancement towards ethical governance, its practical impact on political conduct remains constrained. Furthermore, the study posits that political actors frequently utilise ethical discourse in an instrumental manner, employing it as a means of securing strategic legitimacy rather than as a guiding principle for action.

A series of corruption scandals from the 1990s to the present have exposed significant deficiencies in the institutional foundations of political ethics in Turkey. These include the İSKİ scandal, the Susurluk incident, irregularities following the 1999 Marmara Earthquake, and unethical practices during the privatisation processes of the 2000s. These cases highlight the vulnerability of a political culture founded on ethical principles and the inadequacy of prevailing accountability mechanisms. The establishment of the Public Officials Ethics Board in 2004 as part of the European Union accession process and the development of regulations on ethical principles with the enactment of Law No. 5176 are important steps in ethical reforms. However, it should be noted that these regulations do not apply to key positions, such as the President, members of parliament, and high-level political figures. This state of affairs restricts ethical oversight to designated public officials, thereby engendering a structural deficit within the domain of political ethics.

It is evident that legal regulations alone are inadequate for the internalisation of ethical principles; socio-political factors such as political culture, leadership style, patronage relations, and voter behaviour also play a decisive role. In this context, the applicability of ethical norms is contingent not only on legal texts but also on the adoption and cultural internalisation of these norms.

Based on the view that neither a Kantian normative ethical approach nor a Machiavellian realist political approach alone is sufficient in Turkish politics, the research argues for the need for a "hybrid" ethical-political model that blends both paradigms in a balanced manner. Such a model should offer a normative framework grounded in universal moral principles and be supported by a pragmatic understanding of governance that does not ignore the power relations of political reality. Ultimately, Turkey's ranking of 107th out of 180 countries in the 2024 Corruption Perception Index, one of the countries that has experienced the most significant decline in the last decade, demonstrates that the theoretical importance placed on ethical values has not been reflected in practice. This demonstrates that, despite the existence of ethical regulations, unethical practices are widespread in political practice and that there are serious deficiencies in the implementation of existing legal regulations.

The research posits the argument that, in the context of Turkish politics, the prevailing ethical and political approaches – namely, the Kantian normative ethical approach and the Machiavellian realist political approach – are both inadequate in isolation. The research calls for a synthesis of these two approaches, advocating for a "hybrid" ethical-political model that integrates and balances both

paradigms. The implementation of such a model would facilitate the establishment of a normative framework grounded in universal moral principles, whilst concurrently supporting a pragmatic understanding of governance that does not disregard the power relations inherent in the political reality. Turkey's 107th place ranking in the 2024 Corruption Perception Index, a position representing the most significant decline witnessed in the past decade, underscores an apparent discrepancy between the theoretical emphasis placed on ethical values and their reflection in practical conduct. This finding suggests that, in spite of the existence of ethical regulations, unethical practices are prevalent in political practice and that there are significant deficiencies in the implementation of extant legal regulations.

As a result, a moral dilemma appears in Turkish politics. The definition of ethical norms at the legal and institutional level does not guarantee that political practices will operate in accordance with these norms. The overcoming of this dichotomy necessitates not only legislative reforms but also a transformation of political culture, an increase in ethical awareness, and a sincere commitment to ethical principles by political actors. The question therefore arises as to whether ethical values can be said to have become a truly guiding principle in the decision-making processes of politicians, and if this is not the case, then it would seem that the creation of effective and lasting social transformation is unlikely to result from ethical legislation.

1. Giriş

Etik/Ahlak¹, belirli bir dönemde ve toplumda iyilik ve kötülük hakkında oluşan değer yargılarına göre yapılması ya da yapılmaması gereken davranışlara ilişkin kurallar bütünüdür. Bu kurallar zamana ve mekâna göre farklılık gösterse de toplumsal düzenin temel bileşenlerinden biri olarak evrensel bir işlev üstlenmektedir. Ahlak, iyi ve kötü ayırımına dayanan normatif yargılarla etik değerlerin belirleyicisi olarak toplumsal yaşamı şekillendirirken söz konusu değerler yalnızca bireysel yaşamda değil, siyaset, hukuk, ekonomi ve iş dünyası gibi kolektif yapılarla örülü alanlarda da kendini göstermektedir.

Siyaset ve ahlak kavramları tarih boyunca felsefi ve pratik düzeyde sıkça çatışan iki alan olmuştur. Siyasette başarının mı yoksa ahlaki ilkelerin mi öncelikli olacağı konusu, özellikle güç dengelerinin sürekli değiştiği toplumlarda önemini koruyan bir tartışma alanıdır. Türk siyaseti açısından bu ikilem, geçmişten günümüze uzanan birçok örneklerle kendisini göstermektedir.

Bu makale, 1980 sonrası Türk siyasetinin etik boyutunu karşılaştırmalı bir yöntemle incelemekte ve siyasal pratiklerin etik paradigmasını analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda etik ve iktidar ilişkisi, siyaset felsefesinin iki temel yaklaşımı olan realist siyaset ve normatif siyaset çerçevesinde ele alınmış ve bu yaklaşımların temsilcileri olarak Niccolò Machiavelli ve Immanuel Kant seçilmiştir. Machiavelli, modern siyaset düşüncesinin kurucularından biri olarak siyasal eylemi güç, çıkar ve iktidar stratejileri temelinde açıklayan realist yaklaşımın öncüsüdür. Kant ise ahlaki yasaların

evrenselliğini ve bireysel ödevin önceliğini savunarak, siyasetin etik temeller üzerine inşa edilmesini öneren normatif etiğin kurucularındandır. Bu iki düşünür, tarihsel ve kuramsal olarak siyaset-etik ilişkisine dair en çarpıcı zıtlıkları temsil ettikleri için tercih edilmiş; böylece Türk siyasetindeki etik ikilemler bu iki uç paradigma arasında konumlandırılarak analiz edilmiştir. Ayrıca normatif siyasetin tarihsel gelişimini gösteren Platon, Aristoteles ve Rawls gibi düşünürlerle ve realist geleneği pekiştiren Hobbes ve Schmitt gibi teorisyenlere de yer verilmiştir. Bu düşünürler, çalışmanın ana eksenini oluşturan Machiavelli ve Kant'ın düşüncelerini tarihsel ve felsefi bağlama oturtmak ve siyaset-etik ilişkisini kavramsal olarak derinleştirmek amacıyla dahil edilmiştir.

Çalışma dört temel bölümden oluşan sistematik bir çerçeve ile sunulmuştur. İlk bölümde; realist siyaset ve normatif siyaset kavramsal düzlemde ele alınmış, siyasetin yalnızca iktidar mücadelesi olarak değil, aynı zamanda toplumsal değerlerin, normatif ilkelerin ve ahlaki sorumlulukların şekillendiği bir alan olduğu varsayımından hareketle Machiavelli ve Kant'ın etik yaklaşımları analiz edilmiştir. Bu çerçevede, Platon, Aristoteles ve Rawls gibi düşünürlerin temsil ettiği normatif siyaset anlayışının dayandığı ahlaki ilke ve erdem kavramları ile, Hobbes ve Schmitt gibi realist düşünürlerin siyasal gerçeklik, çıkar ve otoriteye odaklanan yaklaşımları değerlendirilmiştir. Ayrıca, Morley'in düşüncelerine yer verilerek, siyaset ve etik arasındaki ilişkinin mutlak ayrım ya da özdeşlik yerine diyalektik bir ilişki içinde kavranması gerektiği vurgulanmıştır. Bu teorik arka plan, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde Türk siyasetinin etik yapısına dair yapılacak değerlendirmelere felsefi bir temel sağlamaktadır.

İkinci bölümde, Türkiye'de siyasal etik tartışmalarının yasal düzeydeki yansımalarını incelemek amacıyla, 1980 sonrası dönem esas alınmıştır. Bu dönemsel sınırlamanın iki temel nedeni bulunmaktadır. Birincisi, 12 Eylül 1980 askeri darbesi sonrasında Türkiye'nin siyasal, hukuksal ve kurumsal yapısında köklü bir dönüşüm yaşanmış olmasıdır. Darbe sonrasında yürürlüğe giren 1982 Anayasası, siyasal iktidarın merkezileştiği, yürütmenin güçlendiği ve bürokratik vesayet kurumsallaştığı yeni bir siyasal rejimin zeminini hazırlamıştır (Erdoğan, 2016: 191). 1982 Anayasası ile şekillenen yönetim anlayışı da etik değerlerin ve kamusal sorumluluk ilkesinin siyasal ve yönetsel pratiklerdeki yeri açısından özgün bir inceleme alanı sunmaktadır. 1982 Anayasası, yalnızca hukuki bir metin olmanın ötesinde, Türkiye'de siyasal rejimin işleyişini, kamu kurumlarının yapısını ve siyasal aktörlerin davranış kodlarını belirleyen temel normatif dayanaklardan biridir (Uzun, 2017: 112). Bu bağlamda 1982 Anayasası'nın mevcut karakteri, siyasal etik ile ilgili ilke ve kurumların şekillenmesinde belirleyici olmuş; kamu yönetiminde etik davranışa dair kurumsal düzenlemeler, büyük ölçüde bu anayasal çerçeve içinde formüle edilmiştir (Ömürgönülşen, 2016: 13). Ayrıca anayasanın temel hak ve ödevlere ilişkin bölümleri, kamu görevlilerinin etik sorumlulukları açısından yorumlanabilecek önemli normatif ilkeler atfı yapmaktadır. 1980 sonrası dönemin ele alınmasının ikinci sebebi ise, küreselleşmenin etkisi ile neoliberal ekonomi

¹ Etik ve ahlak kavramları, felsefi bağlamda farklı vurgulara sahip olmakla birlikte, bu çalışmada eşanlamlı olarak kullanılmıştır. Bu tercihin temel sebebi; Machiavelli ve Kant gibi düşünürlerin siyaset ve bireysel

sorumluluk anlayışları arasındaki karşılaştırmayı kavramlar arası teknik bir ayırmadan bağımsız olarak ele almaktır.

politikalarının uygulanması, uluslararası normlara uyum baskısı (özellikle AB süreci) ve yolsuzlukla mücadele gibi temaların bu dönemde daha görünür hale gelmesidir. Ayrıca Türkiye’de kamu yönetiminde etik değerlere dayalı reform çabaları da bu dönemde ivme kazanmıştır (Eryılmaz, 2008: 7). Çalışmanın odak noktası olarak 1980 sonrası dönemin seçilmesi, etik ile siyaset arasındaki ilişkinin Türkiye bağlamında hem kurumsal hem de normatif düzeyde yeniden şekillendiği bir döneme işaret etmesi bakımından bilinçli bir tercihtir. Ayrıca bu bölümde kamu hukuku bağlamında etik davranışın kurumsal zeminine yönelik yasal düzenlemelere yer verilmiş, ulusal ve uluslararası kuruluşların etik raporları, kamu görevlileriyle ilgili etik kurallar ve denetim mekanizmaları çalışmaya dâhil edilerek, Türkiye’deki siyasal etik kültürünün yapısal niteliği tartışılmıştır.

Üçüncü bölümde, Türkiye’deki siyasal pratik ile etik normlar arasındaki gerilim, ampirik örnekler üzerinden ele alınmıştır. 1990’lı yıllardan itibaren Türkiye’de yaşanan yolsuzluk skandalları, kamu kaynaklarının kötüye kullanımı, siyasetin şeffaflığı ve hesap verebilirlikten uzaklaşması (Özkazanç, 2005: 642) gibi olgular, etik ihlallerin süreklilik kazandığı bir siyasal kültürün izlerini taşımaktadır. Bu nedenle çalışmada, anayasal düzeyde tanımlanan etik değerlerin uygulamada ne ölçüde karşılık bulduğu sorgulanmış; etik düzenlemelerin kurumsal etkinliği, yönetsel kapasitesi ve siyasi aktörler tarafından içselleştirilme düzeyi analiz edilmiştir.

Son bölümde ise, hem realist hem de normatif paradigmalardan sınırlılıkları ortaya konularak, mevcut etik ikilemlerin aşılması için karma (hibrit) bir model önerisi geliştirilmiştir. Bu model, Kantçı etik ilkenin evrensel normatif temelleri ile Machiavellist realizmin yönetsel ve stratejik gerçekliklerini bir araya getirmeyi amaçlamakta; böylece Türk siyasetine özgü bir etik-siyasal çerçevenin inşasına katkı sunmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda önerilen model, etik normların yalnızca yasal metinlerde değil, aynı zamanda siyasal kültür, liderlik tarzı ve seçmen davranışı gibi siyaset pratiğini belirleyen dinamiklerde de karşılık bulması gerektiği savunu üzerine temellendirilmiştir.

Bu kapsamda Türk siyasetinin etik kodları nitel bir çözümleme yöntemiyle değerlendirilmiş; anayasal düzenlemeler, siyasi pratikler ve tarihsel olaylar üzerinden etik ilkeler bağlamında yorumlayıcı bir analiz yapılmıştır. Araştırmada betimleyici yöntem kullanılmış olup literatür taramasına dayalı kuramsal çözümleme ve metin temelli yorumlama yapılmıştır.

2. Siyaset ve Etik Arasındaki Diyalektik

Siyaset, insanlık tarihinin en eski toplumsal faaliyetlerinden biri olarak insanın tarih, toplum ve siyaset içinde var olma mücadelesinin önemli bir aracıdır. Siyaset, bir taraftan toplumun ne için yönetileceği sorusuna yanıt verirken, diğer taraftan bu yönetimin nasıl ve kimler tarafından gerçekleştirileceğini belirler. Toplamların örgütlenmesinde, iktidarın dağıtımında ve karar alma mekanizmalarının şekillenmesinde etkili olan siyaset, en genel anlamı ile otoritenin nasıl elde edildiği, kullanıldığı ve meşrulaştırıldığı sürecini ifade ederken çoğunlukla devlet merkezli bir “yönetme sanatı” (Taşkın, 2017: 25) olarak tanımlanmakta ve iktidar ile özdeşleştirilmektedir. Weber’e

(2006: 27) göre siyaset, iktidarın elde edilmesi ya da iktidarın paylaşımına yön verilmesi amacıyla sürdürülen tüm eylemleri kapsayan bir faaliyet alanıdır. Bu tanım, siyaseti, bireylerin ya da grupların çıkar temelli mücadeleler yürüttüğü dinamik bir alan olarak yapılandırır. Benzer biçimde Lasswell’in (1951: 26-27) “kim, neyi, ne zaman ve nasıl alır?” sorusuyla özetlediği siyaset tanımı da süreci bir kaynak dağıtım ve çıkar yönetimi biçiminde yorumlayarak iktidar kavramına atıf yapmaktadır.

Siyasetin yalnızca iktidar kavramı ile açıklanmaya çalışılması, siyasal alanın çok boyutlu yapısını göz ardı etmekte ve siyaseti bir çatışma ve rekabet alanı ile sınırlandırmaktadır. Oysa siyaset, toplumsal düzenin tesisi, kamusal yararın gözetilmesi ve kolektif kararların meşruiyet zemininde alınması gibi farklı işlevleri de içinde barındırmaktadır. Bu nedenle Heywood (2017: 24), siyaseti bir güç oyunu olmaktan çıkartarak, toplumu hangi ilkelere göre yöneteceğimiz sorusuna yanıt arayan normatif bir etkinlik kapsamında insanların hayatlarını düzenleyen genel kuralları yapmak, korumak ve değiştirmek için gerçekleştirdikleri faaliyet olarak tanımlamıştır.

Etik kavramı ise, bireylerin ve toplulukların neyin doğru, adil ve iyi olduğuna dair karar verme süreçlerini yönlendiren normatif ilkeler bütünüdür (Bayrak Kök, 2018: 60). İnsan davranışlarını ahlaki açıdan değerlendirme çabası içinde bulunan etik, sadece bireysel ilişkilerle sınırlı kalmayıp, kamusal alandaki karar ve eylemlerin meşruiyetini de sorgulayan bir disiplindir. Bu bağlamda siyasetle olan ilişkisi, özellikle kamusal otoritenin kullanımında ve kolektif karar alma süreçlerinde belirginleşir. Siyasal aktörlerin yalnızca yasalara değil, etik değerlere de bağlı kalarak hareket etmeleri; adalet, eşitlik, özgürlük gibi temel ilkelerin korunmasını sağlar. Bu nedenle etik, siyasetin içeriğini belirleyen ve onun sınırlarını çizen önemli bir referans çerçevesi işlevi görmektedir. Bu kapsamda etik kuramlar, bireylerin ve kurumların davranışlarını ahlaki bir zeminde değerlendirmeye yönelik farklı düşünsel yaklaşımlar sunar.

Etik anlayışlar tarihsel süreçte çeşitli biçimlerde şekillenmiş olsa da, bu yaklaşımlar genellikle iki temel paradigmayı esas alır: Bunlardan ilki, eylemin sonuçlarını ön plana alarak iyi ya da kötüyü belirleyen teleolojik (sonuç odaklı) yaklaşım; diğeri ise eylemin niyetini ve ilkesel yapısını esas alan deontolojik (ödev odaklı) anlayıştır (Esen, 2020: 299). Bu iki kuramsal çerçeve, etik değerlendirmelerde referans alınan değerlerin mahiyetine göre farklı yorumlara ve uygulamalara zemin hazırlamaktadır.

Teleolojik etik anlayışa göre, bir davranışın ahlaki değeri, sonuçlarının toplum ya da birey açısından sağladığı faydaya göre belirlenir. Eğer bir eylem, daha fazla yarar ve mutluluk üretiyorsa, etik kabul edilir. Bu bağlamda, niyetten ziyade sonuçlar belirleyicidir (Bayrak Kök, 2018: 62). Teleolojik etik altında iki temel yaklaşım bulunur: egoizm ve faydacılık. Egoizm, bireysel çıkarı ahlaki temele yerleştirir ve bireyin kendi uzun vadeli faydasını gözetmesini savunur. Machiavelli ve Weber, bu görüşün erken savunucularındandır (Chandler, 2001: 183). Faydacılık ise, bir eylemin ahlaki niteliğinin, o eylemin doğurduğu sonuçlar çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini ileri süren etik yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre, bir davranış, hem fail açısından hem de eylemden etkilenen diğer bireyler bakımından mutluluğu artırma yönünde bir etki yaratıyorsa

ahlaki olarak doğru; tersine, mutsuzluk veya zarar üretme potansiyeli taşıyorsa ahlaki olarak yanlıştır (Aktaş, 2022: 5). Dolayısıyla faydacılık, etik yargıların temel ölçütü olarak eylemlerin sonuçlarını ve bu sonuçların toplam faydaya katkısını esas alır.

Deontolojik etik, Kant ahlakı olarak da bilinmekte ve davranışların etik değerini, sonuçlardan bağımsız olarak, niyet, ödev ve evrensel ilkelere uygunluk temelinde değerlendirmektedir (Usta, 2011: 44). Deontolojik etik anlayışa göre, bir eylemin ahlaki değeri, kişisel tercihlerden veya durumsal etkenlerden değil, herkes için geçerli olan evrensel ilkelerden beslenir. Dolayısıyla, bir davranış yalnızca ödev veya ahlaki yükümlülük bilinciyle gerçekleştirildiğinde etik anlam kazanır. Deontolojistler, eylemi ahlaki kılanın sonuçları değil, rasyonel ve evrensel düzlemde temellendirilmiş olması gerektiğini savunurlar (Koçan, 2015: 40). Deontolojik yaklaşım evrensel bir ödev etiğinin varlığını savunurken, kişilerin rasyonel olarak evrensel ilkelere her şartta uymaları gerektiğini belirtir. Bu çerçevede amaç herkesin her zaman uyması gereken genel geçer, evrensel ilkeleri bulmaktır. Deontolojik yaklaşım, aynı zamanda haklar ve adalet kuramlarının gelişimine de katkı sunmuştur. Temel hak ve özgürlüklerin korunmasını savunan bu anlayış, Rawls'un adalet teorisiyle sistematik hâle gelmiştir.

Siyasetin doğasına ve tanımına ilişkin düşünsel tartışmalarda en belirgin ayrımlardan biri, normatif ve realist yaklaşımlar arasındaki farktır. Normatif yaklaşım, siyaseti yalnızca teknik bir yönetim olarak değil, aynı zamanda ahlaki değerler ve toplumsal erdemler temelinde şekillenmesi gereken bir alan olarak görerek deontolojik bir bakış açısı sunmaktadır. Bu nedenle siyaset Antik Yunan felsefesinden itibaren ahlakla iç içe değerlendiren bir perspektif olarak ele alınmıştır. Platon, siyaset ile ahlak arasında kopmaz bir bağ kuran öncü filozoflardan biridir. Ona göre adil bir devlet ancak erdemli bireylerle mümkün kılınabilir. Platon'un (2016: 218) ideal devlet tasarımı yer alan yöneticilerin filozoflar arasından seçilmesi ya da filozofların yönetici olması gerektiği düşüncesi, siyasetin ancak bilgelik temelli etik bir zemin üzerine kurulabileceğini ifade etmekte ve siyasetin yalnızca teknik bir yönetim değil, ahlaki bir görev olduğunu göstermektedir. Platon'un bu görüşlerini daha gerçekçi bir temele oturtan Aristoteles ise siyaseti doğrudan ahlaki bir faaliyet olarak konumlandırmaktadır. Ona göre insan *“doğası gereği politik bir hayvandır”* (Aristoteles, 2017: 14) ve siyasal yaşam, insanın toplumsal varlık olarak gelişiminin bir zorunluluğudur. Aristoteles'e göre insan hangi güdüye sahip olursa olsun yaşamının tek bir amacı vardır o da mutluluğu aramak. Mutluluk bilgelik ile kazanılacak bir erdemliliklerdir. Bu erdem; arzuları eğitmek, istekleri olgunlaştırmak ve istekler ile eylemler arasında dengeli davranarak sağlanabilir. Bu da insanın kendi rolünü ölçülülük içerisinde bilmesi ile mümkündür. Siyasetin amacı da bireylerin erdemli bir yaşam sürmelerine olanak tanıyacak bir toplumsal yapıyı ortaya çıkarmaktır. Aristo'ya göre adalet, ölçülülük ve bilgelik gibi ahlaki değerler, yalnızca bireysel değil, kamusal düzlemde de gerçekleştirilmesi gereken erdemlerdir (Aristoteles, 1997: 113-130).

Normatif siyaset düşüncesi, modern dönemde John Rawls ile yeniden şekillenmiştir. Rawls, siyaseti toplumda adaletin

sağlanması süreci olarak ele alırken siyasal kurumların temel görevini de bireyler arasındaki eşitsizlikleri minimize ederek adil bir toplumsal yapı kurmak (Rawls, 2007: 33) olarak belirtmiştir. Adalet olarak hakkaniyet ilkesiyle bilinen Rawls, farklı çıkar grupları arasında adil bir denge kurmanın, siyasetin merkezinde yer alması gerektiğini savunmuş ve siyasetin sadece güç kullanımı değil, ortak iyiye ulaşma çabası (Rawls, 2020: 21-22) olduğunu vurgulayarak siyaseti ahlaki değerlerle bütünleştiren ve siyasal kararların meşruiyetini bu değerler temelinde sorgulayan bir çerçeve sunmuştur.

Normatif siyasetin erdem ve adalet temelli bakışına karşılık realist yaklaşım, siyaseti ahlaki normlardan bağımsız, hatta çoğu zaman bu normlarla çatışan bir güç ve çıkar alanı olarak görmekte ve teleolojik etik anlayışı beslemektedir (Williams, 2004: 637-638; Leader Maynard, 2022: 451). Realist siyaset yaklaşımında siyasal eylemin temel belirleyicisi strateji, fırsatçılık ve iktidar dengesidir (Düzgün, 2020: 262-264). Bu yaklaşım özellikle modern çağda egemen ulus-devletin tarih sahnesine çıkışı ve güçlenişiyle birlikte belirginleşmiş ve sistematik bir kuramsal çerçeveye kavuşmuştur (Şöhret, 2012: 293). Bu dönemde yaşayan Machiavelli, *Prens* adlı eserinde siyaseti ideal değerlerden arındırılmış bir gerçeklik olarak ele almıştır. Machiavelli'ye göre bir liderin temel amacı iktidarı elde etmek ve onu sürdürebilmektir.

Realist siyasetin güçlü savunucusu olan Thomas Hobbes, siyaset anlayışını daha kuramsal bir zemine oturtmuştur. Hobbes, doğa durumunda insanın insanla sürekli çatışma halinde olduğunu ve bu kaotik ortamın yalnızca güçlü bir merkezi otorite ile düzenlenebileceğini savunmuştur (Hobbes, 2017: 104). Hobbes'e göre insanlar, güvenlik ve düzen uğrunda bazı haklarından feragat ederek egemene boyun eğmiş; böylece devlet, bu sözleşmenin vücut bulmuş hali olarak ortaya çıkmıştır (Hobbes, 2017: 133). Hobbes'un siyaset anlayışı, bireysel çıkarların kaosa yol açmasını önlemek için otoritenin mutlak, bir, sürekli ve bölünmez oluşunu savunmakta ve siyasetin etik ilkelerden ziyade güvenlik, istikrar ve güç dengesi ekseninde kurgulanması gerektiğini göstermektedir. Bu düşüncenin günümüz savunucularından Carl Schmitt de siyasetin özünü, dost-düşman ayrımına dayandırmaktadır. Schmitt, siyaseti normatif değerlerden arındırarak radikal bir kutuplaşma alanı olarak kurgularken siyasal olanı, hayati önemde bir çatışma durumu olarak tanımlayarak bu çatışmanın kaçınılmaz olduğunu savunmaktadır (Schmitt, 2014: 50-51). Bu nedenle Schmitt'e göre siyaset, ahlaki uzlaşıya değil, egemenin kararına ve iradesine dayanmaktadır. Ona göre egemen, istisna durumunda karar verebilen, hukukun işlemediği yerde bile düzen kurma yetkisine sahip olandır (Schmitt, 2001: 305-308). Bu yaklaşımda ahlak, siyasal karar süreçlerinin dışında kalır; hatta bazen ona karşıt bir unsur olarak konumlandırılır. Machiavelli'nin pragmatik, Hobbes'un otoriter, Schmitt'in dost-düşman bakışı, siyasal alanın yalnızca erdem ve ortak iyi temelinde değil, aynı zamanda çatışma ve korku üzerinden de anlaşılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Ancak bu düşünce, insan doğasını çıkarıcı ve rasyonel bir temele dayandırarak belirli yönleriyle sınırlandırmakta ve indirgemeci bir siyaset anlayışına yol açmaktadır.

Etik ilkeler ile siyasi zorunluluklar arasındaki ilişki, siyasal eylemin en karmaşık boyutlarından birini oluşturur. Morley,

On Compromise adlı eserinde bu gerilimi dikkatle ele almakta ve siyaset ile ahlak arasında diyalektik bir ilişkinin varlığına işaret etmektedir. Uzlaşmanın ancak ahlaki bütünlük ile siyasi gerçekçilik arasında kurulacak hassas bir dengeyle mümkün olabileceğini belirten Morley, siyaseti tamamen etikle özdeşleştirmek ya da onu etik ilkelerden bütünüyle bağımsız görmek, her iki alanın da yüzeysel ve indirgemeci bir biçimde kavranmasına neden olacağını belirtmektedir (Morley, 1997: 115-116). Gerçekten de siyaset yalnızca normatif ideallerin alanı olmadığı gibi, tamamen etik dışı bir stratejik oyun da değildir. Siyaset hem ahlaki idealleri hem de toplumsal gerçeklikleri aynı anda dikkate alan bir pratiktir.

2.1. Amaç ve Araç Arasında: Machiavelli’de Siyasetin Etik Sınırları

Machiavelli, Rönesans döneminin en etkili düşünürlerinden biri olarak hem Orta Çağ dönemi boyunca dinin etkisi altında kalan klasik siyaset felsefesinin normatif temellerine hem de çağdaş siyasal realizmin rasyonelci doğasına köklü bir meydan okumayı simgelemektedir. Machiavelli’nin en önemli özelliği, kendisinden öncekiler gibi siyaset alanında idealist ve ahlakçı bir çizgi takip etmeyip, siyaseti ahlaki normların dışına çıkararak siyasal gerçeklik, güç ilişkileri ve devletin sürekliliği gibi kavramlarla yeniden tanımlamasıdır. Bu kapsamda klasik siyaset felsefesi, erdem ve mutluluğu siyasal yaşamın temel amacı olarak görürken Machiavelli, siyaset alanını gerçeklik ilkesi üzerine inşa etmiş ve etik normlardan bağımsız, hatta onlarla çelişen bir pratik önermiştir. Onun düşüncesinde siyasal başarı, etik ilkelere uygunlukla değil, amaca ulaşmak için kullanılan araçların etkililiğiyle ölçülür. Bu yönüyle Machiavelli, modern siyaset teorisinin öncüsü ve siyasal gerçekçiliğin kurucusu olarak değerlendirilmektedir.

Machiavelli’nin siyaset anlayışı, normatif olanın inşasıyla değil, olgusal olanın analiziyle ilgilidir. Ona göre siyaset, ideal yapıların ve kuramların alanı değil; doğrudan siyasal iktidarın nasıl işlediğini ortaya koyan pratik bir etkinliktir. Bu çerçevede siyasal olgular, iktidarın doğası, biçimleri, edinilme yolları ve sürdürülebilirliği bağlamında anlam kazanır. Machiavelli’nin siyasal düşüncesi, iktidarın kaynağına ve işleyişine dair ampirik gerçeklikleri temel alarak açıklama yapmayı hedefleyen bir yaklaşımı yansıtmaktadır (Ağaoğulları, 2016: 325).

Machiavelli’nin düşüncesinde siyaset, doğası gereği kendi iç yasalarına bağlı bir özerklik içerdiğinden siyasal alanı ahlaki ilkeler doğrultusunda değerlendirmeye yönelik her türlü yöntemsel yaklaşım, ontolojik ve epistemolojik düzeyde geçersiz hale gelmektedir (Boyras, 2020: 100). Machiavelli gerek Hristiyan gerekse pagan etik anlayışlarını aşan bir perspektifle, siyasetin kendine özgü mantığını ön plana çıkarmaya çalışmıştır. Ancak onun bu tavrı, ahlaki tümüyle reddettiği anlamına gelmez. Asıl dikkat çekilmesi gereken nokta, siyasal karar ve pratiklerin, bireysel ahlak çerçevesinin ötesine geçme potansiyeline sahip olmasıdır (Berlin, 2016: 45-46).

Machiavelli, siyaset düşüncesini virtù ve fortuna kavramları etrafında temellendirerek, bireyin siyasal yaşam içindeki eylemlerini hem bireysel kapasiteye hem de dışsal koşullara bağlamaktadır. Machiavelli, bu durumu açıklamak için Antik Çağlardan miras kalan fortuna kavramını kullanır.

“...çoklarının dünya işlerini talihin ve Tanrı’nın yönettiğine, nice sağduyulu olurlarsa olsunlar insanların bunu değiştiremeyeceklerine ve buna hiçbir çare bulamayacaklarına inandıklarını bilmez değilim.... iyisi mi insan kendini talihine bırakmalıdır....Bununla birlikte, özgür irademizle hareket etmemiz büsbütün yok olmadığına göre talihin eylemlerimizin yarısının efendisi olduğuna, ama öbür yarısını ya da hemen hemen yarısını yönetmeyi bize bıraktığına inanıyorum” (Machiavelli, 2004: 141-142).

Machiavelli’ye göre fortuna, bireyin denetimi dışında gelişen olayları, yani şans ve kaderi ifade etmektedir. Machiavelli, bu kavramı yorumlarken kaderin bireyin yaşamına tamamen hükmettiği fikrine karşı çıkar. Ona göre fortuna, eylemlerin yaklaşık yarısını belirleme gücüne sahiptir; geri kalan yarısı ise insanın kendi iradesine ve çabasına bağlıdır. Bu noktada virtù (siyasal erdem) kavramı devreye girer. Virtü, yöneticinin ya da bireyin sahip olması gereken siyasal yetenekleri, yani stratejik akıl, kararlılık, esneklik ve gerektiğinde sertlik gösterebilme yetisini ifade eder. Machiavelli açısından gerçek siyasal başarı, bireyin virtù yoluyla fortunaya direnebilme kapasitesiyle mümkündür (Machiavelli, 2004: 53-60). Machiavelli için asıl önemli olan, bireyin değişen koşullara karşı hazırlıklı olması ve beklenmedik durumlar karşısında irade gösterebilmesidir (Machiavelli, 2004: 141-144). Bu açıdan siyaset, yalnızca bir zorunluluk değil, aynı zamanda fortunaya uygun tepkiler verebilme sanatıdır (Armaner, 2018: 97). Virtü ile fortuna arasındaki bu diyalektik ilişki, Machiavelli’nin realizm temelli siyaset anlayışının temel dinamiklerinden de birini oluşturmaktadır.

Machiavelli’nin siyaset düşüncesi, ahlaki soyutlamalardan ziyade tarihsel gerçeklik ve insan doğasının değişmeyen eğilimleri üzerine kuruludur. Bu çerçevede siyasal iktidarın tesisi ve korunması, evrensel ahlak ilkelerine değil, başarıyı mümkün kılan araçların etkin kullanımına dayanır (Sabia, 1999: 37). Kötülük, kendi içinde değer taşıyan bir tercih değil; ancak siyasal düzenin kurulması ya da korunması gibi daha yüksek bir amaca hizmet ettiği ölçüde anlam kazanır. Bu araçsal anlayışta yalnızca olumlu sonuç doğurabilecek ve halkın itaati ile düzeni temin edebilecek stratejiler övgüye layıktır (Machiavelli, 2004: 102). Machiavelli için iyi, sadece işe yarar olandır ve şiddet, hile, merhamet ya da cömertlik gibi araçlar, mutlak etik kategoriler olarak değil, siyasal bağlam içinde değişken değerlere sahip enstrümanlar olarak ele alınır.

“... çünkü her konuda iyi olmaya çalışan biri, iyi olmayan pek çok kişi arasında yok olmaktan kurtulamaz. Bu yüzden gücünü korumak isteyen bir prens iyi olmamayı öğrenmeli ve zorunluluklar karşısında iyiliği ya da kötülüğü denemelidir” (Machiavelli, 2004: 95).

Machiavelli, bir yöneticinin istikrarlı ve güçlü bir iktidar kurmak amacıyla bu araçlardan hangisini ne zaman ve ne ölçüde kullanacağına dair stratejik bir sezgiye sahip olmasını siyasal erdemin temel ölçütü sayar. Bu açıdan Machiavelli’nin Prens’te anlattığı Cesare Borgia yalnızca tarihteki bir figür değil, kurucu siyasal aklın nasıl işlemesi gerektiğine bir örnek oluşturur.

“...demek oluyor ki yeni edindiği prensliğinde düşmanlarını etkisiz-kılmak, kendine dostlar bulmak,

güçle ya da hileyle yenmek, halkın sevdiği ve korktuğu olmak, askerlerince itaat edilmek ve sayılmak, ona zararı dokunacak olanların ocağını söndürmek, eski kurumları yenilemek, sert ama sevecen, geniş gönüllü ve serbest fikirli olmak, hain bir milisi ortadan kaldırıp bir yenisini kurmak, kendisine hizmette tez canlı ya da saldırmakta sakıngan olmaları için kralla ve prenslerle dostluğunu sürdürmek isteyen kişi Cesare Borgia'nın eylemlerinden daha yeni örnek bulamayacaktır” (Machiavelli, 2004: 60)

Machiavelli, halkın irrasyonelliğini ve siyasal pasifliğini de dikkate alarak, yönetim erkinin tek merkezde yoğunlaşmasını zorunlu görür. Machiavelli'ye göre siyasal erdemden ve yurttaşlık bilincinden yoksun kitleler, istikrarlı bir yönetim tesis edemedikleri gibi, genellikle güçlü bir otoritenin denetimi altında olmaktan memnuniyet duyarlar.

“...halkın desteği ile prens olan biri, halkla dostluğunu sürdürmelidir; bu da onun için çok kolaydır. Çünkü halk baskıdan kurtulmuş olmanın ötesinde başka bir şey istemez” (Machiavelli 2004: 69).

Machiavelli, siyasal liderin asli sorumluluğunu, halkın psikolojisini yönetmek ve itaat alışkanlığını yerleştirmek olarak görmektedir. Bu doğrultuda yöneticinin kişisel erdemi, gündelik ahlaki yargıların ötesinde konumlanmaktadır. Machiavelli için yöneticinin erdemi, kararlılık, pragmatizm ve gerekli olan durumlarda yasa dışı yöntemleri uygulayabilmesinde yatar. Bu nedenle hile, şiddete nazaran kolayca gizlenebilir bir araç olarak çoğu zaman daha verimli ve ekonomik bir seçenek iken cebir istikrarın ciddi biçimde tehdit altında bulunduğu olağanüstü durumlarda tercih edilmelidir (Fischer, 1997: 805-807). Yöneticilerin uyguladığı çifte ahlak standardı da bu aşamada meşrulaştırılmış olur. Siyasal istikrarın sağlanması için halk, dürüstlük, sadakat ve itaate dayalı bir etik düzene bağlı kalmaya teşvik edilirken; yönetici bu standartları yalnızca halkı yönlendirmek amacıyla kullanır ve kendisi için geçerli saymaz. Bu tür bir stratejik ikiyüzlülük, halkın görünüşe olan zaafına dayanır ve siyasal düzenin sürekliliği için gerekli görülür (Kayacı, 2017: 229-230).

Modern despotlar, otoritelerini meşrulaştırmak adına din ya da hukuk gibi dışsal kaynakları araçsallaştırırken; Machiavelli, hukukun uzun vadede siyasal istikrar için elzem olduğunu kabul eder. Ancak, belirli koşullar altında hukukun askıya alınabileceği ve yöneticinin olağanüstü araçlara başvurabileceği gerçeğini de göz ardı etmez (Christoforatu, 2015: 91).

“... O halde iki çeşit mücadele yönteminin ne olduğunu bilmeniz gerekir; bunlardan biri yasalarla, diğeri ise zor ve şiddetle olur; birincisi insanlar, ikincisi hayvanlar için geçerlidir, ama pek çok kere birinci yöntem yeterli olmaz, ikincisine başvurmak gerekir.” (Machiavelli 2004: 105)

“...bu nedenle insanlar ya şımartılıp gönülleri hoş tutulmalı ya da ezilmelidirler; çünkü insanlar uğradıkları küçük zararların intikamını alır, ama büyük zararlarını alamazlar...” (Machiavelli 2004: 105)

Machiavelli, modern siyaset düşüncesinin öncülerinden biri olarak hem sert hem de bütünlüklü fakat aynı zamanda karmaşık bir siyasal perspektif ortaya koymaktadır. Bu perspektif, erdemli bireyin merkezi konumunda yer aldığı,

topluluk temelli bir siyaset anlayışına dayanır (Rodríguez Rial, 2020: 128-129), ancak siyasal kaygılar önceliklidir ve ahlak, din, etik ya da adalet gibi değerler her ne kadar önemli olsa da ikincil, araçsal ve toplumun yapısına bağlı değişkenler olarak değerlendirilir. Bu açıdan kişisel ahlak ile zorunlu siyasal pratik arasında yaptığı keskin ayrım, onu Antik ve Orta Çağ siyaset felsefesinden radikal biçimde ayırmaktadır (Boyras, 2020: 94). Yine de Machiavelli ahlaksız değil, ahlak dışı bir siyaset anlayışının temsilcisidir; çünkü siyasal düzenin sürdürülebilirliği için açık, somut ve işlevsel ilkeler ortaya koymaktadır. Machiavelli;

“eğer tebasının birlik ve sadakati söz konusu ise bir prens asla kendisine zalim denemek diye çekingen davranmamalıdır. Aşırı merhametli olmak yüzünden cinayet ve çapulculuğa yol açan kargaşaya göz yummaktansa az sayıda ibret olacak ceza vermek çok daha merhametlice bir davranış sayılır. Bu suçlar genelde herkese zarar verir, oysa prensin buyurduğu ceza bir kişiyle ilgilidir. Tüm prensler arasında özellikle yeni prens olanlar zalimlikle damgalanmaktan kurtulamaz zira yeni devletler tehlikelerle doludur” (Machiavelli, 2004: 101)

diyerek bir liderin temel amacının, halkına adil ve merhametli davranmak değil, iktidarı elde etmek ve onu sürdürebilmek olduğunu belirtmiştir. Machiavelli'ye göre gerektiğinde etik dışı yöntemlere başvurmak, iktidarı devam ettirebilmek için kabul edilebilir bir niteliktir.

“...zamanımızdaki deneylerle de bellidir ki ancak verdikleri sözü hiçe saymış ve insanların beyinlerini kurnazca uyutmasını bilmiş prensler büyük işler yapmışlardır ve sonunda dürüstlüğü temel almış olanlara üstün gelmişlerdir” (Machiavelli, 2004: 109)

Böylece Machiavelli'de siyaset, ahlaki ideallerin ötesine taşınarak, iktidar stratejilerinin teknik bir uygulama alanı haline gelmiştir. Machiavelli için siyaset, sonuç odaklı bir sanattır ve amaç, çoğu zaman araçları meşrulaştırır.

“...ve insanların hele hele özellikle kararlarına karşı başvurulacak bir mahkemenin bulunmadığı bir prenslerin eylemlerinde sonuçtaki başarıya bakılır. O halde bir prensin yapacağı şey, zafer kazanmak ve egemenliğini korumaktır. Bu durumda prensin kullanacağı yöntemler herkesçe övülecek ve saygıyla karşılanacaktır” (Machiavelli, 2004: 107)

Machiavelli, doğada hem erdemli hem de erdemsiz özelliklerin bir arada bulunduğunu kabul ederek, siyasal eylemin bu gerçeklik üzerine inşa edilmesini savunur. Siyasete katılan herkesin, klasik değil ama modern anlamda erdemli olması gerektiğini belirtir; bu da tilkinin kurnazlığını ve aslanın gücünü aynı anda taşıyabilmeyi gerektirir.

“Herkes, bir prens için verdiği sözü tutmanın ve hileye kaçmadan dürüst olmanın ne kadar övülecek bir şey olduğunu bilir, yine de ... bir prens hayvan tabiatını doğru kullanmak zorunda olduğundan, tilki ile aslanı örnek alması gerekir. Çünkü aslan tuzaklardan korunamaz, tilki ise kendini kurtlardan koruyamaz. Öyleyse tuzakları tanımak için tilki, kurtları korkutmak için aslan olmak gerekir” (Machiavelli, 2004: 107)

Machiavelli'ye göre siyasal istikrarın sağlanması, iktidarın cebir ve hile dâhil olmak üzere tüm araçlar kullanılarak elde edilmesini meşru kılar. Prens, yalnızca kendi iktidarının değil, aynı zamanda rejimin istikrarının da özgürlük için vazgeçilmez olduğunu bilmeli ve bu nedenle esnek bir siyasi strateji izlemeli ve gerektiğinde her türlü araca başvurmaya hazır olmalıdır (Beriş, 2019: 9). Machiavelli açısından devletin güvence altına alındığı koşullarda siyasal eylem geleneksel değerlerle uyumlu olabilir; ancak düzenin kırılma tehlikesi, tehdit altına girdiği durumlarda etik, ahlak ve adalet gibi normatif ilkeler bir kenara bırakılarak devlet aklına, yani "hikmet-i hükümet"e öncelik verilmelidir.

2.2. Kantçı Deontolojik Etik ve Evrensel Yasanın Politik Yansımaları

Modern felsefe tarihinde hem teorik hem de pratik aklın eleştirisi bakımından devrimsel nitelikte bir dönüşüm gerçekleştiren Immanuel Kant, ahlak ve siyaset alanında düşünce geleneğini dönüştüren başlıca figürlerden biridir. Kant'ın felsefesi, sadece bireyin ahlaki özne olarak eylemlerini değil, aynı zamanda bu öznenin içinde yer aldığı kamusal ve siyasal düzenin normatif temellerini de kapsamlı biçimde ele almaktadır.

Kant'a göre ahlak ve siyaset birbirinden kopuk, bağımsız alanlar değildir; tersine, siyasal düzenin normatif temelleri ancak ahlaki yasalar aracılığıyla kurulabilir. Zaten Kant, ahlaki siyasetin ve hukukun meşruiyetini belirleyen bir çerçeve olarak kurgulamakta, "kesin buyruk", "amaçlar krallığı", "kamusallık ilkesi" ve "ebedi barış" gibi kavramlarla hem bireysel ahlakın hem de kolektif siyasal yapının temel taşlarını oluşturmaktadır (Lipping, 2019: 2-6; Taylor, 2010: 2-4). Bu açıdan Kant'ın felsefesi, bireysel özerkliğe ve rasyonaliteye dayalı bir etik sistemi siyasal alana taşıyarak, ahlaki ilkelerin kamusal yaşama yön verdiği bir siyaset anlayışı ortaya koymaktadır.

Kant'ın ahlak anlayışı, onun *Ahlak Metafizikinin Temellendirilmesi* adlı eserinde sistematik biçimde ortaya konmuştur. Kant, bu eserinde etiği deontolojik bir çerçevede şekillendirerek ahlaki yasayı pratik aklın bir olgusu olarak tanımlamakta ve bu yasaya uygun davranış salt ödev duygusu ile açıklamaktadır (Duran, 2017: 57). Kant'a göre ahlaki yasa, insanın pratik aklı tarafından belirlenir ve bu yasa özgürlüğün bir ifadesidir.

"...çünkü ahlaklılık, sırf akıl sahibi varlıklar olarak bizim için yasa görevi gördüğünden, bütün akıl sahibi varlıklar için de geçerli olmalıdır; ve ahlaklılığı sadece özgürlüğün özelliğinden türetmek gerektiğinden, özgürlüğü de bütün akıl sahibi varlıkların istemesinin özelliği olarak kanıtlamak gerekmektedir."... "ancak ve ancak özgürlük idesi altında eylemde bulunabilen her varlık, tam bundan dolayı, pratik açıdan gerçekten özgürdür; yani özgürlüğe koparılmazcasına bağlı bütün yasalar —istemesinin kendi başına da özgür olduğu teorik felsefede geçerli olacak şekilde gösterilmişcesine—, onun için de geçerlidir." (Kant, 2023: 66)

Yani insan, ancak kendi aklının koyduğu evrensel ahlaki yasaya uyarak özgür olabilir. Bu anlayışta özgürlük, keyfi davranış ya da arzuların peşinden gitmek değil, aklın koyduğu yasaya itaat anlamına gelir ve hem ahlaki eylemin ön koşulu hem de sonucudur. Ahlaki özne, dışsal otoritelerden ya da sonuçlardan değil, yalnızca aklın

buyruğundan hareket eder. Bu da Kant'ın "özerklik" kavramının temelidir. Bu nedenle Kant'ta özgürlük ve ahlak birbirinden ayrılamaz kavramlardır.

"...Akıl sahibi, dolayısıyla düşünülür dünyaya ait bir varlık olarak insan, kendi istemesinin nedenselliğini, özgürlük idesi olmadan hiç düşünemez; çünkü duyular dünyasının belirleyici nedenlerinden bağımsız olma (akıl, kendisine hep yüklemesi gereken bu bağımsızlık) özgürlüktür." (Kant, 2023: 71)

Kant'ın ahlak felsefesi, eylemlerin sonuçlarından çok, eylemlerin ardındaki niyetlere ve bu eylemlerin ahlaki yasaya uygunluğuna odaklanır; bu çerçevede "iyi isteme", ahlakın temelini oluşturur.

"İyi isteme, etkilerinden ve başardıklarından değil, konan herhangi bir amaca ulaşmağa uygunluğundan da değil, yalnızca isteme olarak, yani kendi başına iyidir; ona, kendi başına ele alındığında, onun herhangi bir eğilimin, hatta isterseniz bütün eğilimlerin topunun birden, lehine gerçekleştirebileceği herşeyden, karşılaştırılamayacak kadar daha yüksek değer verilmelidir" (Kant, 2023: 9)

Ahlaki eylemin temeli ise bireyin aklıyla belirlediği evrensel bir yasa olan kesin buyruktur. Bu ilkeye göre birey, yalnızca kendi maksiminin evrensel yasa haline gelmesini isteyebildiği durumda ahlaki davranmış olur.

"...öyleyse kesin buyruk bir tek tanedir, hem de şudur: ancak, aynı zamanda genel bir yasa olmasını isteyebileceğin maksime göre eylemde bulun..." (Kant, 2023: 38)

Kesin buyruk ilkesi, sadece bireysel etik davranışların değil, aynı zamanda siyasal normların belirlenmesinde de yol göstericidir. Böylece Kantçı etik, siyasal karar alıcıların ve kurumların, kendi eylemlerini evrensel yasa ilkesine uygun olarak düzenlemeleri gerektiği fikrinden hareketle siyasal alana da uygulanabilir hâle gelir. Bu doğrultuda Kant, keyfi iktidarın karşısına, rasyonel, evrensel ve özerk bir hukuk düzeni fikrini yerleştirerek hukuk devleti kavramını temellendirir (Akpolat, 2020: 100) ve siyaseti ahlakın egemenliği altına almayı hedefler.

Siyasetin ahlaklaştırılması fikri, Kant'ın felsefesinde hem normatif bir gereklilik hem de siyasal gerçekliğin dönüştürülmesi için bir idealdir ve siyasetin amacı, yalnızca düzen sağlamak değil, özgürlük ve ahlaki özerkliği güvence altına almaktır. Bu nedenle Kant'ın siyaseti, etik ilkelere dayalı bir "cumhuriyetçi siyaset" olarak şekillenmektedir (Çilingir, 2020: 41).

Kant'ın siyaset felsefesi, ahlak felsefesiyle de doğrudan ilişkilidir. Kant'a göre (2023:13-15) ahlak, bireyin içsel ödev bilinciyle belirlenmektedir, hukuk ise bu içsel ödevin dışsal koşullarla uyum içinde olmasını temin eden kurumsal yapı oluşturmaktadır. Ancak her ikisi de nihayetinde özgürlüğün korunmasına yöneliktir. Kant, hukuk devletinin temelini, bireylerin birbirlerinin özgürlüğünü ihlal etmeksizin özgürce yaşayabilecekleri bir sistem olarak tanımlar. Hukukun amacı, herkesin özgürlüğünün herkesin özgürlüğüyle uyumlu olduğu bir kamusal düzen kurmaktır. Kant'a göre, bireyin özgürlüğü ve hukuki düzenin normatif temeli, ahlaki özerklikle bağlantılıdır (Ripstein, 2009: 146).

Kant'ın siyaset felsefesi ile ahlak felsefesi arasındaki bağ, en açık biçimde *Ebedi Barış Üzerine Felsefi Bir Tasarı* adlı eserinde ortaya çıkar. Bu çalışmada Kant, uluslararası ilişkilerde de ahlaki ilkelerin geçerli olması gerektiğini ileri sürer. Ona göre barış, yalnızca geçici bir ateşkes değil, bir hukuk düzeni temelinde kalıcı bir durum olmalıdır (Kant, 2020: 31). Kant burada, cumhuriyetçi bir yönetim biçimini, özgür bireylerden oluşan devletlerin federasyonunu ve küresel bir hukuk sistemini savunur. Bu model hem bireylerin ahlaki özerkliğini tanıır hem de devletleri ahlaki aktörler olarak konumlandırır. Böylelikle Kant, uluslararası barışın ahlaki bir görev olduğunu ileri sürerek siyaset eylemlerin ahlaka tabi kılınması gerektiğini vurgular (Cesim, 2019: 3).

Kant'ın üzerinde durduğu bir başka kavram olan *aleniyet ilkesi*, siyaset kararların kamuoyuna açıklanabilirliğini ve rasyonel temellere dayanmasını zorunlu kılar. Bu ilkeye göre, bir siyaset eylem ya da yasa önerisi aleni hale geldiğinde hâlâ kabul edilebilir olup olmadığına bakılmalıdır. Eğer kamusal alanda açıklanamaz nitelikte ise, o eylem ahlaken meşru değildir (Yumlu, 2022: 62). Bu ilke, çağdaş siyaset teoride şeffaflık, hesap verebilirlik ve demokratik meşruiyet gibi kavramların Kantçı temelini oluşturmaktadır.

Kant'ın ahlaki idealinin siyaset karşılığı olan *amaçlar krallığı* ise, bireylerin hem yasa koyucu hem de yasa uygulayıcı olduğu bir düzeni ifade eder. Bu düzende bireyler, birbirlerine araç olarak değil, karşılıklı amaçlar olarak yaklaşır. Bu, yalnızca etik bir toplum tasavvuru değil, aynı zamanda siyaset adaletin temeli olarak görülür. İnsanların özgürlüklerinin ve eşitliklerinin korunduğu bu yapı, Kant'ın siyaset felsefesinde adaletin ve barışın koşulu olarak belirir (Yılmaz, 2024: 598-599).

3. Türkiye’de Teori ve Gerçeklik Arasında Siyasetin Etik İkilemleri

Siyaset alanında etik tartışmalarının sistematik biçimde gündeme gelmesi ve kurumsal bir boyut kazanması, esas olarak 1970’li yıllara dayanmaktadır. Genellikle siyaset sistemlerdeki yozlaşma ve etik dışı davranışlar, az gelişmiş ülkelere özgü bir sorun olarak değerlendirilmiş olsa da bu dönemde etik konusunun uluslararası gündeme taşınmasının temel nedeni, gelişmiş Batı ülkelerinde meydana gelen kapsamlı siyasi ve bürokratik skandallar olmuştur (Eryılmaz, 2008: 1). Bu tür skandallar, siyasette etik ilkelerin önemini ortaya koymuş ve bu alandaki kuramsal ve uygulamalı tartışmaları hızlandırmıştır (Bowman, 2000: 673; Sherman, 1998: 15).

Yönetim süreçlerinin etik ilkelere dayalı biçimde yürütülmesine yönelik kamuoyu taleplerinin artması, Batılı devletleri etik standartların belirlenmesi, etik kuralların oluşturulması ve bu alanda düzenleyici ve denetleyici kurumların hayata geçirilmesi yönünde adımlar atmaya sevk etmiştir. Bu gelişmelere paralel olarak, etik alandaki çalışmalar yalnızca ulusal düzeyde kalmamış; aynı zamanda hem uluslararası akademik ve mesleki kuruluşlar hem de siyasi ve ekonomik işbirliği örgütleri (Avrupa Konseyi, OECD, vb.) bu sürece katkı sağlayan önemli aktörler hâline gelmiştir (Coşkun, 2011: 10).

Türk siyasetinde ise etik tartışmaları genellikle ahlaki değerlerle hukuki normların dar çerçevesinde şekillenmiş ve bu sınırlar içinde varlık göstermiştir. Bu tartışmalarda

etik, çoğu zaman bireysel ahlaki davranışlarla sınırlı bir alan olarak ele alınsa da siyaset alanı doğası gereği toplumsal, düşünsel ve kurumsal etkisi içinde önemli gerilimler barındırmıştır.

Türkiye’de siyaset aktörleri sıklıkla ahlaki kavramlara başvurmaktadır; ancak bu kavramların kullanımı, gerçek anlamda etik bir dönüşüm yaratmaktan ziyade, çoğunlukla siyaset meşruiyet sağlamak amacıyla gerçekleştirilmektedir. Bu durum, siyaset ve etik arasındaki ilişkinin, ilkesel bir zeminden çok stratejik ve pragmatik kaygılarla biçimlendiğini ortaya koymaktadır. Böylece etik, uygulamada çoğu zaman bir amaç değil, bir araç işlevi görmektedir; bu da siyasetin meşruiyet zeminini tartışmalı hale getirmektedir. Siyasetçilerin kişisel ahlaki normları ile iktidar pratikleri arasında yaşanan bu çatışma, Türkiye bağlamında Machiavellist gerçekçilik ile Kantçı normatifiklik açısından sorgulanmasını gerektirmektedir.

1982 Anayasası, Türkiye’de kamu yönetimi ve siyasi temsil alanlarında etik davranışın yasal temelini oluşturan ilk sistematik çerçeveyi oluşturmaktadır (Uzun, 2017: 119). Her ne kadar yürürlüğe girdikten sonra birçok kez değişikliğe gidilmiş olsa da Anayasa’da etik değerlere doğrudan atıf yapılmamış; bu da Kantçı perspektiften bakıldığında hukukun etik normlarla bütünleşmesini sağlayacak evrensel bir ilke eksikliğini ortaya koymaktadır. Ancak anayasa maddeleri dikkatle incelendiğinde dolaylı olarak çeşitli etik ilke ve değerlerin izlerine rastlamak mümkündür. Bu kapsamda Anayasada yer alan ifadeler ve bunlara karşılık gelen etik değerler Tablo 1’de sunulmuştur.

Anayasanın Başlangıç bölümünde yer alan onurlu bir hayat sürdürme, milli kültür ve eşitlik gibi kavramlara yapılan atıflar, toplumsal saygı, sosyal adalet ve ortak değerler etrafında şekillenen etik bir çerçeve sunarken 11. maddede hukukun üstünlüğüne yapılan vurgu etik yönetim ve yönetişimin anayasal temelini oluşturmaktadır.

Devletin insan haklarına saygılı bir sosyal hukuk devleti olması gerektiği, adaletin yalnızca yargı süreçleriyle değil, sosyal ilişkilerde ve kamu hizmetlerinde de esas alınmasını, 5. maddede yer verilen bireyin maddi ve manevi varlığının geliştirilmesi için gerekli şartların hazırlanması ise bireyin potansiyelini gerçekleştirmesine devletin katkı sunma yükümlülüğünü doğurmaktadır.

Kanun önünde eşitlik ilkesi, kamu otoritelerinin tarafsızlık ve ayrımcılıktan uzak hareket etmesi gerektiğini gösterirken, temel hakların kişiliğe bağlı ve devredilemez olması, bireyin özerkliğini, özgürlüğünü ve saygınlığını korumaya yönelik etik bir çerçeve sunmaktadır. Hakların sınırlandırılmasında ölçülülük ilkesine uyulması gerektiği hükmü, bireysel özgürlüklerin yalnızca zorunlu durumlarda ve orantılı biçimde sınırlandırılabileceğini belirterek adaletin etik boyutunu pekiştirmektedir.

Etik değerlerin bir diğer boyutu, hakların kötüye kullanılamayacağı ilkesinde kendini gösterir. Bu düzenleme, bireysel hak ve özgürlüklerin toplumsal sorumluluk ve dürüstlük çerçevesinde kullanılmasını gerektiğini ortaya koymaktadır. Aynı şekilde, insan haysiyetine aykırı ceza ve muamelelerin yasaklanması, insan onurunun korunmasını esas alır.

Din ve vicdan özgürlüğü kapsamında bireylerin inançlarını serbestçe yaşama hakkı güvence altına alınmakla birlikte,

dini duyguların istismar edilmesi yasaklanmıştır. Bu durum, etik olarak inanç sömürüsüne karşı hukuki bir sınır çizilmesini sağlamaktadır.

Adil yargılanma hakkı ise hukuk sisteminde tarafsızlık ve hakkaniyetin temelini oluşturur. Konusu suç teşkil eden emirlerin hiçbir suretle yerine getirilmemesi gerektiğini belirten düzenleme, bireysel vicdani sorumluluğun anayasal güvenceye kavuştuğu anlamına gelir. Mahkemelerin bağımsızlığı ve hâkimlerin vicdani kanaatlerine göre karar vermesi gerektiği, yargının etik ilkeler doğrultusunda işlenmesini sağlar.

Kamu görevlilerinin anayasa ve kanunlara sadakatle görev yapmaları gerekliliği, kamu hizmetinde etik davranışı anayasal zorunluluk hâline getirmektedir. Kamu görevine girişte eşitlik ve liyakat, mal bildirimi zorunluluğu ve kamu denetçisine başvuru hakkı, fırsat eşitliği, şeffaflık ve hesap verebilirlik gibi yönetim ilkelerinin anayasa düzeyinde desteklendiğini göstermektedir. Kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının amaç dışı faaliyette bulunmalarının yasaklanması, kurumsal etik, dürüstlük ve mesleki sorumluluğu güçlendirmeye yöneliktir.

Tablo 1. Anayasada Yer Alan İfadeler ve Etik Değerler

Madde	İçerik	Etik Değer
Başlangıç	Onurlu bir hayat sürdürme, milli kültür, eşitlik, anayasanın üstünlüğü	İnsan onuru, toplumsal saygı, sosyal adalet, hukukun üstünlüğü
Madde 2	İnsan haklarına saygılı, sosyal hukuk devleti	Adalet, insan hakları
Madde 5	Maddi ve manevi varlığın gelişmesi için şartların hazırlanması	Kişisel gelişim
Madde 10	Kanun önünde eşitlik	Eşitlik, tarafsızlık
Madde 11	Anayasa hükümlerinin bağlayıcılığı	Hukuka bağlılık
Madde 12	Temel hakların kişiliğe bağlılığı	Bireysel özerklik, saygı
Madde 13	Ölçülülük ilkesi	Orantılılık, adalet
Madde 14	Hakların kötüye kullanılamaması	Sorumluluk, dürüstlük
Madde 17	İnsan haysiyetine aykırı cezanın uygulanamazlığı	İnsan onuru
Madde 24	Din ve vicdan hürriyeti	Dinin istismar edilmemesi
Madde 36	Adil yargılanma hakkı	Tarafsızlık, adalet
Madde 40	Temel hak ve hürriyetlerin korunması, Devletin zararları tazmini	Adalet erişim, Hesap verebilirlik
Madde 41	Aile korunması ve çocuk istismarının önlenmesi	Ailevi değerler, çocuk hakları
Madde 42	Çağdaş bilim ve eğitim esaslarına göre eğitim	Bilim etiği, özgürlük
Madde 55	Adaletli ücret	Emek değeri, ekonomik etik
Madde 56	Sağlıklı çevrede yaşama hakkı	Sürdürülebilirlik, kamu yararı
Madde 58	Gençlerin kötü alışkanlıklardan korunması	Sorumluluk, koruyuculuk
Madde 66	Hiçbir Türk vatandaşlıktan çıkarılamayacağı	Vatandaşlık hakkı, Sadakat
Madde 68	Parti programlarının insan haklarına ve eşitliğe aykırı olamaması	Siyasal etik
Madde 69	Partilerin gelir ve giderlerinde uygunluk	Şeffaflık, dürüstlük
Madde 70	Kamu hizmetine alınmada eşitlik	Fırsat eşitliği, liyakat
Madde 71	Mal bildirimi zorunluluğu	Yolsuzlukla mücadele
Madde 74	Kamu denetçisine başvurma hakkı	Hesap verebilirlik, adalet
Madde 76	Yüz kızartıcı suçlardan mahkûm olanların milletvekili olamaması	Güven, temsil dürüstlüğü
Madde 81	Hukukun üstünlüğü ve anayasaya sadakat	Hukukun üstünlüğü, sadakat
Madde 103	Hukukun üstünlüğü ve anayasaya sadakat	Hukukun üstünlüğü, sadakat
Madde 129	Memurlar ve diğer kamu görevlilerinin anayasaya ve kanunlara sadakati	Hukukun üstünlüğü, sadakat
Madde 135	Kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının amaçları dışında faaliyet yasağı	Dürüstlük ve şeffaflık
Madde 137	Kanunsuz emir	Vicdani sorumluluk
Madde 138	Mahkemelerin bağımsızlığı	Tarafsızlık, vicdani etik

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Bireylerin uğradığı zararlardan dolayı devlete karşı başvuru hakkına sahip olması ve devletin bu zararları tazmin etmekle yükümlü kılınması, hesap verebilirlik ve adalet erişim ilkeleriyle doğrudan ilişkilidir. Devlet, bireyin hakkını ihlal ettiğinde yalnızca hukuki değil, aynı zamanda ahlaki bir sorumlulukla bu zararı gidermek zorundadır. Bu durum, devlet-birey ilişkisinin güvene dayalı etik boyutuna dayanmaktadır.

Çalışma hayatına ilişkin olarak, ücretin adaletli olması gerektiğini ifade eden anayasal hüküm, emek hakkı ve ekonomik adalet kavramlarıyla bağlantılıdır. Bireyin yaptığı işe karşılık adil bir karşılık alması, insan onurunun korunmasının bir parçası olarak değerlendirilirken ücretin sadece geçim aracı değil, aynı zamanda bireyin toplumsal değerini tanıyan bir unsur olması gerektiği anlayışı, bu hükmün etik temelini oluşturmaktadır.

Vatandaşlıkla ilgili olarak, hiçbir Türk vatandaşının vatandaşlıktan çıkarılamayacağı yönündeki düzenleme, bireyin devlete karşı sahip olduğu en temel statünün

dokunulmazlığını ortaya koyar. Bu durum, iki önemli etik değeri gündeme getirir. İlki, bireyin vatandaşlık hakkının korunmasıdır. Devletin bu hakkı keyfi biçimde ortadan kaldırmaması, bireyin kişilik bütünlüğüne saygının bir ifadesidir. İkincisi ise sadakat ilkesidir. Vatandaşlık, sadece bir hukuki bağ değil, karşılıklı sadakat ilişkisine dayalı ahlaki bir sözleşmedir. Bu ilişkiyi korumak, etik devlet anlayışının da bir göstergesidir.

Toplumsal sorumluluk, özellikle aile kurumunun korunması ve çocukların istismardan uzak tutulması, gençlerin kötü alışkanlıklardan korunması ve bireylerin sağlıklı bir çevrede yaşama hakkının güvence altına alınması gibi sosyal politikalarla da somutlaştırılmıştır. Eğitimin çağdaş bilim esaslarına göre düzenlenmesi, bilgiye dayalı özgür düşüncenin geliştirilmesini hedefleyerek bilim etiği ile doğrudan ilişkilidir.

Siyasi etik bağlamında, siyasi partilerin insan haklarına ve eşitlik ilkesine aykırı programlar oluşturamayacağı, mali işleyişlerinin şeffaflık içinde yürütülmesi gerektiği anayasal

güvenceye alınmıştır. Yüz kızartıcı suçlardan hüküm giymiş kişilerin milletvekili olamayacağına ilişkin hüküm, temsil görevlerinin ahlaki yeterlilikle ilişkili olduğunu göstermektedir. Milletvekilleri ve Cumhurbaşkanının görevlerine başlarken hukuka ve anayasaya sadakat yemini etmeleri, sadece yasal değil, aynı zamanda etik bir sorumluluk taşıdıklarını ifade etmektedir.

Yukarıda açıklamalar ışığında 1982 Anayasasının çeşitli maddelerinde etik değerlere rastlanmakla birlikte, bu değerleri anayasal düzeyde destekleyecek ve uygulamaya geçirecek somut hukuki mekanizmaların kurumsallaştırılamamış olması siyasi ve idari alanda ciddi sorunlar yaratmıştır. Özellikle temel hak ve hürriyetlerin korunarak güvence altına alınması, kamu hizmetlerinde liyakat, eşitlik, tarafsızlık ve hesap verilebilirlik ilkelerinin ihlali durumunda yargı organı dışında bunları denetleyebilecek denetim sisteminin yoksunluğu etik dışı uygulamaların ortadan kaldırılmasını zorlaştırmış, etik değerlerin anlamını yitirmesine ve anayasanın normatif gücünün zayıflamasına neden olmuştur.

Türkiye’de etik tartışmalarının en sık gündeme geldiği dönemler, genellikle yolsuzluk olaylarının yaşandığı buna bağlı olarak siyasi krizlerin derinleştiği dönemlerdir. 1990’lı yılların kamu politikaları sürecinde yaşanan yolsuzluklar sadece devlet kaynaklarının kötü kullanımı ve yönetimi ile sınırlı kalmamış (Gedikli, 2011: 170); siyaset, bürokrasi, medya ve iş dünyası arasındaki karanlık ilişkileri de ortaya çıkartarak kurumsal yozlaşma örnekleriyle derinleşmiştir (Kongar, 1999: 277-279).

Egebank, Demirbank ve Türkbank gibi birçok bankanın usulsüz kredi işlemleri, zimmet olayları ve siyasi bağlantılarla sağladıkları krediler nedeni ile batması, yolsuzluk, görevi kötüye kullanma ve kamu zararı gibi kavramları ön plana taşımış ve siyasi etik tartışmalarını alevlendirerek hükümet krizine sebep olmuştur (Terkan, 2007: 568). Özellikle 1994 yılında İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi Genel Müdürü Ergun Göknel’in paravan şirketler kullanarak gerçekleştirdiği yolsuzluk skandalı, kamuoyunda büyük bir infial yaratmıştır (Maviş, 2023: 907). Bunun yanı sıra Büyükşehir Belediyeleri ile ilçe belediyelerinin imar ve ruhsat işlemleri ile devlet arazilerinin satışında yaşanan usulsüzlükler (Sayılanoğlu, 2015: 121). kamu yönetiminde şeffaflık, hesap verilebilirlik ve denetim mekanizmalarının yetersizliğini gözler önüne sermiştir.

1996 yılında Susurluk ilçesi Balıkesir-Bursa karayolunda meydana gelen trafik kazası ise Türkiye’de devlet-siyaset-mafya ilişkisini ortaya çıkarmıştır (Işık, 2024: 46). Kazanın araştırılması için TBMM’de kurulan Meclis Araştırma Komisyonu Raporu’nun kamuoyunda olayları kapatmaya yönelik yürütüldüğü algısı tüm ülke çapında “Sürekli Aydınlik İçin Bir Dakika Karanlık” eylemleri yürütülmüştür (Cumhuriyet Gazetesi, 02/02/1997; Milliyet Gazetesi, 27/01/1997).

17 Ağustos 1999 tarihinde meydana gelen Marmara Depremi sonrasında bölgeye gönderilen yardımların kötüye kullanılması ve yardım malzemelerinin kaybolduğu iddialarının (Herdem, 2011: 161-162) temiz toplum söylemi ile birleşmesi 2000’li yıllarda özellikle kamu yönetiminde etik yasaların gündeme gelmesine ve hukuki mekanizmaların işlerlik kazandırılmasına da zemin

hazırlamıştır. Bu süreçte özellikle OECD ve Avrupa Birliği gibi uluslararası kuruluşlarında desteğiyle etik altyapı oluşturma çalışmalarına hız verilmiş (Demirci ve Genç, 2008: 44; Eryılmaz, 2008: 7-8), Başbakanlık düzeyinde etik ilkelerin hazırlanması için ilk adımlar atılmış ve AB uyum süreci kapsamında yolsuzlukla mücadele gündemi önem kazanmıştır (Demirci, 2024: 1290)

2002 yılında, OECD tarafından *Public Service Ethics* modeli doğrultusunda, Türkiye’de kamu hizmetlerinde etik standartların oluşturulması yönünde yapısal reform ihtiyacı dile getirilmiştir (TÜSİAD, 2005: 40; Bimay, 2023: 294). Bu çerçevede, Türkiye’ye özgü etik davranış ilkelerinin belirlenmesi ve kurumsal bir etik altyapının tesis edilmesine yönelik ilk somut adımlar 2002 yılı ve sonrasında atılmıştır (Bimay, 2023: 298). Bu dönem, hem kamu yönetiminde geniş reform hareketlerinin yaşandığı hem de etik alanında kurumsal yapılanmanın şekillendiği kritik bir eşiktir. Tablo 2’de etik ile ilgili günümüzde yürürlükte bulunan ve uygulanan yasal mevzuat ve uygulamalara ait bilgilere yer verilmiştir.

Her ne kadar yasal mevzuatta doğrudan siyasi etik ile ilgili 1984 tarihli ve 3069 sayılı *Türkiye Büyük Millet Meclisi Üyeliği ile Bağdaşmayan İşler Hakkında Kanun* ve 1990 tarihli ve 3628 sayılı *Mal Bildiriminde Bulunulması, Rüşvet ve Yolsuzluklarla Mücadele Kanunu* yürürlükte olsa da bu düzenlemeler milletvekillerinin ve kamu görevlilerinin etik davranışlarını kapsamlı biçimde yönlendirmekte yetersiz kalmıştır. 2003 yılında etik dışı kamu harcamalarının önlenmesi için iç kontrol, mali şeffaflık ve performans denetimi mekanizmaları kurumsallaştırılması amacı ile *Kamu Mali Yönetim Kontrol Kanunu* yürürlüğe konulmuş (Akyel, 2010: 83), stratejik planlama ve faaliyet raporları etik sorumluluk aracı haline getirilmiştir. Bununla birlikte kamu yönetiminde etik ilke ve standartların daha açık biçimde tanımlanması amacıyla 2004 yılında 5176 sayılı *Kamu Görevlileri Etik Kurulu Kurulması ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun* kabul edilmiştir. 5176 sayılı Kanun kapsamında, kamu görevlilerinin etik davranışlarını yönlendirmek ve olası ihlalleri denetlemek amacıyla Kamu Görevlileri Etik Kurulu oluşturulmuş; ayrıca üst düzey kamu görevlilerine etik ilkelere uyma yükümlülüğü getirilmiştir. Ancak aynı kanunun 1. maddesi uyarınca, *Cumhurbaşkanı, Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri, Cumhurbaşkanı Yardımcıları ve Bakanlar, Türk Silahlı Kuvvetleri mensupları, yargı mensupları ve üniversiteler* bu düzenlemenin kapsamı dışında bırakılmıştır. Bu durum, özellikle milletvekillerine ilişkin etik denetim ihtiyacını gündeme getirmiş ve bu çerçevede 2005 yılında, TBMM İçtüzüğü hükümleri ile 5176 sayılı Kanun’a dayanılarak Türkiye Büyük Millet Meclisi Etik Komisyonu kurulmuştur. Ne var ki, milletvekillerine özgü bağlayıcı bir etik yasasının bulunmaması nedeniyle, komisyonun kararlarının yaptırım gücü sınırlı kalmış ve etik denetim yalnızca rehberlik ve tavsiye düzeyinde yürütülebilmıştır.

2005 yılında 5176 sayılı Kanuna istinaden *Kamu Görevlileri Etik Davranış İlkeleri ile Başvuru Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik* yürürlüğe konulmuştur. Bu yönetmelikte tüm kamu görevlileri için bağlayıcı dürüstlük, tarafsızlık, saydamlık, kamu yararı, çıkar çatışmasından kaçınma ve görev sadakati gibi etik ilkeler tanımlanmış ve kamu görevlilerine etik sözleşme imzalama zorunluluğu

getirilmiştir. Ayrıca Devlet Personel Başkanlığı ve Kamu Görevlileri Etik Kurulu'nun önderliğinde etik eğitim modelleri geliştirilmiş, etik kültürünün yerleştirilmesi için

kamu görevlilerine seminerler düzenlenmiş, afişler hazırlanmış ve el kitapçıkları bastırılmıştır.

Tablo 2. Kamu Yönetiminde Etik ile İlgili Yürürlükte Bulunan Yasal Mevzuat ve Uygulamalar²

Kanun No	Adı	Yürürlük Yılı	Etikle İlgili Alan / Amaç
1156	Kanuna Mugayir Tahakkuk ve Tediye Muamelatini İhbar Edenlere İkramiye İtasına Dair Kanun	1927	Kamu yararı, yolsuzlukla mücadele
657	Devlet Memurları Kanunu	1965	Görev sadakati, kamu yararı, hediye yasağı, tarafsızlık
2531	Kamu Görevinden Ayrılanların Yapamayacağı İşler Hakkında Kanun	1981	Görev sonrası çıkar çatışmasının önlenmesi
3069	TBMM Üyeliği ile Bağdaşmayan İşler Hakkında Kanun	1984	Siyasi etik; milletvekillerinin çıkar çatışmasından arındırılması
3628	Mal Bildiriminde Bulunulması, Rüşvet ve Yolsuzluklarla Mücadele Kanunu	1990	Yolsuzlukla mücadele; mal bildirim zorunluluğu
4483	Memurlar ve Diğer Kamu Görevlilerinin Yargılanması Kanunu	1999	Görevi kötüye kullanma ve etik ihlallerin yargılanabilirliği
4734	Kamu İhale Kanunu	2002	İhale süreçlerinde etik, rekabet ve şeffaflık
4735	Kamu İhale Sözleşmeleri Kanunu	2002	İhale sonrası sözleşmelerde dürüstlük ve kamu yararı gözetimi
4982	Bilgi Edinme Hakkı Kanunu	2003	Şeffaflık ve hesap verebilirlik; bilgiye erişim hakkı
5018	Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu	2003	İç kontrol sistemleri, mali etik, stratejik planlama ve faaliyet raporları
5176	Kamu Görevlileri Etik Kurulu Kanunu	2004	Kamu etik kurulu kurulması, etik ilkeler belirlenmesi, denetim mekanizması oluşturulması
5237	Türk Ceza Kanunu	2004	Rüşvet, zimmet, irtikap, etik dışı kamu suçları
5271	Ceza Muhakemesi Kanunu	2004	Yargılama süreçlerinde adalet ve etik yargılama ilkeleri
—	Kamu Görevlileri Etik Davranış İlkeleri Yönetmeliği	2005	Kamu görevlileri için bağlayıcı etik ilkeler (dürüstlük, çıkar çatışması, tarafsızlık vb.)
—	TBMM Etik Komisyonu (İçtüzük gereği)	2005	Milletvekillerine yönelik etik rehberlik (yaptırım olmayan)
5411	Bankacılık Kanunu	2005	Bankacılık sektöründe etik ve denetim sistemi
5345	Gelir İdaresi Başkanlığı Kanunu	2005	Vergi toplamada etik ve şeffaflık
5549	Suç Gelirlerinin Aklanmasının Önlenmesi Kanunu	2006	Karapara ve suç gelirleriyle mücadelede mali etik
5607	Kaçakçılıkla Mücadele Kanunu	2007	Ekonomik suçlara karşı kamu çıkarının korunması
6085	Sayıştay Kanunu (yenilenmiş)	2010	Kamu harcamalarının etik denetimi ve hesap verebilirlik mekanizması
—	Kamu Kurumlarında Etik Kültürün Geliştirilmesi Projesi (EU Twinning)	2011	81 ilde etik temsilciler atanması, etik elçileri, etik eylem planı zorunluluğu
—	Belediyelere Özgü Etik Rehberler	2012	Yerel yönetimler için şeffaflık, tarafsızlık ve hesap verebilirlik rehberliği
6328	Kamu Denetçiliği Kurumu'nun Kurulması	2012	Kamu hizmetlerinin tarafsızlığı, insan haklarına dayalı idari etik denetimi
—	Etik Komisyonları Faaliyet Raporlaması	2013	Kurumlararası etik uygulamaların raporlanması ve karşılaştırmalı analizi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

2011 yılında, Avrupa Birliği ile ortaklaşa yürütülen *Kamu Kurumlarında Etik Kültürün Geliştirilmesi Projesi* (EU Twinning) hayata geçirilmiştir. Bu proje kapsamında, Türkiye'nin 81 ilinde kamu kurumlarında görev yapmak üzere etik temsilciler görevlendirilmiş ve her kamu kurumundan bir etik elçisi yetiştirilmesi sağlanmıştır. Aynı zamanda tüm kamu kurumlarında etik eylem planı hazırlanması zorunlu hale getirilmiştir.

2012 yılında ise yerel yönetimlerin özgün ihtiyaçları doğrultusunda belediyelere özel etik rehberler hazırlanmıştır. Bu rehberler, belediyelerin karar alma süreçlerinde şeffaflık, tarafsızlık ve hesap verebilirlik ilkelerini benimsemelerine rehberlik etmiş, etik uygulamaları başarıyla hayata geçiren belediyeler, iyi uygulama örnekleri kapsamında ödüllendirilerek teşvik edilmiştir.

2012 yılında gerçekleştirilen bir diğer önemli bir düzenleme ise kamu hizmetlerinin işleyişinde bağımsızlığı ve tarafsızlığı etkinleştirmek amacıyla idarenin her türlü eylem, işlem, tutum ve davranışlarının insan haklarına

dayalı adalet anlayışı içinde hukuka ve hakkaniyete uygun olup olmadığını incelemek, araştırma yapmak ve önerilerde bulunmak üzere *Kamu Denetçiliği Kurumu*'nun oluşturulmuş olmasıdır. Kamu Denetçiliği Kurumu kendisine yapılan başvuruları değerlendirerek, kamu kurum ve kuruluşlarına iyi yönetim ilkeleri kapsamında etik yönetim davranışlarına ilişkin tavsiye kararlarında bulunmaktadır.

2013 yılında, Kamu Görevlileri Etik Kurulu, il ve merkezi düzeyde kurulan etik komisyonlarının faaliyetlerine ilişkin düzenli raporlamalar toplamaya başlamıştır. Bu kapsamda kurumlar arasında karşılaştırmalı analizler yapılmış ve başarılı bulunan kamu kurumları çeşitli şekillerde teşvik edilmiştir.

Kamu yönetiminde etik standartların kurumsallaşmasına yönelik reformların hız kazandığı 2000'li yılların ardından siyasal etik tartışmaları, yalnızca kamu görevlileri düzeyinde değil, siyasal karar alıcılar ve siyasal aktörlerin davranışlarını da kapsayacak şekilde genişlemiştir. Türkiye'de siyasal yozlaşma, çıkar çatışmaları ve şeffaflıktan uzak yönetim biçimlerine karşı toplumsal

² 1927 tarihli 1156 sayılı "Kanuna Mugayir Tahakkuk ve Tediye Muamelatini İhbar Edenlere İkramiye İtasına Dair Kanun" ile 1965 sayılı "Devlet Memurları Kanunu" 1982 Anayasasından önce çıkarılmış olmasına rağmen halen uygulamada yürürlükte olan kanunlar olması nedeni ile tabloda yer almıştır.

duyarlılığın artması, siyasal ahlakın yasal zemine taşınması gerekliliğini gündeme getirmiştir. Bu nedenle siyasal partiler çeşitli dönemlerde TBMM'ne milletvekillerinin ve siyasetçilerin etik sorumluluklarını tanımlayan, görevleri süresince ve sonrasında uymaları beklenen davranış ilkelerini belirleyen Siyasal Ahlak ve Siyasi Etik başlıklı kanun teklifleri sunmuşlardır.

Tablo 3. Siyasi Etik ve Siyasal Ahlak ile İlgili TBMM'ye Sunulan Kanun Teklifleri

Yasama Dönemi	Siyasal Ahlak	Siyasal Etik	Siyasal Etik ve Siyasal Ahlak
20. Dönem	1	-	-
21. Dönem	2	-	-
22. Dönem	-	2	1
23. Dönem	-	1	-
24. Dönem	-	3	-
25. Dönem ³	-	-	-
26. Dönem	-	3	1
27. Dönem	1	2	1
TOPLAM	4	11	3

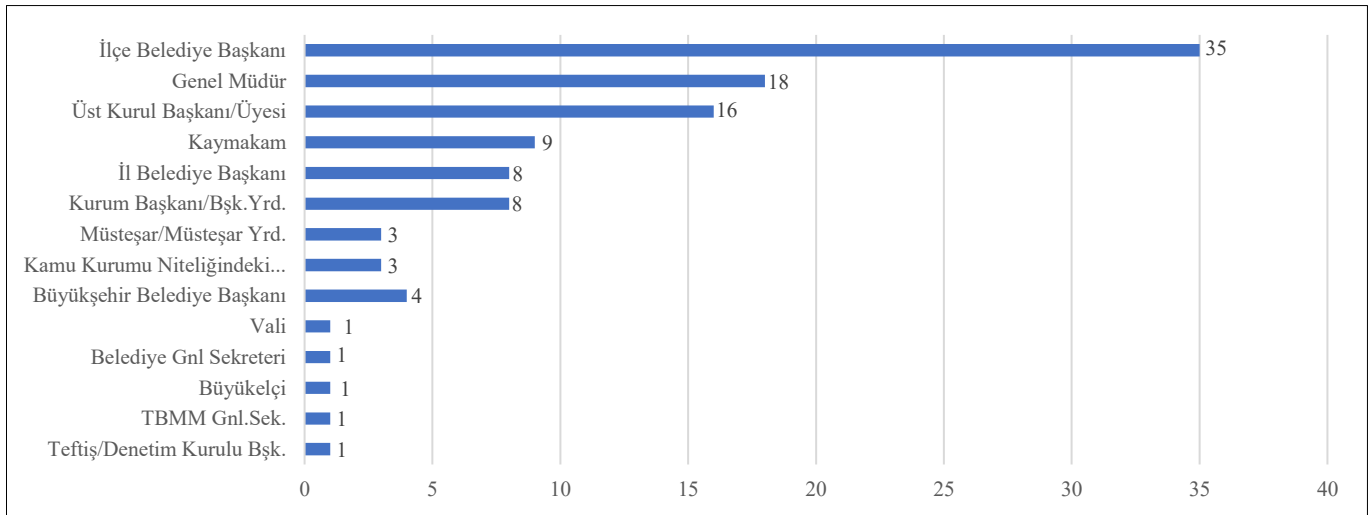
Kaynak: Akman, 2024: 179

1996 ile 2024 yılları arasında TBMM'ye sunulan siyasal etik veya siyasal ahlak konu başlıkları ile ilgili toplam 18 kanun teklifi sunulmuştur. Bu tekliflerde siyasal ahlak ve siyasi etik kavramlarının kullanımı arasında da tutarlı bir ölçüt bulunmamaktadır. Kavramsal farklılıklar, yasa başlıklarında ve kurulması önerilen komisyonların adlandırılmasında da kendini göstermektedir. Örneğin bazı tekliflerde etik komisyonu önerilirken, bazılarında ahlak komisyonu ifadesi tercih edilmiştir. Ayrıca meclis gündemine gelen bu siyasal ahlak ve etik konulu teklifler, çoğunlukla reddedilmiş ya da yasama süreci tamamlanmadan düşmüştür. Bu tekliflerde öne çıkan ortak unsurlar arasında milletvekilliği ile bağdaşmayan işlerin tanımlanması, mal bildirim yükümlülüğü ve hediye yasağının kapsamının netleştirilmesi yer almakta ve bu

düzenlemeleri denetleyecek bir etik/ahlak komisyonunun TBMM bünyesinde oluşturulması yer almaktadır. 2000 sonrası dönemde sunulan tekliflerin önemli bir bölümü muhalefet partisi tarafından hazırlanmış; tekliflerin gerekçelerinde “şeffaflık”, “dürüst yönetim” ve “temiz siyaset” ilkeleri öne çıkarılmıştır. Bu gelişmelerin yanı sıra siyaset kurumuna duyulan güven eksikliği, siyasal karar alma süreçlerinde şeffaflığın artırılması ve kamu gücünü kullanan aktörlerin hesap verebilirliğinin sağlanması gibi hedefler siyasal partilerin de etik yaklaşımlarını gözden geçirmelerine neden olmuş, bazı partiler kendi iç tüzükleri çerçevesinde etik düzenlemelere gitmiştir. Örneğin Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) parti bünyesinde Siyasal Erdem ve Etik Kurulu oluşturmuş, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ile Demokrasi ve Atılım Partisi (DEVA) parti üyelerinin etik davranışlarını düzenleyen yönetmelikler çıkarmıştır. Ayrıca, CHP, TBMM'ye sunmuş olduğu Siyasal Ahlak Yasası başlıklı kanun teklifini web sayfasında ilan etmiştir.

Türkiye’de yürürlüğe konulan yasal ve kurumsal mevzuatta özellikle şeffaflık, dürüstlük, hesap verebilirlik ve kamu yararının öncelenmesi gibi ilkelere sıkça vurgu yapıldığı görülmekte ve içerikleri itibarıyla Immanuel Kant’ın ahlak felsefesiyle, özellikle onun ödev temelli etik anlayışıyla büyük ölçüde örtüşmektedir; bu da söz konusu düzenlemelerin etik temellilik açısından güçlü bir dayanağa sahip olduğunu göstermektedir.

Tüm bu yasal düzenlemelere ve etik ilkelere verilen öneme rağmen, siyaset alanında uygulamada halen ciddi eksiklikler gözlemlenmektedir. Kamu Görevlileri Etik Kurulu’nun yayınlamış olduğu 2024 yılı Faaliyet Raporuna göre kurulun verdiği kararlar içerisinde unvanlara göre etik ihlaller en çok ilçe belediye başkanları tarafından gerçekleştirilmiştir.

Şekil 1. Unvanlara Göre Etik İhlal Sayısı

Kaynak: Kamu Görevlileri Etik Kurulu, 2024 Yılı Faaliyet Raporu, <https://www.etik.gov.tr/icerikler/2024-yili-faaliyet-raporu/>

Kurulun vermiş olduğu ihlal kararları incelendiğinde etik ilkelere uyumun sadece bürokratik kademelerde değil, demokratik meşruiyetle göreve gelen siyasal aktörler arasında da sınırlı olduğunu ortaya koymaktadır. Siyasi etik,

yalnızca bireysel ahlak ilkeleriyle değil, kamu gücünü elinde bulunduran aktörlerin hesap verebilirliği, şeffaflığı ve kamu yararını öncelemesiyle tanımlanmakta ve kamusal sorumluluk anlayışı çerçevesinde normatif bir çerçeveye

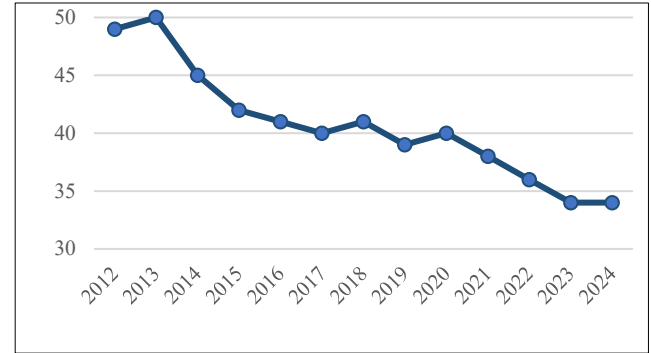
³ 25. Yasama döneminde hükümetin kurulamaması nedeni ile konu ile ilgili bir kanun teklifi yapılmamıştır.

oturtulmaktadır. Ancak yerel düzeyde halk tarafından seçilen temsilcilerin dahi etik ihlallerde en üst sırada yer alması, etik kuralların sadece mevzuatta var olan normlar düzeyinde kaldığını; uygulamada ise siyasal aktörler üzerinde etkin bir denetim ve içselleştirme sürecinin sağlanmadığını göstermektedir. Bu durum, Türkiye’de siyasal etik kültürünün kurumsallaşmasının önünde yapısal ve siyasal engeller bulunduğunu işaret etmektedir. Siyasal pozisyonlara seçilme süreci, çoğu zaman etik liyakatten ziyade partizanlık ya da popülerlik temelli yürütüldüğünden, etik değerlerin kurumsal karar alma süreçlerine yansıtılması da zorlaşmaktadır. Etik düzenlemeler ne kadar kapsamlı olursa olsun, siyasi aktörlerin bu ilkelere uygun davranma motivasyonu taşımadığı bir ortamda, etik mevzuatın etkili bir toplumsal dönüşüm sağlaması mümkün görünmemektedir.

Türkiye’nin çeşitli uluslararası endekslerdeki konumu da etik ilkelere bağlılık konusunda teorik çabalarla pratik gerçeklik arasındaki farkı gözler önüne sermektedir. Bu göstergelerden biri Uluslararası Şeffaflık Derneği (Transparency International) tarafından kamu sektöründeki yolsuzluk algısını değerlendirmek amacıyla hazırlanan 180 ülke ve bölgeyi kapsayan Yolsuzluk Algı Endeksi (CPI)’dir. Endeks, 13 bağımsız kaynaktan toplanan verilere dayanmakta ve ülkeleri 0’dan 100’e kadar puanlayarak sıralamaktadır. Endekste 0 en yüksek yolsuzluk algısını, 100 ise en düşük yolsuzluk algısını temsil etmektedir.

Uluslararası Şeffaflık Örgütü’nün yayınladığı 2024 yılı Yolsuzluk Algısı Endeksine (CPI) göre Türkiye, 100 puan

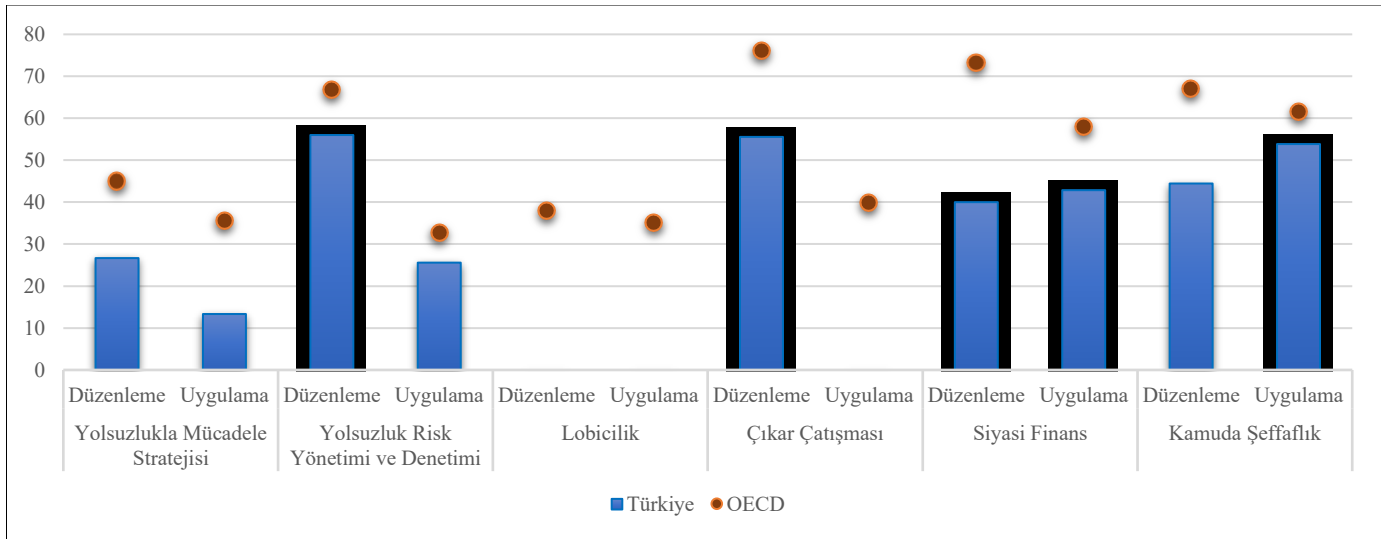
üzerinden yapılan değerlendirme sonucuna göre almış olduğu 34 puan ile 180 ülke arasından oldukça gerilerde kalarak 107. sırada yer almıştır. Sonuçlar, Türkiye’nin son 10 yılda en çok puan kaybeden ülkeler arasında olduğunu ayrıca Avrupa Birliği üyesi ülkeler ile karşılaştırıldığında, 27 üye ülkenin gerisinde kaldığını göstermektedir (Kan, 2025: 190).

Şekil 2. Uluslararası Şeffaflık Örgütü 2024 Yılı Türkiye Yolsuzluk Algısı Endeksi (CPI)

Kaynak: Uluslararası Şeffaflık Örgütü, <https://www.transparency.org/en/countries/t%C3%BCrkiye>

OECD tarafından yayınlanan “Yolsuzlukla Mücadele ve Dürüstlük Görünümü: Ülke Bilgi Sayfası” notunda da Türkiye’ye ait veriler, kamu etiğinin kurumsal ve yönetsel boyutlarında uygulama düzeyinde önemli ölçüde eksiklikler yaşandığını ortaya çıkarmaktadır.

Şekil 3. OECD ve Türkiye Yolsuzlukla Mücadele ve Dürüstlük Görünümü

Kaynak: OECD, Anti-Corruption and Integrity Outlook: Country Fact Sheet 2024, <https://oecdch.art/5c87ae59c5/TUR?height=600&width=800>

Şekil 3’e göre Türkiye, uygulama düzeyinde belirgin biçimde düşük performans sergilemektedir. Lobicilik ve çıkar çatışması gibi alanlar kurumsal etik zaafının en belirgin olduğu başlıklar olarak öne çıkmakta ve uygulama bulunmamaktadır. Verilere göre Türkiye’de kamuda şeffaflık, görece olarak en güçlü olunan alandır, ancak uygulama eksiklikleri halen devam etmektedir.

Etik ilkelere bağlılığın yalnızca yasal düzenlemelerle gerçekleştirilemeyeceğini gösteren bir başka veri ise IPSOS Araştırma Şirketi tarafından 2024 yılında 32 ülkede uygulanan “Mesleklere Güven Anketi” sonuçlarıdır.

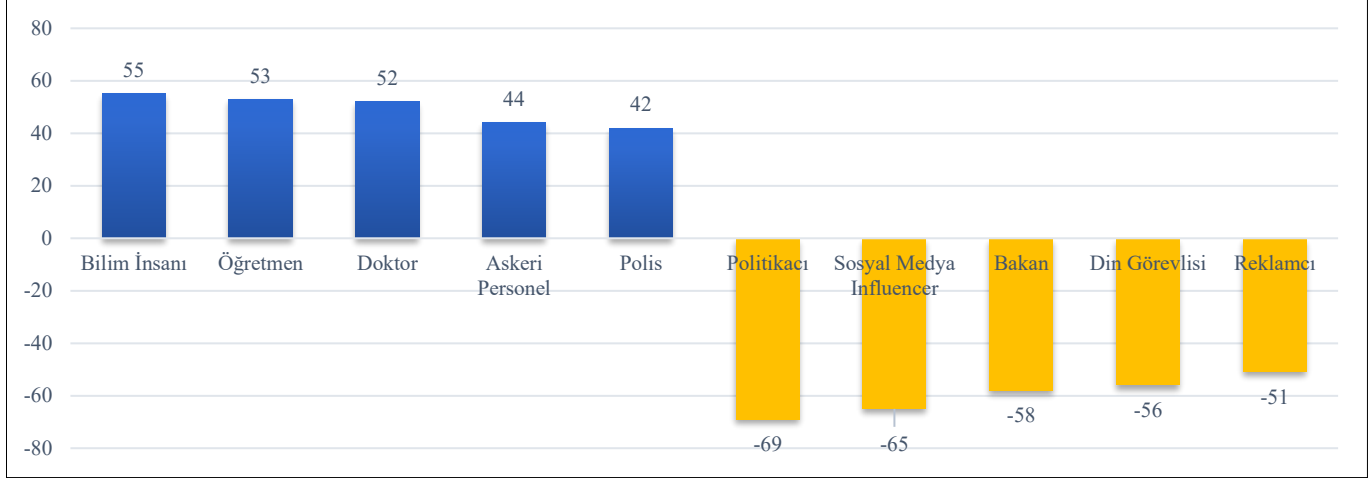
Ankete Türkiye’den katılan katılımcıların verdikleri yanıtlara göre Türkiye’de en az güvenilen meslekler arasında politikacılar ilk sıralarda yer almaktadır. Yine mesleklerle ve kurumlara güvene yönelik yapılan bir başka çalışma ASAL Araştırma Şirketi tarafından 2024 yılında gerçekleştirilmiştir. “Kurumlara Güven” başlıklı anket çalışmasında çarpıcı sonuçlara ulaşılmıştır.

ASAL’ın gerçekleştirdiği ankette katılımcıların yalnızca %1’i politikacılara güvendiğini belirtirken, medya, yargı ve mahkemeler, Diyanet İşleri Başkanlığı, Belediyeler ve Yüksek Seçim Kurulu gibi kamuya hizmet sunan temel kurumlara yönelik güven düzeyleri de oldukça düşük

çıkıştır. Bu durum, siyasetin kurumsal temsiline olan güvenin ciddi şekilde erozyona uğradığını ve siyasal etik ilkelerinin toplum nezdinde yeterince içselleştirilmediğini göstermektedir. Daha dikkat çekici olan ise ankette “Hiçbirine güvenmiyorum” diyenlerin oranının %18,2, Yargı ve mahkemelere güven düzeyinin ise yalnızca %1,4 olmasıdır. Bu oranlar, yalnızca belirli kurumlara değil,

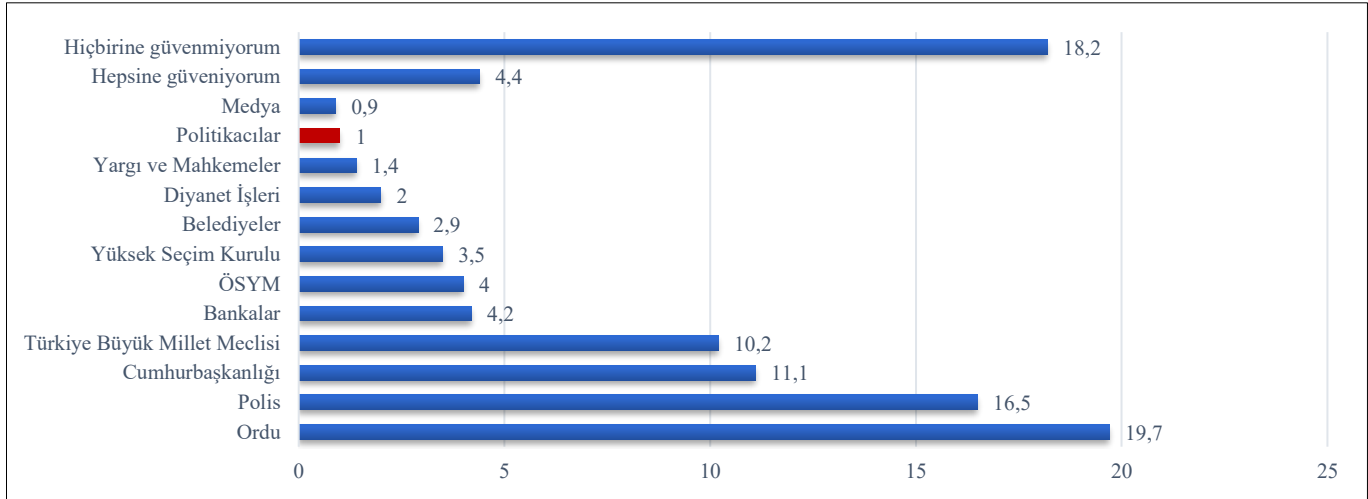
genel olarak devlet ve siyaset kurumlarının tamamına yönelik yaygın bir güvensizliği ortaya koymaktadır.

OECD tarafından yayınlanan Hükümete Genel Bakış 2023 raporunda da Türkiye’de yargıya güven düzeyi oldukça düşük çıkmıştır.

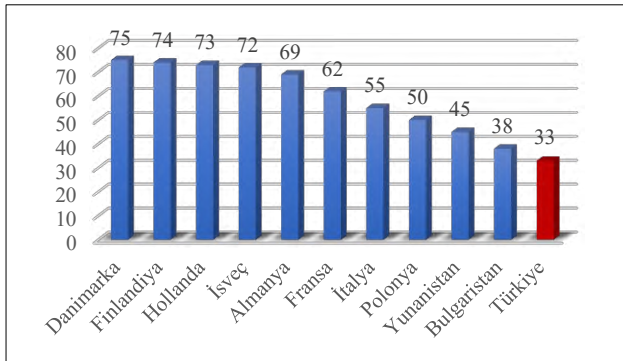
Şekil 4. Güvenilen ve Güvenilmeyen Meslekler

Kaynak: IPSOS Global Trustworthiness Index 2024, https://www.ipsos.com/sites/default/files/ct/news/documents/2024-11/ipsos-global-trustworthiness-index-2024_1.pdf

Şekil 5. Türkiye’de Kurumlara Güven Anket Sonuçları

Kaynak: Independent Türkiye, <https://www.indyturk.com/node/745162/haber/t%C3%BCrkiyede-en-g%C3%BCvenilir-kurumlar-hangisi>

Şekil 6. Yargıya Güven: Türkiye ve AB Üye Ülkeleri

Kaynak: OECD, Government at a Glance 2023, https://www.oecd.org/en/publications/2023/06/government-at-a-glance-2023_da193b0d.htm

Türk siyasetinde etik davranışların yalnızca yasal düzenlemelerle içselleştirilemeyeceği gerçeği yukarıda verilen raporlar ve anket sonuçları ile kendini göstermektedir. Ancak yalnızca bu verilere dayalı olarak Türk siyasetinin etik yozlaşma içinde olduğu sonucuna varmak, durumu aşırı genellemeye açık hale getirir. Bu nedenle siyasal etik davranışları doğrudan etkileyen siyasal kültür, patronaj ilişkileri, siyasal liderlik ve seçmen davranışları gibi unsurları gözönüne almak gerekir.

4. Türk Siyasetinde Etik İçselleştirme Sorunu

Türkiye’de siyaset yapma biçimini ve siyasal davranışları belirleyen mevcut siyasal kültür, tarihsel süreç içinde güçlü bir devlet anlayışı, merkezîyetçilik ve devlet-birey ilişkisinde devletin öncel olduğu bir biçimde şekillenmiş, yalnızca siyasal alanda değil toplumsal yaşamın tümünde

devlete merkezi ve kutsal bir rol atfeden bir anlayış geliştirmiştir. Özellikle modernleşme sürecinde birey, siyasal iktidarın kontrolü ve müdahalesi altında kalmış, özgürlük alanına sahip özerk bir özne olamamıştır (Mardin, 1990: 13-16).

Günümüzde siyasal katılımın yalnızca seçimle sınırlı tutulduğu ve vatandaşların siyasal süreçlerde edilgen bir izleyiciye indirildiği siyasal alan, kamusal tartışma ve denetimden arındırılarak iktidar merkezli bir yapı hâline getirilmiştir. Ayrıca iktidarın siyasal muhalefete yönelik tahammülünü kendi belirlediği sınırlar dâhilinde koşullandırması, kamu kaynaklarının partizanca kullanımı ve yargı organlarının siyasal tercihlere göre yönlendirilmesi gibi pratikler, yalnızca bireysel etik ihlallerine değil, aynı zamanda kamusal aklın işlevsizleşmesine ve siyasal özerkliğin yıpratılmasına neden olmuştur. Bu kapsamda Dünya Adalet Projesi kapsamında 142 ülkenin değerlendirildiği Hukukun Üstünlüğü Endeksi Türkiye'nin mevcut durumunu göstermektedir.

Tablo 4. Dünya Adalet Projesi Hukukun Üstünlüğü Endeksi Türkiye Sonuçları⁴

Faktör	Skor (0-1)	Dünya Sıralaması
Yürütme Yetkilerinin Sınırlanması	0,4	135/142
Yolsuzluğun Olmaması	0,45	81/142
Şeffaflık	0,4	108/142
Temel Hakların Güvencesi	0,39	107/142
Düzen ve Güvenlik	0,7	70/142
Düzenleyici Uygulama	0,4	112/142
Medeni Adalet	0,36	117/142
Ceza Adaleti	0,34	113/142

Kaynak: World Justice Project, <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/downloads/WJPIndex2024.pdf>

Dünya Adalet Projesi'nin 2024 verilerine göre Türkiye'nin hukukun üstünlüğü endeksinde yer aldığı dünya sıralaması, siyasi etik açısından ciddi yapısal sorunlara işaret etmektedir. Türkiye'nin yürütme yetkilerinin sınırlanması başlığı altında elde ettiği 0,40'lık skor ve 135. sıradaki konum, yürütmenin diğer erkler üzerindeki denetimsizliğini ve güçler ayrılığı ilkesine olan zayıf bağlılığı ortaya koymaktadır. Bu durum, siyasal karar alma süreçlerinde hesap verebilirlik ilkesinin ihlali anlamına gelirken, yolsuzlukla mücadele ve şeffaflık alanlarındaki düşük değerler kamu gücünün etik dışı kullanımına açık olduğunu göstermektedir. Temel hakların güvence altına alınmaması ise siyasal etik açısından birey onuruna ve özgürlüklerine yeterince saygı gösterilmediğini ortaya koymaktadır. Düzen ve güvenlik alanındaki görece yüksek değerler dışında, düzenleyici uygulamalar, medeni adalet ve ceza adaleti gibi başlıklarda gözlenen düşük performans, adaletin tarafsız ve eşitlikçi biçimde işletilemediğini yansıtmaktadır.

Türkiye'de siyasal kültürün önemli sorun alanlarından birisi de siyasal rekabetin demokratik sınırlar içinde değil, düşmanlık ilişkisi üzerinden tanımlanmasıdır. Siyasal liderlerin, seçmen tabanını konsolide etmek ve oy kaybını önlemek amacıyla kutuplaştırıcı söylemlere başvurusu çoğu zaman meşru rekabetin ötesine geçerek kimliksel ve ideolojik kutuplaşmaya sebebiyet vermiş ve yeni bir hâkim

siyaset anlayışı ortaya çıkarmıştır (Erden, 2023: 186). Bu durum siyasal alanın, ortak akıl ve evrensel ahlaki yasalar temelinde şekillenmesi yerine, sadakat ilişkileri ve rasyonel temelden yoksun aidiyet biçimleri üzerinden örgütlenmesine sebep olmuştur.

Türk siyasetinin ve siyasal sistemin işleyişi üzerinde önemli bir faktör de patronaj ilişkileridir. Bireyin devletle olan ilişkisini bireysel ve duygusal temelde şekillendiren patronaj ilişkileri, kurallara ve liyakate dayalı bir sistem yerine tanıdık bulma, ricacı olma gibi yöntemlerle patrimoniyal bir yönetim tarzını beslemektedir (Çamur ve Aydın, 2021: 1148). Patronaj ilişkileri, sadece kamu kaynaklarının dağıtım sürecinde değil, kamu politikalarının belirlenmesinden bürokratik atamalara kadar liyakatten sapmalara neden olmakta, özellikle seçim zamanı siyasal partiler tarafından oy kazanma amacıyla gerçekleştirilen kişisel vaatler ve destekler, kamu hizmetlerinin tarafsızlık ve eşitlik ilkesi üzerinden yürütülmesini zorlaştırarak siyasal yozlaşmayı ortaya çıkarmaktadır.

Türk siyasetinde etik ilkelerin ve uygulamaların değerlendirilmesinde başvurulacak bir başka faktör ise siyasi liderliktir. Türkiye'de siyasal liderlik pratiği, tarihsel süreç içerisinde genellikle karizmatik figürlerin merkezde yer aldığı bir yapıya dayanmaktadır. Siyasal liderlerin toplumdaki algısı, çoğu zaman kişisel erdem ya da ahlaki tutarlılıktan ziyade, kriz anlarında gösterdikleri yönetim kapasitesi üzerinden değerlendirilmektedir. Bu kapsamda, Machiavelli'nin liderliğe dair "*erdemli görünmektense etkili ve güçlü olmak*" şeklinde geliştirdiği güç merkezli yaklaşım, Türk siyasal kültüründe karşılık bulmuş ve yerleşik hale gelmiştir. Özellikle çok partili siyasal hayata geçişten günümüze uzanan süreçte siyasi liderlik geleneği, doğrudan halkla ilişki kurma becerisi yanında popülist söylemler ve siyasal muhalefeti etkisizleştirme stratejileri ile birleşerek süreklilik gösteren kişiselleşmiş iktidar anlayışına dayalı bir lider-kitle ilişkisine dönüşmüştür. Bu perspektifte siyasal meşruiyet, çoğu zaman yalnızca seçim başarısı ile tanımlanmış; etik temelli eleştiriler ise genellikle ya güç mücadelesinin bir aracı olarak görülmüş ya da dış müdahale söylemleriyle değersizleştirilmiştir.

Türk siyasetinin etik kodlarını çözümlemek aynı zamanda seçmen davranışlarını kapsamlı bir biçimde analiz etmeyi de gerektirir çünkü etik dışı davranışların siyasal sistem içerisinde devam edebilmesi büyük ölçüde seçmenin tercihiyle bağlıdır. Ancak bu analiz çalışmanın kapsamını daha da genişleteceğinden sadece temel noktalar bazı alınarak açıklama yapmak şu aşamada yeterli olacaktır.

Türkiye'de siyasal sistemin karakteristik özelliklerinden biri, seçmen ile siyasal aktörler arasında kurulan pragmatik ve karşılıklı bağımlılık ilişkileridir. Yapılan birçok araştırma (Nasır vd., 2021; Akgün, 2000; Çakır ve Biçer, 2015; Beren, 2014; Uslu vd. 2017; Nas, 2020) seçmenlerin büyük bir kısmının kimlik temelli oy verme davranışına sahip olduğunu göstermektedir. Kimlik temelli siyaset, seçmenlerin siyasal tercihlerini kendi özgür düşünceleriyle değil kendisini ait hissettiği gruplar üzerinden tanımlamakta ve mobilize etmektedir. Bu da bireyleri özgür ahlaki özne olmaktan çıkartarak araçsallaştırmaktadır. Machiavelli açısından insanların çoğu zaten akıl ile değil, çıkar, korku,

⁴ Endekste yer alan veriler, 142 ülkede yapılan genel nüfus anketi ve nitelikli katılımcı anketlerine dayandırılmış ayrıca verilerin geçerlilik ve

güvenilirliği Avrupa Komisyonu Ortak Araştırma Merkezi'nin (JRC) Ekonometri ve Uygulamalı İstatistik Birimi tarafından denetlenmiştir.

sadakat ve aidiyet gibi duygularla hareket etmektedir. Bu nedenle seçmenlerin kendi kimliklerini temsil eden parti ya da lidere oy vermesi siyasetin doğası gereğidir. Kant'a göre ise; kimlik temelli oy verme davranışında birey kararını çoğu zaman sorgusuz bir şekilde "bizimkiler" lehine kullanarak ahlaki özerklikten bir sapma yaşamaktadır.

Siyasal alandaki eylemler, yalnızca çıkar temelli rasyonel hesapların ürünü değil; değer, norm ve erdemlerle şekillenen bir etik bilinç alanıdır. Bu çerçevede, seçmenin oy kullanma davranışı da bir etik sorumluluk içerir. John Rawls'un "kamusal akıl" kavramı temel alındığında, demokratik bir toplumun üyeleri olarak seçmenlerin, oy verirken yalnızca kişisel çıkarlarını değil, toplumun bütününe etkileyen adalet ve hakkaniyet ilkelerini de gözetmeleri beklenir. Ancak Türkiye'deki siyasal kültürde, seçmen davranışı sıklıkla virtüel vatandaş idealinden uzaklaşmış; etik sorumluluk yerine kolektif kimlikler, popülist söylemlerin cazibesi ya da patrimonial sadakat ilişkileri belirleyici olmuştur. Oysa etik siyasetin inşası, sadece liderlerden değil, vatandaşlardan da kamusal sorumluluk ve ahlaki bilinç talep eder. Kantçı anlamda ifade edilecek olursa, bireyin "evrensel yasa olabilecek" bir ilkeye göre hareket etmesi, oy verme davranışının da etik bir zemine oturmasını sağlar.

5. Sonuç

Bu çalışma, Türk siyasal kültüründe etik anlayışın biçimlenmesini, Machiavelli'nin güç merkezli realizmi ile Kant'ın ahlaki özerklik ve evrensel yasa anlayışı arasında karşılaştırmalı bir çerçevede ele almayı hedeflemiştir. Çalışmanın sonuçları, siyasal karar alma süreçlerinde Kantçı normatif ilkelere dayalı bir etik yapılanmadan çok, Machiavellici düşünsel çizgiyle uyumlu pragmatik bir siyaset tarzının öne çıktığını göstermektedir. Bu tespit, söz konusu yaklaşımın etik dışı olduğu yönünde bir yargı üretmemekte; yalnızca uygulanan etik anlayışın teleolojik (amaç-sonuç temelli) bir zemin üzerinde yükseldiğini ortaya koymakta ve etik normların siyasetin merkezinde bulunmadığını işaret etmektedir.

Türk siyasetinin tarihsel pratiklerinde, Machiavellist yaklaşıma özgü stratejik eylemler, amaç-arac ilişkisine dayalı meşruiyet anlayışı ve etik dışı davranışların kamu yararı veya düzenin tesisi gibi gerekçelerle rasyonelleştirilmesi yaygın bir siyasal davranış biçimi olarak ortaya çıkmaktadır. Siyasal liderliğin karizmatik otoriteye dayalı biçimde kişiselleştiği, kamusal gücün çoğu zaman hesap verebilirlikten uzaklaştığı ve etik ilkelerin siyasal retorik düzeyde araçsallaştırıldığı bu ortamda, etik söylemin sembolik bir araç haline geldiği görülmektedir. Öte yandan, Türkiye'deki anayasal düzenlemelerde ve kamu yönetimi reformlarında siyasal iktidarın evrensel ahlak yasalarına dayandırılması, kamu yararının bireysel ödev ve özgürlükle temellendirilmesi ve hukukun üstünlüğünün bireysel hakları güvence altına alacak şekilde yapılandırılması gibi ilkelere yer verilmesi Kant'ın normatif etik modelini göstermektedir. Nitekim 1982 Anayasası'nın çeşitli maddelerinde insan onuru, adalet, hesap verebilirlik ve liyakat gibi etik değerlere atıf yapılması; 2000 sonrası dönemde çıkar çatışması, şeffaflık ve dürüstlük gibi kamu etik ilkelerinin mevzuata yansıtılması Kantçı etik anlayışla örtüşen çabalarla.

Ancak bu normatif düzenlemelerin uygulamaya yeterince yansımadağı, kamuoyunun ve denetim mekanizmalarının raporlarında açıkça ortaya konulmaktadır. Özellikle siyasal karar alıcıların etik ilkelere aykırı davranışlarının denetimden yoksun oluşu veya denetim süreçlerinin sınırlılığı ve etik ihlallerin kurumsal olarak yeterince yaptırıma uğramaması, etik kurumsallaşmanın yüzeysel kaldığını göstermektedir.

Türkiye'de siyasal etik, bireysel ahlaki değerler ile kurumsal siyaset arasında bütüncül bir uyum oluşturma sürecinde çeşitli yapısal güçlüklerle karşı karşıyadır. Etik ilkelere anayasal ve yasal metinlerde gönderme yapılmasına rağmen, bu ilkelerin siyasal uygulamalara yön verici bir nitelik kazanmasında sınırlılıklar gözlemlenmektedir. Bu çalışma kapsamında yapılan teorik çerçeveleme, Türkiye'deki siyasal davranış biçimlerinin, etik düşünce ekolleri bağlamında değerlendirildiğinde, Kant'ın ilke temelli normatif yaklaşımından çok, Machiavelli'nin koşula bağlı ve bağlam odaklı siyasal yaklaşımıyla daha yüksek düzeyde örtüşen yönler taşıdığını göstermektedir. Bu tespit, söz konusu yaklaşımlar arasında bir etik değer hiyerarşisi kurmayı değil; siyasal pratiğin hangi kuramsal zeminlerle daha fazla uyum içinde geliştiğini analitik olarak ortaya koymayı amaçlamaktadır. Siyasal aktörlerin meşruiyet inşasında zaman zaman sonuçlara ve bağlama dayalı stratejik tercihlere yönelmesi, etik kuramlar arasında gözlemlenen yöntemsel farkların pratikteki karşılıklarını yansıtmaktadır.

Bu bağlamda etik temelli bir siyaset kültürünün gelişebilmesi için, sadece belirli bir etik kuramın uygulanması değil, farklı etik yaklaşımların kamusal alanda tartışılabilir olması, siyasetçiler, vatandaşlar ve kurumlar düzeyinde etik farkındalık ve sorumluluk bilincinin artırılması gerekmektedir. Eğitim politikalarının yalnızca akademik başarıya değil, etik duyarlılık, hak ve sorumluluk bilinci gibi değerlere de odaklanması; katılımcı demokrasi kanallarının genişletilmesi; ve kamu yönetiminde hesap verebilirlik ile şeffaflık ilkelerinin kurumsallaşması, bu sürecin temel yapı taşlarını oluşturmaktadır. Etik siyasal ortam, yalnızca ideal bir normlar sistemine değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel bağlamı dikkate alan çoğulcu bir etik anlayışa dayandırıldığında daha sürdürülebilir ve kapsayıcı bir biçimde inşa edilebilir. Bu nedenle, etik siyasetin geliştirilmesi, yalnızca kurumsal reformlarla değil, aynı zamanda kamusal etik kültürünün güçlendirilmesiyle mümkündür. Bu bağlamda Türkiye için önerilecek etik siyaset modeli, Machiavellist realizmin toplumdaki güç dinamiklerini göz ardı etmeden, Kantçı etik çerçevenin normatif ilkelerini rehber edinmeli; böylelikle siyaset yalnızca bir iktidar oyunu değil, aynı zamanda ahlaki sorumluluk ve toplumsal adaletin tesisi için bir araç haline gelmelidir. Bu doğrultuda, etik ilkelerin sadece yasama metinlerinde değil, siyasal davranışta ve kamusal zihniyette de kökleşmesini sağlayacak dönüşümlere ihtiyaç duyulmaktadır. Aksi halde etik, yalnızca sembolik bir süs olmaya devam edecektir.

Kaynakça

Ağaoğulları, M. A. (2016). Niccolò Machiavelli: Prens'in İktidarından Devlete. *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler* içinde, 7. Baskı.; Ed. M. A. Ağaoğulları, İletişim Yayınları: İstanbul. ss. 319-354.

- Akgün, B. (2014). Türkiye’de Seçmen Davranışı: Partizan Tutumlar, İdeoloji Ve Ekonomik Faktörlerin Oy Vermeye Etkisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 1(4), 75-92.
- Akman, K. (2024). Türkiye’de Siyasal Ahlak/Etik Tartışmaları: Siyasal Partilerin Yaklaşımları Üzerine Bir İnceleme. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 42(2), 165-188.
- Akpolat, Y. (2020). Kant’ın Siyaset Teorisi Bağlamında Siyaset ve Darbe Üzerine Bir Deneme. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 20(15 Temmuz Özel Sayısı), 97-105.
- Aktaş, Z. (2022). John Stuart Mill’in Faydacılık Teorisinde “Ahlaki Yaptırım” Problemi. *Liberal Düşünce Dergisi*, (107), 1-18.
- Akyel, R. (2010). Türkiye’de İç Kontrol Kavramı, Unsurları ve Etkinliğinin Değerlendirilmesi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 17(1), 83-97.
- Aristoteles (1997). *Nikomakhos’a Etik*, Çev. S. Babür, Ayraç Yayınevi: Ankara.
- Aristoteles (2017). *Politika*. Çev. F. Akdemir, Say Yayınları: Ankara.
- Armaner, T. (2018). Machiavelli, Fichte ve Siyasi Erdem. *Machiavelli, Makavelizm ve Modernite* içinde, Der. C. B. Akal, Ankara: Dost Kitabevi, ss. 96-103.
- Bayrak Kök, S. (2018). İş Ahlakı ve Etik Yaklaşımlar, *İşletmelerde Sosyal Sorumluluk ve Etik* içinde, Ed. Ömer Torlak ve Figen Dalyan, Anadolu Üniversitesi Yayınları: Eskişehir, ss. 58-85.
- Beren, F. (2014). Seçmen Tercihine Etki Eden Faktörler ve Seçim Güvenliği: Şanlıurfa İli Örneği. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8(1), 191-214.
- Beriş, H. E. (2019). Modern Devlet Kuramının Doğuşunda Niccolò Machiavelli’nin Rolü ve Etkisi. *Amme İdaresi Dergisi*, 52(4), 1-23.
- Berlin, I. (2016). *Akıntıya Karşı: Fikirler Tarihi Üzerine Denemeler*. Çev. E. Erbatur, Profil Yayınları: İstanbul.
- Bimay, M. (2023). Sürdürülebilir Kamu Hizmeti Sunumunda Etik Değerlerin Rolü. *MTÜ Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 3(2), 290-304.
- Bowman, S. J. (2000). Towards a Professional Ethos: From Regulatory to Reflective Codes. *International Review of Administrative Sciences*, 66(4), s. 673-687.
- Boyras, B. (2020). Machiavelli’nin İnsan Doğası Düşüncesinin Siyaset Kuramına Etkisi. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 20(1), 90-110.
- Cesim, A. (2019). Immanuel Kant’ın Felsefi Görüşlerinin Uluslararası İlişkiler Disiplinine Yansımaları. *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, 2(1), 1-24.
- Chandler, R. C. (2001). Deontological Dimensions of Administrative Ethics. *Handbook of Administrative Ethics* içinde Ed. Terry L. Cooper. Marcel Dekker: New York. ss. 179-193.
- Christoforatu, C. (2015). Ontologies of Power in the Sovereign Politics of Pindar and Machiavelli. *Italian Culture*, 33(2), 101-117.
- Coşkun, S. Y. (2011). Türk Kamu Yönetiminde Etik: Yasal Altyapı ve Etik Kurula İlişkin Eleştirel Bir Yaklaşım. *Düşünce Dünyasında Türkiz Dergisi*, 2(7), 9-20.
- Cumhuriyet Gazetesi (1997). *Sürekli Aydınlik İçin Bir Dakika Karanlık*. s. 7. <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1997-02-02/0>.
- Çağla, C. (2023). *Siyaset Bilimi*. Bilge Kültür Sanat Yayınları: İstanbul.
- Çakır, H.; Biçer, A. (2015). Türkiye Yerel Seçimlerinde Seçmen Tercihlerini Etkileyen Kriterler (30 Mart 2014 Yerel Seçimleri Kayseri Örneği). *Erciyes İletişim Dergisi Akademia*, 4(1), 98-112.
- Çamur, Ö.; Aydın, A. H. (2021). Kamu Yönetiminde Siyasallaşma ve Kayırmacılık Sorununa Ahlak ve Adalet Eksenli Çözüm Önerileri. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 1140-1166.
- Çetin, H. (2014). *Sunuş Siyaset Bilimi* içinde, Ed. H. Çetin, Orion Kitabevi: Ankara, ss. 13-28.
- Çilingir, L. (2020). Kant’ta Siyasetin Ahlakileştirilmesi. *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, 14, 28-47.
- Demirci, M. ve Genç, F. N. (2008). Türkiye’de Kamu Yönetimi Reform Sürecinde Etik Yapılanma. *Anne İdaresi Dergisi*, 41(2), 43-58.
- Demirci, E. Ü. (2024). Uluslararası Kurumların Değerlendirme Raporları Işığında Türkiye’de Etik Sorunsalı. *Turkish Studies-Economics, Finance, Politics*, 19(4), 1279-1302.
- Duran, M. S. (2017). Kant’ın Ödev Ahlakı Üzerine. *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, 6, 57-84.
- Düzgün, D. M. (2020). Realizm Teorisinin Ortaya Çıkışı ve Gelişme Evreleri. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 47, 256-276.
- Erden, Ö. O. (2023). Türkiye’de Siyasal Kültür: Temel Bir Demokrasi Meselesi. *Memleket Siyaset Yönetim*, 18(39), 166-193.
- Erdoğan, M. (2016). *Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset*. (Güncellenmiş 9. Baskı). Hukuk Yayınları: Ankara.
- Eryılmaz, B. (2008). Etik Kültürü Geliştirmek. *Türk İdare Dergisi*, 459, 1-12.
- Esen, D. (2020). Teleolojik ve Deontolojik Kuram Bağlamında İşletmelerin Etik Çalışmalarının Analizi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (Özel Sayı: 1), 296-320.
- Fischer, M. (1997). Machiavelli’s Political Psychology. *The Review of Politics*, 59(4), 789-830.
- Gedikli, A. (2011). Kamu Hizmetlerinin Yönetimi Sürecinde Yolsuzluğun Derinleştirdiği Ekonomik Büyüme Ve Yoksulluk Sorunu Üzerine Bir Değerlendirme. *Öneri Dergisi*, 9(36), 169-188.
- Held, D. (2025). *Demokrasi Modelleri*, 3. Baskı; Çev. A. K. Çiftçi, Felix Kitapları: Ankara.
- Herdem, K. (2011). 17 Ağustos 1999 Marmara Depreminin Türkiye’deki Kriz Yönetimi Anlayışı Üzerinde Oluşturduğu Değişiklikler. *Amme İdaresi Dergisi*, 44(2), 147-166.
- Heywood, A. (2017). *Siyaset*, Çev. B.B. Özipek, B. Seçilmişoğlu, A. Yayla ve H. Y. Başdemir. Adres Yayınları: Ankara.
- Hobbes, T. (2017). *Leviathan*, 15. Baskı; Çev. S. Lim, Yapı Kredi Yayınları: İstanbul.
- Independent (2024). *Türkiye’de en güvenilir kurumlar hangisi?*, Erişim Adresi: <https://www.indyturk.com/node/745162/haber/t%C3%BCrkiyede-en-g%C3%BCvenilir-kurumlar-hangisi>.
- IPSOS (2024). *IPSOS Global Trustworthiness Index 2024*, Erişim Adresi: https://www.ipsos.com/sites/default/files/ct/news/documents/2024-11/ipsos-global-trustworthiness-index-2024_1.pdf.
- Işık, M. (2024). 28 Şubat Postmodern Darbesinin İç ve Dış Nedenleri Üzerine Notlar. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(1), 45-62.
- Johnston, D.; Urbinati, N.; Vergara, C. (2017). *Machiavelli on Liberty and Conflict*. The University of Chicago Press: Chicago, London.
- Kamu Görevlileri Etik Kurulu (2024). *2024 Yılı Faaliyet Raporu*. Erişim Adresi: <https://www.etik.gov.tr/icerikler/2024-yili-faaliyet-raporu/>
- Kan, M. E. (2025). Türk Kamu Personeli Gözünden Yolsuzluk: Nedenleri, Etkileri, Sonuçları ve Alınabilecek Tedbirler Üzerine Nitel Bir Araştırma. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 47, 187-214.
- Kant, I. (2020). *Edebi Barış Üzerine Felsefi Bir Tasarı*. Çev. Celal Yeşilçayır, Fol Yayınları: Ankara.
- Kant, I. (2023). *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*. Çev. İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları: Ankara.
- Karahan Uslu, Z.; Bozkurt, V.; Tüfekçioglu, H. (2017). Yerel Seçimlerde Seçmen Davranışına Etki Eden Faktörler: Kocaeli Örneği. *Journal of Turkish Studies*, 12(3), 1-18.
- Kayacı, M. (2017). Tartışmalı Düşünür Machiavelli Hakkında Kısa Bir Değerlendirme. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(14), 221-235.
- Koçan, G. (2015). Etik Değerler ve Mühendislik, *GİBD Dergisi*, (4), 33-42.
- Kongar, E. (1999). *21. Yüzyılda Türkiye*, Remzi Kitabevi: İstanbul.
- Kurt, H. (2014). Politik Kültür ve İletişim *Siyaset Bilimi* içinde. Ed. Halis Çetin. Orion Yayınları: Ankara. ss. 419-467.

- Lasswell, H. (1951). *Politics: Who Gets What, When and How*, Free Press: Illinois.
- Leader Maynard, J. (2022). Political Realism as Methods not Metaethics. *Ethical Theory and Moral Practice*, 25, 449–463.
- Lipping, J. (2020). Kant and the Two Principles of Publicity. *The European Legacy*, 25(2), 115–133.
- Machiavelli, N. (2004). *Prens*. Çev. H. Mutluay, BS Yayınları: İstanbul.
- Mardin, Ş. (1990). Sivil Toplum, *Türkiye’de Toplum ve Siyaset Makaleler I* içinde, Der. Mümtaz’er Türköne ve Tuncay Önder, İletişim Yayınları: İstanbul, ss. 9-19.
- Maviş, N. (2023). Refah Partisi, Yerel İktidar, Halkla Etkileşim ve Siyasetin Dönüşümü. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(2), 905-923.
- Milliyet Gazetesi (1997). *Işıklar Bir Dakika Sönüyor*, s. 1., Erişim Adresi: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1997/02/03>.
- Morley, J. (1997). *On Compromise*. Pinnacle Press.
- Nasır, S.; Şahin, O.; Erdem, E. (2021). *Türkiye’de Seçmenlerin Siyasi Kimlik Temelli Profil Analizi*, Türkmen Kitabevi: İstanbul.
- OECD, (2023). *Government at a Glance 2023*, Erişim Adresi: https://www.oecd.org/en/publications/2023/06/government-at-a-glance-2023_da193b0d.html
- OECD, (2024). *Anti-Corruption and Integrity Outlook: Country Fact Sheet 2024*, Erişim Adresi: <https://oecdcb.art/5c87ae59c5/TUR?height=600&width=800>
- Ömürgönülşen, U. (2016). *Türkiye’de Etik ve Dürüstlikle İlgili Ulusal Kamu Yönetimi Mevzuatının Gözden Geçirilmesi Teknik Raporu*. Kamu Görevlileri Etik Kurulu Yayınları, <http://etik.gov.tr/tr-tr/Raporlar/Ara%C5%9Ft%C4%B1rma-Raporlar%C4%B1>
- Özkazanç, A. (2005). Türkiye’nin Neo-liberal Dönüşümü ve Liberal Düşünce. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Liberalizm* içinde, Ed. M. Yılmaz, İletişim Yayınları: İstanbul. ss. 634-654.
- Platon. (2016). *Devlet*. Çev. Furkan Akderin, Say Yayınları: İstanbul.
- Rawls, J. (2007). *Siyasal Liberalizm*. Çev. M. F. Bilgin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul.
- Rawls, J. (2020). *Hakkaniyet Olarak Adalet*. Çev. O. Baş, Pinhan Yayıncılık: İstanbul.
- Ripstein, A. (2009). *Force and Freedom: Kant’s Legal and Political Philosophy*. Harvard University Press.
- Rodríguez Rial, G. (2020). Republicanizing Democracy: An Antidote to Weariness?. *The Weariness of Democracy: Confronting the Failure of Liberal Democracy* içinde, Ed. Frausto, O., Powell, J., Vitale, S., Palgrave Macmillan. ss.121-136.
- Sabia, D. R. (1999), Machiavelli, Politics, and Morality, *Southeastern Political Review*, 27(1), 33-60.
- Sayılganoğlu, S. S. (2015). Yerel Siyasette Etik Kültürünün Gelişimi ve Toplum Üzerindeki Etkileri. *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 37, 113-126.
- Schmitt, C. (2001). State Ethics and the Pluralist State. *Weimar: A Jurisprudence of Crisis* içinde, Ed. Arthur J. Jacobson and Bernhard Schlink. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press. ss. 300-312.
- Schmitt, C. (2014). *Siyasal Kavramı*. Çev. E. Göztepe, Metis Yayınları: İstanbul.
- Sheng, J. (2022). Sovereignty as Non-Domination: The Contemporary Relevance of Machiavelli’s Political Thought in the Age of Populism. *Journal of Philosophy, Politics & Economics*, 5(1), 54-79.
- Sherman, T. (1998). Public Sector Ethics: Prospects and Challenges *Public Sector Ethics* içinde, Ed. C. Sampford, N. Preston; C. A. Bois, Routledge: London, ss.13-25.
- Şöhret, M. (2012). Realizm Çerçevesinde Avrupa Birliğinin Bütünleşmesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 1(4), 288-330.
- Taşkın, Y. (2017). Siyaset Nedir? *Siyaset Kavramlar, Kurumlar, Süreçler* içinde, Ed. Y. Taşkın, İletişim Yayınları: İstanbul, ss.19-48.
- Taylor, R. S. (2010). Kant’s Political Religion: The Transparency of Perpetual Peace and the Highest Good. *The Review of Politics*, 72(1), 1–24.
- Terkan, B. (2007). Basın ve Siyaset İlişkisinin Gündem Belirleme Modeli Çerçevesinde Bir Analizi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17, 561-584.
- TÜSİAD (2005). *Devlette Etikten Etik Devlete: Kamu Yönetiminde Etik*. TÜSİAD Yayınları: İstanbul.
- Uluslararası Şeffaflık Örgütü (2024). *2024 Yılı Türkiye Yolsuzluk Algısı Endeksi*. Erişim Adresi: <https://www.transparency.org/en/countries/t%C3%BCrkiye>.
- Usta, A. (2011). Kuramdan Uygulamaya Kamu Yönetiminde Etik ve Ahlak. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(2), 39-50.
- Uzun, Y. (2017). Kamu İdarelerinde Etik Yönetim Altyapısı ve Değerlendirilmesi. *Ombudsman Akademik*, 3(6), 107-141.
- Vavouras, E. (2021). Machiavelli: Natural Right and Historicism. *Polis Journal of Political Science*, 9(3), 5-24.
- Weber, M. (2006). *Meslek Olarak Siyaset*. Çev. A. Timuçin; M. Sert, Chiviyazıları Yayınevi.
- Williams, M. C. (2004). Why Ideas Matter in International Relations: Hans Morgenthau, Classical Realism, and the Moral Construction of Power Politics. *International Organization*, 58(4), 633–665.
- World Justice Project, (2024). *World Justice Project Rule of Law Index*, Erişim Adresi: <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/downloads/WJPIndex2024.pdf>
- Yılmaz, F. (2024). Kant’ın Ahlak Anlayışında Amaçlar Krallığı: Özerklik ve Evrensel Ahlak İlkelerinin Rolü. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 28(3), 590–602.
- Yumlu, O. (2022). Hukuk, Siyaset ve Ahlak Kesişiminde Kant’ın Aleniyyet İlkesi. *Kilikya Felsefe Dergisi*, 2, 53-67.

Strategic Leadership: A Systematic Literature Review and Research Agenda

Stratejik Liderlik: Sistematik Literatür Taraması ve Araştırma Gündemi

Zafer ÇAKMAK^a

ARTICLE INFO

<i>Article History</i>	
Received	13 June 2025
Accepted	13 January 2026
Available Online	24 February 2026
Article Type	Research Article

Keywords

Strategic Leadership,
Top Management,
Systematic Literature Review,
Bibliometric Analysis,
Content Analysis.

ABSTRACT

This study aimed to examine the concept of strategic leadership through a systematic literature review, referencing 361 articles indexed in the Web of Science, Scopus, and ScienceDirect databases from 1982 to 2024. First, a bibliometric analysis was performed and the data were visualized using the VOSviewer software. Second, content analysis employing MAXQDA revealed prominent concepts and relationships between them. The results showed that the first study on strategic leadership was published in 1982 and that the number of such publications gradually increased throughout the 1990s. In the 2000s, the concept of strategic leadership expanded due to the impact of technological developments and digitalization, while academic interest reached its peak in the 2020s. The findings further revealed that strategic leadership is often associated with senior managers and that concepts such as innovation and performance are closely related to the study of strategic leadership. While the concept's theoretical roots are in management and organizational behavior, the analysis indicates that the field of education has been a significant and frequent context for its study, alongside recent expansions into psychology and technology. This review concludes that strategic leadership has evolved into a critical capability for ensuring organizational adaptability and long-term competitiveness in turbulent environments. Consequently, future research should explore this concept in cross-cultural settings, digitally intensive industries, and emerging economies to expand theoretical insights and offer practical guidance for organizations facing rapid change.

MAKALE BİLGİSİ

<i>Makale Geçmişi</i>	
Başvuru	13 Haziran 2025
Kabul	13 Ocak 2026
Yayın	24 Şubat 2026
Makale Türü	Araştırma Makalesi

Anahtar Kelimeler

Stratejik Liderlik,
Üst Yönetim,
Sistematik Literatür Taraması,
Bibliyometrik Analiz,
İçerik Analizi.

ÖZ

Bu çalışma, 1982-2024 yılları arasında Web of Science, Scopus ve ScienceDirect veri tabanlarında indekslenen 361 makaleyi referans olarak stratejik liderlik kavramını sistematik literatür taraması yoluyla incelemeyi amaçlamıştır. İlk olarak, bibliyometrik analiz gerçekleştirilmiş ve veriler VOSviewer yazılımı kullanılarak görselleştirilmiştir. İkinci olarak, MAXQDA kullanılarak yapılan içerik analizi, öne çıkan kavramları ve bunlar arasındaki ilişkileri ortaya çıkarmıştır. Sonuçlar, stratejik liderlik üzerine ilk çalışmanın 1982 yılında yayınlandığını ve 1990'lar boyunca bu tür yayınların sayısının giderek arttığını göstermiştir. Stratejik liderlik kavramı 2000'li yıllarda teknolojik gelişmelerin ve dijitalleşmenin etkisiyle genişlemiş, akademik ilgi ise 2020'li yıllarda zirveye ulaşmıştır. Bulgular ayrıca, stratejik liderliğin genellikle üst düzey yöneticilerle ilişkilendirildiğini ve inovasyon ve performans gibi kavramların stratejik liderlik çalışmalarıyla yakından ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Bu kavramın teorik kökleri yönetim ve örgütsel davranış alanlarında olsa bile, yapılan analiz eğitim alanının bu kavramın incelenmesi için önemli ve sıkça kullanılan bir bağlam olduğunu, ayrıca kavramın son zamanlarda psikoloji ve teknoloji alanlarına da yayıldığını göstermektedir. Bu derleme, stratejik liderliğin, belirsiz ortamlarda örgütsel uyum yeteneğini ve uzun vadeli rekabet gücünü sağlamak için kritik bir yetkinliğe dönüştüğü sonucuna varmaktadır. Sonuç olarak, gelecekteki araştırmalar, kuramsal katkıları genişletmek ve hızlı değişimle karşı karşıya olan organizasyonlar için pratik rehberlik sunmak amacıyla bu kavramı kültürlerarası ortamlarda, dijital yoğunluklu endüstrilerde ve gelişmekte olan ekonomilerde keşfetmelidir.

^a Dr. Research Assistant, Istanbul Aydın University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Business Administration, Istanbul, E-Posta: zafercakmak@aydin.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2389-0179>

Yazarlar bu çalışmanın tüm süreçlerinin araştırma ve yayın etiğine uygun olduğunu, etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine uyduğunu beyan etmiştir. Aksi bir durumda Akdeniz İİBF Dergisi sorumlu değildir.

1. Introduction

The concept of strategic leadership refers to a leadership approach associated with the long-term strategies and plans of organizations (Elenkov et al., 2005; Vera et al., 2022). Strategic leaders are not only concerned with the execution of current activities but also contribute to the achievement of organizational goals by anticipating future threats and opportunities (Hitt et al., 1994). They set the direction of the organization and ensure its sustainability by making the right decisions, even in complex and uncertain environments. Strategic leadership is particularly important for top managers, CEOs, and others in critical leadership positions (Boal & Hooijberg, 2000; Van Doorn et al., 2023). These leaders not only make strategic decisions but also demonstrate the leadership skills necessary to ensure that these decisions are accepted and implemented throughout the organization. Strategic leadership represents a critical competency enabling organizations to gain a competitive advantage, adapt to market changes, and succeed in the long term (Agyapong & Boamah, 2013; Hunitie, 2018). By clearly defining the organization's mission and vision, this leadership model ensures that all members are motivated to achieve the set goals. In addition, strategic leaders possess the ability to constantly monitor changes in the organization's internal and external environments, adjusting their strategic direction accordingly (Rowe, 2001).

Strategic leadership has become increasingly important as globalization and technological change intensify competition. It has become necessary for organizations to employ leaders able to cope with uncertainty in environments undergoing intense turbulence. Therefore, there has been a notable rise in the number of academic texts on strategic leadership, and the literature on this area has also expanded by spreading into different disciplines and fields of application. Although strategic leadership is a broad concept, it involves creating a vision, communicating that vision to its members, and organizing resources within the framework of that vision (Carter & Greer, 2013; Hitt et al., 1994). While strategic leaders ensure that their organizations move in the right direction in environments of great uncertainty, they also help their organizations achieve their long-term goals. In this context, strategic leaders can be understood to focus on sustainable growth (Dyer & Dyer, 2017; Strand, 2014).

While the growing body of research on strategic leadership underscores the concept's relevance, it has also led to a vast and fragmented literature. This situation creates a clear need for a comprehensive study that maps the field from a holistic perspective, systematically revealing the main trends, intellectual structure, and existing research gaps. Motivated by the desire to fill this evident gap, this study primarily aimed to conduct an extensive literature review focusing on strategic leadership. Within this scope, employing the systematic literature review method, the study examined the distribution of strategic leadership studies by publication year, identified contributing authors, highlighted the most commonly used keywords, noted the journals where these studies were published, and explored researchers' approaches to the topic. In addition to all these analyses, the study sought to identify deficiencies in the current literature and to propose recommendations for future research.

This study adopted a systematic literature review methodology, following a predefined structure. The initial step involved a comprehensive delineation of the strategic leadership concept, aiming to establish the fundamental tenets and scope of the subject matter. Subsequently, a framework necessary for applying the systematic literature review with a specific focus was established. The adopted methodology was then explained and analyzed within this framework. Following this, the dataset was generated, and the analysis results were explained in detail. These findings were then discussed and compared with the existing literature. Finally, after a thorough evaluation of all available data, gaps in the existing literature were identified, and suggestions for future research directions were put forth.

2. Conceptual Framework

Strategic leadership is a leadership approach that involves determining the long-term plans and visions of organizations, creating the strategic plans necessary to achieve these goals, and implementing these plans in the most appropriate way (Vera & Crossan, 2004). Strategic leadership is also regarded as a process in which leaders set extended objectives that shape the organization's future and determine strategies for sustainable success (Boal & Hooijberg, 2000). It also requires a leader's aptitude to create compelling forward thinking within the organization, to create an environment that encourages innovation (Zaccaro & Banks, 2004), and to mobilize the entire organization by communicating the vision throughout the organization in line with its goals (Rowe, 2001). Strategic leaders direct and manage the changes necessary to achieve organizational goals and strive for alignment between internal and external stakeholders (Crossan et al., 2008).

Strategic leadership shouldn't be limited to senior managers; it should be embraced by every manager as it empowers organizations to continuously adapt and grow in dynamic and competitive environments (Quong & Walker, 2010). Strategic leaders employ critical thinking and strategic planning skills to manage uncertainty and complexity, identify opportunities, and proactively respond to threats (Finkelstein et al., 2009).

The scope of strategic leadership is extensive, covering activities from defining the organizational vision to setting strategic goals and mobilizing the necessary resources to achieve those aims. This process requires the continuous involvement and support of stakeholders, necessitating a multidimensional set of interaction and communication skills (Quong & Walker, 2010; Vera & Crossan, 2004).

Crucially, strategic leadership enables organizations to adapt to dynamic markets and focus on a course of action that will ensure their long-term success (Boal & Schultz, 2007). Furthermore, strategic leadership requires the alignment of key stakeholders. Strategic leaders integrate an organization's vision with a discerning comprehension of the elements requisite for collective success (Hitt et al., 2010; Semler, 1997). In high-stakes situations, strategic leaders make confident decisions while remaining open to change. By balancing flexibility with consistency, they strengthen organizational resilience (Cannella & Monroe, 1997). Moreover, strategic leaders actively promote a culture of empowerment, innovation, and open

communication. This facilitates problem-solving and knowledge sharing while enhancing collective resilience (Simsek et al., 2018).

The importance of strategic leadership becomes particularly apparent in environments of rapid technological advancements, globalization, and shifts in market dynamics. This leadership style fosters innovation, organizational adaptability, and flexibility, thereby contributing to long-term competitive advantage. Strategic leaders are equipped to initiate the strategic moves necessary to realize their organizations' vision, making them a valuable asset (Salmoni et al., 2010; Simsek et al., 2015).

Different perspectives have discussed the characteristics and necessary competencies of strategic leaders. Schoemaker et al. (2013, p. 132) posited that the ability to “anticipate, challenge, interpret, decide, align, and learn” constitutes the most crucial capabilities of strategic leaders. In a recent publication, Samimi et al. (2022) proposed that strategic leaders should possess the ability to perform the following eight core functions: strategic decision-making, communication with external stakeholders, human resource management, motivation, knowledge management, supervision of activities, management of social and ethical issues, and managing conflicting demands.

Initial academic inquiries into strategic leadership began in the 1980s within the domains of management and business studies (Hosmer, 1982; Pink, 1988; Van der Merwe & Van der Merwe, 1985). The concept has since evolved in response to the increasing complexity and globalization of the business environment. While the term 'leadership' focuses on personal qualities and motivations, the addition of the word 'strategic' indicates a shift towards the development and implementation of long-term plans, particularly in competitive contexts (Boal & Hooijberg, 2000; Carter & Greer, 2013). Recent studies underline new directions for strategic leadership, including digital transformation (Hoessler & Carbon, 2024), dynamic capabilities in SMEs (Quansah et al., 2022), and gender-related differences in leadership effectiveness (Zhang et al., 2022). These perspectives expand the traditional understanding of the concept.

3. Methodology

A systematic literature review is a research approach that rigorously examines published studies systematically and comprehensively to answer a specific research question (Lame, 2019). This process involves identifying, selecting, appraising, and interpreting all available evidence on the topic. A systematic literature review is employed to address research questions, test hypotheses, and contribute to decision-making in such diverse areas as policy-making and clinical practice guidelines (Xiao & Watson, 2019). In the present study, strategic leadership was examined in detail and the method of a systematic literature review was chosen to comprehensively evaluate strategic leadership. The systematic literature review guide proposed by Kitchenham (2004) was used to structure and frame the study for the current research, a structured process was followed based on the information obtained from both the relevant study (Kitchenham, 2004) and the literature (Kitchenham et al., 2009; Thomé et al., 2016; Xiao & Watson, 2019). This process involved the following steps:

- Identification of research questions
- Development of a review protocol
- Conducting searches in the identified databases
- Selection of primary studies
- Data extraction and analysis
- Integration of analyzed data
- Reporting of the analysis

Although this structure provides an overview of the entire study, each step is comprised of distinct components. Furthermore, the reporting of this systematic review adheres to the standards set forth by the PRISMA (Page et al., 2021) statement, which is highly regarded in the academic literature.

3.1. Research Questions

This study aimed to carry out a review of the existing literature on strategic leadership, seeking to identify research trends, prominent themes, and academic contributions in this field. Additionally, by analyzing the development of strategic leadership studies over time, the present study aimed to reveal how this topic is addressed in different sectors and disciplines, as well as determine potential avenues for further investigation. The research questions identified as falling within the scope of this study's objectives are as follows:

Research Question 1: How have academic studies on strategic leadership evolved over time?

Research Question 2: What are the most frequently studied concepts and themes in strategic leadership literature?

Research Question 3: On which disciplines do studies on strategic leadership focus?

Research Question 4: Who are the most cited authors in strategic leadership and do networks of collaboration exist between authors?

Research Question 5: How have different authors defined strategic leadership?

3.2. Document Search Protocol

As Kitchenham (2004) asserts, creating a document search protocol will facilitate a more objective and higher-quality process by eliminating bias. Therefore, prior to commencing the document search process, a protocol was formulated to direct the research. The document search process was then conducted in accordance with the information outlined in this protocol (Table 1).

A crucial stage in performing a systematic literature review is choosing the appropriate database(s) for the research. In the present study, databases were chosen that have both a widespread network and high-quality journals. Accordingly, the decision was made to search for documents in the Web of Science, Scopus, and ScienceDirect databases. Web of Science (WOS) and Scopus are the most prominent academic databases, both widely utilized in literature reviews and encompassing publications across various disciplines (Chadegani et al., 2013; Hu et al., 2018). The three classical citation indices provided by Web of Science (WoS)-Science Citation Index Expanded (SCIE), Social

Sciences Citation Index (SSCI), and Arts and Humanities Citation Index (A&HCI)- are broadly accepted and preferred by the academic community (Zhu & Liu, 2020). However, Scopus provides access to more resources than Web of Science, especially in certain fields such as engineering and biomedical research, and offers a wider range of journals (Singh et al., 2021). These two databases play an essential role in assessing the number of citations and impact factors of scholarly works, data which aid in quantitatively evaluating the impact of a given study on the scientific community (Mongeon & Paul-Hus, 2016). The decision to include the ScienceDirect database was based on two pillars. Primarily, its inclusion was a strategic choice because this database hosts many of the most influential and highly cited journals in fields central to the study of strategic

leadership, such as management, business, and social sciences. Secondly, this decision was also supported by the fact that the database offers a wide range of disciplines and hosts thousands of peer-reviewed journals (Tober, 2011). Therefore, the inclusion of ScienceDirect is a deliberate methodological choice that ensures the scanning of relevant publications in key journals in the field and undertakes a complementary role to the main databases. All three databases were selected for this study due to their effectiveness in providing comprehensive literature searches and high-quality scientific content. These platforms offer rich resources for interdisciplinary research. Consequently, their inclusion broadens and deepens the scope of the review.

Table 1. Document search protocol

Database	Year	Language	Subject Area	Document Type	Keywords for Searching
Web of Science Scopus ScienceDirect	1980-2024	English	All	Article, Review	Strategic Leadership Strategic Leader Strategy and Leader Strategy or Leader

The selection of keywords represents a crucially important element in the document retrieval process. Keywords are considered a critical factor in systematic literature reviews and impact all aspects of such studies (Wanden-Berghe & Sanz-Valero, 2012). In this study, the keywords “strategic leadership”, “strategic leader”, “strategic leaders” (with and/or combinations) were used.

3.3. Inclusion and Exclusion Criteria

The establishment of transparent and rigorous inclusion and exclusion criteria constitutes a fundamental phase in a systematic literature review (Grant & Booth, 2009). These criteria provide a framework for selecting relevant studies, thereby increasing the objectivity and replicability of the process (Petticrew & Roberts, 2006). In this review, the criteria ensured that the focus remained on empirical

explorations, theoretical models, and meta-studies that directly advance the understanding of strategic leadership.

Because the notion of strategic leadership has been extensively examined since the 1980s (e.g. Hosmer, 1982; Kamp & Graf-Vlachy, 2024; Nicholls, 1994; Strand, 2014; Vera & Crossan, 2004), the period selected for the article search was 1980-2024. English, widely accepted in the scientific literature, was chosen as the research language due to its broad accessibility and rich content pool. As no specific field or sector was identified, all fields were taken into account in the search. Documents included in the analysis were categorized as scientific articles and reviews; documents with other characteristics (e.g., books, book chapters, book reviews, etc.) were excluded. Table 2 outlines the specific inclusion and exclusion criteria guiding the literature selection for this systematic review

Table 2. Inclusion and exclusion criteria

Inclusion Criteria		Exclusion Criteria	
IC1-Language of Study	The study must be written in English.	EC1-Language of Study	The study is not written in English.
IC2- Publication status	The study should be in the form of an article.	EC2-Non-Article Publication Types	The publication is in a format other than an article, such as a book, thesis, or report.
IC3-Peer-Reviewed	The article has undergone a peer-review process.	EC3-Lack of Peer Review	The study is published in a journal that does not employ peer review.
IC4-Database Listing	The study must be listed in one of the specified three databases (Web of Science, Scopus, ScienceDirect).	EC4-Outside Publication Period	The study was not published between the years 1980 and 2024.
IC5-Publication Period	The study should have been published between the years 1980 and 2024.	EC5-Restricted Access	The study is not openly accessible.
IC6-Access Availability:	The study must be openly accessible.	EC6- Not Clearly Focused on Strategic Leadership	Articles that do not clearly focus on the concept of strategic leadership.
IC7-Types of Studies	The study should be either theoretical or empirical.	EC7-Title or Abstract	Not containing the concepts of “strategic leadership” or “strategic leader” in the title or abstract.
IC8-Title or Abstract	The terms “strategic leader” or “strategic leadership” must be present in the title or abstract of the study.	EC8- Insufficient Focus on Strategic-Level Leadership	Studies that do not adequately concentrate on leadership at the strategic level.
IC9-Focus on Strategic Leadership Concept	The study should primarily focus on the concept of strategic leadership.	EC9- Unpublished Studies	Studies that have not been officially published.
		EC10-Gray Literature	This includes corporate white papers and similar types of gray literature.

3.4. Document Identification

The PRISMA flow diagram (Page et al., 2021) was used to identify documents, following a five-step process. Inclusion and exclusion criteria (Table 2) were applied throughout the process. In the first stage, three main databases were searched, utilizing the keywords listed in Table 1. A total of 870 documents were accessed from the Web of Science database, 935 from the Scopus database, and 2,012 from the ScienceDirect database. All these documents were transferred to the Endnote 21 program. As a result of the first check, 362 documents were found to be duplicates. These documents were then removed from the list and the analysis continued with the remaining 3,455 documents. In the subsequent analysis, 1,882 documents were excluded by

automation based on the exclusion criteria EC1, EC2, EC3, and EC10. In the second phase, the remaining 1,573 articles were analyzed. Since these articles had to be written with a focus on strategic leadership, the article titles and abstracts were analyzed. This process identified 1,190 articles that failed to meet the inclusion criteria. In the next step, 383 articles were reviewed, of which 8 could not be accessed, hence these articles were excluded from the list. In the fourth stage, 375 articles were examined, and the exclusion criteria EC4, EC6, and EC9 were applied. This resulted in a final total of 361 articles that met the inclusion criteria, which were then reviewed in detail. All of these articles were considered eligible and were made available for analysis. Figure 1 illustrates the entire process using the PRISMA (2020) flow diagram (Page et al., 2021)

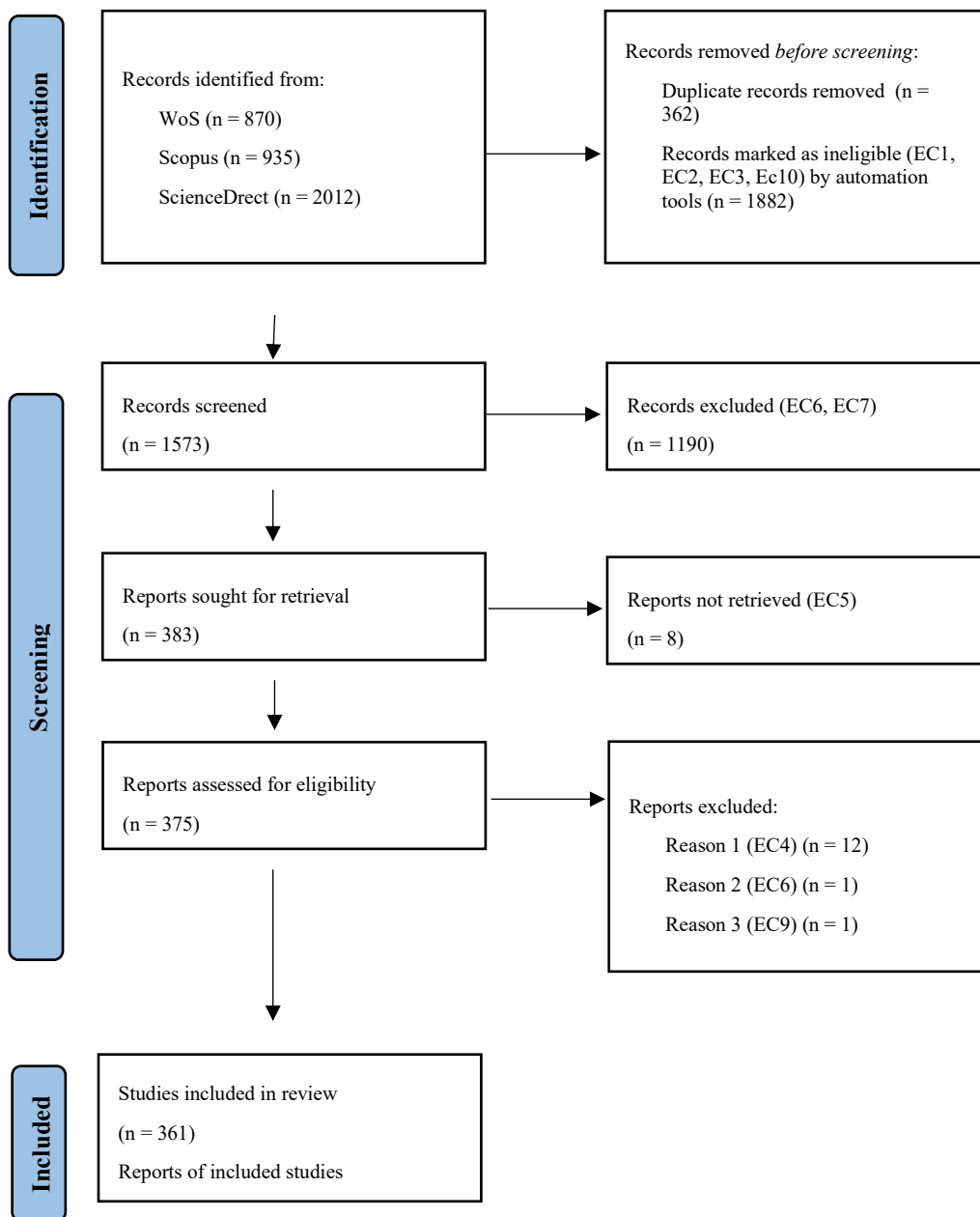

Fig. 1. PRISMA flow diagram

4. Findings

The 361 articles selected from the three databases (WoS, Scopus, and ScienceDirect) identified according to the

criteria specified in Figure 1 were brought together for analysis, and a unique code was assigned to each article. It was decided to apply bibliometric analysis and content

analysis, which are commonly used (Gumus et al., 2018; Linnenluecke et al., 2020; Stechemesser & Guenther, 2012), to conduct a comprehensive analysis. The findings section is presented under two separate headings (bibliometric analysis and content analysis), in order to present the information obtained from these two analyses.

4.1. Bibliometric Analysis

Bibliometrics involves the quantitative analysis and measurement of publications (Donthu et al., 2021). This approach helps researchers gain insight into the structure and evolution of scientific literature by examining the number of publications, the volume of citations, collaborations between authors, the journals in which the publications appear, and their geographical distribution (Ellegaard & Wallin, 2015). Bibliometric analysis offers a tool for uncovering trends within the literature, identifying the most influential studies, and recognizing important research centers. It has also been utilized by numerous authors to share their findings in systematic literature reviews (e.g., Gorges & Holz-Rau, 2021; Gumus et al., 2018; Stechemesser & Guenther, 2012).

4.1.a. Publication Distribution by Year and Leading Journals

The temporal distribution of publications serves as an important indicator of the evolution and maturity of the literature. To examine this progression, a year-based analysis of publication trends was conducted. The findings indicate that the concept of strategic leadership has been explored since the early 1980s. The earliest known study on this topic is attributed to Hosmer (1982), which underscored the importance of strategic leadership. During this initial phase, the number of related publications remained limited. From the mid-1990s onward, however, a steady increase in publication output was observed. Despite a minor decline in the 2000s, scholarly attention to the topic continued to grow. Entering the 2020s, academic interest reached its peak, accompanied by a notable surge in the volume of publications.

Figure 2 illustrates the changes in the number of academic publications between 1982 and 2024 and how this field has trended; the increases and decreases over the years indicate how academic interest has changed during this period. In the 2020s especially, there has been a notable surge in publications, underscoring the topic's current significance and relevance.

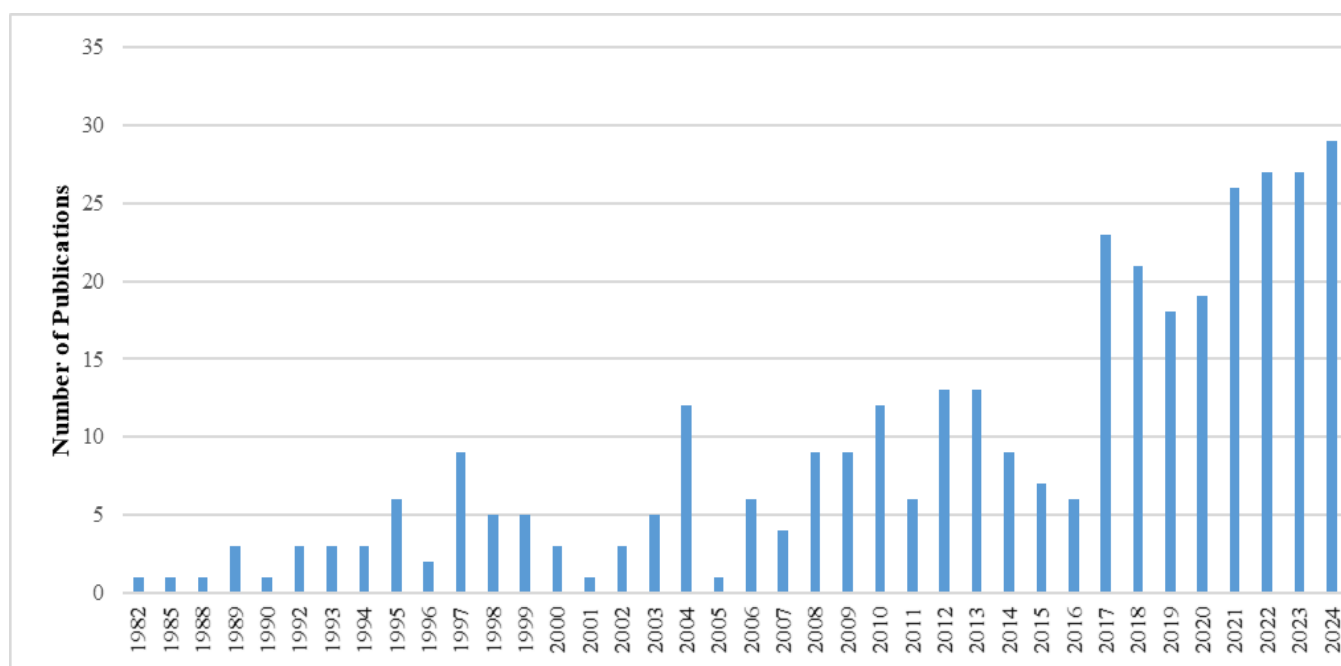

Fig. 2. Publications per year (1982-2024)

Table 3. Journals in Which the Strategic Leadership Articles Were Published

Journal name	1980-1984	1985-1989	1990-1994	1995-1999	2000-2004	2005-2009	2010-2014	2015-2019	2020-2024	Total
Leadership Quarterly	0	0	0	2	0	3	0	1	4	10
Long Range Planning	1	1	2	2	0	0	0	0	3	9
Academy of Management Executive	0	0	0	1	1	1	1	1	0	5
Journal of Business Ethics	0	0	0	0	1	2	2	0	0	5
Leadership & Organization Development Journal	0	0	0	0	0	0	2	1	2	5
Strategy & Leadership	0	0	0	4	0	1	0	0	0	5
Journal of Management	0	0	0	1	0	0	0	2	2	5
Leadership	0	0	0	0	0	4	0	0	0	4
Strategic Management Journal	0	2	0	0	0	0	2	0	0	4
Academy of Management Review	0	0	1	1	0	0	0	1	0	3

A review of the journals in which studies on strategic leadership are published helped in determining the distribution of this topic in academic literature and the leading journals. To that end, an evaluation of journals with the highest publication counts on strategic leadership was undertaken to assess the impact and importance of these journals on the subject. Table 3 presents the number of publications by journal, with Leadership Quarterly and Long Range Planning standing out as those featuring the largest number of publications on strategic leadership. These journals contain a considerable share of the academic studies on strategic leadership and are among the most prestigious journals in their field.

Table 4. Most cited articles

Title of Article	Authors	Year	Journal	Citation: Google Scholar-WoS
Strategic leadership and organizational learning	Vera & Crossan	2004	Academy of Management Review	2581-723
Strategic leadership for exploration and exploitation: The moderating role of environmental dynamism	Jansen et al.	2009	The Leadership Quarterly	1422-511
Strategic leadership research: Moving on	Boal & Hooijberg	2000	The Leadership Quarterly	1716-332
Achieving and maintaining strategic competitiveness in the 21st century: The role of strategic leadership	Ireland & Hitt	1999	Academy of Management Executive	1365-339
Strategic leadership and executive innovation influence: An international multi-cluster comparative study	Elenkov et al.	2005	Strategic Management Journal	962-267
Governance and strategic leadership in entrepreneurial firms	Daily et al.	2002	Journal of Management	645-220
Storytelling, time, and evolution: The role of strategic leadership in complex adaptive systems	Boal & Schultz	2007	The Leadership Quarterly	654-127
Using meta-analytic structural equation modeling to advance strategic management research: Guidelines and an empirical illustration via the strategic leadership-performance relationship	Bergh et al.	2016	Strategic Management Journal	343-211
Creating wealth in organizations: The role of strategic leadership	Rowe	2001	Academy of Management Executive	936-119
Contrasting perspectives on strategic leaders: Toward a more realistic view of top managers	Cannella & Monroe	1997	Journal of Management	618-169

4.1.c. Author Collaborations and Networks

The practice of author collaboration in strategic leadership research exemplifies the collective nature of scholarly work and the intensity of academic interactions. Author collaboration and network analysis enable the identification of the most influential researchers, the delineation of patterns of collaboration, and the mapping of research communities within a given field. This analysis illuminates the most frequent instances of author collaboration, the nature of intensive intergroup collaboration, and the impact of such collaborations on scientific output. Visualizing and analyzing author collaborations helps to clarify academic interactions within the field of strategic leadership. This analysis also serves to identify potential avenues for future research. Across the 361 articles included in this analysis, contributions came from a total of 690 authors. The number of authors contributing to three or more publications was analyzed. Table 5 lists the names of these authors, the number of publications they contributed to, and their total link strength. The VOSviewer software was employed to analyze the total link strengths. Examination of the table reveals that nine authors contributed to more than two articles. In co-authorship network analysis, 'total link strength' is a metric that indicates the total strength of an

4.1.b. Most Cited Articles

The articles cited the most frequently within the realm of strategic leadership represent the most influential studies on this subject in the academic literature, hence those articles underwent analysis. Since articles from three different databases Web of Science, ScienceDirect, and Scopus were included, the number of citations was analyzed based on these databases. However, Google Scholar was also used for citation counts, as it was thought to be a more comprehensive source. Table 4 presents the ten most frequently cited articles. Both Google Scholar and Web of Science numbers are provided in the citation count.

author's collaborative connections with other authors in the dataset; a higher value signifies stronger or more numerous co-authorship ties. Prof. Dusya Vera has the highest total link strength (10), which identifies her as a key hub of collaboration within this research network.

Table 5. Key authors and their publication metrics

Authors	Number of Journal	Total link strength
Michael A. Hitt	6	8
Dusya Vera	5	10
Zeki Simsek	4	3
Mary Crossan	3	4
Brent Davies	3	2
Ciaran Heavey	3	2
Kelly A. Phipps	3	2
Hairuddin Mohd Ali	3	0
Skip Worden	3	0

To achieve a deeper insight into the interconnections among authors, all 690 were subjected to analysis. Figure 3 presents a network analysis conducted using the VOSviewer software, illustrating the networks between the 690 authors. This map offers important clues for understanding the collaborative structure of the field. The 'clusters' shown in different colors on the map represent research groups that publish together frequently and have strong ties among

them. For instance, the large and interconnected clusters formed by authors like Hitt, M.A., and Vera, D. in the center of the map demonstrate how central their role is in the field's

collaborative network. In contrast, the smaller and more isolated groups on the periphery of the map indicate less integrated or more self-contained research circles.

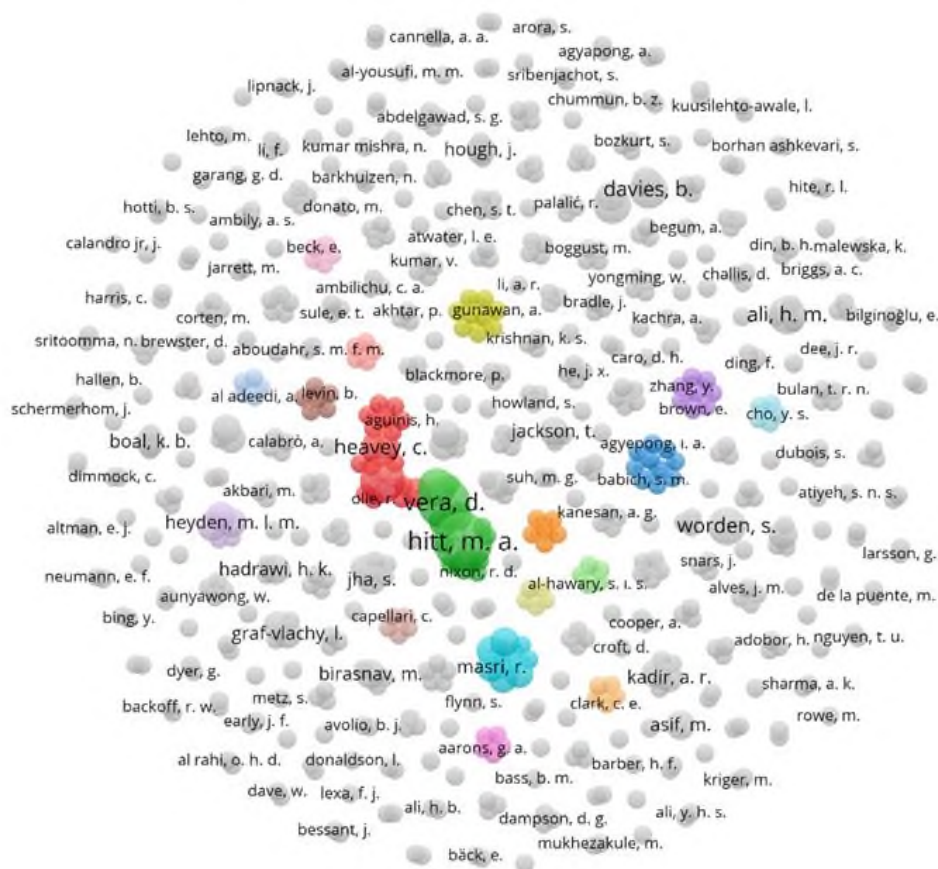

Fig. 3. Author collaborations and networks

4.1.d. Results of Keyword Analysis

The analysis of keywords can assist in the identification of significant concepts, trends, and focal points within this field of study. Keywords encapsulate the principal topics and content of research articles. Hence, keyword analysis enables the elucidation of prevailing trends, the identification of the most popular research areas, and the delineation of prospective research directions within the corpus of literature on strategic leadership. Furthermore, it can facilitate comprehension of the shared interests and collaborative relationships between research communities. Therefore, the keywords identified in the articles were also subjected to analysis; those keywords analyzed using the VOSviewer are illustrated in Figure 4. The analysis yielded 1,289 keywords, among which a total of 40, repeated at least seven times in different publications, were selected for further examination.

The map in Figure 4 visually represents the intellectual structure of the field, showing a large, dense cluster around 'business & economics' and 'performance', and a distinct, though connected, cluster around 'psychology' and 'upper echelons'. The relative distance of the 'education &

educational research' cluster suggests that while the topic is popular in this field, it may be less integrated with the core management and business literature.

A total of 1,289 keywords were identified, with the term "business & economics" emerging as the most frequent. The ten most commonly occurring keywords, along with their respective total link strengths, are presented in Table 6. In keyword co-occurrence analysis, 'total link strength' indicates how frequently a keyword appears alongside other keywords in the dataset, thus revealing its centrality and integrative role within the literature. A higher total link strength suggests a concept is a central hub connecting many different themes. The total link strength column in Table 6 provides a direct measure of conceptual centrality. The findings show that after the primary theme of "Business & economics" (373), concepts such as "Performance" (158), Leadership (132), and "Upper echelons" (122) are the most integral themes, indicating they are highly interconnected with a diverse range of other topics in the strategic leadership literature.

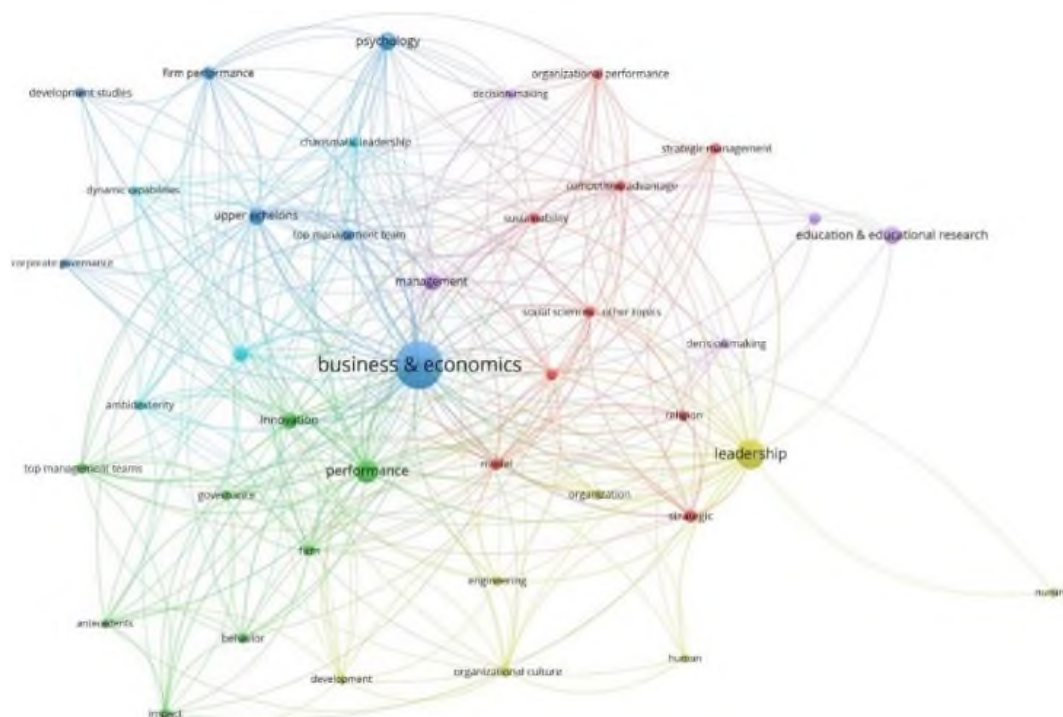

Fig. 4. Keyword analysis (40 keywords)

Table 6. The most common keywords in strategic leadership articles

Keywords	Occurrences	Total link strength
Business & economics	127	373
Leadership	54	132
Performance	34	158
Psychology	23	75
Education & educational research	22	19
Upper echelons	21	122
Management	20	88
Innovation	18	85
Transformational leadership	17	83
Firm performance	13	58

4.2. Results of Content Analysis

In this study, content analysis allowed for a systematic examination of the key elements of the literature on the

issues focused on by researchers. Content analysis using the MAXQDA software proved instrumental in comprehending the diverse approaches and prevailing trends. A total of 361 articles in the Endnote software were examined by assigning them to the MAXQDA. A keyword analysis was performed, combining related keywords and subsequently identifying the 15 most common keywords. The frequency with which these keywords co-occurred in the same publications was then analyzed. Table 7 shows the 15 most commonly recurring keywords and their co-occurrence levels. The most frequently recurring keywords, “Strategic Leadership” and “Business & Economics”, were employed quite often (56 times) in the same articles.

Table 7. Co-occurrence of the most frequent keywords in strategic leadership literature

Code system	Code system														
	Strategic Leadership	Business & Economics	Leadership	Performance	Management	Education	Top Management	Organization	Innovation	Corporate	Upper Echelon	CEO	Psychology	Competition	Decision
Strategic Leadership	0	56	14	21	14	10	18	18	13	11	16	11	10	16	6
Business & Economics	56	0	18	27	21	1	23	16	20	20	22	19	22	9	11
Leadership	14	18	0	7	9	4	3	11	6	7	3	3	1	4	7
Performance	21	27	7	0	9	1	10	6	12	6	9	6	6	4	1
Management	14	21	9	9	0	2	5	5	8	6	7	7	6	2	6
Education	10	1	4	1	2	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0
Top Management	18	23	3	10	5	1	0	6	5	8	14	12	6	1	5
Organization	18	16	11	6	5	0	6	0	3	5	7	5	5	2	3
Innovation	13	20	6	12	8	1	5	3	0	6	3	4	2	6	1
Corporate	11	20	7	6	6	0	8	5	6	0	7	5	3	2	1
Upper Echelon	16	22	3	9	7	0	14	7	3	7	0	15	8	1	3
CEO	11	19	3	6	7	0	12	5	4	5	15	0	7	1	3
Psychology	10	22	1	6	6	0	6	5	2	3	8	7	0	2	2
Competition	16	9	4	4	2	0	1	2	6	2	1	1	2	0	0
Decision	6	11	7	1	6	0	5	3	1	1	3	3	2	0	0

In the context of content analysis, the article abstracts were subjected to examination, and an analysis was undertaken based on the identified keywords. The objective of this analysis was to ascertain the frequency of occurrence of words in article abstracts and to identify the contexts in which these words were used. The MAXQDA was employed for the purpose of analysis. In this context, each article abstract (361 articles) was subjected to examination through the program, with prominent words identified and categorized in a manner that reflected the general theme of the article. Furthermore, the frequency of occurrence of these words was not the sole focus of the analysis; their contextual meaning was also subjected to examination. This approach enabled the identification of the principal topics under discussion and the manner in which they were addressed in the publications. A word cloud was employed to facilitate the visual representation of the analysis of the distribution and frequency of words, thereby enhancing clarity (Figure 4). Consequently, a word-focused analysis was conducted by examining the article abstracts within the scope of content analysis, thereby elucidating the themes that shaped the articles.

Fig. 5. Word cloud prepared by analyzing article abstracts

The manner in which strategic leadership is approached and defined by various authors also represents a major topic of inquiry. Following the criteria established for the article review, Hosmer (1982) was identified as the first author to publish research on this subject. He differentiated between leadership and management, emphasizing that

understanding the difference between these two concepts is important for achieving success. On this basis, strategic leadership was explained as a coherent developmental approach. Hosmer (1982) defined strategic leadership as determining the direction and purpose of an organization and developing a coherent strategy accordingly. This constitutes a comprehensive process ranging from strategy selection based on factors such as environmental opportunities, organizational assets, individual values, and attitudes, to the implementation of said strategy. Nutt & Backoff (1993) evaluated strategic leadership from the perspective of organizational transformation in the long term. According to them, strategic leaders clearly define the objectives of the organization and seek to involve others in the transformation process by making significant changes in the organization. Such objectives often require a lasting commitment, and the entire ecosystem must be considered when planning change at the organizational level. Thus, strategic leadership may be considered a directive process aimed at implementing new strategies. Hitt et al. (1994) associated effective strategic leadership with employees adapting to change within the framework of a strategic leader's vision. Change should not be viewed as a single event, but rather as an ongoing process with a dynamic structure involving efforts to ensure coherence among the components of the vision, communicate continuously, and maintain commitment to the vision. Boal & Hooijberg (2000) explained strategic leadership in terms of interactions with stakeholders used not only to manage current uncertainties but also to prepare for future opportunities and risks. Elenkov et al. (2005) also discussed strategic leadership in the context of a vision for the future, as a process for sharing said vision and interacting with relevant stakeholders. According to Davies & Davies (2006, p. 123), strategic leaders are involved in the following five core activities: "direction setting, translating strategy into action, enabling the staff to develop and deliver the strategy, determining effective intervention points, developing strategic capabilities". Samimi et al. (2022) associated strategic leadership with senior executives, with the former consisting of a set of actions performed by these employees. Table 8 shows the definitions of strategic leadership by different authors.

Table 8. Definitions of strategic leadership from various authors

Author(s)	Definition
Hosmer (1982)	"A consistent analytical and developmental approach to the strategy, structure, and systems of an organization is the true responsibility of the general manager of that organization and is the definition proposed for strategic leadership." (p. 57)
Nutt & Backoff (1993)	"Strategic leadership can be thought of as a process of guidance that sets a new strategy in place." (p. 324)
Hitt et al. (1994)	"Effective strategic leadership is a dynamic process of maintaining coherence among the elements of the evolving vision, continuous communication with all members of the organization, and constant efforts to maintain members' ongoing commitment to the vision (ideal identity)." (p. 20)
Ireland & Hitt (1999)	"Strategic leadership is defined as a person's ability to anticipate, envision, maintain flexibility, think strategically, and work with others to initiate changes that will create a viable future for the organization." (p. 43)
Boal & Hooijberg (2000)	"Strategic leaders build their social intelligence through their interactions with their stakeholders. In these interactions, strategic leaders explore long-term changes in the environment of the organization." (p. 536)
Elenkov et al. (2005)	"We define strategic leadership as the process of forming a vision for the future, communicating it to subordinates, stimulating and motivating followers, and engaging in strategy-supportive exchanges with peers and subordinates." (p. 666)
Davies & Davies (2006)	"The analysis of the data revealed that those strategic leaders involve themselves in five key activities: Direction setting, translating strategy into action, enabling the staff to develop and deliver the strategy, determining effective intervention points, developing strategic capabilities." (p. 123)
Samimi et al. (2022)	"Based on these conceptions, we define strategic leadership as the functions performed by individuals at the top levels of an organization (CEOs, TMT members, Directors, General Managers) that are intended to have strategic consequences for the firm." (p. 3)

Although different authors have defined strategic leadership in different ways, common points have been identified through analysis of the definitions. First, a fundamental element of strategic leadership is the capacity to craft a clear vision and communicate it to other members of the organization (Nutt & Backoff, 1993; Rowe, 2001). A leader creates a roadmap of where he or she would like the organization to be positioned in the future and articulates this vision in a clear, understandable, and inspiring way. The aim of the leader is to ensure that all employees embrace and follow this vision, which represents not only a goal but also a source of motivation to guide all members of the organization. Regarding this aspect of strategic leadership, researchers such as Ireland & Hitt (1999) and Elenkov et al. (2005) have emphasized that leaders have a responsibility to create a clear and compelling vision. Communicating this vision enables the organization to focus on a common purpose and achieve strategic goals.

Another important aspect is the capacity of leaders to adapt to changing environmental conditions. Organizations are constantly affected by external factors such as dynamic markets, technological developments, and socio-political changes (Baker, 2012; Wilden & Gudergan, 2015). Staying informed about such changes constitutes one of the most critical tasks of strategic leaders. A good strategic leader not only manages the current situation but also anticipates and prepares for future uncertainties (Crossan et al., 2008; Maghroori & Rolland, 1997). Researchers including Ireland & Hitt (1999) and Boal & Hooijberg (2000) have characterized this resilience on the part of strategic leaders as their capacity to both initiate and execute strategic changes that will shape the organization's future. Flexibility and adaptability enable strategic leaders to accurately assess the prospects and challenges in the organization's environment and to make quick and effective decisions accordingly. This ability enables leaders to successfully manage the change process and steer the organization toward achieving competitive advantage.

Effective strategic leadership requires an ongoing process of communication and coordination within the organization. Strategic leaders do not articulate their vision and strategies on just one occasion but rather communicate continuously to ensure that every individual within the organization understands and adopts this vision. The consistency and continuity of communication enable individuals within the organization to act in alignment with the organization's strategies. Hitt et al. (1994) and Elenkov et al. (2005) emphasized this aspect of strategic leadership, stating that leaders need to be in constant communication with all individuals throughout the organization. An important contribution of continuous communication is that leaders can keep the vision alive and ensure that individuals can act according to this vision. Strategic leaders also possess the ability to shape strategies according to the feedback they receive. Coordination, on the other hand, facilitates the successful realization of strategic objectives by increasing cooperation and cohesion among different units and individuals in the organization. Ongoing communication and coordination demonstrate that strategic leadership is a dynamic and interactive process. Through this process, the leader brings all parts of the organization together to focus on a common strategic vision.

Another key component is the capacity of leaders to initiate and effectively manage processes that significantly transform the organization. Change represents an inevitability that an organization must address (Lewis, 2019). Strategic leaders identify the adjustments needed to adapt to technological innovations and other external factors and ensure that these are implemented. Researchers such as Nutt & Backoff (1993) and Ireland & Hitt (1999) have defined this aspect of strategic leadership as the ability of leaders to identify and implement new strategies for the organization and to engage employees in these changes. Managing change involves not only the development of new strategies but also the steps necessary to successfully implement them. In the course of this process, strategic leaders demonstrate the leadership skills necessary to prevent organizational members from resisting change, while engaging them in this process and managing the uncertainties that such transformation brings. Initiating and managing change is a proactive and innovative aspect of strategic leadership that directs the organization toward a path of continuous improvement and growth.

Strategic leadership also requires coherence among an organization's strategy, structure, and systems; leaders must ensure that their visions and strategies are consistent with the organization's structure and operational systems. Hosmer (1982) and Hitt et al. (1994) considered this a fundamental responsibility of strategic leadership. As strategic leaders develop their organization's long-term strategic plans, they must also assess whether these plans are consistent with the organization's existing structure and systems. If a mismatch is identified, strategic leaders make the necessary structural changes to address it. This process ensures that all of the elements necessary for the organization to effectively achieve its strategic goals are aligned and integrated. By ensuring the coherence between strategy and structure, strategic leaders can realize the organization's strategic vision more robustly and effectively.

5. Discussion and Suggestions for Future Research

The present study employed a systematic literature review methodology in researching the concept of strategic leadership. Three databases –Web of Science, Scopus, and ScienceDirect- were searched in the course of this study. Considering that the inaugural article on this topic was published in 1982, subsequent articles pertaining to the theme of strategic leadership within the specified databases were analyzed between 1982 and 2024. A total of 361 articles underwent analysis, and the findings were organized into two principal categories. First, through a bibliographic analysis of strategic leadership articles published between 1982 and 2024, journals in which the articles were published, author contribution, collaboration between authors, most cited articles, and most commonly recurring keywords were identified. Second, the keywords, abstracts, and full texts of the articles were subjected to detailed content analysis in which the frequency of keywords and their relationships were analyzed. The most prominent words in the abstracts were then identified and a word cloud was created. In addition, the full texts were analyzed to determine how different authors addressed the concept.

The results clearly show the evolution of the concept of strategic leadership over time and the increasing academic

interest in the field. The initial publications in the 1980s served as a critical milestone by establishing strategic leadership as a distinct field of inquiry. During this period, seminal works focused on separating the concept from general or operational management and linking it to the responsibilities of the chief executive in setting long-term organizational direction (Hosmer, 1982; Van der Merwe & Van der Merwe, 1985). This laid the conceptual groundwork for all subsequent research. The 1990s marked a significant turning point where the literature moved from 'what is strategic leadership?' to 'what does it do?'. The analytical focus shifted towards the practical application of the concept. This era was marked by milestone studies that demonstrated how strategic leadership could be a lever for tangible organizational outcomes, such as transforming public organizations and achieving strategic competitiveness (Ireland & Hitt, 1999; Nutt & Backoff, 1993). This shift broadened the concept's relevance and spurred an increase in research connecting leadership actions to performance and change. The 2000s can be characterized as a period of theoretical integration and empirical rigor. This maturation is exemplified by highly-cited works that linked strategic leadership to other established theories, such as organizational learning, and called for the field to move on to more complex research questions (Boal & Hooijberg, 2000; Vera & Crossan, 2004). The growing impact of technology and digitalization during this decade provided a fertile ground for researchers to empirically test how leaders managed emerging environmental complexities. The academic interest that peaked in the 2020s represents the latest milestone, driven by a complex set of global challenges. The analytical focus has become more specialized, applying the strategic leadership lens to urgent and specific problems. As recent data from 2022-2024 shows, the agenda is now shaped by issues such as digital transformation (Hoessler & Carbon, 2024), sustainability and green leadership (Khan et al., 2024), and post-pandemic crisis management (Obenauer et al., 2024). This demonstrates that strategic leadership is no longer just a tool for competitive advantage but is now viewed as a critical capability for ensuring organizational resilience and sustainability in a volatile world. Recent evidence reinforces these findings, showing that strategic leadership is increasingly linked to digitalization, innovation, and resilience in crisis contexts (Samimi et al., 2022; Ghazi et al., 2024). Moreover, sustainability and corporate responsibility perspectives have begun to attract scholarly attention, indicating a more comprehensive understanding of leadership effectiveness (Wang et al., 2024; Khan et al., 2024).

As expected, the results of the keyword analysis highlighted the terms 'business', 'management' and 'leadership'. These terms are frequently used in publications on strategic leadership. However, the keywords "performance", "education" and "psychology" were also frequently used. The widespread use of the keyword "performance" can be attributed to the influence of strategic leaders on the work performance of the organization and the individuals within the organization. Considering the impact of leaders on the achievement of organizational objectives, the performance-oriented perspective in strategic leadership studies gains importance. In particular, it was found that the keyword "performance" was used more frequently in studies

published after 2015 (e.g., Cho et al., 2017; Ilyas et al., 2017; Lee & Welliver 2018). The frequent use of the keyword "education" is closely related to the application of strategic leadership studies in the field of education. Studies focusing on the quality and sustainability of the education system are noteworthy (Simkins, 2005; Van Oord, 2013). The literature on strategic leadership in the education sector is rich in theoretical and empirical publications (e.g. Caldwell, 1998; Chen, 2008; Gholami et al., 2015; Ucar & Dalgic, 2021). The frequent use of the keyword "psychology" in publications may be related to the increasing interest in the behavior of individuals and leaders in organizations. Psychological factors are fundamental to leaders' decision making and directly affect their ability to cope with stress and manage team dynamics (Eid et al., 2012; Rabiul et al., 2022). Psychological factors have been used in strategic leadership studies as they represent a very important aspect of leadership (e.g., Gavetti, 2011; Zhang et al., 2023).

The results of the analysis of the article abstracts show that certain concepts emerge and that some concepts are more frequently associated with each other. The terms "top management", "top level", and "CEO" stand out as terms that are frequently mentioned in studies. This is an important indication that strategic leadership is associated with the top-level managers. Considering that strategic decisions are determined and implemented by top management and CEOs in organizations (Bartlett & Ghoshal, 1994; Ma & Seidl, 2018), the findings are consistent with the prevailing view in the literature. In this context, the fact that the terms "top management", "upper echelon", and "CEO" are frequently used in strategic leadership studies indicates the focus of the literature. On the other hand, the concept of innovation has also become one of the most frequently used concepts, especially in post-2010 studies (e.g., Altman & Tushman, 2017; Ilyas et al., 2017). This shows that organizations are being evaluated more in the context of innovation. These findings suggest that strategic leaders should encourage innovation and create an environment that provides competitive advantage. The relationship between innovation and strategic leadership has been extensively studied, from the stage of vision development to the levels of managing change and promoting innovation. The use of the concept of innovation in strategic leadership studies has allowed the literature to expand in scope and depth. The concept of performance is also a recurring concept in strategic leadership studies. Given that the main issues of strategic leadership are related to improving organizational performance and helping organizations achieve their long-term goals, it makes sense to find a place for studies that focus on organizational performance. In addition, the concepts of innovation and performance are also closely related in strategic leadership studies. Considering these two concepts in tandem when reviewing the literature provides a fuller understanding of how strategic leaders contribute to organizational success.

The full-text reviews analyzed how different researchers approached strategic leadership and presented their findings. The definitions contained certain common themes which were subsequently analyzed under five main headings. The themes that define strategic leaders are as follows:

- Developing a vision and effectively communicating this vision to other members of the organization.
- Helping organizations adapt to changing environmental conditions.
- Ensuring communication and coordination across the organization.
- Initiating changes that significantly transform the organization and effectively managing these processes of transformation.
- Ensuring consistency in the organization's structure and systems.

5.1. Theoretical Implications and Connections

According to Upper Echelons Theory, the strategic choices and performance of organizations are shaped by the personal attributes, experiences, and value orientations of their senior executives (Hambrick & Mason, 1984; Finkelstein et al., 2009). The bibliometric and content analyses in this study consistently revealed that the strategic leadership literature is predominantly centered on “top management,” “CEOs,” and the “upper echelon.” This indicates that for nearly four decades, the field has implicitly operated on the core assumption of Upper Echelons Theory: that senior leaders are the primary architects of organizational strategy and direction. The frequent co-occurrence of these keywords with “decision-making” further reinforces this theoretical connection.

The findings also highlight a strong alignment with the theory of Dynamic Capabilities, which emphasizes an organization's ability to adapt and innovate in turbulent environments (Eisenhardt & Martin, 2017; Teece et al., 1997). The analysis shows a significant thematic focus on “innovation,” “performance,” and adapting to “change,” particularly in post-2010 studies. Strategic leaders emerge as the agents who develop and deploy these dynamic capabilities by articulating a vision, managing transformations, and fostering an adaptive organizational culture. The recent increase in studies focusing on digitalization and technological developments (Samimi et al., 2022; Hoessler & Carbon, 2024) further confirms this linkage, positioning strategic leadership as a micro-foundation of organizational agility and competitive advantage.

Finally, the definitional elements of strategic leadership identified in this review overlap with Transformational Leadership theory. Themes such as “developing and communicating a vision,” “initiating and managing change,” and “ensuring commitment from organizational members” mirror the core tenets of transformational leadership, which emphasize a leader's ability to inspire and motivate followers (Bass & Avolio, 1994; Korejan & Shahbazi, 2016). While strategic leadership has a broader focus on external environments and competitive strategy, the mechanisms through which strategic leaders implement their vision—communication, inspiration, and change management—are fundamentally transformational. Recent studies also support this perspective, noting that effective strategic leadership often requires a transformational style to address digital transformation, sustainability, and post-

crisis challenges (Kamp & Graf-Vlachy, 2024; Obenauer et al., 2024; Zhang et al., 2023).

5.2. Practical Implications

The findings of this review carry several explicit implications for practice. For managers and business leaders, the primary implication is that strategic leadership must be cultivated as a dynamic capability. This goes beyond traditional planning and requires actively building organizational resilience against environmental turbulence, fostering a pervasive culture of innovation, and championing digital literacy at all levels to navigate technological disruptions. For policymakers, the results highlight a critical role in designing leadership development initiatives. These programs should prepare leaders to navigate sustainability transitions, digital transformation, and global crises, thereby reinforcing both organizational and national competitiveness through support for context-specific and ethically responsible governance. Finally, for educational leaders, the study suggests a dual responsibility: curricula and training programs must be updated to embed modern strategic leadership competencies, equipping future leaders with the vision and adaptability required in today's uncertain world. Simultaneously, they must apply these principles internally by leading the transformation of their own institutions and empowering educators as strategic agents. By addressing these practical dimensions, this review demonstrates the relevance of strategic leadership beyond business and academia and its potential to create tangible value for multiple stakeholders.

5.3. Limitations and Suggestions for Future Research

The methodological profile of strategic leadership research reveals several limitations. First, the geographic distribution of studies is heavily skewed toward Western contexts, with limited engagement in emerging economies. This concentration restricts the generalizability of findings and overlooks the potential influence of cultural and institutional diversity on leadership practices. Second, the field has been dominated by quantitative and theoretical approaches, which, while valuable for mapping trends, provide limited insight into the lived experiences of strategic leaders. Qualitative approaches such as case studies, ethnographies, and interviews remain underutilized, reducing the capacity of the literature to capture behavioral and contextual nuances. Third, sectoral concentration is evident, as education has been extensively examined while other domains such as healthcare, technology, and SMEs remain underexplored. This sectoral bias risks creating a monolithic understanding of strategic leadership, potentially ignoring the unique challenges and leadership practices required in different operational contexts. Taken together, these limitations suggest that future research should pursue a more pluralistic approach, integrating diverse geographies, methodologies, and sectors to generate a richer and more comprehensive understanding of strategic leadership.

Strategic leadership has witnessed a surge in popularity as a topic of research within academic literature. The rise in the number of articles published, particularly in the 2020s, suggests that research output in this field will continue to grow in the coming years. The findings of the present study, which revealed that strategic leadership is frequently

discussed in the context of leaders such as senior managers and CEOs, may establish a solid basis for subsequent research initiatives. The analysis also determined that the majority of studies are concentrated on specific sectors. In light of these findings, researchers should in future broaden their scope of investigation by accounting for cultural diversity and conduct more studies across different geographical and sectoral contexts. Such analyses would facilitate our understanding of how strategic leadership is approached in various sectors and cultures, thus expanding and enriching the existing literature. The concept of innovation was observed to have been incorporated into numerous strategic leadership studies; in particular, there has been a notable increase in the number of articles on innovation published after 2010. Nevertheless, this topic merits further investigation; in particular, examination of the impact of strategic leadership on innovation and innovation processes seems warranted. Further research should concentrate on investigating the relationship between strategic leaders and innovation in greater detail, thus enhancing our understanding of this subject. Including innovation as a vital element of strategic leadership rather than as a result-oriented approach would also constitute a valuable contribution to the literature.

The findings suggest that the concept of performance is frequently employed in strategic leadership studies together with innovation. The concept of performance has been utilized in numerous studies in both individual and organizational contexts. The results of future studies may serve to enhance the interplay between strategic leadership and performance. Understanding the effect of strategic leadership on performance in different sectors will constitute an important contribution, especially within the dynamics of the business environment where competition is intense. In addition, technological developments and the resulting digital transformation have been among the most challenging issues for organizations. The issue of technological advances, which can be seen as both a threat and an opportunity, constitutes an important gap in the study of strategic leadership. Studies focusing on this would be pioneering in the field as well as providing valuable information for practitioners by making a significant contribution to the existing literature. Basic problems such as the role of strategic leaders in the digitalization process, strategies created in a digital environment and their implementation, and adapting organizations to digital transformation can be addressed as research topics in future studies on strategic leadership. Moreover, considering that strategic leadership is associated with long-term goals, the concept of sustainability also merits attention. Although sustainability has been addressed in strategic leadership studies, in-depth research on various aspects of sustainability will enrich the field. Examining the interplay between strategic leadership and sustainability could positively impact the sustainability of organizations and help them gain a competitive advantage.

Furthermore, a significant research opportunity lies at the intersection of the themes identified in recent literature: digital transformation and strategic decision-making. While studies have begun to examine the behavioral dynamics of decision-making quality (Thys et al., 2024) and the leadership of digital change (Hoessler & Carbon, 2024), the specific impact of Artificial Intelligence (AI) on the

cognitive processes of strategic leaders remains a critical black box. Future research could address this with concrete questions such as: 'How does the integration of AI-driven analytics alter the established models of strategic decision-making in top management teams?' or 'What new leadership competencies are required to mitigate AI-induced biases in strategic choices?' Answering these questions would provide invaluable guidance for leaders navigating the next wave of technological disruption.

6. Conclusion

This systematic literature review maps the forty-year evolution of strategic leadership, revealing its transformation from a concept rooted in top-management theory to a dynamic, multidisciplinary capability critical for navigating contemporary organizational challenges. The findings demonstrate that the academic interest that peaked in the 2020s is not coincidental but rather a direct response to an increasingly complex global landscape where leaders are expected to manage not only strategy but also continuous innovation, digital transformation, and sustainability.

The primary contribution of this review lies in integrating bibliometric and content analyses to reveal prevailing themes and research gaps. In particular, the results show that while strategic leadership is well established in the education sector, there is still limited understanding of its operation across diverse sectors, geographies, and cultural contexts. Moreover, recent studies emphasize the growing relevance of digital transformation, psychological factors, and sustainability, all of which remain underexplored in mainstream literature.

Theoretically, this review underscores the need to conceptualize strategic leadership as a dynamic capability that enables organizations to adapt to digital disruption and global crises. Practically, it suggests that strategic leaders should not only focus on vision-setting and performance but also foster innovation, resilience, and ethical responsibility in turbulent environments.

Future research should move beyond sector-specific and Western-centric approaches, expanding investigations into emerging economies, cross-cultural settings, and digitally intensive industries. In doing so, scholars can provide a more comprehensive understanding of how strategic leadership contributes to organizational resilience, innovation, and long-term sustainability in an era of rapid change.

References

- Agyapong, A., & Boamah, R. B. (2013). Business strategies and competitive advantage of family hotel businesses in Ghana: The role of strategic leadership. *Journal of Applied Business Research (JABR)*, 29(2), 531-544.
- Altman, E. J., & Tushman, M. L. (2017). Platforms, open/user innovation, and ecosystems: A strategic leadership perspective. In *Entrepreneurship, innovation, and platforms* (177-207). Emerald Publishing Limited. <https://doi.org/10.1108/S0742-332220170000037007>
- Baker, J. (2012). The Technology–Organization–Environment Framework. In: Dwivedi, Y., Wade, M., Schneberger, S. (eds) *Information Systems Theory. Integrated Series in Information Systems*, 28. Springer, New York, NY. https://doi.org/10.1007/978-1-4419-6108-2_12
- Bartlett, C. A., & Ghoshal, S. (1994). Changing the role of top management: Beyond strategy to purpose. *Harvard Business Review*, 72(6), 79-88.

- Bass, B. M., & Avolio, B. J. (1994). Improving organizational effectiveness through transformational leadership. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Bergh, D. D., Aguinis, H., Heavey, C., Ketchen, D. J., Boyd, B. K., Su, P., ... & Joo, H. (2016). Using meta-analytic structural equation modeling to advance strategic management research: Guidelines and an empirical illustration via the strategic leadership-performance relationship. *Strategic Management Journal*, 37(3), 477-497. <https://doi.org/10.1002/smj.2338>
- Boal, K. B., & Hooijberg, R. (2000). Strategic leadership research: Moving on. *The Leadership Quarterly*, 11(4), 515-549. [https://doi.org/10.1016/S1048-9843\(00\)00057-6](https://doi.org/10.1016/S1048-9843(00)00057-6)
- Boal, K. B., & Schultz, P. L. (2007). Storytelling, time, and evolution: The role of strategic leadership in complex adaptive systems. *The Leadership Quarterly*, 18, 411-428. <https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2007.04.008>
- Caldwell, B. J. (1998). Strategic leadership, resource management and effective school reform. *Journal of Educational Administration*, 36(5), 445-461. <https://doi.org/10.1108/09578239810238447>
- Cannella, A. A., & Monroe, M. J. (1997). Contrasting perspectives on strategic leaders: Toward a more realistic view of top managers. *Journal of Management*, 23, 213-237. <https://doi.org/10.1177/014920639702300302>
- Carter, S. M., & Greer, C. R. (2013). Strategic leadership: Values, styles, and organizational performance. *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 20(4), 375-393. <https://doi.org/10.1177/1548051812471724>
- Chadegani, A. A., Salehi, H., Yunus, M. M., Farhadi, H., Fooladi, M., Farhadi, M., & Ebrahim, N. A. (2013). A comparison between two main academic literature collections: Web of Science and Scopus databases. *Asian Social Science*, 9, 18-26. <https://doi.org/10.48550/arXiv.1305.0377>
- Chen, P. (2008). Strategic leadership and school reform in Taiwan. *School Effectiveness and School Improvement*, 19(3), 293-318. <https://doi.org/10.1080/09243450802332119>
- Cho, Y. S., Thiagarajan, P., Chong, H., Perkins, S. N., & White, J. (2017). The stepwise process relationship between strategic leadership, quality practices, and performances: An empirical analysis in the US and China manufacturing. *International Journal of Operations and Quantitative Management*, 23(2), 147-160.
- Crossan, M., Vera, D., & Nanjad, L. (2008). Transcendent leadership: Strategic leadership in dynamic environments. *The Leadership Quarterly*, 19(5), 569-581. <https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2008.07.008>
- Daily, C. M., McDougall, P. P., Covin, J. G., & Dalton, D. R. (2002). Governance and strategic leadership in entrepreneurial firms. *Journal of Management*, 28(3), 387-412. [https://doi.org/10.1016/S0149-2063\(02\)00133-2](https://doi.org/10.1016/S0149-2063(02)00133-2)
- Davies, B. J., & Davies, B. (2006). Developing a model for strategic leadership in schools. *Educational Management Administration & Leadership*, 34(1), 121-139. <https://doi.org/10.1177/1741143206059542>
- Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 133, 285-296. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.04.070>
- Dyer, G., & Dyer, M. (2017). Strategic leadership for sustainability by higher education: the American College & University Presidents' Climate Commitment. *Journal of Cleaner Production*, 140, 111-116. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2015.08.077>
- Eid, J., Mearns, K., Larsson, G., Laberg, J. C., & Johnsen, B. H. (2012). Leadership, psychological capital and safety research: Conceptual issues and future research questions. *Safety Science*, 50(1), 55-61. <https://doi.org/10.1016/j.ssci.2011.07.001>
- Eisenhardt, K. M., & Martin, J. A. (2017). Dynamic capabilities: what are they? *The SMS Blackwell Handbook of Organizational capabilities*, 341-363. <https://doi.org/10.1002/9781405164054.ch21>
- Elenkov, D. S., Judge, W., & Wright, P. (2005). Strategic leadership and executive innovation influence: an international multi-cluster comparative study. *Strategic Management Journal*, 26(7), 665-682. <https://doi.org/10.1002/smj.469>
- Ellegaard, O., & Wallin, J. A. (2015). The bibliometric analysis of scholarly production: How great is the impact?. *Scientometrics*, 105, 1809-1831. <https://doi.org/10.1007/s11192-015-1645-z>
- Finkelstein, S., Hambrick, D. C., & Cannella, A. A. (2009). Strategic leadership: Theory and research on executives, top management teams, and boards. Oxford University Press.
- Gavetti, G. (2011). The new psychology of strategic leadership. *Harvard Business Review*, 89(7-8), 118-25.
- Ghazi, K. M., Salem, I. E., Dar, H., & Elbaz, A. M. (2024). Leveraging strategic leadership for boosting operational resilience in hotels: the role of crisis response strategies and e-readiness. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 36(10), 3300-3323. <https://doi.org/10.1108/IJCHM-05-2023-0650>
- Gholami, H., Saman, M. Z. M., Sharif, S., & Zakuan, N. (2015). A CRM strategic leadership towards sustainable development in student relationship management: SD in higher education. *Procedia Manufacturing*, 2, 51-60. <https://doi.org/10.1016/j.promfg.2015.07.010>
- Gorges, T., & Holz-Rau, C. (2021). Transition of mobility in companies—A semi-systematic literature review and bibliographic analysis on corporate mobility and its management. *Transportation Research Interdisciplinary Perspectives*, 11, 100462. <https://doi.org/10.1016/j.trp.2021.100462>
- Grant, M. J., & Booth, A. (2009). A typology of reviews: an analysis of 14 review types and associated methodologies. *Health Information and Libraries Journal*, 26, 91-108. <https://doi.org/10.1111/j.1471-1842.2009.00848.x>
- Gumus, S., Bellibas, M. S., Esen, M., & Gumus, E. (2018). A systematic review of studies on leadership models in educational research from 1980 to 2014. *Educational Management Administration & Leadership*, 46(1), 25-48. <https://doi.org/10.1177/1741143216659296>
- Hambrick, D. C., & Mason, P. A. (1984). Upper echelons: The organization as a reflection of its top managers. *Academy of Management Review*, 9(2), 193-206. <https://doi.org/10.5465/amr.1984.4277628>
- Hitt, M. A., Haynes, K. T. & Serpa, R. (2010). Strategic Leadership for the 21st Century. *Business Horizons*, 53, 437-444, Mays Business School Research Paper No. 2012-23, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1995786>
- Hitt, M. A., Keats, B. W., Harback, H. F., & Nixon, R. D. (1994). Rightsizing: Building and maintaining strategic leadership and long-term competitiveness. *Organizational Dynamics*, 23(2), 18-32. [https://doi.org/10.1016/0090-2616\(94\)90066-3](https://doi.org/10.1016/0090-2616(94)90066-3)
- Hoessler, S., & Carbon, C. C. (2024). Guiding incumbent companies in navigating digital transformations: A qualitative study on structural ambidexterity and strategic leadership. *Journal of Entrepreneurship, Management and Innovation*, 20(4), 49-72.
- Hosmer, L. T. (1982). The importance of strategic leadership. *The Journal of Business Strategy*, 3(2), 47.
- Hu, Z. G., Tian, W. C., Xu, S. M., Zhang, C. B., & Wang, X. W. (2018). Four pitfalls in normalizing citation indicators: An investigation of ESI's selection of highly cited papers. *Journal of Informetrics*, 12, 1133-1145. <https://doi.org/10.1016/j.joi.2018.09.006>
- Hunitie, M. (2018). Impact of strategic leadership on strategic competitive advantage through strategic thinking and strategic planning: a bi-meditational research. *Verslas: teorija ir praktika*, 19(1), 322-330.
- Ilyas, G. B., Munir, A. R., & Sobarsyah, M. (2017). Role of strategic leadership, entrepreneurial orientation, and innovation on small and medium enterprises performance. *International Journal of Economic Research*, 14(15), 61-72.
- Ireland, R. D., & Hitt, M. A. (1999). Achieving and maintaining strategic competitiveness in the 21st century: The role of strategic leadership. *Academy of Management Perspectives*, 13(1), 43-57. <https://doi.org/10.5465/ame.1999.1567311>
- Jansen, J. J., Vera, D., & Crossan, M. (2009). Strategic leadership for exploration and exploitation: The moderating role of environmental dynamism. *The Leadership Quarterly*, 20(1), 5-18. <https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2008.11.008>
- Kamp, L., & Graf-Vlachy, L. (2024). Strategic leader reputation: a review and research agenda. *Management Review Quarterly*, 1-33. <https://doi.org/10.1007/s11301-024-00470-9>
- Khan, E. A., Hossain, M. A., Jahed, M. A., Akter, R., & Pappas, I. O. (2024). Green strategic leadership capability: Construct development and

- measurement validation. *Journal of Cleaner Production*, 450, 141575. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2024.141575>
- Kitchenham, B. (2004). Procedures for performing systematic reviews. Technical report No. TR/SE-0401(Keele University),1-26. Available at <https://www.inf.ufsc.br/~aldo.vw/kitchenham.pdf>
- Kitchenham, B., Brereton, O. P., Budgen, D., Turner, M., Bailey, J., & Linkman, S. (2009). Systematic literature reviews in software engineering - A systematic literature review. *Information and Software Technology*, 51, 7-15. <https://doi.org/10.1016/j.infsof.2008.09.009>
- Korejan, M. M., & Shahbazi, H. (2016). An analysis of the transformational leadership theory. *Journal of Fundamental and Applied Sciences*, 8(3), 452-461. <https://doi.org/10.4314/jfas.v8i3s.192>
- Lame, G. (2019). Systematic literature reviews: An introduction. In *Proceedings of the design society: international conference on engineering design* (1, 1, 1633-1642). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/dsi.2019.169>
- Lee, J. Y., & Welliver, M. C. (2018). The role of strategic leadership for learning on the relationship between training opportunities and salesperson job performance and commitment. *European Journal of Training and Development*, 42(9), 558-576. <https://doi.org/10.1108/EJTD-08-2017-0068>
- Lewis, L. (2019). Organizational change. In A. M. Nicotera (Ed.), *Origins and traditions of organizational communication* (pp. 406–423). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203703625>
- Linnenluecke, M. K., Marrone, M., & Singh, A. K. (2020). Conducting systematic literature reviews and bibliometric analyses. *Australian Journal of Management*, 45(2), 175-194. <https://doi.org/10.1177/0312896219877678>
- Ma, S., & Seidl, D. (2018). New CEOs and their collaborators: Divergence and convergence between the strategic leadership constellation and the top management team. *Strategic Management Journal*, 39(3), 606-638. <https://doi.org/10.1002/smj.2721>
- Maghroori, R., & Rolland, E. (1997). Strategic leadership: The art of balancing organizational mission with policy, procedures, and external environment. *Journal of Leadership Studies*, 4(2), 62-81. <https://doi.org/10.1177/107179199700400207>
- Mongeon, P., & Paul-Hus, A. (2016). The journal coverage of Web of Science and Scopus: a comparative analysis. *Scientometrics*, 106, 213-228. <https://doi.org/10.1007/s11192-015-1765-5>
- Nicholls, J. (1994). The Strategic Leadership Star: A Guiding Light in Delivering Value to the Customer. *Management Decision*, 32(8), 21-26. <https://doi.org/10.1108/00251749410069480>
- Nutt, P. C., & Backoff, R. W. (1993). Transforming public organizations with strategic management and strategic leadership. *Journal of Management*, 19(2), 299-347. [https://doi.org/10.1016/0149-2063\(93\)90056-S](https://doi.org/10.1016/0149-2063(93)90056-S)
- Obenauer, W. G., Sieweke, J., Bastardo, N., Arvate, P. R., Gazdag, B. A., & Hentschel, T. (2024). Are women strategic leaders more effective during a crisis than men strategic leaders? A causal analysis of the relationship between strategic leader gender and outcomes during the COVID-19 crisis. *The Leadership Quarterly*, 35(6), 101812. <https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2024.101812>
- Page, M.J., McKenzie, J.E., Bossuyt, P.M. et al. (2021). The PRISMA 2020 statement: an updated guideline for reporting systematic reviews. *Syst Rev* 10, 89. <https://doi.org/10.1186/s13643-021-01626-4>
- Petticrew, M., & Roberts, H. (2006). *Systematic Reviews in the Social Sciences: A Practical Guide*. Blackwell Publishing.
- Pink, A. I. (1988). Strategic leadership through corporate planning at ICI. *Long Range Planning*, 21(1), 18-25. [https://doi.org/10.1016/0024-6301\(88\)90054-4](https://doi.org/10.1016/0024-6301(88)90054-4)
- Quansah, E., Moghaddam, K., Solansky, S., & Wang, Y. (2022). Strategic leadership in SMEs: the mediating role of dynamic capabilities. *Leadership & Organization Development Journal*, 43(8), 1308-1320. <https://doi.org/10.1108/LODJ-05-2021-0229>
- Quong, T., & Walker, A. (2010). Seven principles of strategic leadership. *International Studies in Educational Administration*, 38(1), 22–34.
- Rabiul, M. K., Patwary, A. K., Mohamed, A. E., & Rashid, H. O. (2022). Leadership styles, psychological factors, and employee commitment to service quality in the hotel industry. *Journal of Quality Assurance in Hospitality & Tourism*, 23(4), 853-881. <https://doi.org/10.1080/1528008X.2021.1913695>
- Rowe, W. G. (2001). Creating wealth in organizations: The role of strategic leadership. *Academy of Management Perspectives*, 15(1), 81-94. <https://doi.org/10.5465/ame.2001.4251395>
- Salmoni, B. A., Hart, J., McPherson, R., & Winn, A. K. (2010). Growing strategic leaders for future conflict. *The US Army War College Quarterly: Parameters*, 40(1), 10. doi:10.55540/0031-1723.2514
- Samimi, M., Cortes, A. F., Anderson, M. H., & Herrmann, P. (2022). What is strategic leadership? Developing a framework for future research. *Leadership Quarterly*, 33. <https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2019.101353>
- Schoemaker, P. J., Krupp, S., & Howland, S. (2013). Strategic leadership: The essential skills. *Harvard Business Review*, 91(1), 131-134.
- Semler, S. W. (1997). Systematic agreement: A theory of organizational alignment. *Human Resource Development Quarterly*, 8, 23-40. <https://doi.org/10.1002/hrdq.3920080105>
- Simkins, T. (2005). Leadership in Education: ‘What Works’ or ‘What Makes Sense’? *Educational Management Administration & Leadership*, 33(1), 9-26. <https://doi.org/10.1177/1741143205048168>
- Simsek, Z., Heavey, C., & Fox, B. C. (2018). Interfaces of Strategic Leaders: A Conceptual Framework, Review, and Research Agenda. *Journal of Management*, 44, 280-324. <https://doi.org/10.1177/0149206317739108>
- Simsek, Z., Jansen, J. J. P., Minichilli, A., & Escriba-Esteve, A. (2015). Strategic Leadership and Leaders in Entrepreneurial Contexts: A Nexus for Innovation and Impact Missed? *Journal of Management Studies*, 52, 463-478. <https://doi.org/10.1111/joms.12134>
- Singh, V. K., Singh, P., Karmakar, M., Leta, J., & Mayr, P. (2021). The journal coverage of Web of Science, Scopus and Dimensions: A comparative analysis. *Scientometrics*, 126, 5113-5142. <https://doi.org/10.1007/s11192-021-03948-5>
- Stechemesser, K., & Guenther, E. (2012). Carbon accounting: a systematic literature review. *Journal of Cleaner Production*, 36, 17-38. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2012.02.021>
- Strand, R. (2014). Strategic leadership of corporate sustainability. *Journal of Business Ethics*, 123, 687-706. doi.org/10.1007/s10551-013-2017-3
- Teece, D. J., Pisano, G., & Shuen, A. (1997). Dynamic capabilities and strategic management. *Strategic Management Journal*, 18(7), 509-533. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1097-0266\(199708\)18:7<509::AID-SMJ882>3.0.CO;2-Z](https://doi.org/10.1002/(SICI)1097-0266(199708)18:7<509::AID-SMJ882>3.0.CO;2-Z)
- Thomé, A. M. T., Scavarda, L. F., & Scavarda, A. J. (2016). Conducting systematic literature review in operations management. *Production Planning & Control*, 27, 408-420. <https://doi.org/10.1080/09537287.2015.1129464>
- Thys, K., Vandekerckhof, P., Steijvers, T., & Corten, M. (2024). Top management team and board of directors as the strategic leadership system: The effect of behavioral integration on strategic decision-making quality. *European Management Journal*, 42(5), 721-734. <https://doi.org/10.1016/j.emj.2023.04.010>
- Tober, M. (2011). PubMed, ScienceDirect, Scopus or Google Scholar–Which is the best search engine for an effective literature research in laser medicine? *Medical Laser Application*, 26, 139-144. <https://doi.org/10.1016/j.mla.2011.05.006>
- Ucar, R., & Dalgic, S. (2021). Relationship between School Principals’ Strategic Leadership Characteristics and School Teachers’ Organizational Commitment Levels. *Eurasian Journal of Educational Research*, 91, 105-126.
- Van der Merwe, A., & Van der Merwe, S. (1985). Strategic leadership and the chief executive. *Long Range Planning*, 18(1), 100-111. [https://doi.org/10.1016/0024-6301\(85\)90185-2](https://doi.org/10.1016/0024-6301(85)90185-2)
- Van Doorn, S., Heyden, M. L., & Reimer, M. (2023). The private life of CEOs; A strategic leadership perspective. *The Leadership Quarterly*, 34(1), 101679. <https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2023.101679>
- Van Oord, L. (2013). Towards transformative leadership in education. *International Journal of Leadership in Education*, 16(4), 419-434. <https://doi.org/10.1080/13603124.2013.776116>

- Vera, D., & Crossan, M. (2004). Strategic leadership and organizational learning. *Academy of Management Review*, 29, 222-240. <https://doi.org/10.5465/amr.2004.12736080>
- Vera, D., Bonardi, J. P., Hitt, M. A., & Withers, M. C. (2022). Extending the boundaries of strategic leadership research. *The Leadership Quarterly*, 33(3), 101617. <https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2022.101617>
- Wanden-Berghe, C., & Sanz-Valero, J. (2012). Systematic reviews in nutrition: standardized methodology. *British Journal of Nutrition*, 107, S3-S7. <https://doi.org/10.1017/S0007114512001432>
- Wang, G., Devine, R. A., Molina-Sieiro, G., & Holmes Jr, R. M. (2024). Strategic leaders and corporate social responsibility: A meta-analytic review. *Journal of Management*, 50(7), 2675-2714. <https://doi.org/10.1177/01492063231164991>
- Wilden, R., & Gudergan, S. P. (2015). The impact of dynamic capabilities on operational marketing and technological capabilities: investigating the role of environmental turbulence. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 43, 181-199. <https://doi.org/10.1007/s11747-014-0380-y>
- Xiao, Y., & Watson, M. (2019). Guidance on Conducting a Systematic Literature Review. *Journal of Planning Education and Research*, 39, 93-112. <https://doi.org/10.1177/0739456X17723971>
- Zaccaro, S. J., & Banks, D. (2004). Leader visioning and adaptability: Bridging the gap between research and practice on developing the ability to manage change. *Human Resource Management*, 43, 367-380. <https://doi.org/10.1002/hrm.20030>
- Zhang, G., Jia, Z., & Yan, S. (2022). Does gender matter? The relationship comparison of strategic leadership on organizational ambidextrous behavior between male and female CEOs. *Sustainability*, 14(14), 8559. <https://doi.org/10.3390/su14148559>
- Zhang, Y., Cook, C., Fallon, L., Corbin, C., Ehrhart, M., Brown, E., ... & Lyon, A. (2023). The interaction between general and strategic leadership and climate on their multilevel associations with implementer attitudes toward universal prevention programs for youth mental health: a cross-sectional study. *Administration and Policy in Mental Health and Mental Health Services Research*, 50(3), 427-449. <https://doi.org/10.1007/s10488-022-01248-5>
- Zhu, J. W., & Liu, W. S. (2020). A tale of two databases: the use of Web of Science and Scopus in academic papers. *Scientometrics*, 123, 321-335. <https://doi.org/10.1007/s11192-020-03387-8>

Hamas'ın 7 Ekim 2023 İsrail Saldırısı Sonrası “Direniş Eksenini”nin Krizi

The Crisis of the “Axis of Resistance” Following Hamas’ October 7, 2023 Attack on Israel

Murat CİNGÖZ^a

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi	
Başvuru	30 Aralık 2025
Kabul	18 Şubat 2026
Yayın	11 Mart 2026
Makale Türü	Araştırma Makalesi

Anahtar Kelimeler

Direniş Eksenini,
Hamas,
İran,
İsrail,
7 Ekim 2023 Saldırıları.

ÖZ

Bu makale, Hamas'ın İsrail'e yönelik gerçekleştirdiği 7 Ekim 2023 saldırılarının ardından “direniş eksenini”nin nasıl bir durumda olduğunu incelemektedir. Çalışmanın temel amacı, 7 Ekim 2023 sonrasında yaşanan askeri ve siyasi gelişmelerin “direniş eksenini”nin varlığını ve işlevselliğini nasıl etkilediğini ve İran'ın bu süreçte nasıl bir politika izlediğini ortaya koymaktır. Mevcut literatürde “direniş eksenini” genellikle caydırıcılık, güç dengesi ve stratejik derinlik gibi kavramlarla açıklanırken, bu çalışma bu tür açıklamaların “direniş eksenini”nin temellerini ve yansımalarını kavramak için yetersiz olduğunu savunmaktadır. Makale, “direniş eksenini”nin stratejik ya da rasyonel bir politika olmaktan ziyade, İran İslam Cumhuriyeti'nin devrim sonrası kimliği, anti-Amerikancılığı ve anti-Siyonizm'ine yerleşik, katı bir rutin politika uygulaması olduğunu ileri sürmektedir. Ancak çalışmada gösterildiği üzere İran'ın “direniş eksenini”ni katı bir rutin olarak devam ettirmesi kazançlarının ötesinde büyük maliyetlere ve kayıplara yol açmıştır. Nitekim 7 Ekim 2023 sonrası dönemde İran'ın maddi ve ideolojik taahhütleri ile maddi kapasitesi arasında derin bir uyumsuzluk ortaya çıkmıştır. Hamas ve Hizbullah'ın ağır kayıpları, Esad rejiminin çöküşü ve İran'ın İsrail ve Amerika Birleşik Devletleri'nin askeri baskısına giderek daha fazla maruz kalması, “direniş eksenini”nin caydırıcılık ve stratejik derinlik aracı olarak etkinlik sağlayamadığını göstermiştir. Bulgular, “direniş eksenini”nin tamamen ortadan kalkmasa bile 7 Ekim 2023 sonrasında önemli ölçüde yıprandığını ve ağır kayıplar verdiğini, İran'ın ise “direniş eksenini” politikasına katı bağlılığı yüzünden maliyetli bir çatışma sürecinin içerisine sürüklendiğini göstermektedir. Öte yandan İran ve müttefikleri “direniş paradigması”na verdikleri ideolojik, kimliksel ve jeopolitik önemden dolayı “direniş eksenini”ni inatçı bir şekilde sürdürmeye devam etmektedir.

ARTICLE INFO

Article History	
Received	30 December 2025
Accepted	18 February 2026
Available Online	11 March 2026
Article Type	Research Article

Keywords

Axis of Resistance,
Hamas,
Iran,
Israel,
October 7 2023 Attacks.

ABSTRACT

This article examines the status of the “axis of resistance” following Hamas’ attacks against Israel on October 7, 2023. The main objective of this study is to reveal how the military and political developments that took place after October 7, 2023 affected the existence and functionality of the “axis of resistance” and what policy Iran pursued during this process. Although existing literature often interprets the “axis of resistance” using concepts such as deterrence, balance of power, and strategic depth, these frameworks are insufficient for capturing its foundations. The study contends that the “axis of resistance” constitutes a routinized foreign policy practice rooted in the Iran Islamic Republic’s post-revolutionary identity, anti-Americanism, and anti-Zionism, rather than a purely strategic or rational policy. The analysis demonstrates that Iran’s Zionist adherence to this rigid routine now incurs costs that surpass its benefits. After October 7, 2023, a pronounced gap emerged between Iran’s material and ideological commitments and its material capabilities. The significant losses suffered by Hamas and Hezbollah, the collapse of the Assad regime, and Iran’s heightened vulnerability to military pressure from Israel and the United States of America indicate that the “axis of resistance” can no longer serve effectively as a tool of deterrence or strategic depth. The findings reveal that, while the “axis of resistance” has not entirely disappeared, it has been substantially weakened since October 7, 2023, and Iran is now ensnared in a costly conflict dynamic due to its inflexible commitment to this policy. Nonetheless, Iran and its allies persist in upholding the “axis of resistance” primarily because of the ideological, identity based and geopolitical importance they attribute to the resistance paradigm.

^a Dr. Öğretim Üyesi, Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Adana, E-Posta: mcingoz@atu.edu.tr, ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5995-8713

Yazarlar bu çalışmanın tüm süreçlerinin araştırma ve yayın etiğine uygun olduğunu, etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine uyduğunu beyan etmiştir. Aksi bir durumda Akdeniz İİBF Dergisi sorumlu değildir.

EXTENDED SUMMARY

This study examines the new security dynamics that emerged in the Middle East following Hamas's attack on Israel on October 7, 2023, within the context of Iran's "axis of resistance" policy. The main objective of the study is to analyze the current state of the "axis of resistance", which has long stood at the center of Iran's regional strategy, in light of the military, political, and strategic developments that unfolded after October 7. In this regard, the article investigates whether the "axis of resistance" has entered a process of collapse or one of strategic restructuring in response to rising costs. The central research question is whether the balance between the strategic gains from the "axis of resistance" and the costs of this policy has been disrupted after October 7. Accordingly, the study addresses the following questions: Has the axis of resistance fulfilled its function of deterring Israel and the United States while providing strategic depth for Iran? How have the military and political losses suffered by Hamas, Hezbollah, and other pro-Iranian actors after October 7 affected the functionality of this axis? And why does Iran persist with this policy despite increasing military and economic pressures?

The article's main argument is that the "axis of resistance" no longer serves as an effective strategic tool for strengthening Iran's regional security, yet Iran's persistence with this policy cannot be fully explained by rational or materialist approaches. The continuation of the "axis of resistance" imposes significant political, military, and economic costs on Iran. For this reason, the study adopts the ontological security approach and examines "axis of resistance" policy not only as an instrument of deterrence or a balance-of-power strategy, but also as a rigid foreign policy routine intertwined with identity, ideology, and historical narratives. The existing literature generally analyzes the "axis of resistance" through neorealist and classical security-centered perspectives. These studies typically interpret it as part of Iran's proxy-war strategy and treat actors such as Hamas and Hezbollah as instrumental elements operating in line with Iran's strategic interests. However, this literature tends to overlook the ideological and identity-based dimensions of Iran's relations with these actors and fails to explain why Iran maintains such policies even when strategic gains diminish. This study seeks to fill that gap by systematically applying the ontological security approach to the debate over the "axis of resistance". From this perspective, states aim to protect not only their physical security but also the continuity of their identity and their meaningful narrative of the world. In this context, Iran's persistence with the "axis of resistance" is closely linked to the preservation of the anti-American and anti-Zionist identity that the Iran Islamic Republic has cultivated since the revolution, beyond purely material interests.

The findings indicate that after October 7, the "axis of resistance" entered a serious phase of military and political weakening. The extensive destruction of Hamas's military capabilities, losses in Hezbollah's leadership and operational capacity, attacks on Iranian targets, and the erosion of deterrence have undermined the axis's claim to function as an effective counterweight to Israel. Moreover, Iran's growing exposure to direct military threats—contrary to its long-standing strategy of indirect confrontation—has

challenged the core assumptions of this policy. In this sense, Hamas's attack on October 7, 2023, dragged Iran into a costly conflict process tied to its rigid foreign policy routines. During this period, both the "axis of resistance" and Iran suffered significant losses, and technological, military, and intelligence vulnerabilities became more visible. Despite these setbacks, Iran has not abandoned the axis of resistance. This is because the axis functions not only as a foreign policy instrument, but also as a central component of the Islamic Republic's revolutionary identity and legitimacy narrative. Abandoning this policy would represent not only a strategic retreat but also a profound identity crisis. Consequently, Iran continues to maintain this policy in order to preserve its ontological security, despite mounting costs.

In conclusion, the study argues that even if the "axis of resistance" does not collapse completely in the short term, it is increasingly unable to deliver the strategic gains it promises. The post-October 7 period has revealed the disadvantages of this policy for Iran more clearly than its strategic benefits. Methodologically, the study relies on qualitative case analysis. The role of the axis of resistance in Iran's foreign policy is assessed through an examination of statements by Iranian political and military elites, official documents, the Iranian press, and regional developments. This study also contributes to the existing literature by offering a nuanced and context-sensitive analytical framework for understanding the issue.

1. Giriş

Bu çalışma Hamas'ın 7 Ekim 2023 İsrail saldırısı sonrasında "direniş eksenini" durumunu konu edinmektedir. "Direniş eksenini" genelde İran öncülüğünde ortak ulusal, stratejik veya ideolojik çıkarları olan bir dizi aktörden oluşan bölgesel bir müttefik ağını ifade etmek için kullanılmaktadır (jahannews, 2013). İran'ın neredeyse yarım yüzyıl boyunca büyük bir titizlikle oluşturduğu bu koalisyon 2024-2025 yıllarında ciddi bir meydan okumayla karşı karşıya kalmıştır. Bu süreçte "direniş eksenini"nin tarihindeki en derin sarsıntılardan birine sahne olduğu, İran ve müttefiklerinin 2024-2025 aralığında askeri anlamda ağır kayıplar verdiği görülmektedir (Abatan, 2025). Hamas'ın 7 Ekim 2023 yılındaki İsrail saldırısıyla tırmanan çatışma sürecinde "direniş eksenini"nin önemli ölçüde aşınırken birçoklarına göre "direniş eksenini", yenilginin ve yıkımın eşliğine gelmiştir. Nitekim ve Carl ve Carter imzalı çalışmada İran ve "direniş eksenini"nin 2025 itibarıyla askeri anlamda son kırk yılın en zayıf dönemini yaşadığı iddia edilmiştir (Carl & Carter, 2025). The Institute of National Security Studies'in raporunda İsrail'in İran ve müttefiklerine yönelik saldırıları ile "direniş eksenini"nin batı kanadının çöktüğü dile getirilmiştir (INSS, 2025). El Hatip ise artık "direniş eksenini" ifadesinin kullanımına bir son vermenin zamanı geldiğini, "direniş eksenini"nin bir seraptan ibaret olduğunu hatta "direnişsizlik" örneği sergilediğini ileri sürmüştür (El-Hatip, 2024).

Öte yandan "direniş eksenini"nin tüm kayıplarına rağmen güçlü bir şekilde devam ettiği, İran ve müttefiklerinin stratejik davrandığı görüşü de mevcuttur. Parchizadeh'e göre her ne kadar "direniş eksenini" stratejik bir durgunluk dönemine girse de İran'ın "direniş eksenini" çökmüş değildir. Bilakis askerî, mali, ideolojik ve örgütsel açılardan yeni duruma uyum sağlamaktadır (Parchizadeh, 2025). Mansour

ve Al- Shakeri ise “direniş eksenini”nin bir çöküşten ziyade yeniden yapılanmaya dayanan stratejik bir dönüşüm sürecine girdiğini ifade etmiştir. Mansour ve Al-Shakeri’ye göre İran’ın bölgesel müttefiklerinin ölçülü duruşu ne bir ittifak başarısızlığı ne de bir dağılma sinyaliydi. Bu, birden fazla düzeyde hesaplanmış kararların bir ürünüydü (Mansour & Al- Shakeri, 2025). Ayrıca özellikle İran kamuoyunda “direniş eksenini”nin çökmediği, aksine yeniden örgütlendiği vurgulanmaktadır. Bu anlamda çeşitli çalışmalarda İsrail’in son 2 yıldaki kampanyasının önemli sonuçlar vermesine rağmen, “direniş eksenini”nin hiçbir parçasının ortadan kaldırılmadığına ve hepsinin inatçı bir şekilde ayakta kaldığına dikkat çekilmektedir (Kayhan.ir, 2025). Temmuz ayında Husilerin lideri Abdülmelik el-Husi, Hizbullah’ın “gücünü yeniden kazandığını” ve “direniş eksenini”nin bir bütün olarak “öncekinden daha dirençli” hale geldiğini ileri sürmüştür. İran savunma bakanı Aştianide Tahran’ın “direniş ülkelerini İran’ın tüm gücüyle desteklediğini” belirtmiş; “direniş eksenini”nin hem askeri hem de siyasi açıdan güçlü olduğunu iddia etmiştir (Parchizadeh, 2025).

Peki “direniş eksenini” 7 Ekim saldırısı sonrasında çökmüş ya da çözülmenin eşiğinde midir? Ya da direniş eksenini İsrail ve Amerika Birleşik Devletleri’nin (ABD) saldırılarına başarılı bir şekilde karşı koyarak ve stratejik bir uyum sağlayarak ayakta mı kalmıştır? Bir diğer soru olarak “direniş eksenini”nin geleceği ne olacaktır? Esasında 7 Ekim 2023 sonrasında ABD ve İsrail saldırılarının doğrudan ya da dolaylı etkileri neticesinde “direniş eksenini” büyük kayıplar vermiştir. Nitekim Hamas liderlerinin yanı sıra Hizbullah lideri Hasan Nasrallah ve pek çok Hizbullah komutanı öldürülmüş, Hizbullah ve Hamas’ın askeri kapasitesi önemli ölçüde yok edilmiş, müttefiklerinden destek alamayan Beşar Esad devrilmiş, İran bizzat saldırıların hedefi olarak pek çok üst düzey komutanını ve bilim adamını kaybetmiş, İran’ın hava savunma sistemleri iflas etmiş ve İran’ın füze ve nükleer kapasitesi İsrail-ABD saldırılarıyla aşınmıştır. “Direniş eksenini” İsrail ile ABD’nin İran topraklarına yönelik askeri eylemlerini caydırmada da başarısız olmuştur (Tejeda, 2025). Tüm bunlar “direniş eksenini”ne kısa vadede onarılamaz bir darbe vurmuş ve en azından güç kapasitesi açısından bölgesel denklemlerin İsrail ve ABD lehine yeniden yazılmasına yol açmıştır. Her ne kadar İran Rehberi Ali Hamaney, “direniş ekseninin kapsamının bölgeye daha fazla yayılacağını” ifade etmişse de realite Hamaney’in beklentileriyle hiç de uyuşmamaktadır (BBC News, 2025). Kaldı ki İran kamuoyu bile kendi içerisinde “direniş eksenini”nin verimliliğini tartışmakta ve kayıpların ne kadar fazla olduğunu dile getirmektedir. Bu süreçte İran bölgesel nüfuzunun ve güç yansıtmaya yeteneğinin çoğunu kaybederken bu durum İran’ı oldukça kırılğan hale getirmiştir.

Bu çalışmanın temel savı 7 Ekim saldırıları sonrasında İran’ın “direniş eksenini” ile elde etmeyi umduğu caydırıcılık, stratejik derinlik sağlama ve ABD ve İsrail’in nüfuzunu sınırlandırma gibi amaçları gerçekleştiremediği, “direniş eksenini”nin dağılmasa bile İran’ın beklentilerini karşılayacak etkili bir koalisyonundan uzak olduğu şeklindedir. Üstelik “direniş eksenini” İran’ın kontrolünden çıkarak İran’ı hiç istemediği maliyetli politikalara sürüklemiştir. Öyle ki Hamas’ın 7 Ekim saldırısı sonrası gelişen olaylar “direniş eksenini”nin sağlaması gereken

caydırıcılığı adına tam tersi bir etki yaratmış; İran, Hizbullah ve Esad rejimi çok da istekli olmadıkları bir çatışmanın içerisine sürüklenmişlerdir. İran liderliği Hamas’ın 7 Ekim 2023’teki İsrail saldırısını söylemsel olarak başlangıçtan itibaren desteklese de kendi inisiyatiflerinde olmayan bu saldırı kararından çok hoşnut kalmamıştır. Yine de İran verdiği ağır kayıplara rağmen katı bir rutin haline gelmiş “direniş paradigması”nı inatçı bir biçimde sürdürmeye devam etmektedir. Bunun temel sebebi “direniş eksenini”nin stratejik ya da pragmatik bir politika olmasından ziyade İran İslam Cumhuriyeti’nin ontolojik güvenlik kodlarındaki öneminden kaynaklanmaktadır. Bu anlamda “direniş eksenini” özellikle İran için rasyonel bir politikadan ziyade ontolojik güvenlik arayışının bir sonucu olarak katı bir rutin haline gelmiş aşırı maliyetli bir politikadır. İstikrarlı bir kimliğe sahip olduğuna dair güven hissi olarak tanımlanabilecek ontolojik güvenlik devletlerin politikalarında birçok defa fiziksel güvenlik kadar önemli rol oynamaktadır. Bu açıdan İran İslam Cumhuriyeti “direniş eksenini” politikasını ontolojik güvenlik arayışının bir sonucu olarak kimliğinin belirleyicisi, biyografik anlatıların ve rutinlerin temeli olarak görmekte bu sebeple inatçı bir şekilde sürdürmektedir.

Çalışmanın araştırma yöntemi ise vaka çalışması analizine dayanmaktadır. Vaka analizi, bir veya birkaç vakayı ayrıntılı olarak inceleyerek genel bir teoriye ulaşmayı, mevcut bir teoriyi test etmeyi veya belirli bir olgunun bağlamını anlamayı amaçlayan bir araştırma yöntemidir (Denzin & Lincoln, 2011). Vaka analizi ile ilgili olarak, çalışmada kullanılan veri toplama yöntemi masa başı araştırma tasarımına dayanmaktadır. İkincil veri toplama olarak da bilinen masa başı araştırma, mevcut kaynaklardan veri toplama anlamına gelir ve saha araştırmasına kıyasla daha düşük maliyeti ve pratikliği nedeniyle tercih edilir. Bu bağlamda, teorik metinler, dergi ve kitap gibi akademik yayınlar, raporlar, resmî belgeler, siyasi liderlerin veya karar vericilerin açıklamaları ve medya içerikleri analiz edilmiştir.

2. Kuramsal Çerçeve

Uluslararası ilişkilerde klasik güvenlik çalışmaları, devlete odaklanan ve fiziksel güvenliği vurgulayan bir yaklaşıma sahiptir. Bu anlamda, devletin dış politikadaki temel amacı hayatta kalmak, yani fiziksel güvenliğini korumaktır. Öte yandan bu çalışma bağlamında kullanılan ontolojik güvenlik yaklaşımı, devletlerin sadece fiziksel güvenlik arayışı içerisinde olmadığını ontolojik güvenliğine de büyük önem verdiğini gösterir (Flockhart, 2016). Ontolojik güvenlik kavramı ilk olarak Ronald D. Laing tarafından ortaya atılmıştır. Laing, ontolojik güvenliği “kaygı ve tehlikelerin yokluğu ve buna bağlı olarak kimlik ve özerkliğin tehdit altında olmaması” durumu olarak ifade etmiştir (Laing, 1965, ss. 39-40). Laing’in ontolojik güvenlik kavramını geliştiren Antony Giddens, ontolojik güvenliği “kimliğin sürekliliğine ve çevredeki sosyal ve maddi eylem ortamlarının sabitliğine duyulan güven” olarak belirtmiştir (Giddens, 1990, s. 92). Giddens, ontolojik olarak güvende olmanın temel varoluşsal sorulara yönelik tutarlı cevaplara sahip olmakla ilgili olduğunu belirtir (Giddens, 1990, s. 72). Bu anlamda Giddens’e göre ontolojik olarak güvende olmak -aktörlerin kim oldukları, kim olduklarını nasıl bilebilecekleri ve neden bilmeleri

gerektiği gibi- temel varoluşsal sorulara cevaplar bulabilmesi ile ilgilidir. Ontolojik güvenlik daha sonra uluslararası ilişkiler çalışanları tarafından uluslararası politikaya aktarılmıştır. Mitzen ve Larson ontolojik güvenliği istikrarlı bir kimliğe sahip olduğuna dair güven duygusu olarak tanımlar ve devletlerin katı rutinlere bağlılığının rasyonel politikalar olmasa bile ontolojik güvenliğe duyulan ihtiyaçla yakından ilişkili olduğunu iddia eder (Mitzen & Larson, 2017). Benzer şekilde, geleneksel güvenliği ontolojik güvenlikle karşılaştıran Steele fiziksel güvenliği “hayatta kalma güvenliği” ve ontolojik güvenliği “var olma güvenliği” şeklinde tanımlar (Steele, 2008, s. 178). Ontolojik güvenliğin nasıl sağlandığı sorusuna gelince, teori biyografik anlatılara ve rutinlere atıfta bulunur (Oppermann & Hansel, 2019). Anlatılar, aktörlerin dünyayı nasıl algıladığını gösteren seçici hikayelerdir (Subotić, 2016). Rutinler ise kurucu ötekiyle (*significant others*) kurulan ilişkilere uygun davranış kalıplarını ifade eder (Ringmar, 2015). Aktörler ontolojik olarak güvende olmak için kimliklerine uygun biyografik anlatılara ve rutinlere ihtiyaç duymaktadır.

3. “Direniş Eksenini”nin Yükselişi

“Direniş eksenini” kavramı, esasen İran ve müttefiklerinin siyasi söylemi tarafından geliştirilen ve meşrulaştırıcı bir anlatı olarak kullanılan bir terimdir. İlgili literatürde bu yapı kimi zaman “vekil güçler”, “Şii hilali” ya da “bölgesel milis koalisyonu” gibi daha farklı kavramlarla da tanımlanabilmektedir. Bu çalışmada ise literatürde daha yaygın bir şekilde kullanıldığı için “direniş eksenini” terimi tercih edilmiştir. Stratejik ittifak, güvenlik topluluğu ve ideolojik bir ağına katılması olan “direniş eksenini”, ABD ve bölgesel müttefiklerine yönelik karşı-hegemonik bir tutumu savunan aktörleri bir araya getirmektedir. Bu açıdan “direniş eksenini” başlangıçta ABD’nin bölgeye yönelik tehditlerini savunma kaygıları, İsrail’e karşı koyma ve Filistin davasına destek üzerine kurulmuştur. (Wastnidge & Mabon, 2024). “Direniş eksenini”nin en önemli aktörü İran olsa da bu ittifak ağı Pakistan’dan Yemen’e Bahreyn’den Filistin’e uzanan geniş bir yapıya sahiptir. Örneğin Pakistanlı Şiiilerden oluşan Zeynebiyyun tugayı ya da Filistin’deki İslami Cihad örgütü “direniş eksenini”nin parçası olarak görülebilmektedir. Hatta daha geniş kullanımıyla “direniş eksenini” Hugo Chavez ve Nicholas Maduro dönemindeki Venezuela veya Kuzey Kore gibi ABD karşıtı ülkeleri de kapsayabilmektedir (Goforth, 2011). Ancak bu çalışmada daha dar bir kapsama yer verilmiş ve “direniş eksenini” genel olarak Orta Doğu’da ABD ve İsrail etkisine karşı koymayı amaçlayan, çoğunlukla Şii gruplar ile bazı Sünni grupların da içinde olduğu bölgesel bir koalisyonu ifade etmek için kullanılmıştır. Bu minvalde çalışmada “direniş eksenini”nin parçası olarak; İran, devrik Esad rejimi, Lübnan Hizbullah’ı, Irak’taki Şii milisler, Filistin’deki Hamas ve İslami Cihad, Yemen’deki Husiler kapsam içerisine alınmıştır. İsrail ile Amerika Birleşik Devletleri’ne karşı ortak bir siyasi-askeri projeyi paylaşan ittifak üyeleri arasında ABD hegemonyasına karşıtılık, İsrail’e karşı mücadele, Batı yaptırımlarını ve finans kurumlarını baltalamayı amaçlayan küresel bir gri ekonomi, asimetrik savaş yöntemleri ve bölgesel silah sistemleri üretimi (özellikle insansız hava araçları ve uzun menzilli füzeler) gibi tutum ve yöntemler benimsenmektedir. Yine de “direniş eksenini” özünde merkezi ve resmî bir ittifaktan

ziyade gayri resmi bir ağıdır. Eksen grupları ile İran arasındaki bağlantının biçimi -bu grupların İran’dan ne kadar yardım aldıkları ve ne kadar özerkliğe sahip oldukları -tam net olmadığı gibi grup üyelerinin İran’la ya da eksenle ilişkileri de aynı ölçüde değildir. Bu anlamda “direniş eksenini” içerisinde yer alan Şii aktörlerle Hamas ve İslami Cihad gibi Sünni gruplar arasında önemli yapısal ve ideolojik farklılıklar bulunmaktadır. Şii aktörler çoğunlukla İran’ın Şii İslam’a dayanan ideolojisiyle daha derin kurumsal ve doktriner bağlara sahipken, Sünni örgütler İran’la ilişkilerini daha çok pragmatik, konjonktürel ve ortak tehdit algısına dayalı stratejik iş birlikleri üzerinden yürütmektedir. Örneğin İran’la aynı Şiilik koluna mensup olan ve Velayeti- Fakih yaklaşımını da benimseyen Hizbullah İran’la çok daha derin ilişkilere sahipken Sünni olan Hamas ve İslami Cihad büyük ölçüde İran’dan bağımsız hareket etmekte, ilişkilerde daha pragmatik bir düzlem bulunmakta ve bu aktörlerin varlığı yerel unsurlar üzerinden temellenmektedir (Ali-Khan & Cambanis, 2025). Üstelik özellikle Arap Baharı ayaklanmalarından sonra “direniş eksenini”nin daha mezhepsel bir yapıya doğru evrildiği iddiaları güç kazanmıştır. Nitekim mezhepsel rekabetin arttığı Suriye iç savaşı sırasında Sünni güçlere karşı Hizbullah bazı Haşdi Şabi milisleri ve İran, Şiiliğin farklı bir kolu olan Nusayri (Arap Aleviliği) Esad rejimine destek olmak üzere bir araya gelirken Sünni olan Hamas bu politikaya mesafeli yaklaşmıştır. Yine de 2023 yılına gelindiğinde “direniş eksenini” ABD ve İsrail karşıtlığı temelinde varlığını sürdüren ve belirli bir ortak tutum, diplomatik dayanışma ve askeri yardım gibi unsurlar barındıran aktörlerin koalisyonundan oluşmaktaydı.

İran için Direniş Eksenini basit bir ittifakın ötesinde rejimin biyografik anlatılarına ve rutinlerine kaynaklık etmesi bakımından ontolojik bir anlama sahiptir. Bu anlamda “direniş eksenini” İran için sadece jeopolitik bir uzantı olmayıp içeride ve dışarıda inşa etmeye çalıştığı devrim sonrası yeni kimliğinin de bir yansımasıdır. 1979 İran İslam Devrimi’nden sonra İran’ın kimliği radikal bir değişim ve dönüşüm geçirirken, yeni bir biyografik anlatı inşa süreci gerçekleşmiştir. Bu minvalde İran’ın çıkarları ve güç mücadelesi paradigması yeniden şekillenmiştir. İran İslam Cumhuriyeti, kendi kendine yeterlilik, tam bağımsızlık talebi, adil bir bölgesel rol, bölgedeki zalim ve kibirli güçlere karşı mücadele ve İslami dayanışma gibi direniş unsurlarıyla yeni bir biyografik anlatı inşa etmeye çalışmıştır. Devrim öncesinde ABD ve İsrail ile ittifak içerisinde olan İran’ın devrim sonrasında bu ülkelerle ilişkileri radikal bir şekilde değişmiştir. Humeyni’nin İslamcı yorumlarına dayanan yeni rejim ABD ve İsrail’i öteki olarak konumlandırmıştır. Anayasasında da işaret edildiği üzere İslam medeniyetinin çekirdek ülkesi olma misyonuna sahip İran İslam Cumhuriyeti kendisini Müslüman ulusların savunucusu, ezilenlerin destekçisi ve kibirli güçlere karşı mücadele eden anti-hegemonik bir aktör olarak tasvir etmiştir. Sonuçta sistemik güç hesaplamalarını görmezden gelmeye yazgılı bir aktör olarak ortaya çıkan İran, devrimci İslami kimliğini çerçevesinde stratejik yalnızlığa ve revizyonist bir dış politikaya sürüklenmiştir (Mesbahi, 2011). Bu durum İran ile ABD arasında güvensizlik kültürü ve rutinleşmiş düşmanlık ilişkilerine yol açmış ve taraflar arasındaki ontolojik ve jeopolitik ikilemi derinleşmiştir. Nihayetinde İran; ABD ve İsrail tarafından indirgemeci bir biçimde “haydut devlet”

olarak nitelendirilmiş, Orta Doğu'yu istikrarsızlaştırdığı, terörist grupları desteklediği, kitle imha silahları peşinde olduğu iddiasıyla “şer eksen”nin parçası olarak damgalanmıştır. Öte yandan İran, devrimci İslami kimliğini vurgulamak, caydırıcılık ve stratejik derinlik sağlamak ve ABD'ye boyun eğmediğini göstermek gibi amaçlarla “direniş anlatısı”na yönelik vurguyu arttırmıştır. ABD ve İsrail karşıtlığı İran'ın devrim sonrası ontolojik güvenlik kodlarında merkeze yerleşirken “direniş eksen” devrimci İslami kimliğini yansıtan rutinlerin üretildiği ve sürdürüldüğü bir yapı olarak öne çıkmıştır (Hashempour vd., 2021). Böylece ABD hegemonyasına karşıtlık, Siyonizm'le mücadele ve Filistin davasına destek gibi politikalar İran İslam Cumhuriyeti'ne ait temel rutinler haline gelmiştir (Adib-Moghaddam, 2021).

“Direniş eksen” bir taraftan ABD'nin tek süper güç olarak öne çıktığı diğer taraftan küreselleşmenin ve liberal değerlerin hızla yayıldığı bir dönemde gün yüzüne çıkmıştır. Kullanımı da ilk defa 2002 yılında Bush'un “şer eksen” ifadesine yanıt olarak Libya gazetesi El Akbar isimli gazete tarafından gerçekleştirilmiştir. Akabinde “direniş eksen” tabiri İran ve onun destek verdiği ABD ya da İsrail karşıtı aktörlerden oluşan yapıyı ifade etmek için yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Ancak “direniş eksen” olarak ifade edilen ittifakın kökenleri yukarıda işaret edildiği üzere 1979 İran İslam Devrimi'ne kadar uzanmaktadır. Bu bağlamda İran İslam Cumhuriyeti öncelikle Lübnan'daki Şiilere destek vererek Emel hareketinden beslenen Lübnan Hizbullah'ının kurulmasına ön ayak olmuştur. Özellikle 2006 yılında Hizbullah'ın İsrail ile yaptığı ve zafer ilan ettiği çatışmalarda Hizbullah ve “direniş eksen”nin prestiji artmıştır. Ayrıca devrim sonrasında Filistin'e destek söylemleri benimseyen İran, İsrail ile ilişkilerini keserek İsrail Büyükelçiliği'ni Filistin'e bırakmıştır. 1990'lı yıllarda ise Oslo görüşmeleri çerçevesindeki iki devletli çözüme karşı çıkarak Hamas'la yakınlaşmıştır. İlerleyen dönemde Hamas'ın en büyük destekçisi İran haline gelmiştir. 1979 devrim sonrası İran'a destek veren tek Arap ülkesi olan Suriye ile de ilişkiler geliştirilmiş ve Esad rejimi “direniş eksen”nin bir parçası haline gelmiştir. Böylece İran İslam Cumhuriyeti 2000'li yıllarda Filistin, Suriye ve Lübnan gibi bölgelerdeki etkisini ve nüfuzunu artırmıştır. Öte yandan 2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgali ironik olarak bölgede İran lehine bir durum oluşmasına yol açmıştır. Nüfus olarak en yüksek orana sahip olan Şii Araplar Irak'taki etkinliğinin arttırması ve bu durum İran'ın Irak'taki etkinliğinin artmasına yol açmıştır. Irak Şam İslam Devleti'nin (İŞİD) yükselişi sırasında kurulan Haşdi Şabi (Halk Seferberlik Güçleri) ile birlikte İran'ın Irak üzerindeki etkinliği daha da artmıştır. Haşdi Şabiye bağlı milislerin bir kısmı İran'la yakın ilişkiler kurmuş, bu durum “direniş eksen” adlı oluşumun Irak'ta da nüfuz kazanmasına imkan tanımıştır. İran ve “direniş eksen” adına bir başka önemli gelişme Arap Baharı ayaklanmaları olmuştur. Arap Baharı ayaklanmalarından sonra İran “direniş eksen”ni korumak için Suriye, Irak, Lübnan, Filistin ve Yemen'deki müttefikleriyle daha fazla ilgilenmeye başlamıştır. “Direniş eksen”nin etkisi Orta Doğu'da daha görünür hale gelmiştir. Öyle ki Kudüs Gücü lideri Kasım Süleymani “İslam devriminin Bahreyn'den Irak ve Suriye'ye, Yemen'den Kuzey Afrika'ya yayılmasına tanık oluyoruz” demiştir (Steinberg, 2021).

Esasında İran liderliği Arap Baharı ayaklanmalarında ikircikli bir tutum sergilemiştir. Bir taraftan Mısır, Bahreyn, Tunus, Yemen gibi ülkelerdeki ayaklanmaları “İslami Uyanış” olarak nitelendirerek desteklemiştir. Öte yandan ayaklanmaların Suriye'ye sıçraması üzerine farklı bir söylem benimseyerek Esad rejiminin “Batı komplosunun bir oyunuyla” devrilmek istediği ileri sürülmüştür. Nihayetinde İran liderliği Esad rejiminin devrilmesini “direniş eksen”nin sonunu getirebilecek bir olay olarak değerlendirmiştir (Muradî, 2019). Bu bağlamda İran, Suriye'deki iç savaş sona erene kadar Esad rejimini askeri ve ekonomik olarak destekleme kararı almıştır. Suriye ile özel ilişkileri olan İran, Suriye'deki Esad karşıtı gelişmeleri kendisine yönelik varoluşsal bir tehdit olarak yorumlamıştır. Nitekim, İran gibi ontolojik güvenlik arayışına odaklanan devletler, ontolojik baskı yaratan ve kimliklerini tehdit eden durumlarda özel ilişkilerini istikrara kavuşturmaya motive olurlar. Bu devletler, maddi ve normatif teşvikler zayıf veya belirsiz olsa bile özel ilişkilerini korumak için harekete geçebilirler. Öyle ki İran, Suriye krizine jeopolitik ve stratejik hesaplamaların çok ötesinde bir anlam atfetmiştir. İran liderliği, Suriye'deki krizi Batı ve Siyonist rejim tarafından “direniş eksen”ni yok etmek için tasarlanmış bir komplo olarak yorumlamıştır. Nihayetinde İran Esad rejimini korumak için maddi, ideolojik ve siyasi maliyetleri yüksek harcamalar yapmıştır (RadioFerda, 2021).

Arap Baharı ayaklanmaları sonrası “direniş eksen”nin etkisinin görüldüğü bir diğer ülke ise Yemen olmuştur. Yemen'de öncelikle Abdullah Salih yönetimine yönelik protestolar sonunda 30 yılı aşkın ülkeyi yönetmekte olan Salih hükümeti devrilmiştir. Geçiş hükümetinin başına Mansur El Hadi geçse de Yemen'deki çatışma iklimi durulmamış nihayetinde Şiiliğin Zeydi koluna mensup Husiler başkent Sana'yı ele geçirerek Aden'e doğru ilerlemeye başlamıştır. Bu gelişmeyi Şii yayılmacılığının bir parçası olarak yorumlayan Suudi Arabistan Sünni Arap ülkelerinden oluşan bir koalisyon kurarak Husileri Aden'de durdurmuştur. İran İslam Devrimi'nden etkilenen ve İsrail karşıtı bir retoriğe sahip olan Husiler 2014 yılından itibaren maddi destek almak için İran'a daha çok yönelmiştir. Böylece özünde on iki imam Şiiliğinden farklı bir inanış olan Zeydiliğe mensup, Sünniliğe en yakın Şii mezhebi olarak bilinen ve yerel dinamiklerden beslenen Husiler İran merkezli “direniş eksen”nin bir parçası haline gelmiştir (Laurence, 2022).

4. “Direniş Eksen”nin Öz ve Maliyetleri

“Direniş eksen”ni açıklamak için literatürde genel olarak neorealizmin yansımaları içeren yaklaşımlar öne çıkmaktadır. Bu yaklaşımlar, İran'ın bu politikayı ulusal çıkarlarını korumak, stratejik derinliğini artırmak ve bölgesel güç dengesi içinde hareket etmek için izlediğini savunmaktadır. Bu bakış açısı, İran İslam Cumhuriyeti'nin rasyonel bir aktör olarak hareket ettiği önermesine dayanır ve “direniş eksen”nin caydırıcılık ve stratejik derinlik sağladığını, pragmatist bir politika olduğunu ve güç dengelerini İran lehine değiştirdiğine işaret eder (Ahmadian, 2021; Akbarzadeh & Conduit, 2016; Asadi, 2019; Garayag, 2008; Mason, 2021; Rieffer-Flanagan, 2009). Ancak bu yaklaşımlar “direniş eksen”nin çok yönlü doğasını tam olarak kavramakta başarısız kalmaktadır. Esasında İran İslam Cumhuriyeti “direniş eksen” ile

bölgedeki ABD yanlısı düzene meydan okumak, İsrail'e karşı koymak, müttefiklerini desteklemek ve bölgesel güçlerle rekabetinde nüfuz ve prestij kazanmak istemektedir. Ayrıca, "direniş eksenini" aracılığıyla İran liderliği, farklılık ve benzersizlik gibi duygular ve meşruiyetini sürdürmek için gerekli temeli sağlamaya çalışmaktadır (Reza ve Peyveste, 2017). Bu anlamda İran için "direniş eksenini" politikası jeopolitik hesaplamaların ötesinde bir anlama sahiptir. İran liderliğine göre "direniş eksenini" devletin kırmızı çizgisi haline gelmiş ve tüm maliyetlerine rağmen sürdürülmesi gerektiği düşüncesi belirginleşmiştir. Üstelik neorealizmin uzantısı görülebilecek yaklaşımların "direniş eksenini"ne yönelik stratejik derinlik sağlayan, pragmatist ya da rasyonalist bir politika olduğu önermesi ise büyük ölçüde hatalıdır. Bu yaklaşımlar her şeyden önce "direniş eksenini"nin ekonomik, siyasi ve sosyal maliyetlerini kapsamlı bir şekilde dikkate almamıştır. Zira "direniş paradigması", İran'ın ekonomik kapasitesini aşan bir yük getirmiş; daha sert yaptırımlara, uluslararası izolasyonun derinleşmesine ve askeri müdahalelere yol açmıştır.

"Direniş eksenini"ni sürdürmenin İran için siyasi ve ekonomik maliyeti milyarlarca doları bulmakta ve bu durum İran'daki bazı politikacılar tarafından bile eleştirilmektedir (RFE, 2021; Steinberg, 2021). İran, "direniş paradigması" nedeniyle ilk kez 1981 yılında gerçekleşen büyükelçilik baskınından sonra yaptırımlarla karşı karşıya kalmıştır. "Direniş eksenini"ne verdiği destek ve nükleer faaliyetleri nedeniyle İran'a yönelik yaptırımlar gün be gün artmıştır. "Direniş anlatısı"na ayrıca devrim sonrasında Ayetullah Humeyni öncülüğünde kurulan İran Devrim Muhafızları Ordusu'nun (DMO) İran siyaseti ve ekonomisi üzerindeki artan etkisi de eşlik etmiştir (Wehrey, 2009). Zira direniş paradigmasının varlığı DMO'nun içeride ve dışarıda rolünün artmasını meşrulaştırmaktadır. DMO'nun İran ekonomisi içerisindeki baskın konumu yolsuzluğu, şeffaflık eksikliğini, özel sektörün az gelişmişliğini, karaborsayı, kayırmacılığı, verimsizliği ve yetersizliği daha da kötüleştirmektedir (Bazoobandi, 2019). Ancak İran İslam Cumhuriyeti, halkın rejime yönelik hoşnutsuzluğuna ve ekonomik zorluklara rağmen Kudüs Gücü'ne ve bölgedeki vekil güçlere büyük miktarda para aktarmaktadır. İran içinde, enflasyon ve işsizlik oranları artarken "direniş eksenini"nin maliyeti artık İran'ın kaldıramayacağı bir durumdur. Özellikle Trump döneminde İran'ın "direniş eksenini" temelindeki politikaları İran'a yönelik yaptırımların temel gerekçesi olmuştur. İsrail, ABD ve Suudi Arabistan gibi aktörlerin İran karşıtlığında İran'ın "direniş eksenini"nin konumu belirleyicidir (Cingöz vd., 2025). Bu minvalde zaman zaman "Şii hilali" ya da "şer eksenini" ile kavramlarla ilişkilendirilen "direniş eksenini"nin artan görünürlüğü, İran karşıtı bir blogun pekişmesine yol açmıştır. Fayda maliyet analizi yapıldığında vekil aktörler aracılığıyla sağlandığı söylenen "stratejik derinliğin" İran üzerinde ağır bir yük oluşturduğu görülmektedir. Üstelik tüm maliyetlerine rağmen "direniş eksenini"nin yeterince stratejik derinlik ya da caydırıcılık sağlayamadığı ortaya çıkmıştır. Nitekim Hamas'ın 7 Ekim saldırısı sonrası ortaya çıkan tablo İsrail ve ABD'nin İran'a saldırgan bir kampanya uygulamasını engellemek bir yana onu teşvik etmiştir.

Ayrıca direniş paradigması ve "direniş eksenini" konsepti İran'ın Orta Doğu'da yerel silahlı aktörler ve vekil güçler

üzerinden etkinlik kurmasının temelini oluşturmaktadır. Ancak bu durum İran yanlısı bazı vekil güçlerin ya da milislerin faaliyet gösterdiği ülkelerde devlet otoritesinin zayıflaması, çok aktörlü silahlı çatışma ortamlarının oluşması ve siyasi istikrarsızlıkların derinleşmesi gibi sonuçlar doğurabilmektedir. Özellikle Suriye iç savaşı sürecinde İran destekli vekil güçlerin bilhassa da Hizbullah'ın çatışmalara dahil olması buradaki krizi derinleştirmiş, savaşın uzamasına, mezhepsel ayrımların derinleşmesine ve geniş çaplı insani krizlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır (Okalan & İşyar, 2023). Bu süreç yalnızca Suriye'yi değil, Türkiye ve Lübnan gibi komşu ülkeleri de doğrudan etkilemiş; sınır güvenliği sorunları, göç dalgaları ve bölgesel istikrarsızlık gibi çok boyutlu güvenlik sorunlarına sebep olmuştur. Irak ve Lübnan gibi ülkelerde de İran destekli vekil güçler ülkedeki mezhepsel ve siyasi ayrılıkları derinleştirmekte, çok başlılığa yol açmakta ve merkezi otoritenin kurulmasını zorlaştırmaktadır. Bu nedenle "direniş eksenini" faaliyet gösterdiği bazı ülkeler açısından çoğu zaman devlet otoritesinin aşınması ve istikrarsızlık dinamiklerinin güçlenmesiyle ilişkilenebilmektedir. Bu durum nihayetinde İran için, olumsuz bir diplomatik mirasın yanı sıra siyasi ve ekonomik maliyetlere yol açmaktadır.

5. İsrail Saldırıları Karşısında "Direniş Eksenini": Katı Rutinlere Bağlılık ve Savaşa Sürüklenme

Genel olarak "direniş eksenini"nin parçası olarak kabul edilen aktörler 2024'ün başından bu yana önemli yenilgiler aldılar ve Orta Doğu'daki askeri güçlerinin ve nüfuzlarını önemli ölçüde kaybettiler. Yine de İran ve vekil güçleri "direniş eksenini"nin en önemli ortak kimlik paydası olan İsrail ve ABD karşıtlığını da belirli ölçüde eş güdümlü olarak sürdürürebildi ve inatçı bir şekilde direnmeye devam ettiler. Ancak İran'ın stratejik hesapları ile müttefiklerinin hesapları arasındaki uçurum Tahran'ın bu süreçten çok zararlı çıkmasına yol açmıştır. İran "direniş eksenini" yönündeki politikalarını devrimci kimliğinin katı bir rutini olarak devam ettirmiş ve nihayetinde maliyetli bir savaşa sürüklenmiştir. Aşağıda "direniş eksenini"nin, Hamas'ın 7 Ekim 2023 saldırısı sonrası karşı karşıya kaldığı tablo detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

7 Ekim 2023 tarihinde Hamas incelik ve gizlice hazırlanmış bir planla kara, deniz ve havadan İsrail kontrolündeki topraklara saldırıya geçmiştir. Bu sürpriz saldırıda İsrail yüzlerce kayıp vermiş onlarca İsrailli de rehine olarak Hamas tarafından alıkonulmuştur. Hamas tarafından "Aksa Tufanı" adı verilen bu saldırı İsrail için şok etkisi yaratırken "direniş eksenini" tarafından coşkuyla karşılanmıştır. Hamas bu saldırıyı kendi kararlarıyla yaptığını ve saldırının "direniş eksenini"ndeki diğer aktörlerin bilgisi olmadan gerçekleştiğini belirtmiştir (Mroue & El-Deeb, 2023). Hamas'ın neden saldırdığı ayrı bir çalışma konusu olmakla birlikte genel olarak üç sebep sayılabilir. İlk olarak Hamas ile İsrail zaten uzun dönemden beri düşük yoğunluklu sayılan zaman zaman da kızışan bir savaş halindeydi ve pek çok Filistinli tutuklu durumdayken Gazze bir nevi yarı hapishaneye dönüşmüştür. İkinci olarak Hamas İsrail'in Batı Şeria ve Mescidi Aksa'daki ihlal ve işgallerinden oldukça rahatsızdı. Üçüncü olarak ise Arap ülkeleriyle İsrail arasında barış ve iş birliğini öngören İbrahim Anlaşmaları'nın gündemde olduğu bir dönemde Filistin meselesine tekrar dikkat çekmek istemiştir.

Nihayetinde Hamas İsrail'e karşı etkili sayılabilecek ve İsrail'in prestijini sarsan bir saldırı gerçekleştirmiştir. İsrail'in Hamas'ın saldırılarına tepkisi ise oldukça sert ve uluslararası hukuk norm ve kurallarının dışında olmuştur. İsrail binlerce sivilin yanı sıra Hamas'ın Yahya Sinvar ve Muhammed Daif de dahil olmak üzere askeri liderlerini ve İsmail Heniye gibi siyasi liderlerini öldürmüştür. İsrail Hamas'ın askeri kapasitesine, insan gücüne, karmaşık yeraltı tünel ağlarına ve silah cephaneliğine yıkıcı kayıplar vermiştir. İsrail'in Gazze'ye yönelik geniş çaplı kara harekâtı, bombalama saldırılarıyla birleşince bölgenin büyük bir kısmı enkaza dönmüştür. İsrail sadece Hamas'ı hedef almamış, Gazze'deki sivilleri çocuk, kadın ayırımı yapmadan topyekün bir şekilde cezalandırma yoluna gitmiştir. Her ne kadar 2025 yılında yeni bir ateşkes yapılsa da İsrail birliklerinin Gazze'den ne zaman ayrılacağı ya da ayrılıp ayrılmayacağı henüz belli değildir. Hamas halen varlığını sürdürse de "direniş eksenini" işlevsel bir üyesi olarak toparlanma ve yeniden yapılanma süreci kolay olmayacaktır (Mahmoudian, 2025). Öte yandan İsrail Gazze'yi soykırım suçu pahasına acımasız bir şekilde yerle bir etse de Hamas'ı tamamen yok etmekten uzaktır. Diğer "direniş eksenini" üyelerinin aksine kararlı bir ideolojiye ve siyasi yapıya sahip olan Hamas'ın ilerleyen dönemde etkinliğini arttırması da ihtimal dahilindedir.

Bilindiği üzere 2006 yılında İsrail'in Lübnan'a gerçekleştirdiği operasyonda Hizbullah güçleri İsrail'e önemli kayıplar verdirmiş ve Hizbullah'ın popülaritesi o günden bu yana sürmüştür. İran liderlerinin uzun zamandır en yetkin ve güvenilir müttefikleri olarak gördükleri ve caydırıcılık adına önemli bir aktör olarak saydıkları Hizbullah, Hamas'ın 7 Ekim 2023 saldırısını takip eden günlerde kuzey İsrail'e bir saldırı başlatmıştır. Filistinli grupları destekleme amacıyla İsrail'in sivil ve askeri tesislerini hedef alan füze ve drone saldırıları sınırlı ölçekte tutulmuştur. Sınırlı ölçekteki bu saldırıların amacı Filistin davasına ve Hamas'a dayanışma mesajı göstermekti. İsrail ise Ekim 2023'ten Ağustos 2024'e kadar Lübnan'a aralıklı hava saldırıları ve sınırlı baskınlar düzenleyerek karşılık vermiştir. İsrail Eylül 2024'te ise Lübnan'a yönelik hava saldırısını yoğunlaştırarak Hizbullah'ın ekipmanlarını, altyapısını ve liderlerini hedef aldığı yoğun kapsamlı bir saldırı düzenlemiştir. Büyük bir istihbarat başarısı olarak önce Hizbullah mensuplarına ait binlerce çağrı cihazı aynı anda patlamıştır. Bu saldırılarda pek çok Hizbullah milisi yaralanmış ya da öldürülmüştür. İsrail sonraki günlerde Hizbullah'ın üst düzey yetkililerini hedef almış ve Hizbullah'a karşı modern savaş tarihinin en yoğun hava saldırılarından birini başlatmıştır. Aralarında Genel Sekreter Hasan Nasrallah ve Hizbullah'ın en kıdemli askeri karar alma organı olan Cihat Konseyi'nin üyelerinin bulunduğu pek çok Hizbullah önde geleni bu saldırılarda öldürülmüştür. Hasan Nasrallah suikastının ardından bir Hizbullah üyesi şunları söylüyordu: "On gün boyunca kimse telefona cevap vermedi. Komada kalmış bir ceset gibiydik" (Mashregnews, 2025). Gerçekten de Hizbullah bir süreliğine, düşmanın anı, beklenmedik ve ardışık eylemlerinin neden olduğu psikolojik aşırı yüklenme durumu ile paralyze olmuştu. Akabinde İsrail Hizbullah'ın kendini toparlamasına fırsat vermeden Lübnan'a kara harekâtına başlamıştır. Bu kara harekâtı sırasında İsrail ordusu Hizbullah'ın milislerine, altyapılarına, tesislerine, füze atış yerlerine ve rampalarına büyük zarar vermiş,

birçok Hizbullah milisini öldürmüştür, bir anlamda İsrail 2006 savaşının intikamını almıştır. Hizbullah'ın Bekaa Vadisi, Beyrut ve Güney Lübnan'daki askeri altyapısı önemli ölçüde yok olurken ABD ve Fransa arabuluculuğunda çok kırılğan bir ateşkes yapılmıştır. Hizbullah ateşkesle birlikte Güney Lübnan'da Litani Nehri'ne kadar geri çekilmek mecburiyetinde kalarak en azından kısa vadede İsrail için önemli bir tehdit olmaktan uzaklaşmıştır (INSS, 2025). Hizbullah'ın uğradığı kayıplar Lübnan'ın uzun süren ekonomik çöküşü ve siyasi felç durumuyla aynı zamana denk gelmiş ve Hizbullah'ın siyasi ve ekonomik gücünü sınırlandırmıştır. Suriye'deki Esad rejiminin devrilmesi ise Hizbullah'ın lojistik desteğini de kısıtlayarak yeniden silahlanma ve yeniden örgütlenme kapasitesini zayıflatmıştır. Ayrıca Hizbullah'a iç ve dış kamuoyunda, silahsızlanma yönünde baskılar yapılmaktadır. Öte yandan ateşkes İsrail saldırganlığını durdurmaktan uzak kalmış, Hizbullah da İsrail tehdidi sebebiyle silahsızlanmaya mesafeli durmuştur (Mansour & Azizi, 2025).

Beşar Esad'ın Suriye'de devrilmesi Levant'taki "direniş eksenini" vurulan bir diğer büyük darbe olmuştur. İran'ın destekçileri tarafından "direniş çadırının ana direği" olarak tanımlanan Esad rejimi devrilmiştir. Her ne kadar Beşar Esad Hamas'ın saldırıları sonrası gelişen çatışma iklimine temkinli yaklaşıp ve dışında kalmak istediye de Esad rejimi dolaylı yoldan etkilenerek rejimin çöküşü ile karşı karşıya kalmıştır. Nitekim Esad'ın devrilmesi belirli koşulların gerçekleşmesiyle mümkün olmuştur. İlk olarak 2024 yazında İsrail'in Suriye'deki İranlı komutanlara yönelik hava saldırıları -ki bu saldırılarda onu aşkın Kudüs Gücü komutanı öldürülmüştür- DMO'yu bölgeden kısmi olarak çekilmeye zorlamış ve İran'ın Suriye'deki etkinliği zayıflamıştır. Ayrıca Hizbullah'ın İsrail ile olan çatışma ile meşgul olması ve uğradığı telafisi kolay olmayan zararlar Hizbullah'ın Esad'a destek vermesini engellemiştir. Rusya'nın Ukrayna'daki savaş ile meşgul olduğu bir durumda Heyetül Tahrir el Şam (HTŞ) ve Özgür Suriye Ordusu gibi Esad karşıtı muhalif güçler Kasım 2024'te sürpriz bir saldırıyla ülkenin önemli bölgelerini, büyük bir hızla ele geçirmeye başlamıştır. Ahmed Eş Şara olarak da bilinen Ebu Muhammed el-Colani liderliğindeki koalisyon, Halep, Hama ve Humus gibi büyük şehirleri Esad'ın ordularından kurtarmış akabinde Şam'a ulaşmıştır. 2011'de Suriye iç savaşı başladığından beri Esad'ı iktidarda tutmak için muazzam kaynaklar harcayan İran için Esad'ın düşüşü büyük bir kayıp olmuştur. Zira bir dönemde İran "direniş eksenini"nin devamlılığını Esad'ın varlığı ile eş güdümlü hale getirmişti. Esad'ın düşüşü, İran'ın kaynaklarının boşa harcamış olması ve prestij kaybı anlamına geldiği gibi bu durum sonucu İran, Levant bölgesindeki faaliyetlerini ve Hizbullah ile lojistik bağlantısını kaybetmiştir (Carl & Carter, 2025). Esad rejiminin çöküşü, "direniş eksenini"nin temel direklerinden birini ortadan kaldırmış, İran ve Hizbullah'ın Suriye üzerindeki etkisini bitirmiş ve İran'ı Hizbullah'ı yeniden silahlandırabileceği güvenli bir kara köprüsünden mahrum bırakmıştır.

Hamas'ın 7 Ekim 2023 saldırıları sonrasında Husiler İsrail'e balistik füze fırlatarak, Tahran'a ve Hamas'a destek olmuşlardır. Husilerin en etkili rolü Kızıldeniz nakliye yollarını kesintiye uğratmak olmuş, İsrail topraklarına yönelik ara sıra gerçekleştirdikleri füze veya insansız hava aracı saldırılarının ise coğrafya ve menzil kısıtlamaları nedeniyle sınırlı stratejik etki meydana getirmiştir. Husiler

ABD ile 6 Mayıs 2025’de İsrail’in dahil olmadığı bir ateşkes imzalamıştır. Bu ateşkesin temel misyonu Kızıldeniz’de gemi sevkیاتlarının aksamamasını sağlamak ve ABD’nin Husilere yönelik saldırılarını kısıtlamaktır. ABD, 22 Haziran’da İran’ın yeraltı nükleer tesislerini vurmak için İsrail’e katıldığında, Husiler artık ateşkese bağlı kalmayacaklarını açıklamışlardır. Yine de Husiler ABD ile kapsamlı bir çatışma riski olmadan İsrail’e yönelik kısa füze salvoları ve destek söylemleri ile Gazze ve İran ile dayanışma içerisinde olduğu mesajını vermiştir (Mansour & Azizi, 2025). Husilerin Hamas ve İran’a desteğini cezalandırmak isteyen İsrail ise 28 Ağustos’ta Husilere yönelik etkili bir hava saldırısı düzenlemiştir. Sanaa’da gerçekleşen bu saldırıda Husilere bağlı yönetimin başkanının yanı sıra çok sayıda bakan öldürülmüştür (Al Jazeera, 2025). İlerleyen dönemde Husiler ile İsrail arasında gerilim sürmüş ve iki taraf arasındaki çatışma iklimi devam etmiştir.

İran İslam Cumhuriyeti’nin iç ve dış kamuoyunda “direniş eksenini”ne yönelik desteğinin temel sebebi caydırıcılık ve savaşı İran’ın dışında tutacak stratejik derinlik sağlamak üzerineydi. Oysa ki ironik olarak durum tam tersi olmuş ve İran çok da istemediği bir savaşın içine “direniş eksenini” diğer üyeleri tarafından çekilmiştir. Hamas’ın 7 Ekim 2023 saldırıları sonrasında İsrail ile İran arasındaki direk çatışmalar 2024 yılında başlamıştır. Hamasın saldırılarından İran’ı sorumlu tutan İsrail; Suriye topraklarındaki İran üslerine saldırılar düzenlemiştir. Bu saldırılar sırasında üst düzey komutanların öldürülmesi üzerine İran İsrail’e balistik seyir füzeleri ve insansız hava araçlarından oluşan bir saldırı gerçekleştirmiştir. Az bir hasara yol açan saldırı büyük ölçüde sembolikti. Bir başka saldırıda İran, 1 Ekim 2024 yılında; İsmail Heniye ve Hasan Nasrallah suikastlerine misilleme olarak İsrail’e yaklaşık 200 balistik füze fırlattığını duyurmuştur. Büyük ölçüde engellenen saldırı, türünün ikinci örneğiydi. Bu saldırı ilk saldırıdan daha etkiliyse de yine büyük ölçüde sembolikti ve İsrail’e ciddi bir zarar vermemiştir (Carl & Carter, 2025). İran aslında İsrail ile gerginliği belirli bir düzeyde tutmaya çalışarak krizin kontrolsüzce tırmanmasını engellemek istemiştir. Tahran, ABD’nin doğrudan müdahalesini tetikleyecek bir tırmanmadan olabildiğince kaçınmıştır. Bu anlamda İran İsrail ve ABD’ye karşı kontrollü bir gerginlik arayışı içerisinde olmuştur. Öte yandan İsrail ise tam tersine krizi tırmadırma politikasını tercih etmiştir. Bu yolla İsrail Gazze’deki savaşı sürdürmek ve “direniş eksenini”ne darbe vurmak niyetindeydi. Bu minvalde Haziran 2025’te İsrail İran’ın nükleer programını zayıflatmak adı altında ABD ile eşgüdümlü olarak kapsamlı bir hava saldırısı başlatmıştır. ABD-İsrail hedefleri arasında İran’ın uranyum zenginleştirme tesisleri, santrifüj üretim tesisleri ve kıdemli nükleer bilim insanları vardı. ABD ve İsrail’in İran nükleer programına yönelik saldırıları, İran’ın hava savunma sistemlerinin büyük bir kısmını yok ederek İran’a büyük kayıplar verdirmiştir. Haziran ayındaki 12 günlük savaş, İran’ın uranyum zenginleştirme sürecini bir süre için durdurmuştur. Ayrıca İsrail, İran’ın misilleme kabiliyetini zayıflatmak için İran füze güçlerini ve üst düzey askeri subaylarını da hedef almıştır. Çatışmanın ilk birkaç gününde İsrail; İran Devrim Muhafızları Ordusu, Hava Kuvvetleri Komutanlığı ve Hatemül Enbiya Merkez Karargâhı başkanları da dahil olmak üzere düzinelerce üst düzey İran subayını öldürmüştür. İran ise bu saldırılara

önceki saldırılarına nazaran daha kapsamlı balistik füze saldırılarıyla karşılık vermiştir. Öte yandan bu 12 günlük savaş sürecinde İran’ın tam da böyle bir duruma karşı güvenlik sağladığını iddia ettiği “direniş eksenini” oldukça sessizdi veya sessiz kalmak durumundaydı. Sert söylemlerine rağmen Tahran, bölgesel ortaklarını harekete geçirme cazibesine direnerek, tırmanışı kendi şartlarına göre yönetmeye çalışmıştır. Öte yandan İsrail saldırısının şiddetine rağmen İranlı yetkililer, rejimin çöküşün eşliğinde olmadığını ve İsrail’e karşı koyacak kapasitede olduklarını dile getirmişlerdir (Mansour & Azizi, 2025). Ancak görünen oydu ki İsrail İran’a karşı istihbarat, teknolojik seviye ve askeri kapasite açısından önemli bir üstünlüğe sahipti. İran ise hem içeride hem de dışarıda önemli meydan okumalar ile karşı karşıyaydı.

6. Sonuç

Bu çalışma, Hamas’ın 7 Ekim 2023 saldırılarının ardından “direniş eksenini”nin gidişatını yakın dönemdeki gelişmeler perspektifinden incelemiştir. Çalışma 7 Ekim 2023 sonrası gelişen olaylarda “direniş eksenini”nin tamamen çökmüş olmasa da İran’ın uzun süredir eksenle ilişkilendirdiği stratejik sonuçlar, yani caydırıcılık, stratejik derinlik ve ABD ile İsrail’in gücünün sınırlandırılması konusunda temelde başarısız olduğunu savunmuştur. Nitekim 7 Ekim 2023 sonrası bölgesel ortam, bu politikanın sınırlarını ve artan maliyetlerini ortaya çıkarmış ve İran’ın ontolojik taahhütleri ile maddi kapasitesi arasındaki genişleyen uçurumu gözler önüne sermiştir. Bu minvalde çalışmada “direniş eksenini”ni rasyonel ve pragmatist olarak gösteren neorealizm temelli klasik güvenlik yaklaşımları eleştirilmektedir. Bu tür yaklaşımlar caydırıcılık ve güç dengesi hesaplamalarını vurgulamakla birlikte, İran’ın bölgesel stratejisinin kimlik, rutin ve ontolojik güvenlik arayışı tarafından ne ölçüde şekillendirildiğini hafife almaktadır. Oysa ki İran’ın “direniş eksenini” çerçevesindeki siyasi ve askeri faaliyetlerin çoğu özünde, 1979 İran İslam Devrimi sonrasında inşa edilen kimliğin bir yansımasıdır. Bu anlamda “direniş eksenini” İran İslam Cumhuriyeti’nin kimliğinin güvenliğini sağlamak adına biyografik anlatılarının ve katı rutinlerinin ortaya çıktığı bir alan haline gelmiştir. Ancak İran’ın “direniş eksenini”ni sürdürme çabaları kendisi için ciddi bir yük oluşturmakta ve stratejik hesaplamalarla örtüşmemektedir. Zira fayda maliyet analizi yapıldığında “direniş eksenini”nin askeri, siyasi ve ekonomik maliyetleri, sağladığı düşünülen kazançların çok ötesindedir. Öyle ki İran için stratejik derinlik ve caydırıcılık sağlaması beklenen “direniş eksenini” savaşa sürüklenme şeklinde aksi bir netice vermiştir. Ayrıca “direniş eksenini” üyelerinin kendi çıkar ve stratejileri birçok defa İran’ınkilerle örtüşmemiştir. Üstelik savaş sırasında ABD ve İsrail’in istihbarat, teknoloji ve savaş gibi konularda üstünlüğü o kadar açık bir şekilde ortaya çıkmıştır ki böyle bir ezici üstünlüğü İran ve müttefiklerinin beklentilerinin ötesindeydi. İsrail Hamas’ın saldırısını tüm “direniş eksenini” aktörlerin askeri ve siyasi kapasitelerini zayıflatacak etkili bir saldırı için bahane olarak kullanmıştır. Bu minvalde Hamas ve Hizbullah’ın ciddi şekilde zayıflaması ve Esad’ın devrilmesiyle, ittifakın batı kanadı işlevsel olarak büyük zarar görmüştür. Bu zayıflama, İran’ın askeri gücü, füze kuvvetleri, nükleer tesisleri ve hava savunma sistemlerinin hasar görmesiyle birleşince “direniş eksenini” hem teorik hem de pratik açıdan telafisi kısa ve orta vadede kolay olmayacak bir yıkıma tanık

olmuştur. Öte yandan İsrail'in son iki yıldaki saldırgan politikası önemli sonuçlar vermesine rağmen, bu eksenin hiçbir parçasının ortadan kaldırılmadığı ve hepsinin inatçı bir şekilde direnmeye devam ettiği de bir gerçektir. Bu inatçı tutum "direnış paradigması"nın İran ve müttefikleri açısından biyografik anlatılarında ve rutinlerinde merkezi bir yer oynamasından kaynaklanmaktadır.

İran İslam Cumhuriyeti ve müttefikleri gelecekte "direnış paradigması"nı kimliklerinin vazgeçilmez bir parçası olarak sürdürecektir. Ancak ittifak eskisine nazaran daha fazla retorik boyutuna ağırlık verecek maddi açıdan her aktör kendi yerel ya da ulusal dinamiklerine öncelik verecektir. Başta İran olmak üzere Hamas ve Hizbullah gibi aktörler daha fazla hayatta kalma odaklı ve pragmatik hareket edecektir. İran'ın özellikle 2000'li yıllara damgasını vuran geleneksel vekil stratejisinden uzaklaşıp özerk hareket eden ama genel olarak Tahran'ın çıkarlarıyla uyumlu grupların varlığını korunmasına odaklanacağı bir stratejiye kayması mümkündür. Aslında İran gelinen fiili durum açısından "direnış paradigması" çerçevesindeki katı rutinlerine bağlılık yükümlülüğünden bir nebze uzaklaşma imkânı da yakalamıştır. Eğer İran ilerleyen dönemde içerideki biyografik anlatılarını da revize edebilirse "direnış eksenini"nin yol açtığı ağır maliyetleri hafifletebilir ve daha az külfetli bir düzen kurmaya çalışabilir. Ancak İran kör bir bağlılıkla rutinlerin peşinden gitmeye devam ederse uzun vadede zararlı çıkacaktır.

Kaynakça

- Abatan, K. (2025, Kasım 11). *Direnış Eksenini'nin karmaşık yeniden doğuşu*. Yeni Yaşam. <https://yeniyasamgazetesi9.com/direnis-ekseninin-karmasik-yeniden-dogusu/>
- Adib-Moghaddam, A. (2021). *What is Iran?: Domestic politics and international relations in five musical pieces* (C. 15). Cambridge University Press.
- Ahmadian, H. (2021). Dignity, Wisdom and Expediency: How Ideational Factors Shape Iran's Foreign Policy. *The International Spectator*, 56(4), 33-48.
- Akbarzadeh, S., & Conduit, D. (Ed.). (2016). *Iran in the World*. Palgrave Macmillan US. <https://doi.org/10.1007/978-1-137-58577-6>
- Al Jazeera. (2025, Ağustos 30). *Yemen's Houthis confirm prime minister killed in Israeli strike on Sanaa*. Al Jazeera. <https://www.aljazeera.com/news/2025/8/30/yemens-houthis-confirm-israeli-airstrike-killed-the-groups-prime-minister>
- Ali-Khan, V., & Cambanis, T. (2025, Mart 19). Down but Not Out: Reassessing the Axis of Resistance. *The Century Foundation*. <https://tcf.org/content/report/down-but-not-out-reassessing-the-axis-of-resistance/>
- Asadi, A. (2019). The role of Saudi Arabia in the Iranian security structure. *Faslnameye Mitalate Rahbordi*, 22(85), 83-106.
- Bazoobandi, S. (2019). Iran's Revolutionary Guards: Four Decades of Expanded Business and Military Influence. *Washington, DC: Arab Gulf States Institute in Washington*. Accessed June, 28, 2020.
- BBC News. (2025, Ocak 4). *İran'ın Direniş Eksenini ayakta kalabilecek mi?* BBC News Türkçe. <https://www.bbc.com/turkce/articles/ced87gg124jo>
- Carl, N., & Carter, B. (2025). *The State of the Axis of Resistance: Assessing Risks and Opportunities for the United States*. American Enterprise Institute. <https://www.jstor.org/stable/resrep72839>
- Cingöz, M., Özev, M. H., & İzol, R. (2025). Saudi Arabia's Quest for Regional Hegemony on the Basis of Opposition to Iran. *Journal of Asian and African Studies*, 00219096251313551. <https://doi.org/10.1177/00219096251313551>
- Denzin, N. K., & Lincoln, Y. S. (2011). *The Sage handbook of qualitative research*. Sage Publication.
- El-Hatip, L. (2024, Eylül 4). "Direniş Eksenini" efsanesinin sonu. Independent Türkçe. <https://www.indyturk.com/node/744549/d%C3%BCnyadan-sesler/direnisi%C5%9F-ekseni-efsanesinin-sonu>
- Flockhart, T. (2016). The problem of change in constructivist theory: Ontological security seeking and agent motivation. *Review of international studies*, 42(5), 799-820.
- Garayag, D. (2008). Principles and values of the foreign policy of the Islamic Republic of Iran: An analysis on the texts. *Quarterly Journal of Strategic Studies*, 11(40), 270-313.
- Giddens, A. (1990). *The Consequences of Modernity*. Stanford University Press.
- Goforth, S. (2011). *Axis of Unity: Venezuela, Iran & the Threat to America*. Potomac Books, Inc. <https://books.google.com/books?hl=tr&lr=&id=k-LWDPWFkIsC&oi=fnd&pg=PP2&dq=axis+of+resistance+and+venezuela&ots=0fGQx8oXNL&sig=3lkr7N9dWHakQXTnfwd4T-FSWk4>
- Hashempour, P., Haghighi, A., & Zarei, G. (2021). The identity of the Islamic Republic of Iran within the axis of Islamic resistance. *Faslnameye Ulum Tahsise Sepehri Siyaset*, 8(27).
- INSS. (2025, Eylül 11). *Fracturing the Axis: Degrading and Disrupting Iran's Proxy Network*. INSS. <https://www.inss.org.il/publication/fracturing-the-axis/>
- jahannews. (2013, Mart 18). *Bidare Eslami ve Ayendeye Mihvere Mukavemet*. جہان نیوز. <https://www.jahannews.com/phototitr/277333/>
- kayhan.ir. (2025, Ağustos 19). *Mihvere Mukavemet Ser Sahtane Der Hal Mebareze Est* [Text,Image]. kayhan.ir. (World). Kayhan.ir. <https://kayhan.ir/fa/news/316289>
- Laing, R. D. (1965). *The Divided Self: An Existential Study in Sanity and Madness* (Reprint edition). Penguin Books.
- Laurence, L. (2022). *Sunnis and Shi'a*. Princeton University Press.
- Mahmoudian, A. (2025, Ocak 10). *Iran's 'Axis of Resistance' Weakened But Still Dangerous*. Stimson Center. <https://www.stimson.org/2025/irans-axis-of-resistance-weakened-but-still-dangerous/>
- Mansour, R., & Al-Shakeri, H. (2025, Haziran 11). *The shape-shifting 'axis of resistance' | Chatham House – International Affairs Think Tank*. <https://www.chathamhouse.org/2025/03/shape-shifting-axis-resistance>
- Mansour, R., & Azizi, H. (2025, Eylül 2). *The Silent Frontlines: Why the "Axis of Resistance" Stayed Quiet in the Iran-Israel War | Clingendael*. <https://www.clingendael.org/publication/silent-frontlines-why-axis-resistance-stayed-quiet-iran-israel-war>
- Mashreghnews. (2025, Ekim 20). *San: İran der Hal Bazsazi Mihvere Mukavemete Mentekaye Est*. مشرق نیوز. Mashreghnews. <https://www.mashreghnews.ir/news/1758485/>
- Mason, R. (2021). Strategic Depth Through Enclaves: Iran, Syria, and Hezbollah. *Middle East Policy*, 28(2), 96-108.
- Mesbahi, M. (2011). Free and confined: Iran and the international system. *Iranian review of foreign affairs*, 2(5), 9-34.
- Mitzen, J., & Larson, K. (2017). Ontological Security and Foreign Policy. İçinde *Oxford Research Encyclopedia of Politics*. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228637.013.458>
- Mroue, B., & El-Deeb, S. (2023, Ekim 9). *Hamas official says Iran and Hezbollah had no role in Israel incursion but they'll help if needed*. AP News. <https://apnews.com/article/lebanon-israel-palestinian-hamas-hezbollah-iran-2ccfaa49139358e6d2add89878a0cfe4>
- Muradi, C. (2019). An Analysis on the Reasons of Iran's Syrian Presence. *Faslnameye Metalaate Beynelmili*, 16(3).
- Okan, E., & İşyar, Ö. G. (2023). İRAN DESTEKLİ Şİİ MİLİSLERİN SÜRİYE İÇ SAVAŞINDAKİ ROLÜ. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 8(16), 13-35.
- Oppermann, K., & Hansel, M. (2019). The ontological security of special relationships: The case of Germany's relations with Israel. *European Journal of International Security*, 4(1), 79-100.

Parchizadeh, R. (2025). (99+) *Discussion: Iran's Axis of Resistance after the 12-Day War with Israel* - Academia.edu. https://www.academia.edu/s/cf6f49ad4c?source=ai_email

RadioFarda. (2021, Mayıs 31). *Iran has spent 30 billion dollars in Syria*. Radio Farda. <https://www.radiofarda.com/a/iran-mp-says-30-billions-expended-in-syria-by-islamic-republic/30623613.html>

RFE. (2021, Temmuz 26). *China in Eurasia Widget Form-GR-1878*. RadioFreeEurope/RadioLiberty. <https://www.rferl.org/a/31157800.html>

Rieffer-Flanagan, B. A. (2009). Islamic Realpolitik: Two-Level Iranian Foreign Policy. *International Journal on World Peace*, 26(4), 7-35.

Ringmar, E. (2015). Introduction the international politics of recognition. *İçinde International politics of recognition* (ss. 3-23). Routledge.

Steele, B. (2008). *Ontological Security in International Relations: Self-Identity and the IR State*. Routledge & CRC Press.

Steinberg, G. (2021). *The "axis of resistance": Iran's expansion in the Middle East is hitting a wall*.

Subotić, J. (2016). Narrative, Ontological Security, and Foreign Policy Change 1. *Foreign Policy Analysis*, 12(4), 610-627.

Tejeda, G. (2025, Eylül 18). *The Diminished Strategic Value of Iran's "Axis of Resistance"*. The Soufan Center. <https://thesoufancenter.org/intelbrief-2025-september-18/>

Wastnidge, E., & Mabon, S. (2024). The resistance axis and regional order in the Middle East: Nomos, space, and normative alternatives. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 51(5), 954-971. <https://doi.org/10.1080/13530194.2023.2179975>

Wehrey, F. M. (2009). *The rise of the Pasdaran: Assessing the domestic roles of Iran's Islamic Revolutionary Guards Corps* (C. 821). Rand Corporation.

Uluslararası İlişkilerde Amerikan Merkezliliği: Kurumsal Hâkimiyet, Yayıncılık Yoğunlaşması ve Teorik Alanın Yapısı

American Centricity in International Relations: Institutional Dominance, Publishing Concentration and the Structure of the Theoretical Field

İbrahim KURNAZ^a

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi	
Başvuru	21 Temmuz 2025
Kabul	19 Ocak 2026
Yayın	23 Mart 2026
Makale Türü	Araştırma Makalesi

Anahtar Kelimeler

Uluslararası İlişkiler Disiplini,
ABD Hâkimiyeti,
Stanley Hoffmann.

ÖZ

Uluslararası İlişkiler disiplininin ABD sosyal bilimi olduğu ile ilgili varsayımlar Stanley Hoffmann'ın iddiasından bugüne Uluslararası İlişkiler uzmanları arasında tartışılan bir konu olmuştur. Öyle ki, ABD merkezliliğine yönelik eleştirilerle başlayan bu tartışmalar, Uluslararası İlişkilerin daha kapsayıcı bir şekilde anlaşılması çağrılarını teşvik etmiş ve “çevre”nin disipline daha fazla dâhil edilmesi ve “Küresel UI” çağrısına dönüşmüştür. Bu yolda bu çalışmanın amacı da ABD'nin UI disiplinine nasıl ve ne şekilde hâkim olduğunu sistematik olarak araştırarak tartışmayı yeniden alevlendirmektir. Genel ve belirsiz bir hâkimiyet biçimlerinden bahsetmek yerine, çalışma ABD'nin UI'deki hâkimiyet unsurlarını parçalara ayırarak ve potansiyel olarak UI'de hâkimiyet kurabileceği yolları ve bunun nasıl ölçülebileceğini belirterek başlar. Çalışmanın yöntemi ilk olarak disiplinin ABD merkezli yapısını tarihsel, teorik ve kurumsal düzeylerde sorgulayan mevcut literatürden ve ikincil olarak TRIP anketlerinden elde edilen ikincil ampirik verilerine dayanmaktadır. Çalışma, Uluslararası İlişkiler disiplininin entelektüel, kuramsal ve kurumsal yapısını karşılaştırmalı ve uzunlamasına biçimde incelemeye olanak tanıyan kapsamlı ve sistematik uluslararası veri setlerini sunması nedeniyle TRIP anketlerinden faydalanmıştır. Elde edilen bulgular, Uluslararası İlişkiler disiplininin mevcut yapısal eşitsizlikler çerçevesinde hâlâ ABD'nin akademik ve entelektüel hâkimiyeti altında sürekliliğini koruduğunu ortaya koymaktadır.

ARTICLE INFO

Article History	
Received	21 July 2025
Accepted	19 January 2026
Available Online	23 March 2026
Article Type	Research Article

Keywords

International Relations,
US Dominance,
Stanley Hoffmann

ABSTRACT

The assumption that the discipline of International Relations is a US centric social science has been a subject of debate among International Relations scholars since Stanley Hoffmann's claim. In fact, these debates, which began with criticisms of US centrism, have encouraged calls for a more inclusive understanding of IR and have evolved into calls for greater inclusion of the ‘periphery’ in the discipline and for ‘Global IR’. In this vein, the aim of this study is to rekindle the debate by systematically investigating how and in what way the US dominates the discipline of IR. Instead of discussing general and vague forms of dominance, the study begins by dissecting the elements of US dominance and indicating the ways in which an actor can potentially dominate and how this can be measured. This study utilized TRIP questionnaires because they provide comprehensive and systematic international datasets that allow for a comparative and longitudinal examination of the intellectual, theoretical, and institutional structure of the discipline of International Relations. The findings show that the IR discipline still maintains its American-centeredness through existing structural inequalities.

EXTENDED SUMMARY

International relations as a discipline was institutionalized and theoretically shaped primarily in the post-World War II era with the rise of the United States as a global power. On this basis, Stanley Hoffmann's classic claim that “International Relations is an American social science” published in 1977, initiated a critical debate regarding the

discipline's institutional and epistemological nature, a debate that has continued to this day. This study aims to analyze the extent to which this claim remains valid today, the institutional and theoretical elements upon which the United States' dominance over the IR discipline has been constructed, and how it has been sustained. In this context, the study examines the issue by considering power relations

^a Dr. Öğretim Üyesi, Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Konya, E-Posta: ibrahimkrmz@selcuk.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7228-6536>

within the discipline, processes of knowledge production, and the dynamics of the academic center-periphery structure. The fundamental assumption is that the United States holds a decisive position not only in the discipline's birth but also today, in terms of academic knowledge production, theoretical orientations, and publishing structures.

In this context, the study offers a multilayered analysis, both theoretically and methodologically. At the theoretical level, Stanley Hoffmann's hegemony assessment of the discipline of International Relations is taken as a basis; in this context, the decisive role of the US academic system at the institutional and theoretical levels is broadly evaluated in light of critical discussions in the literature. Also further supported by the critical perspective of the "Global IR" approach pioneered by Amitav Acharya and Barry Buzan. Thus, US-centricity is considered not only as an institutional concentration but also as an epistemological asymmetry in knowledge production. This approach argues that the discipline's dominant theoretical frameworks, publication norms, and forms of academic recognition are, in fact, shaped by Anglo-American values and perspectives.

Methodologically, this study adopts a qualitative and interpretive research design and utilizes two complementary data sources. First, the US-centric nature of the International Relations discipline is examined through a qualitative institutional review based on existing literature at historical, theoretical and institutional levels. In this context, the guiding roles of US-centric universities, journals, publishing houses and academic communities on knowledge production processes are critically evaluated. Second, aggregated and secondary data from TRIP surveys conducted over the years are used. These surveys provide a globally comparative view of which theories, journals, universities and authors International Relations scholars perceive as more influential. Taken together, these two approaches aim to empirically ground the current and ongoing structural dimensions of US dominance in the International Relations discipline, moving beyond normative claims about this dominance.

The findings demonstrate that the discipline remains largely structured in a US-centric manner. Specifically, a distinct US dominance was identified at three levels: (1) At the institutional level, US universities, with their doctoral programs, research funding, and employment structures, constitute the core of the discipline. (2) At the publishing level, the overwhelming majority of the most influential academic journals and publishing houses are US-based, and the content published in these journals has the power to set global standards. (3) At the theoretical level, most mainstream approaches such as realism, liberalism, and structuralist theories were developed by US academics and positioned as "universal" knowledge in academic circles. Data from the TRIP surveys empirically revealed that the majority of the most influential academics, doctoral programs, and journals originated in the US. Furthermore, it was observed that many academics educated outside the US worked at US institutions or were influenced by US-based theoretical structures.

Based on these findings, the study argues that the US's dominance in IR is not merely a historical phenomenon but an epistemic and structural superiority that is being

reproduced in the present day. This reproduction is made possible by the combination of both material resources (university, funding, publications) and symbolic capital (impact factor, citations, prestige). Thus, the US is becoming not only a theory producer but also a knowledge authority that defines the epistemological boundaries of the discipline. In this context, for calls for Global IR and the knowledge production efforts of neighboring countries to gain visibility, not only theoretical but also institutional transformation is needed.

In conclusion, this study offers three key contributions to the literature: First, it moves the US-centric critique of IR beyond historical narratives and proposes a systematic analysis based on empirical data. Second, it opens up the epistemological and normative consequences of institutional and theoretical dominance, thus opening the discipline's global inequalities to intellectual debate. Third, it reassesses the post-Hoffmann literature and proposes an alternative platform for discussion regarding the discipline's future. In this respect, the study not only examines the past but also aims to raise theoretical and institutional awareness about the reconstruction of disciplinary diversity.

1. Giriş

Uluslararası İlişkilerin (UI) "Amerikan sosyal bilimi" olarak disiplinsel kimliğinin uzun bir geçmişi vardır. Öyle ki literatürdeki genel kanının aksine UI'nin Amerika Birleşik Devletleri (ABD) hâkimiyetinde olduğunu belirten ilk kişi Stanley Hoffmann değildir. 1956'da Alfred Grosser Fransız dergisi *Revue Française de Science Politique*'te UI'nin, Avrupa'daki olay ve süreçlere kayıtsız kalan aşırı derecede Anglofon bir "spécialité américaine" (ABD'ye özgü bir çalışma alanı) haline geldiğini yazmıştır (Kristensen, 2015: 248). Disiplinin bu sorunsalına dair iddialar belirli bir aradan sonra tekrar gündeme gelmiştir. Neal ve Hamlett (1969: 283) ve Olson (1972: 12) UI'nin adeta doğum lekesiyle doğan bir ABD icadı olduğunu ve ABD uzmanlığı biçimini aldığını dile getirmiştir. Ancak UI'nin disiplinsel kimliğine yönelik bu iddialar gerek ABD'de gerekse de diğer UI topluluklarında pek dikkate alınmamıştır. Bu sebeple disiplinin ABD bilimi olarak kimliğine yönelik sistematik ve kapsamlı çalışmalar Hoffmann'ın 1977 yılındaki iddiası ile birlikte başlamıştır. Hoffmann'ın çalışması bu konu ile ilgili tarihsel, toplumsal, kurumsal ve entelektüel özellikler hakkında sürdürülebilir bir argüman öneren ilk makaledir (Anne-Marie D'Aoust, 2015).

Hoffmann klasikleşmiş makalesinde, UI'nin "ABD'nin bir dünya gücü olarak tebarüz ettiği ortam dâhilinde ve bu ortamın koşullarının etkisi altında" bilimselleştiğini ve bu sebepten temelinde "Amerikan sosyal bilimi" haline geldiğini ileri sürer. Başlıca odağı güç olan bir bilim, doğal olarak ABD'nin ilgisini cezbetmiş; bilimsel çalışmalarla siyasi ihtiyaçların kesişmesi, üniversitelerle uluslararası siyaset etkileşimini etkileyen kurumlar arasında vakıflar vasıtasıyla yakın ilişkiler kurulmasına aracı olmuştur. Bilimsel metodu her şeyin üstünde gören anlayış ve tarihi ve felsefi yaklaşımları reddeden inanışlar ABD merkezli UI'ye kendine has formunu kazandırmıştır (Hoffmann, 1977). Hoffmann'ın söz konusu çıkışı UI akademisyenlerinin disipline yönelttikleri ABD merkezlilik eleştirisine dayanak noktası olmuştur. Özellikle 1990'dan

sonra ilk olarak Uİ'nin gündem maddesi olan pozitivism/post-pozitivism tartışmasının da etkisiyle ABD merkezilik eleştirileri ABD merkezli pozitivist ve rasyonalist Uİ'nin eleştirisine dönüşmüştür (Rumelili, 2009: 47, Avcı ve Arslantaş, 2025: 156-183). Bu çerçevede, "Küresel Uİ" (*Global IR*) çağrıları (Acharya, 2016; Bilgin, 2021; Çalış, 2024: 71-102, Çapan, 2017; Aydınli, 2023) disiplinin epistemolojik ve ontolojik temellerinin daha kapsayıcı bir şekilde yeniden inşasını önermektedir. İkinci olarak disiplin üzerindeki ABD hâkimiyeti eleştirileri üzerinden başlayan tartışmalar disiplin içerisinde "Merkez-Çevre" tartışması üzerinden yeni bir konu alanı açmıştır (Smith, 2000: 374-376).

Bu tür, disiplinin ABD merkezliliğini aşma çabalarına rağmen, mevcut kurumsal ve yapısal engeller dönüşümün önünde ciddi bir direnç oluşturmaktadır. Prestijli dergiler ve bu dergilerin editöryal yapıları, atıf ağları, akademik ödüllendirme mekanizmaları, kitap yayıncılığı ve ABD üniversitelerinin belirleyiciliği gibi ABD hâkimiyetinin yapısal unsurları hâlâ büyük ölçüde ABD ve kısmen Batı merkezlidir. Bu şekilde ABD akademik yazım normlarının küresel standartlar haline gelmesi farklı epistemolojik geleneklerin sistematik biçimde görünürlük kazanmasını zorlaştırmaktadır. Bunun neticesinde Batı dışı akademisyenler çoğunlukla ABD merkezli teori ve kurumlara eklenerek görünürlük elde etmek zorunda kalmaktadır. Bu da temelden bir paradigmatik değişimin önünü kapatmaktadır. Dolayısıyla, "Küresel Uİ" minvalinde ya da ABD'nin kurumsal hâkimiyet ve tekeli kırma çabalarının disiplinin yapısal doğasında bir kırılma yaratabilmesi için, yalnızca teorik değil aynı zamanda kurumsal düzeyde de radikal reformlara ihtiyaç vardır.

Hoffmann'ın öncü çalışmasından bu yana, Uİ disiplinsel statüsünün belirgin bir şekilde "Amerikan sosyal bilimi" olduğu ile ilgili farklı temeller üzerinden literatür oluşmuştur. Bunlardan biri Uİ'nin Batılı olmayan coğrafyalarda yayınlar, görüşmeler ve alandaki kişisel deneyimler gibi çeşitli yöntem ve verilerden yararlanarak ortaya konan dünya çapında Uİ'nin nasıl uygulandığına dair kapsamlı araştırmaları yürütenlerden oluşmaktadır (Holsti, 1985; Tickner ve Wæver 2009; Acharya ve Buzan 2017). Uİ'nin ABD merkezliliği ile ilgili farklı literatür de başlangıçta ABD'de ve daha sonra daha geniş bir ülke kümesine yayılan akademisyenlerin öznel algılarını inceleyen TRIP anketi gibi belirli bir metodolojiye dayanmaktadır (Maliniak vd., 2014, 2017, 2024). Başka bir literatür, Uİ derslerini öğretmek için kullanılan müfredat ve ders kitaplarına odaklanarak pedagojik çerçevede Uİ'nin ABD'de ve dünya çapında nasıl öğretildiğini incelemiştir (Nossal 2001; Schoeman, 2009; Friedrichs 2004; Hagmann ve Biersteker, 2012). Son olarak söz konusu bu literatürler ABD'nin disipline yön veren hegemonik rolünü analiz ederken, özellikle Türkiye'den gelen literatür katkıları da bu hegemonya eleştirilerini yerel deneyimler, çevre ülkelerin epistemik konumu ve alternatif bilgi üretimi üzerinden açmaktadır. Örneğin Pınar Bilgin, ABD'nin Uİ'deki kurumsal hâkimiyetinin salt akademik parametreler (prestijli üniversiteler, dergiler, fon kuruluşları) üzerinden değil, aynı zamanda evrensel olarak sunulan ancak aslında

Batı tarihsel deneyimlerine dayanan teori ve kavramların yeniden üretimi yoluyla da sürdürüldüğünü savunmaktadır (Bilgin, 2008; 2021). Bu doğrultuda Bilgin, Uİ'de güvenlik, devlet ve egemenlik gibi yerleşik kavramları sorgulama ve Batı dışı deneyimleri Uİ teorisine taşıma çağrısı yapar. Ona göre, çevre ülkeler sadece ampirik veri sağlayıcı değil, aynı zamanda teorik bilgi de sağlayabilecek konumdadır. Bu literatür kapsamında Ersel Aydınli da Uİ'nin ABD merkezli yapısını daha çok kurumsallaşma ve akademik topluluklar bağlamında ele almıştır. Aydınli'ya göre çevre ülkelerdeki akademik üretim, çoğunlukla Batı'daki teorik çerçevelerin ithal edilmesiyle şekillenmekte; bu durum özgün bilgi üretiminin önünde bir engel oluşturmaktadır. Özellikle Türkiye örneği üzerinden ürettiği çalışmalar, disiplinin yerelleşme sürecinin hem fırsatlarını hem de sınırlılıklarını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Aydınli'nın çalışmaları, çevre ülkelerin bilgi üretiminin küresel ölçekte tanınabilmesi için disiplin içindeki yapısal engellerin aşılması gerektiğini işaret etmektedir (Aydınli 2023). Zeynep Gülşah Çapan da Uİ'nin hem Batı hem de ABD merkezli niteliğini sorgulayan akademisyenlerden biridir. Özellikle postkolonyal perspektiften hareket eden Çapan, Uİ disiplini içinde bilgi üretiminin coğrafyasını sorgulayarak, hangi deneyimlerin teoriye dönüştüğünü ve hangilerinin marjinalleştirildiğini analiz etmektedir (Çapan, 2017). Bu bilgi hiyerarşisi, disiplinin epistemolojik sınırlarını daraltmakta ve küresel eşitsizlikleri yeniden üretmektedir. Bu eleştiri, disiplinin yalnızca ABD'nin kurumsal ve kavramsal mantığına bağlı kalamayacağını, Küresel Güney deneyimlerinden beslenen alternatif teorileştirmelere ihtiyaç olduğunu ortaya koyar (Çapan, 2016). Çapan, bu durumu aşmak için disiplinin postkolonyal eleştirilere açık hale gelmesi ve çevre ülkelerin özgün bilgi üretimlerinin teorik katkı olarak tanınması gerektiğini savunmaktadır.

Haluk Özdemir ve Emre Erdoğan gibi araştırmacılar da Türkiye'nin akademik üretiminin küresel ağlara eklenme biçimlerini ele alarak disiplinin merkez-çevre dinamiklerine dair somut veriler sunmaktadır. Özdemir'in çalışmaları, disiplinin kavramsal ve teorik çerçevesinin Batı dışı bağlamlarda nasıl işlediğini sorgulamakta; özellikle metodolojik bağımlılık ve teori ile uygulama arasındaki gerilimlere dikkat çekmektedir. Bu çerçevede Özdemir, Türk Uİ literatürünün özgün katkılar üretebilmesi için yalnızca Batı'dan ithal edilen kavramlarla değil, yerel tarihsel ve siyasal deneyimlerden türetilen kavramlarla da çalışılması gerektiğini savunmaktadır (Özdemir, 2024). Gerçek anlamda küresel ve kapsayıcı bir Uİ kurmak için, merkez ve dış çevre (*Outer Periphery*) çalışmaları arasındaki temel farklılıkların farkında olmak yazara göre önem arz eder. Uİ konusunda daha iyi bir anlayış, ancak tüm bu farklılıkları tutarlı bir alanda bir araya getirecek epistemolojik bir ortak zeminle mümkündür. Bunun içinde Özdemir, Said'den esinlenen Chowdhry ile birlikte küresel post-Batı Uİ'ye ulaşmak için kontrpuanlı bir okuma¹ önermektedir (Özdemir, 2024). Bu bütüncül yaklaşım, doğasıyla daha uyumlu bir disiplin yaratmak ve ufku genişletmek için de gereklidir. Bu çerçevede örneğin Batılı bir Uİ'ye bir alternatif bulmaya çalışmak, disiplindeki hâlihazırda eleştirilen dar görüşlülüğü yeniden yaratacaktır.

¹Kontrpuanlı okuma, araştırma konularına Batılı ve Batılı olmayan gibi okuma materyallerini bölmeden veya kutuplaştırmadan, ancak bunları bir bütün olarak dikkate almakla ilgilidir.

Emre Erdoğan'ın *Reflektif Sosyal Bilimler* dergisindeki değerlendirmeleri, akademide eşitsizliklerin nasıl kurumsallaştığını gösteren çarpıcı bir literatür sunmaktadır. Erdoğan'ın "ekosistem" vurgusu, sıralama kuruluşlarından akademik yayınevlerine, devlet politikalarından teşvik mekanizmalarına kadar birçok aktörün etkileşimiyle işleyen yapısal bir düzeni işaret etmektedir. Bu düzen, özellikle genç ve çevre akademisyenler için bir "sosyal Darwinizm" ortamı yaratarak, yüksek endeksli dergilerde yayın yapma zorunluluğu üzerinden rekabeti körüklemekte ve maddi/kurumsal teşviklerle ABD merkezli bilgi üretim ağlarının tahkim edilmesine yol açmaktadır (Erdoğan, 2023). Toplumsal cinsiyet, sınıfsal konum ve akademik ağlara erişim gibi faktörler ise bu eşitsizlikleri daha da derinleştirmekte; sonuçta üniversite, bilgi üretiminin özerk bir mekânı olmaktan ziyade küresel sıralama, teşvik ve yayın tekellerinin yeniden üretildiği bir alan haline gelmektedir. Bu bağlamda Erdoğan'ın tespitleri, Uİ'deki ABD hakimiyetinin yalnızca teorik düzeyde değil, aynı zamanda kurumsal ve yapısal mekanizmalar yoluyla da sürdürüldüğünü göstermesi bakımından önemlidir. Dolayısıyla Türkiye'den gelen bu katkılar, ABD merkezliliğini yalnızca tekrar eden bir söylem düzeyinde teşhir etmekten öte, disiplinin epistemik ve kurumsal yeniden yapılanmasına dair öneriler de geliştirmektedir. Bu katkılar, "Küresel Uİ" tartışmalarının çağrısını somutlaştırarak, disiplinin epistemik çeşitlilik ve çoğulculuk temelinde yeniden yapılandırılmasının hem mümkün hem de gerekli olduğunu göstermektedir.²

Hoffmann'ın kurucu iddiasından bu yana çok sayıda çalışma, Uİ'nin ABD kökenlerini ve kurumsal hâkimiyetini vurgulamış olsa da, çok azı bu hakimiyeti kurumsal göstergeler ve güncel TRIP anket bulgularının entegre kullanımıyla sistematik olarak ortaya koymuştur. Bu çalışma, yalnızca Uİ'deki ABD hâkimiyetinin sürekliliğini vurgulamakla kalmayıp aynı zamanda bunu teorik üretim, yayın altyapısı ve akademik eğitim genelinde ölçülebilir bileşenlere ayıran çok katmanlı bir analiz sunarak literatüre katkıda bulunmaktadır. Bunu yaparken, betimleyici tarihsel anlatıları yapılandırılmış ampirik kanıtlarla birleştirerek mevcut akademik çalışmayı genişletmekte ve küresel Uİ ortamında epistemolojik hegemonyanın kurumsal olarak nasıl yeniden üretildiğine dair daha ayrıntılı bir anlayış sunmaktadır. Dahası, bu tartışmalar, sıralamalar, yayın teşvikleri ve araştırma fonları gibi yapısal mekanizmaların eşitsizliklerin kurumsal olarak yeniden üretilmesine nasıl katkıda bulunduğunu ve böylece ABD merkezli hiyerarşileri nasıl sürdürdüğünü göstermektedir. Bu şekilde, makale mevcut literatürün çoğundan, yalnızca ABD kurumsal hâkimiyetini kabul etmekle kalmayıp aynı zamanda çevresel bağlamlardan gelen katkılarını, bunu aşmak için epistemik ve kurumsal yollar sağlayabileceğini ve böylece bugün ve gelecekte Uİ'nin çoğulcu ve kapsayıcı hedeflerini ilerletebileceğini göstererek farklılık göstermektedir.

Bu çalışma yöntem olarak tarihsel-kurumsal analizi ikincil ve betimleyici ampirik kanıtlarla birleştiren nitel ve yorumlayıcı bir araştırma şeklini benimsemektedir. Çalışmanın temel amacı, ABD'nin Uİ disiplindeki hâkimiyetinin zaman içinde nasıl kurulduğunu ve sürdürüldüğünü açıklayan kurumsal, epistemolojik ve

yapısal mekanizmaları incelemektir. Çalışmanın ampirik boyutu disiplinin entelektüel, kurumsal ve demografik yapısı hakkında en sistematik ve kapsamlı uluslararası veri kaynaklarından birini oluşturan TRIP anketlerinden elde edilen toplu ve ikincil verilere dayanmaktadır. Bu veriler, Uİ içindeki teorik yönelim, kurumsal hiyerarşi ve disiplin içerisindeki tabakalaşmanın kalıplarını yorumlamak için kullanılmaktadır.

Bu noktalardan hareketle çalışmanın ilk bölümünde ABD'nin disiplindeki hâkimiyetinin uygulanma biçime ilişkin ilk ve en önemli yapısal unsur olan kurumsal hâkimiyet ve kaynak erişiminden bahsedilecektir. İkinci bölümde ise ABD'nin teorilerinin disiplinde egemen olması gerçeğiyle hâkimiyetini kurduğu iddia edilecektir. Bu iddia ile birlikte ABD teorik baskınlığının diğer bir ilintili iddiası da desteklenmektedir. ABD teorileri üzerinden inşa ettiği epistemik hegemonyası ve yönlendirmesinin yanında teorik araştırmalar neticesinde ürettiği alternatif teorik yaklaşımlar sayesinde de disipline hâkim olmaktadır.

2. Yöntem

Hoffmann'ın makalesinin yayınlanmasının üzerinden neredeyse yarım asır geçmiş olmasına rağmen Uİ'nin "hâlâ" ABD hâkimiyetinde bir disiplin olup olmadığını ve ne ölçüde ya da hangi unsurlar üzerinden ABD'nin hâkim olduğunu sormak meşrudur. Disiplinin küresel, kurumsal ve teorik açıdan büyümesi göz önüne alındığında, iddiaların yeniden değerlendirilmesi gerekir. Bu çalışmanın amacı da konu ile ilgili mevcut literatürü referans alıp ABD'nin kurumsal (diğer ülkelerle karşılaştırıldığında ABD Uİ topluluğunun büyüklüğü, üniversiteleri, dergileri, kitap yayıncılığı gibi) ve teorik unsurlar üzerinden disiplinde hâkimiyetini analiz etmektir. Çalışma, ABD'nin disiplin üzerindeki hâkimiyetini; kurumsal büyüklük, yayın ağı ve kurumsal üretim üstünlüğü gibi yapısal göstergeler üzerinden ortaya koymuştur. Zira bu göstergeler salt disiplinin doğum ve gelişim sürecindeki üretimi değil, aynı zamanda ABD entelektüel hâkimiyetinin ardışık yeniden üretimini de anlamlandırmak için önemlidir. Bu nedenle disiplinsel iletişimin asimetrik kalıplarını sürekli olarak üreten bu faktörleri analiz etmek gerekir. Bu çerçevede, yayıncılık pratikleri, akademik kurumlar, dergiler, dil tercihleri ve disiplinler hiyerarşileri gibi unsurlar literatürdeki yapısal örüntüleri görünür kılmak amacıyla betimleyici ve yorumlayıcı bir analiz yoluyla ele alınmaktadır. Bu yaklaşım, hem bilgi üretiminin coğrafi yoğunluğunu hem de tematik önceliklerdeki zamansal değişimleri izlemeyi mümkün kılar. Bu, teorik paradigmlar, metodolojik tercihler ve epistemolojik varsayımlar gibi tekrar eden temaları belirlemeyi ve bunların literatürde nasıl yeniden üretildiğini veya sorgulandığını değerlendirmeyi içerir. Çalışma, bu yollarla ABD'nin kurumsal hâkimiyetinin yalnızca tarihsel bir olgu değil, güncel ve yeniden üretilen bir süreç olarak nasıl sürdürüldüğüne dair kapsamlı bir açıklama sunmayı amaçlamaktadır. Bu yöntem kapsamında öncelikle Uİ'nin kurumsal tarihine ve bilgi üretim yapılarına odaklanarak, ABD akademisinin bu alandaki merkezi rolü betimlenecektir. Ayrıca ana akım teorilerin, ABD epistemolojik çerçevesi içinde nasıl şekillendiği incelenerek bu sürecin ABD'nin disiplindeki hâkimiyetini nasıl beslediği de ortaya konacaktır.

² Küresel Uİ tartışmasıyla ilgili çalışma ayrı bir makalede ele alınacaktır.

İkincil yöntem olarak da yıllara dayalı TRIP anketlerinden elde edilen ampirik verileri tercih edecektir.³ Bu çalışma, Uİ disiplininin entelektüel, kurumsal ve demografik yapısına ilişkin en sistematik ve kapsamlı uluslararası ve uzunlamasına veri kaynağını oluşturduğu için TRIP anketlerinden elde edilen verilere dayanmaktadır. TRIP anketleri Uİ akademisyenlerinin teorik yönelimlerini, metodolojik tercihlerini, yayın uygulamalarını ve disiplin içerisindeki hiyerarşilere ilişkin algılarını belirlemek için tasarlanmıştır. Bu da söz konusu anketleri kurumsal hâkimiyet ve teorik yoğunlaşma kalıplarını analiz etmek için uygun hale getirmektedir. Dahası, TRIP verileri disiplinindeki uluslararası eşitsizliklerin zaman içindeki evrimini ve sürekliliğini izlemeyi mümkün kılan farklı zaman dilimlerinde sürekli uygulanan bir anket aracıdır. Bu nedenle TRIP anketleri yalnızca belli bir zamana dayalı durumu ortaya koymak yerine bütüncül bir inceleme sunmaktadır. Bu nedenle, TRIP anket verilerinin kullanılması, çalışmanın ampirik temelini güçlendirmekte ve disiplinler güç ilişkilerine ilişkin iddiaların, belirli bir tarihselliğe özgü ya da yerel gözlemlerden ziyade, sistematik biçimde toplanmış kanıtlara dayanmasını sağlamaktadır. Bu yöntemsel çerçeve vesilesiyle, Uİ'nin yalnızca teorik argümanlar düzeyinde değil, aynı zamanda disiplinler kurumsallık aracılığıyla yapısal boyutlarda nasıl inşa edildiği değerlendirilecektir. Böylece çalışmanın temel sorusu olan Uİ disiplini hâlâ “Amerikan sosyal bilimi” midir? ya da ABD hakimiyetinde bir disiplin midir? sorusuna çok boyutlu cevap aranacaktır. Bu çalışmada 2012, 2014, 2017 ve 2024 TRIP anketlerinden elde edilen veriler, Uİ'deki hem uzun vadeli eğilimleri hem de güncel kalıpları yakalamak için kullanılmıştır. 2012 TRIP anketi⁴ ABD'de doktora yapmanın mesleki avantajlarına ilişkin algıları doğrudan ele aldığı için önemlidir. Bu bulgu, ABD eğitiminin Uİ'nin küresel hiyerarşisini şekillendirmedeki kalıcı sembolik ve maddi değerini vurgulamaktadır (Maliniak, Peterson ve Tierney, 2012).

2014⁵ ve 2017⁶ TRIP öğretim üyesi anketleri, teorik, metodolojik ve kurumsal yönelimlerdeki zaman içindeki

değişimleri karşılaştırmaya olanak sağladıkları için seçilmiştir. Bu anketler, disiplinin nasıl yapılandırıldığına dair hem süreklilik hem de değişime ve Küresel Uİ ile ilgili tartışmaların disipline dair algıları etkileyip etkilemediğine dair kanıtlar sunmaktadır. Son olarak, 2024 TRIP-Foreign Policy ortak anketi⁷, Uİ eğitiminde önemli bir yere sahip olan bölümlerin en güncel prestij dağılımını yakalamak için dahil edilmiştir. Özellikle, “yüksek lisans ve doktora eğitimi için en iyi üniversiteler” sıralamasında ezici bir çoğunlukla ABD kurumları tercih edilmiştir. Yüksek lisans programları için, ilk 20'nin 16'sı ve ilk 8'i tamamen ABD üniversiteleri; doktora programları için ise ilk 9 kurum ABD üniversiteleridir ve listeye yalnızca İngiltere, Fransa ve İsviçre düşük sıralardan girmiştir (Entringer vd., 2024). Bu sonuçlar, ABD'nin disiplinindeki kurumsal hâkimiyetinin devam ettiğini güçlü bir şekilde teyit etmektedir. Bu veri setlerini birleştirerek, çalışma hem ABD kurumlarının uzun süredir devam eden yapısal avantajlarını hem de bu avantajların farklı bağlamlarda ve zaman dilimlerinde nasıl yeniden üretildiğini ve meşrulaştırıldığını gösterebilmektedir.

Bu provokatif başlık çeşitli şekillerde anlaşılabilirse de genel olarak Uİ'nin kurumsal desteklerle ABD'de ortaya çıkan teori, kavramlar, temalar, tartışmalar, yaklaşımlar ve yöntemler tarafından domine edildiğini kabul etmektedir. Elbette, bu varsayımların disiplinler hâkimiyeti ortaya koymanın tek yolu olup olmadığı tartışılabilir. Nitekim çalışmanın sınırlılığı da kendisini burada ortaya koymaktadır. Uİ'nin ABD hâkimiyetine ilişkin “pedagojik” ve “politika gündemini belirleme” gibi unsurlar çalışmanın hacmini fazlasıyla genişleteceği için önem derecesine göre bir sınırlama yapıp dışarıda bırakılmıştır. Ayrıca çalışma, teorik olarak Uİ'de ABD merkezliliğinin ve hâkimiyetinin eleştirel bir incelemesi etrafında konumlanmıştır. Bu kapsamda merkez-çevre, Küresel Uİ, epistemik hegemonya ve Pierre Bourdieu'nün çerçevesi, rekabet eden paradigmlar olarak değil, aynı sorunun farklı boyutlarını, yani ABD'nin disiplinindeki kurumsal ve epistemik hâkimiyetini aydınlatan analitik araçlar olarak

³2004 yılından bugüne uluslararası çapta Uİ'yi kim öğretiyor ve Uİ nasıl öğretiliyor ile ilgili yürütülen en kapsamlı ampirik çalışmalar projesidir. TRIP projesinin amacı, epistemolojik ve ontolojik bağlamda Uİ disiplininin sınırları, özgün karakterinin yanı sıra, Uİ akademisyenlerinin eğitim, araştırma yöntemleri, disiplin ve güncel dış politika gelişmelerine ilişkin tutumlarına ışık tutmaktır (Aydın ve Dizdaroğlu, 2018).

⁴Ankete 20 farklı ülkeden toplamda 3.464 katılımcı iştirak etmiştir. Anket ABD'deki bir üniversiteden doktora derecesine sahip olmanın, başka yerlerde alınan derecelere kıyasla ulusal iş piyasalarında daha fazla avantaj sağladığını büyük ölçüde doğruladılar. Anketteki soru metni şu şekildedir: “Bir adayın doktora derecesini ABD üniversitesinden almış olması, aynı ülke (Country X) içindeki bir adayın doktora derecesine kıyasla o ülke iş piyasasında genel olarak bir avantaj sağlar mı?”. Detaylı bilgi için bkz: Maliniak, D., Peterson, S. ve Tierney, M. J. (2012). TRIP Around the World: Teaching, Research, and Policy Views of International Relations Faculty in 20 Countries. *Williamsburg, VA: Institute for the Theory and Practice of International Relations*. <https://trip.wm.edu/> s. 51. Bu sorunun da çalışmadaki argümanla ilişkilendirilmesi, ABD'nin Uİ'deki hâkimiyetinin yalnızca teori üretimi veya yayın ağlarıyla ilgili olmadığını, aynı zamanda kariyer yapıları ve işgücü piyasalarıyla da ilgili olduğunu göstermektedir. ABD'de doktora derecesinin her yerde işe alımlarda bir avantaj olarak görülmesi, ABD kurumlarının disiplinin küresel yeniden üretiminde ne kadar derin bir şekilde yer aldığını göstermesi bakımından önemlidir.

⁵2014 anketi 32 ülkeyi ve 5.139 katılımcıyı kapsamaktadır. 2014 TRIP anketinde çalışmanın faydalandığı soru şu şekildedir: “Son 20 yılda çalışmaları Uluslararası İlişkiler alanında en büyük etkiye sahip dört akademisyeni listeleyin.” Detaylı bilgi linki için bkz: <https://is.gd/FtSIIn>. Bu soru çalışmadaki ABD dışındaki akademisyenlerin neredeyse hiçbir

zaman bu “en etkili” kategorilerde listelenmemiş olması ve yapısal dışlamaya maruz kalması vurgusuyla ilişkilendirilmesi bakımından önem arz etmektedir. ABD kurumsal hâkimiyetini yansıtan şey sadece dergiler ve sıralamalar değil, aynı zamanda kimin klasikleşmiş düşünür olarak kabul edildiğinin tanınmasıdır.

⁶2017 anketi 36 ülkeden 4.603 katılımcıyı kapsamaktadır. 2017 TRIP anketinde “Uluslararası İlişkilerdeki en iyi dört dergiyi listeleyin. Özellikle, hangi dergiler Uluslararası İlişkiler akademisyenlerinin düşünme biçimleri üzerinde en büyük etkiye sahip makaleleri yayınlıyor?” şeklinde sorudan faydalanılmıştır. Detaylı bilgi için bkz: <https://is.gd/SAh8Wv>. En etkili Uİ dergileriyle ilgili TRIP anket sorusu, kurumsal egemenliğin yayın hiyerarşileri aracılığıyla nasıl yeniden üretildiğini açıklamaktadır. Katılımcıların ezici bir çoğunlukla ABD merkezli dergileri en büyük etkiye sahip dergiler olarak belirtmesi, disiplinindeki entelektüel hegemonyanın ABD yayın ağlarına sıkı sıkıya bağlı olduğunu doğrular ve Uİ'nin hem epistemik hem de kurumsal olarak ABD merkezli bir alan olmaya devam ettiği argümanını güçlendirir.

⁷2024 TRIP-Foreign Policy dergisi ortaklığında gerçekleştirmiş olan ankete de 1.564 Uİ akademisyenleri kitlesini hedef aldı ve Uİ alanında yüksek lisans ve doktora çalışmaları için en iyi üniversitelerin hangileri olduğuna ilgili bir dizi soru içeriyordu. Detaylı bilgi için bkz: Entringer, I., Blanes, G., Peterson, S. ve Tierney, J. M. (2024). <https://foreignpolicy.com/2024/07/30/international-relations-school-rankings-university-undergraduate-masters-phd-programs/>. Bu anket sorusu, Uİ'nin kurumsal olarak ABD tarafından hâkimiyet altında olmaya devam ettiğini doğrudan destekler niteliktedir. Sonuç olarak, ABD'nin kurumsal hâkimiyeti, lisansüstü eğitim hiyerarşisi aracılığıyla nesiller boyunca yeniden üretilebilmektedir.

kullanılmaktadır. Merkez-çevre yaklaşımı, ABD hegemonyasını yeniden üreten yapısal eşitsizlikleri vurgular. Küresel Uİ tartışmaları, çoğulculuk ve kapsayıcılık yoluyla ABD hâkimiyetinin aşılmasına yönelik devam eden girişimleri gözler önüne serer. Bourdieu'nün akademik alan ve sermaye kavramları ise özellikle kurumsal hiyerarşilerin ve teşvik yapılarının bu hâkimiyeti nasıl pekiştirdiğini açıklamaya yardımcı olur. ABD'nin teorik hâkimiyeti fikrini epistemik hegemonya çerçevesiyle bütünleştiren kavramsal-analitik yaklaşım ise ABD etkisine dair betimleyici açıklamaların ötesine geçerek, teorilerin bilgi kontrol mekanizmaları aracılığıyla nasıl inşa edildiğini ve sürdürüldüğünü inceler. Böylelikle bu yöntemsel çerçeve ABD hâkimiyetinin yapısal ve epistemolojik boyutlarını disiplinin teorik mimarisinin yerleşik özellikleri olarak ortaya çıkarmasını sağlamaktadır. Bu şekilde makale, ABD'nin Uİ'deki merkeziliğinin analizini derinleştirmek için tamamlayıcı kavramsal ve kuramsal çerçevelerden seçici bir şekilde yararlanırken tutarlı bir teorik yönelimi korur. Bu çalışma temelde ABD merkezliliğini eleştirel bir bakış açısıyla tartışmaktadır. Küresel Uİ, merkez-çevre, Bourdieu kavramsallaştırmaları ve epistemik hegemonya çerçeveleri bu merkezliliğin farklı boyutlarını açıklamak için analitik araçlar olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla çalışmanın teorik omurgası ABD merkezliliğinin ve hâkimiyetinin eleştirisi. Diğer çerçeveler çalışmanın farklı başlıklarında analitik araç olarak bu temel vurguyu güçlendirmek üzere entegre edilmiştir.

3. Yapısal Bir Gerçeklik Olarak ABD'nin Disiplinde Kurumsal Hâkimiyeti⁸

Hoffmann'ın çalışmasından 24 yıl sonra bile Chris Brown "Uİ, Coca Cola'nın bir Amerikan içeceği ve MacDonald's hamburgerlerinin Amerikan köfteleri olması anlamında bir Amerikan disiplindir; dünyanın geri kalanındaki birçok insan Uİ'yi yapsa da, çoğunlukla yaptıkları şey Amerikan'dır, tıpkı MacDonald's'ın Amerikan burgerleri olması gibi, hatta malzemeler, aşçılar ve tüketiciler başka bir kıtadan gelse bile" (Brown, 2001: 203) şeklinde çarpıcı bir benzetme ile disiplinin ABD hâkimiyetindeki durumu ile ilgili bir şey değişmediğini dile getirmiştir. Çünkü Hoffman'ın belirttiği gibi ABD, bir dünya gücü olarak ortaya çıkmasıyla ve entelektüel eğilimler, siyasi koşullar ve kurumsal fırsatlar aracılığıyla Uİ'de belirgin bir şekilde hâkimiyetini inşa etmiştir (Hoffmann, 1977). Burada temel koşul ABD'nin dünya gücüne yükselişidir. Bu koşul bağlamında ABD hâkimiyeti iddiasını temellendirdiği üç neden bulunmaktadır. Bunlar ABD'de İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ertesinde oluşan entelektüel yatınlıklar, siyasi koşullar ve kurumsal fırsatlardır.

Hoffmann ilk olarak üç entelektüel yatınlığa dikkat çeker: ilki, sorunların bilimsel metotlarla çözülebileceği ve bunun ilerlemeye neticeleneceği; ikincisi, Uİ'nin gerek doğa bilimlerine gerekse de ekonomiye verilen prestijden faydalandığı ve son olarak, ABD'ye göç etmiş ve oradaki Uİ'den çok farklı bir entelektüel gelenekten gelen, araçlara

değil amaçlara, tekniklere değil seçimlere dair sorular sorma çizgisinde olan ve bunları ABD'li akademisyenlerden daha kavramsal zeminde yaklaşan Avrupalı akademisyenlerin etkisi. Siyasi koşullar da ABD'nin dünya meselelerindeki etkisinin temelden bir dönüşümden geçiyor olması ve ABD'deki küresel güç ile ilgilenen siyaset bilimcilerin ABD-Sovyet çatışması üzerinden dünyadaki en büyük güç mücadelesine tanıklık etmesiydi. Bu durum politika karar alıcıların gelişmekte olan Uİ camiasının sunmaya istekli olduğu türden uzmanlık ve görüşlerle ilgilendikleri alanına geliyordu. Hoffmann'ın dediği gibi "Soğuk Savaş başladıktan sonra liderlerin aradığı şey, entelektüel bir pusulaydı" (Hoffmann, 1977). Bu bağlamda Hoffmann'ın İkinci Dünya Savaşı sonrası ABD için bahsetmiş olduğu entelektüel pusula realizm ve onun temsilcileridir.

Son olarak, Hoffmann'ın ABD dışında dünyanın hiçbir yerinde bulunmadığını savunduğu üç kurumsal fırsat kümesi vardı: Birincisi akademik topluluk ile hükümet arasındaki bağ; ikincisi hükümetin politika kaygılarını akademik araştırma topluluğuna bağlamak için zengin vakıfların varlığı; üçüncüsü de üniversitelerin esnek olması ve kitlesel bir eğitim pazarında faaliyet göstermesiydi. Bu üç unsur aracılığıyla ABD'deki Uİ akademik topluluğu araştırma faaliyetlerinde yenilik yapabilmekte ve uzmanlaşma olanağına erişebilmekteydi. Bu fırsatlar kümesi ABD hükümetinin taleplerine -başka hiçbir yerde olmayan- üniversite sektöründe yanıt verebiliyordu. Gerçekten de ABD'de Uİ, ABD politika dünyasındaki karar alıcılar ile Uİ akademisyenleri arasında yakın ilişkiler çerçevesinde gelişmiştir (Smith, 2002: 67-85). Neil Richardson (1989: 281) ve William Wallace (1996: 301-321) de siyasi karar alıcıların Soğuk Savaş döneminde ABD dış politikasını anlamak ve yönlendirmek için akademisyenlerin kılavuzluğuna başvurduğunu dile getirmiştir. Bu da Uİ'nin siyasaya yönelimli bir disiplin imajının oluşmasında etkili olmuştur. Küresel güç ABD'nin ulusal sorunlarına paralel giden realist bir kuram etkisinde böyle bir yönelim kaçınılmaz gözükmekteydi. Bir ABD disiplini olarak Uİ, Robert Cox'un (1981: 126-155) tasvir ettiği problem çözücü pratik bir kimlik kazanmıştı. Felsefî, tarihsel ve yorumsamacı geleneği içeren disiplinlerin aksine Uİ'nin tek boyutlu bakış açılarının egemenliği altında pratiğe dökülmesi disiplinin entelektüel gelişimine de engel olmuştur. Öyle ki bu durum devletlerin politikalarının yakınlığı nedeniyle disiplinin bağımsızlığını ve bilim/akademi ve siyaset ilişkisini dahi tartışmaya açmıştır.

Nitekim ABD özelinde akademiye ve siyasi kurumlar arasındaki ilişkilerin yoğun olması ve akademi ile bürokrasi arasında da geçişlerin sık olması Uİ'de devlet merkezli bakış açısının yerleşmesini sağlamıştır (Dağı, 1996). Yani ABD'de akademi ile devlet arasında organik bir bütünlüğün söz konusu olduğu dile getirilen bir durumdur (Wallace, 1996). Halliday (1990) bu durumu Uİ akademisyenlerinin devletin kapısından içeri girdiklerinde ancak entelektüel

⁸Hoffmann'ın görüşlerinin bu bölümünün başında yeniden konumlandırılması, tartışmayı daha sonraki gelişmelerin (ABD yayın ağlarının, lisansüstü eğitim sistemlerinin ve atıf hiyerarşilerinin konsolidasyonu gibi) anlaşılabilmesi için tarihsel ve kavramsal bir temele oturtması bakımından önem arz etmektedir. Bu konumlanma ABD hâkimiyetinin disipline nasıl yapısal olarak yerleştiğini izlemek için analitik bir dayanak noktası görevi görür. Bu başlık Hoffmann'ın tezini yeniden ifade etmek yerine, Hoffmann'ın çerçevesini tarihsel bir dayanak

noktası olarak kullanarak, tespit ettiği kurumsal avantajların, disiplinin yapısını ve teorik özünü şekillendirmeye devam eden kalıcı bir epistemik hegemonya biçimine nasıl dönüştüğünü ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu nedenle, bu başlıkta da Hoffmann'a atıfta bulunmak, ABD hâkimiyetine yönelik erken dönem eleştirisini, Küresel Uİ tartışmalarının getirdiği daha geniş normatif ve analitik genişlemeyle ilişkilendirmeye ve tartışmayı betimleyici bir analizden disiplinler iktidarın kalıcı mekanizmaları üzerine bir düşünceye dönüştürmeye katkı sunar.

itibar kazanırlar şeklinde açıklamaktadır. Çünkü üst düzey politika makamları için önde gelen Uİ öğretim üyelerinin işe alınması yaygın bir ABD politikasıydı. Örneğin John Kennedy yönetiminden itibaren sonraki ulusal güvenlik danışmanlarının ve Birleşmiş Milletler temsilcilerinin önemli bölümü bu göreve atanmadan önce ABD üniversitelerinde Uİ profesörleriydiler (Newsom, 1995: 53). Krippendorff (1987: 31-32) bu devlet-akademi ya da akademi ve siyaset ilişkisini ABD ve Uİ ilişkisi bağlamında değerlendirirken “Kissinger sendromu” olarak tasvir etmektedir.⁹ Elbette Uİ’nin salt devlet politikalarını belirlemek gibi doğrudan bir görevi bulunmamaktadır. Ancak İkinci Dünya Savaşı sonrası Uİ’de karar vericilerin açıklayıcı kuramlardan, bilimsel araştırmalardan ve bu çalışmalarda etkin uzmanların bilgi, deneyim ve düşüncelerinden yararlanarak siyasi saptamalar yapmaları genel bir uygulama halini almıştır (Bostanoğlu, 1999: 20-22). Bu sebeple bilimsel çalışmaların karar verme süreçlerinde ve politika inşasında kullanılmasından; belli politikaları savunan disiplin müntesiplerinin dış politikada danışman veya kabine üyesi olarak görev aldıkları kadar bilim ve siyaset arasındaki etkileşim rahatça gözlemlenebilmektedir (Bostanoğlu, 1999). Bununla ilişkili devlet ve devletle yakın kamu ve özel kurumların finansal desteği ABD üniversiteleri vasıtasıyla Uİ’deki araştırma ve çalışmaların büyük kısmına akması disiplinindeki bilimsel çalışmaların pratik bir işlevinin olduğunu ortaya koymaktadır. Disiplinin ABD’de diğer ülkelerle karşılaştırıldığında erken kurumsallaşması, fon ve kaynaklar sayesinde mümkün olmuştur.¹⁰ Richardson (1989) Soğuk Savaş döneminde ABD için araştırma fonlamasının “altın çağı” nitelemesi yapar. Richardson bu mali desteğin sonraki dönemlerde de kaynakların sürekli olarak araştırma hibeleri ve burslara aktarılmasıyla devam ettiğini ileri sürmüştür. Inderjeet Parmar (2011: 182-209) da ABD kuruluşlarının ve vakıflarının ABD’nin entelektüel hegemonyasının inşasında önemli bir etkisinin olduğunu vurgulamıştır.

Tüm bunlarla birlikte ABD’nin hâkimiyetinin temeli siyaset ile Uİ teori ve pratiğinin birbirlerini beslediği noktada bir araya gelmektedir. Bu noktalardan hareketle ABD’nin bir disiplin olarak Uİ’den etkilendiği ve aynı zamanda onu yönlendirdiği söylenebilir. Zira bu yolla ABD’de geliştiği haliyle Uİ araştırmaları ve üretimleri ABD’nin siyasa ihtiyaçlarına paralel alanlarda yoğunlaşmıştır. Örneğin çevreleme teorileri, nükleer strateji, stratejik güvenlik çalışmaları, silahsızlanma, detente ve hegemonik istikrar teorisi gibi uygulamaları olan konular Soğuk Savaş’ın tarihinde popüler olmuş konulardır. Öyle ki devlet merkezli yaklaşımlara alternatif bir bakış açısı getirebilecek olan karşılıklı bağımlılık ve transnasyonalist teoriler dahi ABD’nin yüz yüze kaldığı sorunları giderme ihtiyacı dâhilinde ortaya çıkmıştır (Smith, 1987: 189-206; Biersteker, 2009: 321-324). En nihayetinde Uİ, ABD’ye dış politikasında neler yapması ve neler araştırması gerektiğine dair reçeteler sunan disipline dönüşmüştür.

İşte hükümet kaynaklarından, özel vakıflardan/kurumlardan ve düşünce kuruluşlarından akışı sağlanan büyük finansal kaynaklar, ABD Uİ akademisinin ve öğrenci grubunun katlanarak gelişmesini sağlamış ve başka hiçbir ülkede bulunamayacak bir dizi fırsatla donatmıştır. ABD’ye sağlanan Hoffmann’ın bahsettiği kurumsal fırsatlar, kurumsal olarak ABD’nin disiplinde hâkimiyetini baskın hale getirmiş ve bu baskınlığı sürdürmesine vesile olmuştur. Bu sayede ABD sonraki yıllarda tartışmasız bir şekilde erken dönem kurumsal liderliğinden yararlanabilmiştir. Disiplindeki hâkimiyetinin büyük kısmı, küresel disiplinin yapısı, düzenlenmesi ve yeni doğan ABD akademisinin kullanımına sunulan rakipsiz kaynaklar nedeniyle ortaya çıkan kurumsal büyük başlangıçtan kaynaklanmaktadır. Bu kurumsal olanaklar ve karşılıklı olarak aşağıda bahsedilen güçlendirici faktörler, disiplin tarihinde ABD’nin kurumsal olarak, dünyanın başka hiçbir yerinde bulunmayan daha fazla Uİ akademisyenine, dergi ve kitap basım gibi yayıncılık üzerindeki belirleyici etkisine ve üniversite gibi öğretim merkezlerine sahip olmasını beraberinde getirmiştir (Wæver, 1998: 698-700). Sonuç olarak ABD, araştırma gündemini belirlemek ve araştırma gelişmelerinin ön saflarında yer almak için bu sayede çok sayıda alanda gerekli kütleyi oluşturabilmiştir.

Gerçekten de ABD üniversitelerinin gelişme biçimi ve ortaya koydukları bölüm yapısı, esnek yapıları ve bağımsızlıklarıyla birleşince profesyonel bir Uİ disiplininin oluşumu kendi mecrasında rahatlıkla ilerlemiştir. Böylelikle Uİ, düzinelerce uzmanlaşmış dergi, kürsü, bölüm, düzenli büyük konferanslar ve ABD’deki profesyonel örgütlerle kendi başına bir akademik topluluk halini almıştır. Dolayısıyla bu argümanlar Andrew Abbott’un (2001: 123) “güçlü derneklerde bir araya gelen, akademik kimlik bilgilerine sahip profesör gruplarından oluşan akademik disiplinlerin, savaş sonrası dönemin ortalarına kadar ABD dışında ortaya çıkmadığı” iddiasını doğrular niteliktedir. Bu düzlemde bu başlık altında ABD kurumsal üstünlüğüyle ilişkili olarak ABD entelektüel büyüklüğü, dergi ve kitap basım evrelerinden oluşan yayın kalıpları, üniversitelerde prestijli Uİ bölümleri gibi çok sayıda konu örneklendirilmiştir. Çünkü ABD’nin disiplinindeki bu unsurları üzerinden var olan hâkimiyeti bir dizi önemli, bazen de kesişen kalıplar ortaya çıkarmaktadır.

3.1. Uluslararası İlişkiler Disiplininde Entelektüel Hegemonya: ABD Hâkimiyetinin Kökenleri ve Dinamikleri

Bir disiplin, kısmen kendilerini bir akademik alanın parçası olarak gören ve karşılığında bu disiplini oluşturan bilim insanları tarafından tanımlanır (Bourdieu, 1988: 7-8). ABD’de dünyadaki diğer ülkelerden daha fazla aktif Uİ araştırma akademisyeni çalışmaktadır (Biersteker, 2009: 865). Buna göre, ABD entelektüel hegemonyası, Uİ’de muazzam hacmi aracılığıyla etkisini göstermektedir (Tickner ve Wæver, 2009: 1-30). 2000’li yıllardan günümüze Uİ, Hoffmann’ın Amerikan girişimi tasvirini kullanarak karakterize edilmeye devam etmiştir çünkü

⁹Krippendorff bu sendromu ABD’de Uİ akademik topluluğun politika yapımının dünyasına kabul edilme veya benimsenme yolundaki hırsı şeklinde tanımlamaktadır.

¹⁰ABD dışındaki diğer ülkelerle karşılaştırıldığında söz konusu kaynakların ABD kurumsal hâkimiyetini sürdürmede ne kadar hayati bir rol oynadığı görülecektir. Uİ’de yaşanan gelişmelere ve süreçlere ABD dışındaki ülkelerin disiplinin doğuş ve gelişim sürecinde ilgisiz kaldığına

dair literatür için bkz: Hugh C. Dyer ve Leon Mangasarian, *The Study of International Relations The State of the Art*, Palgrave Macmillan, 1989. Marina M. Lebedeva “International Relations Studies in the USSR/Russia: Is there a Russian national School of IR Studies?” *Global Society* 18(3) (2004), s. 269. Behera, N. C. (2007) “Re-Imaging in India” *International Relations of the Asia Pacific* 7 (3), ss. 341-368.

ABD’li akademisyenler disiplinde ezici bir varlığa sahiptir (Maliniak vd., 2014, 2017). Hoffmann’ın çerçevesini çizdiği kurumsal yapı eşliğindeki belirli iç koşullar, Uİ’nin “Amerikan sosyal bilimi” haline gelmesine izin vermiştir. Hoffmann’ın makalesini yazdığından beri disiplinin dünya çapında büyümesine rağmen, bu durumun azalmadığı ve ABD disiplinsel hâkimiyetinin yapısal olarak işlemeye devam ettiği nitel ve nicel veriler üzerinden ortaya konmaktadır. Bu yapısal bileşenleri inceleyerek Jörg Friedrich (Friedrich, 2004) ve Peter Volten (Volten, 2004: 1-28), ABD’nin disipline ABD Uİ topluluğunun büyüklük (kendilerini Amerikan Uİ akademisyenleri olarak tanımlayanların sayısının diğer ulusal topluluklardaki sayılarla karşılaştırılmasıyla ölçülmüştür) ve kurumsal hacim ve güç (Uİ bölümleri, dergiler, kitaplar ve derslerinin sayısı ile ölçülmüştür ve yine başka yerlerdeki kurumsal hacimle karşılaştırılmıştır) bakımından hâkim olduğunu savunmuştur. Michael Lipson ve arkadaşları da çalışmalarının ilk cümlesine “Uİ akademik disiplininin ağırlık merkezinin ABD’de konumlandığını” yazmıştır (Lipson vd., 2007: 327). Biersteker ise 2009 yılında bu konuyu yeniden ele aldığı çalışmada disiplinde ABD entelektüel hâkimiyetinin devam ettiğini ve dolayısıyla ABD’nin küresel olarak hegemonik konumunu sürdürdüğünü iddia etmiştir (Biersteker, 2009: 309). Peter Kristensen de (2012) çalışmada ABD’nin kurumsal hâkimiyetinin varlığını devam ettiren ampirik gerekçelerin var olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre Uİ, ABD harici Uİ akademisyenlerinden daha fazla ABD’li akademisyenden oluşan bir disiplindir. Bu düşünürler, Uİ’yi ABD’nin zirvede olduğu hiyerarşik bir disiplin olduğunu savunur ve bunu “yapısal olarak entelektüel hegemonya” olarak ilan ederler. Öyle ki bu konu üzerinden Crawford’a göre (2001: 21) “Şu ana kadarki kurumsal hâkimiyet üzerinde oluşan fikir birliği, Uİ’nin yalnızca konu ve isim olarak “uluslararası” olduğu ve büyük ölçüde Kuzey Atlantik, orantısız bir şekilde Anglo-Amerikan meşguliyeti olduğu yönündedir”. Smith’e göre (1987: 199-201), ortaya çıkan durum, diğer Uİ akademisyenlerinin “sadece ABD topluluğunun salt büyüklüğü karşısında bunalmış olmaları ve disiplinin ön saflarında yer almalarının zor olmasıdır”. Bu bağlamda ABD Uİ topluluğu, benzeri görülmemiş büyüklüğünü, buna karşılık gelen bir entelektüel çıktı zenginliğine dönüştürebilmesi sayesinde hâkim konumunu sağlamlaştırmıştır.

Ayrıca ABD kurumlarından gelen bilim insanları olarak tanımlanan ABD’li bilim insanlarının, yayın kuruluşlarında da bilim insanı sayıları açısından disiplinde belirgin bir varlığa sahip oldukları ampirik olarak da bir gerçeklik halini almıştır. Aşağıda sonuçları ortaya konan araştırmada disiplinin akademik forumlarında diğer coğrafi bölgelerdeki üniversitelerle bağlantılı akademisyenlerden daha fazla ABD’linin bulunduğu saptanmıştır. Bu hâkimiyet alanındaki deneysel gerçeklik, belirgin literatür taramasıyla uyusmaktadır. 2017 TRIP anketi disiplinde etkili olan Uİ akademisyenlerinin nereli oldukları ile ilgili çalışma ortaya koymuştur. Bu makale de buna ilaveten akademisyenlerin lisansüstü çalışmalarını hangi ülkede yaptıklarının da önemli olduğunu iddia eder. Bu kapsamda bu hususa bu çalışmada yer vermektedir. Bu iki unsurun birlikte ABD’nin şu anda kurumsal olarak hâkimiyet kurmasına yardımcı olduğu ve disiplin için sonuçlarının olduğunu bu çalışma savlar.

Burada sorulması gereken bir ABD’li akademisyen olmanın ne anlama geldiğidir. Bir ABD’li Uİ akademisyeni olmak dünyaya bakmanın belirli bir biçimiyle ve paylaşılan deneyimler ve durumlardan tebarüz eden belirli bir varsayım kümesiyle ilişkilirse, o zaman ABD’nin kurumsal hâkimiyetinin belirgin sonuçları olur. Bu noktada, bir ABD bakış açısının baskın olup olmadığını değerlendirmek için akademisyenlerin milliyetleri hakkında daha fazla araştırma yapılması gerekir. Uİ akademisyenlerinin biyografilerini araştırmak ve ABD akademisinin ne kadar “Amerikan” olduğunu ve diğer Uİ bölümlerinin dünya çapında ne kadar “Amerikan” olduğunu görmek gerekir. Bu nedenle, akademisyenlerin ve dolayısıyla fikirlerin dünya çapındaki hareketine dair daha net bir anlayış elde etmek için, akademisyenlerin nereli oldukları ve akademik kimliklerinin oluşumunun beraber incelenmesi gerekir. Çünkü bir Uİ araştırmacısının doktora için nerede çalıştığı gibi faktör akademisyenin milli kimliği kadar etkili olabilir. Hatta belirli bir kurumsal çerçeve ve disiplini inceleme yolu içinde yer almak, bir akademik bakış açısının ve onun benimsediği fikirlerin oluşumunda milliyetten daha belirleyici bir etken olabilir. Örneğin, ABD’li olmayan akademisyenler ABD kurumlarında çalışıp bu kurumlarda eğitim aldılarsa ABD’nin yöntemleri ve kuramları vb. ile kültürlenmiş olabilirler (Alker ve Biersteker, 1984). Bu, Uİ’nin ABD modelinin dünyaya ihraç edilmesine, Aydın ve Mathews’un yakındığı şekilde ABD yapısal üstünlüğünü pekiştirmesine yol açabilir (Aydın ve Mathews, 2000). Biyografik bilgilere, akademisyenlerin ve fikirlerinin dünya çapındaki hareketine bakarak, belki de disiplinin farklı bir haritası oluşturulabilir. Bu da ABD tarafından disiplinin ne ölçüde domine edilebildiğine dair en azından ipuçları verir.

Elbette bir ABD kurumunda çalışmak, kişinin “Amerikalı” olduğu anlamına gelmez. Farklı coğrafyalardan bilim insanları ABD’nin üniversitelerinde çalışabilir. Ancak fakültelerin üyelerini bölüme uyumlarına göre seçtiği düşünülürse, ABD kurumlarına ve disiplin anlayışına bağlılık gösterenler göstermeyenlere göre kahr ekseriyette tercih edilebilir. Dahası, bir ABD kurumunda çalışmak, zikredildiği üzere kişinin ABD’nin modelleriyle ve kurumlarıyla kültürleneceği anlamına gelir (Alker ve Biersteker, 1984). Dolayısıyla bu çalışmada Amerikalı etiketi kullanılmıştır.

Ole Wæver ve Jörg Friedrichs (2009: 261-286) Uİ akademisyenlerinin bu durumu ile ilgili bir araştırma yürütmüştür. Çalışmalarında araştırılan 38.478 akademisyenden 17.171’inin ABD’nin kurumlarından olduğunu ortaya koydular. Yani araştırılan akademisyenlerin %44,62’si, -Amerikalı’yı bir ABD üniversitesinden olarak tanımlarsak- Amerikalı olarak sınıflandırılabilir. Ayrıca iki düşünür 5 önde gelen Uİ dergisinde (*International Organization*, *International Studies Quarterly*, *International Security*, *Review of International Studies*, *European Journal of International Relations*) yayımlanmış yazarların kurumsal ilişkilerini incelediklerinde de elde ettikleri sonuçlarda devam eden veya hatta sağlamlaşmış ABD hâkimiyetinin varlığını ortaya koymuştur.

Ayrıca bununla ilişkili olarak Uİ’ciler arasında en etkili akademisyenler ile ilgili sonuçlar da benzer bir ABD entelektüel hegemonyası örüntüsü ortaya koyacaktır. Bu bağlamda tablo 1’de görüldüğü üzere 2014 TRIP projesinde

“Son 20 yılda “Uİ alanında en büyük etkiyi yaratan dört bilim insanını listeleyin.” şeklinde bir soru sorulmuştur. Bu soruyla beraber bu çalışma ismi en çok dile getirilen bu yazarların nereli olduklarını ve doktora çalışmalarını nerede yaptıklarını da listeye eklemiştir.

Tablo 1. Uİ’de En Çok Etki Yarattığı Düşünülen Akademisyenlerin Sıralaması

Sıra	İsim	%	Ülkesi	Doktorasını Yaptığı ülke
1	Alexander Wendt	30.58	Almanya	ABD (Minnesota)
2	Robert Keohane	28.82	ABD	ABD (Harvard)
3	John Mearsheimer	20.55	ABD	ABD (Cornell)
4	James Fearon	18.80	ABD	ABD (Berkeley)
5	Kenneth Waltz	16.79	ABD	ABD (Columbia)
6	Joseph S. Nye Jr.	14.79	ABD	ABD (Harvard)
7	Martha Finnemore	14.04	ABD	ABD (California)
8	Robert Jervis	10.53	ABD	ABD (Berkeley)
9	Stephen M. Walt	9.27	ABD	ABD (California)
10	David A. Lake	8.77	ABD	ABD (Cornell)

Kaynak: Maliniak, D., Peterson, S., Powers, R. ve Tierney, M. J. (2014). TRIP 2014 Faculty Survey. Williamsburg, VA: Institute for the Theory and Practice of International Relations. <https://is.gd/3vQnwm>

Tablo 1’de görüldüğü üzere ABD’nin kurumsal egemenliği, yalnızca ABD topluluğunun büyüklüğünün bir ürünü olarak bile ilk adımda kendini inşa eder. ABD’de kendini Amerikalı Uİ akademisyeni olarak tanımlayan kişi sayısı ve diğer ulusal ortamlardan daha fazla Uİ bölümü ve dersi bulunmaktadır. Hâkimiyeti kurumsal veya yapısal hâkimiyet olarak tanımlayarak, Uİ’yi ABD hâkimiyetindeki bir disiplin olarak tanımlayabileceğimiz ampirik gerekçeler mevcuttur. Her ulusal Uİ ortamındaki akademisyenlerinin sayısı, akademisyenlerin çoğunluğunun doktora yaptığı ulusal Uİ merkezlerinin hacmi ve üniversite sıralamaları gibi göstergelere bakılarak baskınlık değerlendirmeleri yapılabilir (Turton, 2015: 140-150).

2014 TRIP anketi “en üst sıralardaki 12 hakemli dergideki yazarların %76’sının ve en iyi üniversitelerdeki akademisyenlerinin ezici bir çoğunluğunun ABD’den geldiğini belirtmiştir; bu da ABD’nin Uİ’deki entelektüel hâkimiyetini gösterir ve daha fazla çıktı hacmiyle sonuçlandığı anlamına gelir. Bu konu ile TRIP anket çalışmasının bir diğer şaşırtıcı sonucu da Batılı olmayan katılımcılar tarafından listelenen 3.678 en etkili bilim adamından sadece %6.25’inin küresel güneyden olmasıdır. Batılı olmayan akademisyenler bile Batılı kaynakları en etkili araştırmayı oluşturduğunu belirleme eğilimindedir. Bu, Batı dışı Uİ çalışmalarının disiplin genelinde nispeten tanınmadığının bir işaretidir (TRIP, 2014, 2017).

3.2. Akademik Yayıncılığın Güç Merkezleri: Uİ Dergileri ve ABD Yön Vericiliği

Dergiler, akademik bilginin yayılmasında önemli bir rol oynar. Hem bilgi sağlamanın hem de akademisyenleri bir disiplinindeki güncel tartışmalar ve konular hakkında bilgilendirmenin önemli bir aracıdır. Dergiler, yalnızca akademik iletişimin ve bilginin dağıtımının önemli bir aracı olmakla kalmaz, aynı zamanda bir disiplinin en iyi ve en doğrudan ölçüsüdür (Wæver, 1998: 697). İlk olarak, birçok ülkedeki baskın bilim politikası tarafından özellikle saygı duyulanlar “uluslararası” dergi makaleleridir. Hakemli uluslararası dergilerdeki makaleler, akademik emtia

hiyerarşisinde diğer ürünlerin değerlendirildiği bir tür “altın standart”ı temsil eder (Smith, 2000: 332-333). Bu nedenle akademik dergiler hem kendi başlarına kurumlardır, hem de akademisyenlerin yer aldığı kültürel, eğitimsel ve politik kurumların değişen ağırları ile ulusal ve uluslararası bağlamlar tarafından tanımlanan daha büyük bilgi ve güç kurumlarının bir parçasıdır (Crysler, 2003, Canagarajah, 2002: 30-35).

Tüm disiplinlerde olduğu gibi, Uİ’de de dergiler arasında bir hiyerarşi vardır (Wæver, 2007: 296). Belirli bir dergide yayınlanmak, araştırmaya uluslararası statüsü kazandırabilir ve akademisyenlerin Uİ tartışmasına katılmasını sağlayabilir. Çünkü dergiler Uİ olarak sayılan şeyleri onaylar. Bilimsel bilginin iletişimde dergiler bir bekçi rolü oynarlar; zira dergilerin editörleri ve gözden geçirenleri Uİ ağında ne tür araştırmaların ödüllendirileceğine ve yayılacağına karar verirler (Goldmann 1995: 247). Bu uluslararası alana giriş, tartışmasız bir şekilde belirli bir ABD’li akademisyen alt kümesi tarafından denetlenmekte ve kontrol edilmektedir. Wæver (1998), Uİ dünyanın neresinde öğretilirse öğretilsin ABD’li Uİ dergilerinin başat dergiler olmaya devam ettiğini savlamıştır. Biersteker (2009: 310) bir yayının uluslararası standartlarda olup olmadığını genellikle yayın yeri, özellikle de bir ABD dergisi olup olmadığına göre belirlendiğini savunmuştur. Alanın sosyal yapısı, önde gelen dergilerin akademik yayınların hiyerarşisi üzerine geniş tabanlı bir fikir birliği tarafından yönetilir.

Wæver (1998) disiplinin yüksek puanlı ve prestijli dergilerinin hâlâ Amerikalılığıyla karakterize edilip edilmediğini yakından incelemeye çalışmıştır. Çalışmasında söz konusu yüksek etkiye sahip dergilerin ABD’de olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca Alman, Fransız ve İngiliz Uİ topluluklarını ABD Uİ topluluğuyla karşılaştırarak kurumsal gelişmeleri, başlıca teorileri ve 2’si ABD’de, 2’si Avrupa’da olmak üzere 4 ana Uİ dergisindeki yazarlığı incelemiştir.¹¹ Elde ettiği sonuçlara göre entelektüel bir elit, yüksek puanlı dergilere erişim sağlamakta ve orada yer alan içerik disiplinin içeriğini yapılandırmaktadır. Kısaca Wæver ABD üniversitelerinde bulunan akademisyenlerin hâlâ en iyi Uİ dergilerine hâkim olduğunu göstermiştir.

Wæver ile benzer çalışma ortaya koyan Kristensen (2015) ders kitaplarında ve “en prestijli” dergilerde ezici bir ABD yazar varlığından bahsetmiştir. Yine bir başka çalışmada Kristensen (2012: 47), ABD dergilerinin, dergi atıfları ağına büyük kısmına hakim olduğunu ve Avrupa dergilerinin de bir arada kümелendiğini, Batılı olmayan dergilerin ise bu atıf ağlarında bariz bir şekilde bulunmadığını ampirik olarak tespit etmiştir. Elbette tüm bunların belirli bir kalite yargısı teşkil edip etmediği tartışılabilir. Ancak, bunların toplumsal olarak en önde gelen dergiler ve bu dergilerin kapıcılarının/bekçilerinin (*Gatekeepers*) (Bleiker, 2001) kim olduğu hakkında bir argüman sunmaktadır. Bu çalışmalarda Anglo-Amerikan dergilerinin entelektüel ve teorik açıdan ayrıcalıklı olduğuna dikkat çekilmiş ve bu bağlamın dışında faaliyet gösteren araştırmaların marjinal veya alakasız olarak tanımlanabilecek ve teori ihracatçısı olmaktan çok ithalatçı

¹¹ Bu dergiler *International Organization*, *International Studies Quarterly*, *Review of International Studies* ve *European Journal of International Relations*’tır.

olarak görülen “diğerleri” haline geldikleri ileri sürülmüştür (Wæver, 1998; Kristensen 2015). Dolayısıyla alanın sosyal yapısında uluslararası olanın ne olduğu fikrinin Anglo-Amerikan coğrafyası ve dergilerinin hegemonik söylemleri tarafından işgal edildiği ile ilgili varsayımında bulunulabilir.

Elbette bahse konu ampirik verilere dayalı analizlerin yanı sıra ortaya konan güncele yakın ampirik çalışmalar da ABD’nin dergiler üzerinden disiplinin kurumsal yapısında önemli ve baskın bir varlığa sahip olduğunu göstermektedir. Tablo 2’de görüldüğü üzere 2017 yılında “Uİ’deki en iyi dört dergiyi listeleyin. Özellikle, hangi dergiler Uİ akademisyenlerinin düşünme biçimleri üzerinde en büyük etkiye sahip makaleleri yayınlıyor?” şeklinde sorular sorulduğunda cevaplar şu şekilde olmuştur:

Tablo 2. Uİ’de En Prestijli ve Etkili Dergilerin Sıralaması

Sıra	Dergi Adı	%	Çeyrek Dilim	Dergi Etki Faktörü
1	International Organization	60.33	Q1	4.5
2	International Studies Quarterly	47.01	Q1	2.4
3	International Security	40.35	Q1	6.1
4	Foreign Affairs	30.66	Q1	2.5
5	American Political Science Review	24.15	Q1	5.8
6	World Politics	23.39	Q1	2.5
7	Journal of Conflict Resolution	21.95	Q1	2.2
8	Foreign Policy	14.00	Q1	1.5
9	European Journal of International Relations	13.32	Q1	2.9
10	American Journal of Political Science	12.64	Q1	5.6

Kaynak: Maliniak, D., Peterson, S., Powers, R. ve Tierney, J. M. (2017). TRIP 2017 Faculty Survey. Teaching, Research, and International Policy Project, Williamsburg, VA: Global Research Institute. <https://trip.wm.edu/>

Tablo 2’de görüldüğü üzere en prestijli dergilerin tartışmasız ABD’li olduğu görülmektedir. Dizinlenen bu dergiler, özellikle yüksek etki faktörüne sahip olanlar “ünlülüğe giden yol” olmanın yanında (Goldmann, 1995: 251) şöhrat/prestij, sembolik ödüller, akran takdiri ve daha fazlasını içerir.¹²

Küresel kriterlerin önemi, yani ABD’de ve ABD merkezli dergilerde tanınma, incelenen ülkelerde ve bölgelerde oldukça değişken olan bir faktördür. Goldmann’ın (1995: 251) iddia ettiği gibi, “Amerikalı olmayanlar için bile şöhrate giden yol Amerikan dergilerinden geçer.” Örneğin, Batı Avrupa’da söz konusu dergilerde yer almak akademik güce giden nihai yol haline gelmiştir. Doğu ve Orta Avrupa, İsrail, Latin Amerika, Türkiye ve Güneydoğu Asya’da da Batı dergilerinde yayın yapmak yerel ortamlarda yapmaktan daha fazla tanınma ve statü kazandırmaktadır (Tickner ve Wæver, 2009). Çin’den bir örnek vermek gerekirse, Çin’in araştırmanın niteliği tanımındaki temel bir değerlendirme “etki faktörü yüksek” dergilerdeki yayınlardır ve sosyal bilim insanlarına uluslararası dergilerde yayın yapmaları için baskı uygulanmaktadır (Ping, 2010: 75; Mohrman 2008: 36). Bir başka açıdan bakıldığında *Chinese Journal of International Politics*’te en çok atfı yapılan yedi kaynak

Çin dergileri yerine, *International Security*, *International Organization*, *Journal of Conflict Resolution*, *Foreign Affairs*, *World Politics*, *International Studies Quarterly* ve *American Political Science Review*’dir (Kristensen, 2015). Yine, İngiltere’de devlet akademik bölümleri derecelendirmek için *Research Excellent Framework*’ü temel almaktadır (REF2029, 2024). Bu çerçevede devlet politikası İngiliz akademisyenlerini özellikle en üst sıralarda yer alan uluslararası ABD dergilerinde yayın yapmaya teşvik etmektedir.

Öte yandan ortaya çıkan başka neticeler de mevcuttur. Amitav Acharya ve Barry Buzan’a göre (2017) dâhil etme ve dışlama gücüne sahip olan ABD’li akademisyenler grubunun bir gündemi olduğu ve makbul veya “kabul edilebilir” akademisyenlik olarak gördükleri bir anlayışla hareket ettikleri için, belirli çalışmaların sözde teşvik edildiğini ve bunun dışında kalanların ise reddedildiğini iddia ederler. Temel iddiaları, yerleşik disiplin standartlarına bağlı kalarak, bu tür çalışmaların editörler veya hakemlerden gelen dirençle karşılaşma olasılığının azalması, dolayısıyla üst düzey dergilerde yayınlanma ve disiplinin uluslararası ortamında görünürlük kazanma şanslarının artmasıdır.

Tablo 2 incelendiğinde ABD dergilerinin oranının daha yüksek olması bu dergilerdeki editöryal süreçlere de ABD’lilerin hâkimiyetini sağlamaktadır (Aydınlı ve Mathews, 2000). Başka bir deyişle, ABD’nin disiplini denetleyebildiği bir diğer araç ABD’li editörlerin eylemleri, müdahaleleri ve yayıncılığı çevreleyen politik uygulamalardır. Ana akım söylemlere neyin dâhil edilip neyin hariç tutulacağı büyük ölçüde editöryal seçime ve yayınlamanın politik uygulamalarına dayanır (Aydınlı ve Mathews, 2000). Yani disiplinin hatlarını ve tercihlerini yansıtarak şekillendiren baskıcı bir editör imajı vardır. Uİ bağlamında küresel disiplinin “elit dergilerine” veya üst kademelerine girmenin görünüşe göre ana akımın gündemine bağlı kalarak garanti altına alındığı ileri sürülebilir (Bleiker, 2001: 43-46).

ABD ana akımının kullandığı iddia edilen bekçilik veya kapı tutma stratejilerini araştıran bir dizi araştırma yürütülmüş (Tickner, 2003; Bleiker, 2001; Aydınlı ve Mathews, 2000; Jorgensen, 2003) ve bunlar daha sonra Uİ’nin ABD hâkimiyetindeki bir disiplin olduğu iddiasının dayanağı olarak kullanılmıştır. Bu dayanaklarda önde gelen dergilerin editör kurullarının ABD’liler tarafından domine edilmesi sorunun bir parçası olarak görülmektedir. Çünkü bu durum ABD hâkimiyetinin sürdürülmesine yardım eder ve ABD’li olmayan akademisyenler için elverişsiz bir fırsat yapısı yaratır (Friedrichs 2004: 1; D’Aoust, 2015). Smith (2000) ve Wæver’e (1998) göre, disiplinin önde gelen dergilerinin editörleri büyük ölçüde ABD’li rasyonalist akademisyenlerin çalışmalarına ayrıcalık tanır. İki düşünür de bu standartları karşılamayan çalışmaların tartışmalı bir

¹²Destekleyici değerlendirme kapsamında, Uİ’deki dergiler üzerinden kurumsal yayıncılık yapısına ilişkin bağlamsal bir çerçeve sunmak amacıyla 2024 Web of Science (WOS) indeksleme verileri ve 2023 Journal Citation Reports (Impact Factor) gibi mevcut veri kaynakları sınırlı ve betimleyici biçimde incelenmiştir. Bu veriler, etki faktörü bakımından üst sıralarda yer alan dergilerin önemli bir kısmının ABD merkezli olduğunu göstermektedir. WOS’un Uİ için 2024’te dizinlenen 98 dergisi incelendiğinde veri tabanında indekslenen dergilerin yansının ABD’de diğer yarisına yakınının Kıta Avrupası’nda ve az miktarda da Kuzey Amerika ülkelerinde olduğu bulunmuştur. Bu dergilerin 2’si hariç hepsi

sadece İngilizce yayın yapmaktadır. En çok okunan dergilerin ABD’liler ve arkasından Avrupalılar tarafından düzenlendiğini ve bu “önde gelen” dergilerin veri tabanına dâhil edildiği de bulunmuştur. Ayrıca WOS’a bağlı 2023 Journal Citation Report’un etki faktörüne göre en yüksek etkiye sahip 10 Uİ dergisi arasında 7’sinin ABD’li (Diğer 3’ü ise İngiltere’den) olduğu görülmektedir (WOS, 2024). Hatta bu 7 derginin 6’sı (International Organization, International Studies Quarterly, International Security, Foreign Affairs, World Politics, Journal of Conflict Resolution) yukarıdaki tabloda yer verilenlerdendir.

şekilde reddedildiğini ve uluslararası alana giremediğini, bunun yerine disiplinin marjlarına gönderildiklerini iddia etmiştir. Arlene Tickner (2003) da disiplinin ana dergilerinin yayın modellerini araştırmış ve incelenen dergilerdeki yayın uygulamalarının, “üçüncü dünyada” ikamet eden bilim insanlarına karşı ciddi bir ölçüde ağırlıklandırıldığını ortaya koymuştur. Ona göre üçüncü dünya bilim insanlarına atıfta bulunulduğunda, bunun nedeninin genellikle ABD veya Avrupa üniversitelerinde bulunmaları veya metinlerinin ABD veya Avrupa’da bulunan yayınevleri tarafından dağıtılmış olmasıdır.

Benzer şekilde, Aydın ve Mathews (2000), Uİ’nin ABD hâkimiyetinin ardındaki gerekçeyi araştırdıkları dergi soruşturmasında “son 10 yılda (1990-2000) önde gelen akademik dergilerinde ortaya çıkan Uİ disiplininin genel resminin değişmeden kaldığını, “merkez” tarafından çevreden gelen çok az katkının tanındığını savunmuştur. Yazarlar önde gelen Uİ dergilerinin hâlâ öncelikli olarak Kuzey Amerika ve kısmen Batı Avrupa’dan akademisyenlerin çalışmalarını yayınlama eğiliminde olması ve meslektaşları tarafından seçilen alanda çalışan etkili akademisyenlerin çoğunlukla ABD’li olması gerçeğiyle gösterildiğini ifade etmişlerdir.¹³ Bulguları, editöryal seçim süreçlerinin disiplinin mekânsal olarak eşitsiz yapısını güçlendirmeye devam ettiğini ve ağırlıklı olarak ABD’li karakterini koruduğunu göstermektedir. Ayrıca bu editöryal uygulamalara gömülü entelektüel darlığa ilişkin eleştirileri de vurgulamışlardır. Buna göre 5 ABD dergisindeki yazarların %84,5’inin ABD kurumlarıyla bağlantılı olduğunu ortaya koymuşlardır. Sonuç olarak yazarların iddialarına göre ABD dergileri, ABD üniversitelerinden akademisyenlerin çalışmalarını yayınlamaya güçlü bir eğilim göstermiş; bu da bir tür ABD dar görüşlülüğünün uygulandığını göstermiştir.

Bu bağlamda ABD’nin disiplin üzerindeki hakimiyetini ve statüko yapısını belirli kapı bekçiliği stratejileriyle uyguladığı ileri sürülebilir. Disiplindeki ABD gücü; ABD ana akımının tercihlerine uyan uzmanlara uluslararası alana erişim izni vererek ve ABD’li olmayan Uİ akademisyenlerinin küresel tartışmalara dâhil edilmesini önleyecek engeller oluşturarak işlevsel hale getirilir. Bu iki sınır koruma stratejisinin sonucu, tartışmasız bir şekilde ABD ana akımının rasyonalist tercihlerini yansıtan, ABD’liler tarafından kontrol edilen ve bu nedenle büyük ölçüde ABD’liler tarafından yazılan ve yayınlanan bir disiplin resminin ortaya çıkmasıdır. Akademik dergilerin çoğunlukla ABD merkezli oluşu, bilgi üretiminde ve dağıtımında ciddi bir asimetri yaratmıştır. Bu dergilerde yayımlanan makaleler, belirli metodolojik standartlara ve teorik çerçevelere uyumu önkoşul haline getirmiş, böylece disiplinin entelektüel sınırlarını çizmiştir. Bu bağlamda 2000-2012 yılları arasındaki üç önde gelen (*International Organization*, *World Politics* ve *European Journal of International Relations*) disiplin dergisinde yayınlanan 290 makaleyi analiz eden Vüllers (2014: 7-8), Batı dışı vakaların ve yazarların bu dergilerde yeterince temsil edilmediği sonucuna varmıştır. Bununla birlikte, ABD kurumsal egemenliği, daha fazla kendini Uİ akademisyeni olarak tanımlayan kişi olması gerçeği açısından ABD topluluğunun büyüklüğünün bir ürünüyse, bu disiplinin

dergilerinde, konferanslarında, basılan kitaplarda ve üniversitelerdeki bölümlerde daha yüksek bir varlığa dönüşecektir ve nitekim dönüşmüştür.

Bu yayıncılık ortamı, yalnızca yapısal bir dengesizliği değil, aynı zamanda Uİ içindeki epistemik güç ilişkilerinin yeniden üretimini de ortaya koymaktadır. ABD’deki prestijli dergilerin yoğunlaşması, hangi konuların alakalı, hangi teorilerin “evrensel” olarak kabul edildiğini ve hangi metodolojik yaklaşımların meşru kabul edildiğini belirleyen normatif bir bekçilik mekanizması işlevi görmektedir. *International Organization*, *International Security* ve *Foreign Affairs* gibi dergiler yalnızca akademik prestij sağlamakla kalmaz; alanın entelektüel yönelimini aktif olarak şekillendirirler. Bu yapılandırma, ABD kurumlarıyla bağlantılı akademisyenlere ayrıcalık tanırken, aynı zamanda çevre bağlamlardaki araştırmacıları merkez tarafından belirlenen epistemolojik standartlara uymaya zorlar. Bourdieu’nün (1998) yaklaşımıyla yayıncılıktaki ABD liderliği yalnızca maddi kaynakları değil, aynı zamanda sembolik sermayeyi de tekeline alarak küresel bilgi üretimindeki merkez-çevre dinamiğini pekiştirir. Bu durum, küresel Uİ gündeminin, yerleşik hiyerarşilere anlamlı bir şekilde meydan okuyacaksa, yalnızca disiplinin içeriğini değil, aynı zamanda yayıncılık altyapısını da ele alması gerektiği görüşünü güçlendirir.

3.3. Bilginin Kurumsal Üretim Alanı Olarak Üniversiteler: ABD Akademisinin Yönlendirici Rolü

Tüm bu unsurlarla birlikte ABD ayrıca üniversitelerinin en prestijli ve en iyi kariyer fırsatlarını sunduğu imajı ve gerçeği ile de Uİ’de kurumsal hâkimiyetini devam ettirmektedir. Üniversitelerin Uİ kurumsal yapıları ABD’li üniversitelerin birincil araştırma alanları haline gelmesini sağlamıştır. Bu durum yine ABD dışı yerlere pek yansıtılmamıştır. Avrupa’da, savaş sonrası üniversiteler “kamu düzenlemeleri, yarı feodal gelenekler, finansal bağımlılık ve entelektüel rutin” tarafından felç edilmişti (Hoffmann, 1977: 49-51). Bu durum ABD’nin Uİ araştırması ve akademik çıktı açısından “büyük bir başlangıç” geliştirmesine vesile olmuştur. Çünkü ABD dışındaki coğrafyalardaki engelleyici koşullar ABD’de bulunmamaktaydı.

Üniversiteler bir disiplinin akademisyenlerini yetiştirmesi açısından kurumsal olarak önemli bir işleve sahiptir. İşe alma uygulamaları ve terfi kalıpları, disiplinin meşru konuşmacılarının kim olduğunu tanımlar ve bu uygulamalar, müfredat seçimiyle birlikte disiplini tanımlar. Ele alınan konular ve olgular Uİ’yi kimin öğretmesine izin verildiğinden etkilenir. Kısacası bir entelektüel hâkimiyetten bahsediliyorsa bu üniversitelerde ders veren akademisyenlerin de sayesindedir. Bir disiplinin sosyal yapısı dergilerin, akademik yayınların olduğu kadar önde gelen üniversite bölümlerinin hiyerarşisi üzerine geniş tabanlı bir fikir birliği tarafından yönetilir (Clauzet, Arbesman ve Larremore, 2015). Bu bakımdan ABD akademik camiasının Uİ’de küresel olarak hegemonik olmasında ABD’de önde gelen araştırma departmanı ve Uİ bölümlerine sahip olan üniversitelerinin yapısı önemli rol oynamaktadır. Üniversiteler, atanan ve atıf yapılan akademisyenlerin ezici çoğunluğunu hem barındıran hem

¹³Buna benzer bulgular ortaya koyan diğer çalışmalar için bakınız: Marjike Breuning vd., (2005). *Promise and Performance: An Evaluation of Journals*

in *International Relations. International Studies Perspectives*, 6(4), 447-61.

de sonrasında üreten kurumlardır. Bu bölümler kritik seçimler ve disiplin kontrol işlevi görür. Kabul için kimi seçtikleri, öğrencilerine Uİ'yi öğretmeleri için kimi işe aldıkları, kimi terfi ettirdikleri veya terfiyi reddettikleri ve disiplin üyelerinin nerede yayın yaptıkları, Uİ akademik disiplininin gelişimi için öneme sahiptir. Dahası doktora öğrencilerine adaylık ve doktora tezi yazma sürecinde ilerlemeden önce verdikleri okumalar büyük önem taşır. Yeterlilik sınavlarında sordukları sorular, kimi geçirdikleri ve kimi başarısız kıldıkları kritik öneme sahiptir. Bunların hepsi entelektüel yeniden üretimin ve çalışma alanının disiplin altına alınması ve tanımlanmasının pratikleridir (Biersteker, 2009: 310). Bu pratiklerde en başta üniversitelerin ilgili disiplin bölümünde icra edilir.

Nitekim bu çerçevede TRIP tarafından 2012 yılında yapılan ankette, katılımcılara ABD'den alınan doktora derecesinin yerel iş piyasasında avantaj sağlayıp sağlamadığı sorulmuştur. Farklı 20 ülkeden gelen yanıtlara göre katılımcıların %50'si evet, %35'i hayır cevabını verirken, %15'i ise kararsız kalmıştır. Sonuçlar, Uİ camiasında ABD doktora derecesinin mesleki prestij ve iş piyasasında avantaj sağladığına dair genel bir kanı olduğunu göstermektedir. Maliniak vd. (2012) çalışmasına göre bu durumun temel nedeni, ABD'nin dünyanın en prestijli üniversitelerine ve Uİ bölümlerine ev sahipliği yapmasıdır (Maliniak, Peterson ve Tierney, 2012).

Elbette bu durum bugün de geçerliliğini korumaktadır. 2024 yılı TRIP ve Foreign Policy dergisinin ortaklaşa gerçekleştirdikleri anketlerde Uİ müntesiplerine “kariyer yapmayı hedefleyen bir öğrenci için dünyadaki en iyi beş doktora programı hangisidir?” şeklinde de bir soru sorulmuştur. Yanıtlar incelendiğinde Uİ bağlamında üniversiteler açısından ABD'nin disiplinindeki hâkimiyetini göstermesi bakımından önemlidir. 2024 yılında sorulan bu soruya verilen yanıtların oranı Tablo 3'te görüldüğü üzere şu şekildedir:

Tablo 3. Uİ'de En İyi Beş Doktora Programına Sahip Üniversitelerin Sıralaması

Sıra	Üniversite	%
1	Harvard University (ABD)	64.65
2	Princeton University (ABD)	60.3
3	Stanford University (ABD)	59.36
4	Columbia University (ABD)	38.00
5	University of Chicago (ABD)	27.6
6	Yale University (ABD)	27.03
7	Massachusetts Institute of Technology (ABD)	20.04
8	University of California–San Diego (ABD)	20.04
9	University of Michigan (ABD)	17.58
10	University of California–Berkeley (ABD)	17.01

Kaynak: Entringer, I., Blanes, G., Peterson, S. ve Tierney, J. M. (2024). 30 Mart 2025 tarihinde

<https://foreignpolicy.com/2024/07/30/international-relations-school-rankings-university-undergraduate-masters-phd-programs/>

Tablo 3 çerçevesinde Pierre Bourdieu'nun “alan” ve “sembolik sermaye” kavramları, Uİ disiplinindeki kurumsal güç dağılımını anlamak açısından son derece işlevseldir. Bourdieu'ye göre akademik alan, farklı türde sermayelerin (ekonomik, kültürel, sembolik) rekabet içinde dolaşıma girdiği özerk bir mücadele alanıdır (Bourdieu, 1988). Bu alan içinde aktörler yalnızca bilgi üretmekle kalmaz, aynı zamanda hangi bilginin değerli, geçerli ve meşru olduğuna dair normları da belirler. Bu çerçevede ABD üniversiteleri, özellikle Uİ gibi kurumsal yönelimi güçlü disiplinlerde,

alanın kurallarını belirleme ve sembolik sermaye biriktirme gücüne sahiptir. *Harvard, Princeton, Stanford, Columbia* gibi kurumlar; yüksek etki faktörlü yayınlar, prestijli akademisyenler, güçlü doktora programları ve uluslararası öğrenci ağları yoluyla yalnızca bilgi üretmez, aynı zamanda ne tür bilginin bilgi sayılacağına dair normları da üretir. Böylece söz konusu üniversiteler, sadece maddi kaynakları değil, daha soyut ama etkili olan sembolik sermayeyi (saygınlık, tanınırlık, atıf yoğunluğu) yoğun biçimde elinde bulundurur (Bourdieu, 1988). Bu yapı, küresel akademik düzlemde ABD üniversitelerinin epistemolojik öncülüğünü kurumsallaştırır. Uİ'de ABD menşeli akademik bilgi yalnızca bir tür bilgi değil, daha ziyade “doğru”, “objektif” ve “genelleştirilebilir” bilgi olarak kabul edilir. Bu durum, ABD üniversitelerinin kuramsal hâkimiyet üretimindeki merkezi rolünü ortaya koyar.

Dolayısıyla Tablo 3'teki şekilde kurumsal hâkimiyet sürdüğü müddetçe ABD, Uİ akademisyenleri için kariyer zirvesi olarak görülmeye devam edecektir. Öyle ki 2017 yılı dâhil TRIP anketinden ABD'li katılımcılar örneklemde çıkarıldığında bile, ABD dışındaki hiçbir okul ilk 10 listesine girememektedir (Maliniak, vd., 2017). Sonuçlar incelendiğinde görüleceği gibi Danimarka, Hollanda, Yeni Zelanda ve Güney Afrika hariç, her ülkede katılımcılar tarafından en iyi doktora programlarına sahip olarak belirlenen üniversitelerin %50'sinden fazlası ABD'de bulunmaktadır. Tüm bunlar birlikte ele alındığında, ABD üniversitelerinin derecesinin algılanan istihdam avantajları ve en iyi üniversiteler arasında ABD üniversitelerinin büyük payı -ABD'de eğitim almamış katılımcılar arasında bile- ABD kurumlarının bu disiplinde önemli bir yer tuttuğuna dair güçlü bir kanıttır. Bu da ABD'nin disiplinindeki egemen statüsünün yeniden üretilmesini sağlamaktadır.

ABD üniversitelerinin doktora eğitimi ve akademik yerleştirmedeki bahsedilen hâkimiyeti, yalnızca kapasite veya tarihsel avantajın bir yansıması olarak değil, epistemik otoritenin pekiştirildiği ve yeniden üretildiği yapısal bir mekanizma olarak görülmelidir. Bu kurumlar yalnızca araştırma ve eğitim merkezleri olarak değil, aynı zamanda meşru araştırmanın sınırlarının çizildiği kapıcılık/bekçilik alanları olarak da hizmet vermektedir. ABD'deki seçkin üniversitelerin etrafında şekillenen işe alım kalıpları, atıf ağları ve prestij hiyerarşileri, özellikle rasyonalist, pozitivist ve devlet merkezli paradigmalara uyumlu olanlar olmak üzere, belirli teorik ortodoksilerin sürdürülmesini mümkün kılmaktadır. Sonuç olarak, bu sistemin dışında eğitim almış akademisyenler, yalnızca maddi engellerle değil, aynı zamanda epistemolojik marjinalleşmeyle de karşı karşıya kalmaktadır. Çünkü yaklaşımları baskın normlara göre standart dışı olarak değerlendirilebilmektedir. ABD akademisinin yönlendirici rolü, kurumsal altyapıların bilgi üretiminin küresel koşullarını nasıl aktif olarak şekillendirdiğini ve Uİ'deki merkez-çevre ayrımını nasıl pekiştirdiğini örneklemektedir.

3.4. Disiplinin Kanonikleşmesinde Yayınevlerinin Rolü: Kitap Yayıncılığı Üzerinden ABD Hâkimiyeti

Akademik kitap yayıncılığı gibi dünya çapındaki eğitim sisteminin hiyerarşik organizasyonunu oluşturmak için kullanılan diğer göstergeler de disiplinin kurumsal yapısının sonuçlarından doğan ABD hâkimiyetini sürdürmeye hizmet eder. Buna göre 2017 TRIP araştırmasında “Uİ alanındaki

akademisyenlerin düşünme biçimleri üzerinde en büyük etkiye sahip kitapları yayınlayan dört yayınevini seçin” şeklindeki soruya verilen cevapların sonuçları şu şekildedir:

Tablo 4. Uİ’de En Büyük Etkiye Sahip Kitaplar Listesi

Sıra	Kitap Basım Yeri	Oran
1	Cambridge University Press	80.17
2	Oxford University Press	65.12
3	Princeton University Press	51.73
4	Cornell University Press	14.49
5	Routledge	24.65
6	Lynne Rienner	14.72
7	Columbia University Press	14.49
8	Palgrave MacMillan	12.68
9	MIT Press	11.81
10	Stanford University Press	11.34

Kaynak: Maliniak, D., Peterson, S., Powers, R. ve Tierney, J. M. (2017). TRIP 2017 Faculty Survey. Teaching, Research, and International Policy Project, Williamsburg, VA: Global Research Institute. 18 Mart 2025 tarihinde <https://trip.wm.edu/>

Tablo 4’teki veriler üzerinden de görüldüğü üzere ABD kurumlarında bulunan bilim insanları, disiplin ile ilgili kitap basım yayınlarına da hâkimdir ve dolayısıyla disiplinin bir uzantısı olarak Uİ, “ABD’de çalışan bilim insanlarının hâkim olduğu bir çalışma alanı” olmuştur ve olmaya devam etmektedir. Yine bu yayınevlerinin dağıtım ve satış verilerine dayanan raporları incelendiğinde ABD yayıncılığının küresel yayılımı ile ilgili bir fikir edinilebilir. Cambridge University Yayınevinin 2023 bazlı raporunda Uİ’nin de içinde olduğu sosyal bilimlerde yayımlanan kitaplarının %48’inin Kuzey Amerika, %29’unun Avrupa, %7’sinin de Asya ve Orta Doğu pazarlarına satıldığı dile getirilmiştir (Cambridge University Press Annual Report, 2023). Princeton University Yayınevi de 2022 yılında bir rapor yayınlamıştır. 2022 yıllık raporuna göre, Uİ başlığı altında yayınlanan kitaplarının %85’inin İngilizce konuşulan ülkelerde okutulmuştur. Geriye kalan %15’lik satışın daha ziyade Latin Amerika ve Japonya gibi eğitim dili İngilizceye yakın olan bölgelerde gerçekleşmiştir (Princeton University Annual Report, 2022). İşte tüm bu veriler, ABD merkezli yayınevlerinin fiziksel değil ideolojik dolaşım gücünü de gösterir. Çünkü kitaplar sadece satılmaz, aynı zamanda küresel normatif çerçeveleri yeniden üretir.

ABD merkezli yayınevlerinin disiplinin temel metinlerini belirlemede oynadığı rol, sadece entelektüel değil, ilave olarak yapısal ve kültürel bir hâkimiyet biçimi olarak değerlendirilmelidir. Bu bağlamda yayınevleri, bilgi dolaşımının tarafsız taşıyıcıları değil, disiplinler hiyerarşinin kurucu aktörleri olarak incelenmelidir. Kitap yayıncılığı alanındaki kurumsal pratikler, Uİ’nin epistemik yapısının biçimlenmesinde belirleyici bir işlevsellığe sahiptir. ABD merkezli yayınevleri, yalnızca yüksek üretim kapasitesiyle değil, aynı zamanda hangi teorilerin, kavramların ve yaklaşımların bilgi sayılacağına karar veren editöryal otoriteleri aracılığıyla da küresel akademik alan üzerinde belirleyici bir etkide bulunur. Bu süreçte yayımlanan eserlerin “klasik” statüsüne erişmesi, bilimsel içeriğinden çok, hangi kurumsal ağlar tarafından desteklendiği ve nasıl dağıtıldığıyla ilişkili olabilmektedir. Dolayısıyla kitap yayıncılığı üzerinden kurulan bu hâkim yapı, yalnızca bilgi üretimini değil, aynı zamanda bilgiye erişimi ve hatta akademik kariyer inşasını da yönlendiren bir güç formuna dönüşmektedir.

4. Teorik Mimari ve Paradigma İnşası: Uluslararası İlişkiler Teorilerinde ABD Hâkimiyeti

ABD, Uİ’de teorik olarak da disiplinde hâkimiyet kurmaktadır. Bu hâkimiyet, yalnızca kimin bilgi ürettiğini değil, aynı zamanda hangi tür bilginin meşru kabul edildiğini de belirlemiş ve böylece yapısal asimetrisi disiplinin teorik temellerinin merkezine yerleştirmiştir. Hangi teorik yaklaşımın hâkim olduğu açısından çeşitli olsa da ABD entelektüel hâkimiyeti teorik bir emsal oluşturma ve bu önceden tanımlanmış ortodoksiye bağlılığı koruma yoluyla işlemektedir (Tickner, 2009; Smith, 2000). Cox’un (1981) “her bir teori bir çıkar ve amaç içindir” mottosundan hareketle geleneksel teorilerin baskınlığı üzerinden ABD’nin hâkimiyetini yürüttüğü gözlemlenmektedir. Nitekim her ne kadar bu konu ile ilgili bir konsensus olmasa da Uİ literatürden çıkan üç ana argüman ABD’nin teorik olarak disipline hakim olduğu savını doğrular niteliktedir: Realizm disiplindeki baskın teoridir; neo-realizm, neo-liberalizm ve pozitivizmi temeline alan İnşacılık da ana akımın tercih ettiği teorik modeldir ve dolayısıyla disiplinin teorik ortodoksisidir; ve Uİ ABD hâkimiyetindeki bir disiplindir (Smith, 2000: 374-402).

ABD’nin teorik ortodoksisi diğer yandan Uİ’deki ABD’nin teorik hâkimiyetinin ilintili başka bir iddiasını desteklemeye itmektedir. ABD Uİ’ye salt teori açısından hâkim olmakla kalmamakta aynı zamanda en fazla teorik araştırma hacmini üretmesi bakımından da hâkimdir (Acharya ve Buzan, 2017: 341-350). Bu durum haliyle çevre ülkelerdeki Uİ çalışmalarının sıklıkla ABD modellerine bağılıklarını ve merkez ile çevre ülkeler arasında asimetrik bilgi akışlarının varlığını güçlendirmektedir (Aydın ve Gültekin, 2018: 45-68). Dolayısıyla ABD’nin hâkimiyeti bu haliyle yapısal bağımlılık yoluyla Uİ’de pratiğe dökülmekte ve Uİ’ye yerleşmektedir. Bu dinamik, diğer ülkelerdeki bilim adamlarının ABD Uİ literatürüne giderek daha fazla güvenmeleri ve ana akım tercihleri benimseme ve sıklıkla taklit etme eğiliminde olmaları hasebiyle hâkim ortodoksluğun sürekli yeniden üretimine katkıda bulunmaktadır. Bu noktadan hareketle ABD’nin iddia edilen teorik hâkimiyetini açıklamak için karşılıklı olarak birbirini besleyen iki önemli unsur vardır; 1) ABD Uİ akademisinin diğer akademik topluluklarla karşılaştırıldığında teori üretiminde sahip olduğu avantajlı başlangıç ve bu sayede 2) diğer akademik müntesiplerin ABD’de üretilen teorik bilgiye bağımlı hale gelmesi.

Acharya ve Buzan (2017: 341-370) ABD’nin entelektüel hegemonyasını teorilerinin egemen olması gerçeğiyle sergilediğini dile getirmiştir. Gerçekten de 1970’li yılların ortasına değin Uİ’de egemen olan teori realizmdi. Hoffmann teorisinin ABD deneyimlerinden yararlanarak gelişip ABD üniversitelerinde kurumsallaşmasıyla teorik yuvasının ABD olduğunu belirtmiştir (Hoffmann, 1977: 44). Bununla birlikte teori Soğuk Savaş döneminin tarihi politik bağlamında ABD’li karar alıcıların dış politikasıyla ilişkilendirilmiş; bu durum salt realist teorisinin “ABD teorisi” olduğunu pekiştirmekle kalmamış, öte yandan realizmin disiplin içerisinde hâkim konuma yükselişine de yardımcı olmuştur (Smith, 2000). Nitekim “büyük tartışmalar” miti vesilesiyle temellendirilen disiplinin klasik tarihi, realizmin disiplin üstünlüğünün devam eden hikâyesini tasvir eder (Lapid, 1989). Realizmin disiplindeki hâkimiyetinin Soğuk Savaş sonrası siyasi tarihte yaşanan

epistemik kırılmalara rağmen hâlâ modern bir disiplinsel gerçeklik arz ettiği bir gerçekliktir.

Daha önce de bahsedildiği üzere karar verme süreçlerinde akademisyenlerin danışman veya kabine üyeliği görevini icra ederek politika üretimi noktasında etkili olabildikleri bilinmektedir (Mushelenga, 2018: 215). Bu bağlam, teori ve pratiğin birbirini beslediği noktaya denk gelmektedir. Bilim ile siyaset arasındaki bu simbiyotik etkileşim ortaya birbiriyle bağlantılı çok sayıda çıktı da üretmektedir. Bu çıktıların başında Uİ'nin özellikle Soğuk Savaş döneminde tek epistemolojisi olan realizmin dünya siyasetinin başat küresel gücü ABD'nin ihtiyaçlarını, perspektiflerini ve çıkarlarını önceleyen bir paradigma üretmesi olmuştur. Çünkü realizmin ulusal çıkar, güç maksimizasyonu ve güç dengesi gibi önemli kavramları hegemon güç ABD dış politikasının gerekleri ile tam uyumludur. Uİ'nin realizmin varsayımları temelinde incelenmesi diğer ülkelerde çıkarlarının ve politika yapım sürecinin ABD için yapılandırılmış kriterlerle değerlendirilmesini beraberinde getirmiştir. Realizm, bir paradigmadan ya da toplumsal bir sistemden çok, uluslararası sistemde güç ve yönetimin uygulanmasını destekleyen bir teoridir (Ashley, 1987: 403-434). Realist güç pratiği, “ürettiği sınırların tarihselliği, tarihsel olarak temizlediği alan ve tarihsel olarak oluşturduğu öznel konusunda sessizliği” yönetir. Güç siyasetinin evrensel, doğuştan gelen doğası, Thucydides, Machiavelli ve Hobbes gibi yazarlar tarafından ifade edildiği varsayılan siyasetin zamansız gerçekleri ve Uİ disiplini ile diğer siyasi ve toplumsal düşünce alanları arasındaki ayrım (iç-dış ikiliği) temelinde yatan Uİ geleneği tarafından desteklenmektedir (Ashley, 1987: 419). Bir toplumsal pratik olarak Uİ, dünyaya dair belirli anlayışların diğerlerine hükmettiği, belirli çıkarların diğerlerine göre ayrıcalıklı olduğu ve güç ve egemenlik uygulamalarının normalleştirilmiş bir biçim kazandığı bir alan oluşturur (Walker, 1993: 27-30).

Realizm, küresel güç olmayı arzulayan bir devletin nasıl bir hegemon olacağının çerçevesini çizen Soğuk Savaş dönemine özgü bir teorik dünya görüşünü temsil eder.¹⁴ ABD İkinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası sistemin dinamiğini belirleyen temel aktör olarak uluslararası sistemin bir hegemonu konumundaydı (Cox, 1981). Bu bağlamda ABD ile ilişkileri olan devletler için uluslararası sistemin dinamiğini, ilişkilerin pratiğini, durumunu ve konumlarını en yerinde açıklayan ve onlara rehberlik eden bilimsel kuramlarla değerlendirerek siyaset üretmek önem arz etmekteydi. Hegemon konumundaki ABD dışarıda çıkarlarını koruma adına teorik zeminini üretme noktasında yarıya hep önde başlamakta; diğer ülkelere de ihtiyaçlarından ziyade hegemonun bu ülkelere tahsis ettiği kadar bir alanda bilimsel politika üretecek ve uygulayabilecekleri bir manevra alanı bırakmaktadır.

Bu durum salt realist teori üzerinden okunmamalıdır. Cox'un çalışmalarını kullanarak realizm, neo-realizm, neo-liberalizm ve geleneksel inşacılığın uluslararası sistemi okumada statükoyu nasıl koruduğu ve dolayısıyla mevcut küresel eşitsizlikleri nasıl derinleştirdiği anlaşılabilir. Nitekim realizm/neo-realizmin savunucuları ile neo-liberalizmin savunucuları arasında çok fazla tartışma

olmasına rağmen, bu iki teori kritik bir şekilde aynı ontolojik ve epistemolojik alanı paylaşmaktadır (Wæver, 1996: 19-20). Bu nedenle disiplin açısından bakıldığında bu durum aralarındaki farklılığı azaltmaktadır. Cox'a göre (1981: 128) söz konusu problem çözme teorileri dünyayı buldukları gibi alırlar ve bunu yaparken örtük olarak “hâkim toplumsal ve güç ilişkilerini ve bunların örgütlendiği kurumları” kabul ederler. Dünyayı verili olarak alıp olduğu gibi açıklamaya çalışarak, uluslararası sistemin temellerini ve inşasını sorgulamak yerine, bu tür teoriler mevcut düzeni korur ve bunu yaparken özgürleştirici potansiyelin kapsamını daraltırlar. Realizm, neo-realizm, neo-liberalizm ve geleneksel inşacılık genellikle muhafazakâr olmakla eleştirilirken, her biri değişiklik önermek yerine “bütünün işleyişini yumuşatmaya” çalışır ve bunu yaparken mevcut yapıyı ve bu durumdan faydalananları destekler (Cox, 1981). Bunun anlamı, realizmin, neo-neo yaklaşımların ve geleneksel inşacılığın mevcut güç eşitsizliklerini yerleştirdiği, uluslararası sistemde ABD'nin hâkimiyetinin devam etmesini ve dolayısıyla özellikle “üçüncü dünya”dakilerin boyunduruk altına alınmasını ve marjinalleştirilmesini sağladığı kabul edilmektedir (Pasha, 2002). Bu noktalardan hareketle Wæver'in rasyonalist kuramlar olarak nitelendirdiği bu geleneksel kuramların Uİ içerisinde baskın olmasında evrensel, nesnel ve ideolojiden arındırılmış olması yatmaktadır. Bu teorilerin ABD'nin Uİ'ye yaklaşımı ile büyük oranda organik bir bağlantısı bulunduğu, bu nedenle ABD sosyal ve siyasi ideolojisini Uİ alanına yansıttığı ortadadır.

Kal Holsti (1985) de incelemesinde disiplindeki ABD hâkimiyetini teorik üstünlük üzerinden tanımlamıştır. 8 ülkede (ABD, Avustralya, Kanada, Fransa, Hindistan, Japonya, Kore ve İngiltere) disiplinin görünümünü inceleyen Holsti, ders kitaplarındaki referans bölümlerini ve teorik tanıma, teorik üretim ve değişim kalıplarını analiz ederek, ABD'nin Uİ teorileri ile ilgili literatüre hâkim olduğunu keşfetmiştir. Diğer ülkelerdeki bilim insanlarının öğretim ve araştırmalarında ABD teorik literatürüne güvendiklerini ve uluslararası teorenin ABD ve kısmen İngiltere dışında neredeyse yayılmadığını savunmuştur. Ona göre diğer ülkelerdeki Uİ'cilerin çalışmalarının öncelikle yazarın kendi ülkesinde veya coğrafi bölgesinde kabul gördüğüdür. Friedrichs'e (2004) göre de ABD ana akımının entelektüel hegemonyası, merkezdeki baskın teorilerin imajına göre çevredeki akademik çalışmaların nasıl yönlendirildiğiyle daha çok ilgilidir. Bu bir anlamda, merkezdeki teorik duruşun disiplinin her alanındaki teorik üretim için standart haline geldiğine işaret eder. Benzer bulguya 2021 yılında Lohaus ve Wemheuer-Vogelaar da erişmiştir. Afrika, Doğu Asya, Avrupa, Latin Amerika'dan 2011-2015 yılları arasında yayınlanmış 17 Uİ dergisinin 2000'den fazla makalesini analiz eden yazarlar, bu dergilerin ezici bir şekilde kendi bölgelerinden yazarlar tarafından temsil edildiğini bulmuştur (Lohaus ve Wemheuer-Vogelaar, 2021). Bu sonuçlar üretim asimetrisinden çok tüketim asimetrisini işaret etmektedir. Bu resimde bilgi/teori merkezden çevreye doğru akmakta ve küresel üreticinin az ve tüketicisinin çok olduğu görülmektedir. Bu, disiplinin yeni içgörülerini, teorik formülasyonlarını, paradigmalarını ve veri kümelerini

¹⁴Burada hegemonya Gramscian manada ulusların bir ülkenin gücünü ve liderliğini rızaları ile kabul ettikleri ve kendi çıkarlarına da uygun buldukları bir sisteme refere etmektedir.

üretmek için ABD'nin teorilerine güvenen bir durum ortaya çıkarmaktadır. Akademik iletişimin asimetrik yapısı, disiplini gerçek anlamda uluslararası bir akademisyen topluluğundan ziyade hiyerarşik bir modele daha yakın bir konuma yerleştirmektedir. Böyle bir ilişkinin sonucu olarak, ABD'li olmayan Uİ toplulukları olarak tanımlanan “çevre” geniş anlamda Amerika olarak tanımlanan “merkez”e bağımlı hale gelmektedir (Bilgin, 2021). Holsti'nin asimetrik teorik iletişim örüntüsünün 21. yüzyıl Uİ'sinde de ampirik olarak da ortaya konan verilerde görüldüğü gibi işlemeye devam ettiği görülmektedir.

ABD'nin disiplin içindeki bu teorik ortodoksisi 2017 TRIP anketinde yakın dönemde de işlemeye devam etmektedir (Maliniak, vd., 2017). Bu ankette hangi Uİ teorilerinin kullanıldığını ölçmeye yönelik sorulan soru “Aşağıdakilerden hangisi Uİ çalışmasına yaklaşımınızı en iyi şekilde tanımlar?” şeklindeydi. Verilen yanıtlarda en belirgin olarak, 1. sırada İnşacılık (%19.40) yer alırken, realizm (%18.80) ikinci olmuş, liberalizm (%14.70) 3. ve diğer teoriler (%6.40) ise 4. sırayı almıştır. Bu durum aslında disiplin müntesiplerinin algısında da yerleşikti. Aynı araştırmacının yine 2017 yılından önceki dönemde gerçekleştirdiği anketlerde sorduğu “Uİ literatürünün ne kadarının her paradigmaya ayrıldığını tahmin edersiniz?” sorusunda verilen yanıtlarda sıralama bir önceki sorudaki gibidir. Aslında burada tekil olarak herhangi bir teorinin baskınlığından ziyade gözlemlenmesi gereken durum her daim rasyonalist teorilerin ilk üç sırayı hep kapladığıdır.

İşte ABD de kendisinden çıkan bu teorik çıktının muazzam hacmi nedeniyle sıklıkla Uİ'nin teorik merkezi olarak anılır (Aydınlı ve Mathews, 2008). ABD'nin teorik bilgideki ilk avantajı, disiplinin akademik kurumları içinde nispeten erken gelişmesinden kaynaklanmaktadır. Uİ'nin kurumsallaşması, özellikle 1930'larda faşizmden kaçan çok sayıda Avrupalı akademisyenin gelişyle hız kazanmış ve ABD'de teorik söylemin pekişmesine ve genişlemesine önemli ölçüde katkıda bulunmuştur. Bu süreç, disiplinin ilk büyük entelektüel dönüm noktası olarak anılan “ilk büyük tartışma” (Schmidt, 2013) ile sonuçlanmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna gelindiğinde, ABD'nin Uİ topluluğu, -disiplin dünyanın birçok yerinde tam olarak şekillenmeden önce bile önemli miktarda teorik çalışma üretmişti. Bu teorik bilgi temeline yıllar içinde ABD'de sürekli olarak eklemeler yapılmıştır. Diğer Uİ toplulukları da ABD'nin gelişmelerini yakalamak için mücadele etmiştir. Wæver'in de belirttiği gibi “Diğer tüm ulusal Uİ toplulukları ABD'ye karşı büyük bir ticaret açığı dengesiyle çalışmaktadır” (Wæver, 1998: 689). Bu başlangıç sayesinde, diğer Uİ topluluklarının ABD'yi yakalama arayışlarında belirli ABD metinlerini özümstedikleri ve tartışmalı olarak bunlara bağımlı hale geldikleri anlamına gelir. En nihayetinde ABD ile diğer Uİ toplulukları arasında asimetrik bir ilişki ortaya çıkmış ve bu ilişkide ABD'li olmayan Uİ akademisinin Uİ teorisinin “üreticileri” olmaktan çok “tüketicileri” olduğu imajı güçlenmiştir.

Hâkim Uİ teorilerinin tarihsel gelişimi ve küresel yayılımı, ABD akademisinin teorik gündemleri belirlemedeki hegemonik rolünden ayrı düşünülemez. ABD'de teorik üretimin merkezileşmesi, Uİ'nin temel paradigmalarını

şekillendirmekle kalmamış, aynı zamanda belirli ontolojik ve epistemolojik varsayımları ayrıcalıklı kılan disiplinler bir çerçeve de dayatmıştır. ABD akademik kurumlarında büyük ölçüde geliştirilen ve kutsallaştırılan realizm, liberalizm ve yapılandırmacılığın çeşitli biçimlerinin hâkimiyeti, belirli bir dünya görüşünün doğallaşmasına yol açmıştır: Devlet merkezli, rasyonalist ve genellikle pozitivist küresel politika anlayışlarına öncelik verme eğiliminde olan bir dünya görüşü. Bu görüş, adeta epistemik bir kapanma biçimi olarak işlev görmüş, Batı dışı bakış açılarını (özellikle Küresel Güney deneyimlerine veya eleştirel epistemolojilere dayananların), eleştirel gelenekleri ve yerel temellere dayanan teorileştirmeyi marjinalleştirmiştir. Bu süreç, alanda yapısal bir önyargı yaratmıştır. Dolayısıyla yüzeyde teorik çoğulculuk gibi görünen şey, genellikle ABD'nin kurumsal mantığına dayanan daha derin bir epistemik monokültürü gizler. Bu nedenle, ABD teorilerinin hâkimiyeti yalnızca akademik değil, aynı zamanda ideolojiktir ve evrensel teori kisvesi altında belirli bir dünya görüşünü pekiştirir. Sonuç, bilginin sınırlı ontolojiler ve dar epistemolojiler etrafında yapılandırıldığı ve bunun da gerçek çoğulculuk ve entelektüel gelişim olasılığını kısıtladığı disiplinsel bir mimaridir. Bu nedenle, ABD'nin teori inşasındaki hâkimiyeti yalnızca entelektüel bir liderlik modeli olarak değil, aynı zamanda hangi fikirlerin ana akıma girdiğini, hangilerinin alıntılandığını, öğretilendiğini ve yayınlandığını ve nihayetinde hangi seslerin Uİ'nin küresel gündemini şekillendirdiğini düzenleyen bir epistemik yönetim mekanizması olarak da işlev görmektedir. Bu durum, disiplin sınırlarının nasıl çizildiği ve alternatif teorik çerçevelerin baskın paradigmalara asimile edilmek yerine, kendi şartlarında nasıl meşrulaştırılabileceği konusunda kökten bir yeniden düşünme ihtiyacının altını çizmektedir. Ya da küresel Uİ'nin hedefleri doğrultusunda epistemik çeşitliliği barındıracak şekilde disiplinin nasıl yeniden yapılandırılabileceği gibi temel soruları gündeme getirmektedir.

Bu sorular sadece küresel düzeydeki teorik tartışmalarla sınırlı değildir; çevre ülkelerdeki akademik toplulukların konumlanışları da disiplinin yeniden yapılandırılmasına ilişkin ipuçları sunmaktadır. Bu bağlamda, epistemik hegemonya kavramı¹⁵, ABD'nin teorik merkeziliğinin sınırlarının ötesinde nasıl korunduğunu ve yeniden üretildiğini anlamak için yararlı bir analitik çerçeve sunar. ABD'nin epistemik hegemonyasının yönü düşünme biçimlerine de nüfuz eder. Disiplinin geleneksel teorilerinde hâkim olan rasyonalist, devlet-merkezli ve pozitivist anlayışlar, belirli bir dünya görüşünü doğal hale getirir. Böylelikle tebarüz eden durum, epistemik bir monokültürdür. Yani Batı dışı deneyimler, normatif gelenekler veya bilgi biçimleri ya yerel istisnalar olarak görülür ya da hâkim paradigmalara asimile edilir. Bu da epistemik hegemonyanın özünü oluşturur. Bu öz bilgiye dair ontolojik, epistemolojik ve kurumsal boyutları bir araya getiren bir güç biçimidir. Bu çerçeve, yalnızca küresel düzeydeki tartışmaları değil bir diğer taraftan çevresel akademik toplulukların entelektüel yönelimlerini ve kurumsal pratiklerini de şekillendirir.

¹⁵Epistemik hegemonya, Antonio Gramsci'nin *hegemonya* kavramının bilgi üretimi alanına uyarlanmış hâlidir. Yani mesele, yalnızca bir ülkenin (burada ABD'nin) daha çok yayın yapması veya daha fazla üniversitede

bölümlere sahip olması değil; hangi bilgilerin “bilgi” olarak tanındığına, hangi yöntemlerin meşru görüldüğüne ve hangi kuramsal çerçevelerin bilimsel sayıldığına dair güç ilişkilerini tanımlamaktır.

Bu noktada Ersel Aydın'ın Türkiye örneği üzerinden Küresel Uİ ile ilgili ortaya koyduğu çalışmalar, Uİ disiplindeki epistemik hegemonyanın yerel akademik alanlarda nasıl yeniden üretildiğini göstermektedir. Aydın'ya göre Batı'dan ithal edilen teorilerin sorgulanmaksızın içselleştirilmesi, çevre ülkelerin kendi tarihsel ve toplumsal deneyimlerinden beslenen özgün teorik açılımlar geliştirmesini engellemektedir. Bu durum, Küresel Uİ'in öngördüğü epistemik çeşitlilik hedefine ters düşmektedir. Dolayısıyla Aydın'ın katkıları, yalnızca ulusal akademik toplulukların kurumsal yapısını incelemekle kalmayıp, aynı zamanda disiplinin gerçekten küresel olabilmesi için merkez-çevre ilişkilerinin nasıl dönüştürülmesi gerektiğine dair eleştirel bir bakış açısı sunmaktadır (Aydın ve Mathews, 2008; Aydın, 2010). Bu kapsamda Türkiye'den bir başka katkı sunan Çapan'a göre, ABD epistemik hegemonya sorunu, Uİ teorisinin anlatı biçiminde yatmaktadır. Çünkü disiplinin tarihi, ilerlemeyi ve teoriyi ABD zamansallıkları ve düşünce kategorileri etrafında inşa etme biçiminden kaynaklanır.¹⁶ Postkolonyal perspektiften hareket eden Çapan, bu ABD merkezli epistemik yapıya meydan okumanın, mevcut yapıları çevresel seslerin dâhil edilmesinden daha fazlasını gerektirdiğini dile getirir. Bunun yerine, Uİ'nin bilgiyi, tarihi ve teoriyi nasıl tanımladığına dair kökten bir yeniden düşünme elzendir. Küresel Uİ'nin, Batı dışı deneyimlerin baskın teorilere basitçe eklendiği katılım mantığının ötesine geçip, dünya siyasetini bilmenin ve teorileştirmenin farklı deneyimlerini tanıyan gerçek bir epistemik çoğulculuğa doğru ilerlemesi gerektiğini vurgular. Bu bağlamda, çalışması Türkiye'nin küresel bilgi üretim hiyerarşisindeki konumunu hem bir bağımlılık hem de potansiyel bir direniş alanı olarak konumlandırır ve yerel akademik uygulamaların ABD epistemik hegemonyasını nasıl yeniden üretebileceğini veya altüst edebileceğini gösterir (Çapan, 2017).

Türkiye ile birlikte Latin Amerika, Afrika ve Asya'dan eleştirel bakış açılarını da dâhil etmek, epistemik hegemonyanın farklı bağlamlarda nasıl işlediğini ortaya koymada bu analizi derinleştirir. Örneğin, Walter Mignolo (2011) ve Anibal Quijano (2000) gibi Latin Amerikalı akademisyenler, küresel bilgi üretimini şekillendirmeye devam eden sömürgeci güç formunu ortaya koyarak disiplindeki evrensel teori kavramına meydan okurlar. Siba Grovogui (2006) ve Claude Ake (1982) gibi Afrikalı akademisyenler, ABD ve Avrupa deneyimleriyle tanımlanan düzen, rasyonalite ve ilerlemeyi ayrıcalıklı kılan Uİ'nin geleneksel teorilerinin dışlayıcı karakterinin altını çizerler. Benzer şekilde, Asyalı akademisyen Qin Yaqing (2018) ve akademik kariyerini Latin Amerika'da sürdüren Arlene Tickner (2003) gibi teorisyenler de Batılı Uİ teorilerinin, ilişkisel ve Batı dışı uluslararası etkileşim anlayışlarını sistematik olarak nasıl susturduğunu vurgular. Bu ve buna benzer farklı coğrafyalardan bakış açıları bir araya geldiğinde, epistemik hegemonyanın alternatif ontoloji ve metodolojilerin marjinalleştirilmesiyle ortaya çıktığını ve Uİ'nin entelektüel özünün Batı epistemik geleneklerine bağlı kalmasını sağladığını gösterir. Takashi Inoguchi ve Paul Bacon (2001), çalışmalarında Japonya'nın tarihsel olarak Batılı -özellikle ABD- entelektüel paradigmalarının egemen olduğu bir disiplin içinde

epistemik özerklik mücadelesine dair açıklayıcı bir anlatım sunmaktadır. Yazarlar, Japonya'nın Uİ teorisine ilişkin, ABD merkezli teorilerin, yöntemlerin ve yayın standartlarının akademik meşruiyetin ölçütleri haline geldiği savaş sonrası akademik ABD bağımlılığı tarafından nasıl şekillendirildiğini incelemektedir. Bu bağımlılık, Japon akademisyenlerin Batı teorilerini tüketip uyguladıkları, ancak teorik yeniliğe neredeyse katkıda bulunmadıkları tek yönlü entelektüel akış olarak tanımladıkları bir durum yaratmıştır. Sonuç olarak bu resim, Japon akademik topluluğunun Uİ bilgi üretiminin küresel hiyerarşisinde çevresel bir konuma sahip olduğu yapısal bir asimetri olarak göze çarpmakta ve ABD'nin epistemik hegemonyasını nasıl güçlendirdiğini ortaya koymaktadır. Yine Çin'den Chih-yu Shih'in *Sinicizing International Relations: Self, Civilization, and Intellectual Politics in Subaltern East Asia* (2021) başlıklı çalışması Doğu Asya felsefi ve medeniyet gelenekleri aracılığıyla dünya siyasetini yeniden yorumlayarak, Uİ'nin temelindeki epistemik hegemonyaya güçlü bir eleştiri getirmiştir. Shih, ana akım Uİ teorisinin, Konfüçyüsçü, Taoist ve daha geniş kapsamlı Çin entelektüel geleneklerinin merkezinde yer alan alternatif ilişkisel düşünme biçimlerini gizleyen Batı ontolojilerinde derin köklere sahip olduğunu savlar. Shih, "Uluslararası İlişkilerin Çinileştirilmesi" kavramı aracılığıyla, Batı paradigmalarının evrensel bir açıklama gücüne sahip olduğu fikrine meydan okumakta ve bunun yerine disiplinin Doğu Asya epistemolojilerine dayanan çoğulcu bir yeniden yönelimini teşvik etmektedir. Shih'e göre epistemik hegemonya yalnızca Batı kurumları aracılığıyla değil, aynı zamanda ABD merkezli akademik çerçeveler içinde geçerlilik arayan Batılı olmayan akademisyenlerin Batı kategorilerini içselleştirmesi aracılığıyla da işler. Bu dinamik, çevresel akademik toplulukların entelektüel değerlerini Batı standartlarına yakınlıklarına göre ölçtükleri, Shih'in "alt entelektüel siyaset" olarak adlandırdığı şeyi yeniden üretir.

Sabelo Ndlovu-Gatsheni de (2013) epistemik hegemonyayı gücün sömürgeciliği olarak adlandırdığı bakış açısıyla anlamak için önemli bir çerçeve sunar. Ndlovu-Gatsheni bu çalışmasında, sömürge yönetiminin resmi olarak sona ermesine rağmen, sömürgecilik döneminde kurulan epistemolojik ve bilişsel hiyerarşilerin sömürge sonrası dünyada bilgi üretimini yapılandırmaya devam ettiğini savunur. Batı akademisi, özellikle ABD kurumları ve teorileri aracılığıyla, yalnızca araştırma ve yayınların maddi altyapısını değil, aynı zamanda neyin geçerli, bilimsel veya evrensel bilgi olarak kabul edileceğini tanımlayan epistemik kriterleri de kontrol ederek hâkimiyetini korur. Bu yapı içinde, bir disiplin olarak Uİ, nesnel kuramlaştırma kisvesi altında dünya düzeni, ilerleme ve rasyonaliteye dair Avrupamerkezci anlayışları yeniden üreterek, sömürgeciliğin en kalıcı araçlarından biri olarak işlev görür. Küresel bilgi hiyerarşilerinin tesadüfi olmadığını, Batı düşünce tarzlarını ayrıcalıklı kılarak Afrika, Asya ve diğer Batı dışı epistemolojileri sistematik olarak marjinalleştiren, tarihsel olarak yerleşik tahakküm sistemleri olduğunu ortaya koyar. Eleştirisi, sömürge sonrası devletlerin genellikle ABD'nin epistemik otoritesine entelektüel olarak nasıl bağımlı kaldığını, analiz kategorilerini içselleştirdiğini ve böylece kendi tabiiyetlerini nasıl sürdürdüğünü ortaya

¹⁶Çapan, bu kategoriye Avrupa'yı da dâhil etmektedir.

koyar. Ndlovu-Gatshehi'ye göre, gerçek dekolonizasyon bu nedenle zihin düzeyinde, epistemik özgürlük ve sömürgeci modernite tarafından susturulmuş veya değersizleştirilmiş yerel bilme tarzlarının yeniden kazanılması yoluyla gerçekleşmelidir. Bu anlamda, onun çalışması, ABD'nin Uİ'deki epistemik hegemonyasına ilişkin tartışmayı, onu sömürgeci bilgi sistemlerinin daha geniş bir soyağacı içerisine yerleştirerek genişletmekte ve gerçek anlamda sömürge sonrası evrensel bir dünyada teoriyi nasıl kavradığımız, öğrettiğimiz ve uyguladığımız konusunda radikal bir dönüşüm çağrısı yapmaktadır.

Aslında burada bahsedilen ve bahsedilmeyen Uİ epistemik hegemonya tartışmaları, disiplinin en derin çelişisini de yansıtmaktadır. Disiplin kendisini evrensel ve çoğul bir araştırma alanı olarak sunarken, kahir ekseriyette çalışmada etrafıca bahsedilen ABD'nin entelektüel ve kurumsal gücü tarafından yapılandırılmış dar bir epistemik çerçeve içinde işlemeye devam etmektedir. Mignolo, Çapan, Shih ve Inoguchi gibi farklı coğrafyalardan çok sayıda akademisyenlerin çalışmaları da hegemonyanın farklı bir katmanını -ister sömürgeci miraslar, ister akademik bağımlılık, ister teorik taklitçilik, isterse Batı doğrulama sistemlerinin içselleştirilmesi yoluyla olsun- açığa çıkarma noktasında kayda değerdir. Hepsi bir arada ele alındığında, epistemik hegemonyanın yalnızca bir güç dengesizliği belirtisi değil, belirli bir dünya görüşünü evrensel teori dili olarak normalleştiren bir bilgi örgütlenme biçimi olduğunu göstermektedir. Bu farkındalığın başlı başına önemi vardır zira akademisyenler olarak Uİ'de bilgi, teori ve bilimin nasıl anlaşıldığının temellerinin sorgulanmasını sağlamaktadır.

Analitik bir bakış açısından, bu katkıların önemi, eleştiriden yeniden yapılanmaya doğru ilerleme yönündeki kolektif çağrılarında yatmaktadır. ABD'nin disiplinindeki hâkimiyetini kabul etmek yerine asıl entelektüel zorluk, ABD akademisinin dayattığı epistemik sınırların ötesinde, gerçekten çoğulcu ve özdüşünümsel bir Uİ'nin nasıl görüneceğini hayal etmekle başlar. Bu Batı bilgisinin toptan reddi anlamına gelmemektedir. Aksine yeniden dengelemeyi Türkiye, Latin Amerika, Afrika ve Asya'yı da ihtiva eden Küresel Güney'den neşet eden teorilerin eşit teorik yenilik kaynakları olarak ortaya çıkmasını sağlayan diyalojik bir etkileşimi gerektirir. Bu bakış açıları disiplin müntesiplerini Uİ'yi durağan bir paradigmalardan kümesi olarak değil, çoklu epistemolojilerin şekillendirdiği, canlı, tartışmalı ve gelişen bir disiplin olarak görmeye teşvik eder. Çalışma nezdinde de ileriye ve gelişmeye doğru atılması gereken adım geleneksel akademik güç merkezlerinden onay almadan alternatif bilgi edinme biçimlerinin gelişebileceği kurumsal ve entelektüel koşulların yaratılmasından meydana gelmektedir. Ancak o zaman disiplin epistemik hegemonyayı aşmaya ve gerçek anlamda küresel bir Uİ'ye doğru ilerlemeye başlayabilir.

5. Sonuç

Bu çalışma, ABD'nin Uİ'deki hâkimiyetinin yalnızca tarihsel bir olgu olarak değil, devam eden ve sürekli olarak yeniden üretilen bir süreç olarak anlaşılması gerektiğini ele almıştır. Çalışmanın özgünlüğü, ABD hâkimiyetini salt İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemin durağan bir mirası olarak değil, yapısal olarak sürdürülen ve epistemik olarak yeniden üretilen bir gerçeklik olarak çerçevelenmesinde bulunmaktadır. Bu bakış açısından hareketle de çalışma

küresel bilgi üretiminde eşitsizliğin nasıl sürdüğü konusunda dinamik bir anlayışa ve farkındalığa imkân tanımaya çalışır. TRIP anket verileri en prestijli lisansüstü programların, atıf ağlarının ve yayın kuruluşlarının ABD'de yoğunlaşmaya devam ettiğini doğrulamaktadır. Bu yapılar, hangi fikirlerin teori olarak meşrulaştırılacağını, hangi seslerin yükseltileceğini ve hangi yaklaşımların marjinalleştirileceğini şekillendiren bekçiler olarak işlev görmektedir. Sonuç olarak, disiplin yüzeysel olarak çoğulcu görünse de, devlet merkezçiliğine, pozitivizme ve özellikle ABD'nin dünya görüşlerine öncelik veren bir ABD kurumsal mantığı tarafından derinlemesine yapılandırılmıştır.

Nitekim Hoffmann'ın Uİ bir "ABD sosyal bilimidir" tespiti üzerinden ortaya konan literatür de incelendiğinde Uİ'nin hiç de "uluslararası" olmadığını, daha ziyade Anglo-Amerikan düşünce tarzlarının yaygınlığı ve bunların kavramsal ve mekânsal sınırları ile karakterize edildiğini doğrulamak sıradan hale gelmiştir. Çalışmanın en başta gelen bulgusu (Uİ disiplini içindeki değişimle ilgili "küresel Uİ" gibi disiplinin epistemolojik ve ontolojik temellerinin daha kapsayıcı bir şekilde yeniden inşasını öneren normatif tartışmalara rağmen) ABD hâkimiyetindeki bir hiyerarşinin kurumsal ve teorik açıdan doğrulandığıdır. Bir başka deyişle bu çalışma disiplini kapsamlı genişletme çağrılarına rağmen ABD akademisinin kurumsal gücü, kaynaklara erişimi ve yayıncılık üzerindeki belirleyici etkisi göz önünde bulundurulduğunda, Uİ disiplininin "hâlâ" önemli ölçüde ABD merkezli bir karakter taşıdığını ileri sürmektedir. Bu kapsamda, çalışmada ABD'nin hangi bir dizi önemli ve birbiriyle ilintili kalıplar üzerinden Uİ'deki hâkimiyetini sürdürdüğünü ortaya koymaya çalışmıştır. Bu konu ile ilgili literatür tarandığında genel olarak az sayıda kalıp üzerinden disiplinindeki ABD etkisi ortaya konmuştur. Oysa çalışmanın sınırlılığından bahsedilirken dile getirildiği gibi bu kalıplardan hiçbirisi tek başına ABD hâkimiyetini belirgin bir şekilde ortaya koymaz. Bu kalıplar bir arada ele alındığında, ABD'nin Uİ'de ne kadar hegemonik ya da hâkim olduğuna dair önemli bir iç görüş sağlanabilir.

Bununla birlikte çalışmanın başka bir bulgusu da Uİ'deki entelektüel hâkimiyetinin özünü anlamak için nispeten bu mekanizmaların analizinin ötesine kesinlikle geçilmesi gerektiğinden oluşmaktadır. ABD Uİ topluluğuna bu şekilde bağlanmanın önemli bir sonucu, daha geniş Uİ literatüründe belirli türden içgörülerin, teorilerin ve paradigmalardan baskın olmasıdır. Öyle görünüyor ki bu durum, ancak bu Uİ topluluğunun, Uİ fikirlerini ve uygulama biçimini, dünya çapındaki tüm Uİ akademisyenleri tarafından uyulması gereken evrensel bir şablon olarak kurumsallaştırdığıdır. Bu nedenle kurumsal hâkimiyet ABD gündemine bağlı kalma ve teorik hâkimiyet gibi diğer hâkimiyet biçimleri ile kesişirse veya bu kesişim editöryal seçim ve sınır koruma stratejileri yoluyla kasıtlı olarak oluşturulmuşsa disiplin adına endişe vericidir. Tüm bunlar Uİ'nin ABD hâkimiyetinde bir sosyal bilim disiplini olarak baskın öz imajını destekler ve böylece disiplin üzerinde ABD hâkimiyetinin yeniden üretimine katkıda bulunur. ABD bu hâkimiyeti yoluyla alternatif teorik yaklaşımları disiplinin hem Avrupa ve hem de Avrupa dışı çevrelerinde marjinalleştirme eğilimine gitmektedir.

Bu bağlamda Uİ, tam anlamıyla küresel, çoğulcu ve çok merkezli bir alan haline gelememiştir. Asrını henüz deviren Uİ, ABD hâkimiyetini aşmaya ilişkin çabalar ile bu hâkimiyetin yapısal devamlılığı arasındaki bir gerilim hattında varlığını sürdürmektedir. Dolayısıyla bu gerilimin nasıl çözümleneceği, disiplin içerisindeki salt alternatif teorik üretimlere değil, bununla birlikte kurumsal ve yapısal reformların başarısıyla doğru orantılı olacaktır. Bu kurumsal ve epistemik tekele karşı koymak, eleştirinin ötesine geçip olası alternatifleri değerlendirmeyi gerektirir. Bir yol, ABD dışında üretilen akademik çalışmalara platformlar sağlayan bölgesel akademik ekosistemlerin geliştirilmesi ve güçlendirilmesidir. Bu, bilgi üretiminin öncelikli olarak ABD kurumları aracılığıyla doğrulanması yerine, çeşitli epistemik topluluklardan ortaya çıkmasını sağlayan yerel temelli dergilere, konferans ağlarına ve araştırma işbirliklerine odaklanmayı gerektirir. Bir diğer adım ise çok dilli akademik çalışmaları teşvik etmek ve İngilizcenin ötesine geçen yayınlar için kurumsal teşvikler oluşturmaktır. Bu sayede disiplin, çalışmaları Anglofon olmayan geleneklere dayanan akademisyenlere erişimi genişletebilir ve böylece Uİ bilgisinin hem özünü hem de kapsamını genişletebilir.

Bir diğer strateji ise müfredat çeşitlendirmesi seçeneği üzerinden işlevselleştirilebilir. Dünya çapında Uİ eğitimi, realist, liberal ve yapılandırmacı bakış açılarını öne çıkaran ABD yapımı ders kitaplarına ve müfredatlara büyük ölçüde bağımlı olmaya devam etmektedir. Asya, Afrika, Latin Amerika ve Orta Doğu'da geliştirilenler de dâhil olmak üzere Küresel Uİ bakış açılarını dâhil etmek, yalnızca epistemik çeşitliliği artırmakla kalmayacak, aynı zamanda disiplinin incelemeyi amaçladığı küresel gerçekleri de yansıtacaktır. Bu bakış açılarını gelecek nesil akademisyenlerinin eğitimine entegre ederek kurumlar, ABD paradigmalarına olan entelektüel bağımlılığı azaltabilir ve farklı tarihsel ve toplumsal bağlamlardan ortaya çıkan teorik gelişimler/yenilikler için alan yaratabilir. Bu tür alternatiflerin uygulanabilirliğine işaret eden somut örnekler de mevcuttur. Latin Amerika Uİ'si, ana akım ABD teorilerine meydan okuyan özgün yaklaşımlar geliştirmiştir. Yine Türkiye'den Uİ ve *All Azimuth* gibi dergiler aracılığıyla gelen son katkılar, eleştirel ve yerel bakış açılarının küresel tartışmayı nasıl zenginleştirebileceğini göstermektedir. Bu çabalar, ABD akademik çalışmaları ile karşılaştırıldığında görünürlük açısından sınırlı kalsa da, ABD dışındaki kurumların, sürdürülebilir kurumsal yatırım ve tanınırlıkla desteklendiklerinde entelektüel merkezler olarak hizmet etme potansiyelini vurgulamaktadır.

Sonuç olarak, Uİ bilgisinin üretimini ve dolaşımını küreselleştirmek, ABD merkezli kurumları uzun süredir ayrıcalıklı kılan yapısal hiyerarşilerin ortadan kaldırılmasını gerektirir. Bu, yalnızca uluslararası düzlemde akademik adalet veya eşitlik sorunsalından öte küresel deneyimlerin çeşitliliğini yansıtan bir disiplin inşa etmek için olması gereken bir koşuldur. ABD tekelini kırmak teorik bakış açılarının tüm bölgelerden, dillerden ve geleneklerden ortaya çıkabileceğini ve gerçek anlamda küresel bir Uİ'nin çok sayıda sestten oluşması gerektiğini kabul etmek anlamına gelir. Ancak o zaman disiplin mevcut epistemik monokültürünün ötesine daha kapsayıcı ve temsili bir çalışma alanına doğru evrilebilir.

Bu araştırmanın Uİ'deki ABD hâkimiyeti ile ilgili çıkarımı mevcut dünya siyasetinin doğru bir şekilde anlaşılması, ABD ile birlikte genel olarak Batı dışındaki dünyaların karşılıklı yapısını ve tarih yapımındaki ortak rollerini kabul eden bir bakış açısını gerektirdiği üzerinedir. Bu yapının ve rollerin tespitinin daha geniş analizlere dâhil edilmesi gerektiği açıktır. Jeokültürel epistemolojilerin bir perspektifi içinde, Batılı olmayan teorinin neredeyse yokluğunu Batı egemenliğinin tek etkisi olarak veya teorinin çevreden kaynaklanamayacağı oyunun temel kurallarının belirlenmesi olarak görmek cazip gelebilir şüphesiz. Oysa bunun yerine dünyanın pek çok yerinde teorinin görünmezliğini anlamlandırmaya çalışan açıklamalara karşı hem küresel hem de yerel açıklamaların araştırılması gerekir. Nihai olarak, Uİ için ileriye giden yol, disiplinin farklı kültürel ve jeopolitik bağlamlardan gelen teorilerin küresel teorileştirmeye eşit katkılarda bulunmaları olarak kabul edildiği çok merkezli ve diyalojik bir alan olarak yeniden tasarlanmasına bağlıdır. ABD'nin hâkimiyetini yerleşik bir tarihsel olgudan ziyade aktif ve tekrarlanabilir bir süreç olarak ele alan bu çalışma, yeni ve kapsayıcı teorik üretim alanları inşa etmenin aciliyetini vurgulamaktadır. Bu tür çabalar disiplini, uluslararasıının kendisini oluşturan deneyim, bakış açısı ve bilgi çeşitliliğini yansıtabilen gerçek bir Küresel Uİ vaadine yaklaştıracaktır.

Kaynakça

- Abbott, A. (2001). *Chaos of Disciplines*. Chicago: University of Chicago Press.
- Accounting Insights Team. (2025). SSCI Journal Rankings: Impact on Academic Success and Careers. <https://accountinginsights.org/ssci-journal-rankings-impact-on-academic-success-and-careers/>
- Acharya, A. ve Buzan, B. (2017). Why is There No Non-Western International Relations Theory? Ten Years on. *International Relations of the Asia-Pacific*, 17(3), 341-370. <https://doi.org/10.1093/irap/lcx006>
- Acharya, A. (2016). Introduction: Advancing Global IR: Challenges, Contentions, and Contributions. *International Studies Review*, 18(1), 4-15. <https://doi.org/10.1093/isr/viv016>
- Alker, H. ve Biersteker, T. (1984). The Dialectics of World Order: Notes for a Future Archeologist of International Savoir Faire. *International Studies Quarterly*, 28(2), 121-142. <https://doi.org/10.2307/2600692>
- Ake, C. (1982). *Social science as imperialism: A theory of political development*. Ibadan University Press.
- Arlene, T. (2003). Seeing IR Differently: Notes from the Third World. *Millennium*, 32(2), 295-324. <https://doi.org/10.1177/03058298030320020301>
- Ashley, R. K. (1987). The Geopolitics of Geopolitical Space: Toward a Critical Social Theory of International Politics. *Alternatives*, 12(4), 403-34. <https://doi.org/10.1177/030437548701200401>
- Avcı, Y. ve Arslantaş, E. (2025). Pozitivizm ve Post-Pozitivizm Kısacasında Uluslararası İlişkiler. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(38), 156-183. <https://doi.org/10.54600/igdirsosbilder.1494865>
- Aydın, M. ve Dizdaroğlu, C. (2019). Türkiye'de Uluslararası İlişkiler: TRIP 2018 Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme. *Uluslararası İlişkiler/International Relations*, 16(64), 3-28. DOI: 10.33458/uidergisi.652877
- Aydınlı, E. ve Gültekin, G. (2018). Widening the World of IR: A Typology of Homegrown Theorizing. *All Azimuth*, 7(1), 45-68. <https://doi.org/10.20991/allazimuth.328427>
- Aydınlı, E. ve Mathews, J. (2000). Are the Core and Periphery Irreconcilable? The Curious World of Publication in Contemporary International Relations. *International Studies Perspectives*, 1(3), 289-303. <https://www.jstor.org/stable/44218134>
- Aydınlı, E. ve Mathews, J. (2008). Periphery Theorising for a Truly Internationalised Discipline: Spinning IR Theory Out of Anatolia. *Review*

- of *International Studies*, 34(4), 693-712. doi:10.1017/S0260210508008231
- Aydın, E. (2023). Theory importation and the death of homegrown disciplinary potential: an autopsy of Turkish IR. *Third World Quarterly*, 45(3), 513-530. <https://doi.org/10.1080/01436597.2023.2257141>
- Behara, N. C. (2007). Re-Imaging in India. *International Relations of the Asia Pacific*, 7(3), 341-368. <https://www.jstor.org/stable/26159494>
- Biersteker, T. (2009). The Parochialism of Hegemony: Challenges for 'American' International Relations. A. B. Tickner ve O. Wæver (Ed.) *IR Scholarship Around the World: Worlding Beyond the West* içinde (ss. 308-327). Oxon: Routledge.
- Bilgin, P. (2007). Thinking past 'Western' IR? *Third World Quarterly*, 29(1), 5-23. <https://doi.org/10.1080/01436590701726392>
- Bilgin, P. (2021). How not to Globalise IR: 'Centre' and 'Periphery' as Constitutive of the International. *Uluslararası İlişkiler*, 18(70), 13-27. DOI: 10.33458/uidergisi.960548
- Bleiker, R. (2001). Forget IR Theory. S. Chan, P. Mandaville ve R. Bleiker (Ed.) *The Zen of International Relations: IR Theory from East to West* içinde (ss. 37-67). New York: Palgrave.
- Bostanoğlu, B. (1999). *Türkiye ABD İlişkilerinin Politikası*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Bourdieu, P. (1988). *Homo Academicus*. Stanford University Press.
- Breuning, M., Bredehoft, J. ve Walton, E. (2005). Promise and Performance: An Evaluation of Journals in International Relations. *International Studies Perspectives*, 6(4), 447-461. <https://www.jstor.org/stable/44218428>
- Brown, C. (2001). Fog in the Channel: Continental International Relations Theory Isolated. R. M. A. Crawford ve D. S. L. Jarvis (Ed.) *International Relations-Still an American Social Science? Toward Diversity InInternational Thought* içinde (ss. 203-261). Albany: State University of New York Press.
- Cambridge University Press Annual Report. (2023). <https://www.cambridge.org/about-us/annual-report>
- Canagarajah, A. (2002). *A Geopolitics of Academic Writing*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Clauset, A., Arbesman, S. ve Larremore, D. B. (2015). Systematic inequality and hierarchy in faculty hiring networks. *Science Advances*, 1(1), e1400005. <https://doi.org/10.1126/sciadv.1400005>
- Cox, R. (1981). Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory. *Millennium*, 10(2), 126-155. <https://doi.org/10.1177/03058298810100020501>
- Crawford, R. M. A. (2001). International Relations as an Academic Discipline: If It's Good for America, Is It Good for the World?. R. M. A. Crawford ve D. S. L. Jarvis (Ed.) *International Relations-Still an American Social Science? Toward Diversity in International Thought* içinde (ss. 1-21). Albany: State University of New York Press.
- Crysler, C. G. (2003). *Writing Spaces: Discourses of Architecture, Urbanism and the Built Environment, 1960-2000*. London: Routledge.
- Çalış, H. Ş. (2024). Küresel İlişkiler ve Anarşizm, Teorik Bir Makale. Konya: Çizgi Yayınları.
- Çapan, Z. G. (2017). Decolonising International Relations? *Third World Quarterly*, 38(1), 1-15. <http://www.jstor.org/stable/26156094>
- Çapan, Z. G. (2016). Re-writing International Relations: History and Theory Beyond Eurocentrism in Turkey. London: Rowman & Little field International.
- D'Aoust, A. (2015). IR as a Social Science/IR as an American Social Science. R. Denemark (Ed.) *The International Studies Compendium Project* içinde (ss. 1-34). Oxford: Wiley-Blackwell.
- Dağı, İ. (1996). Les Liasons Dangereuses: Akademya, Devlet ve Uluslararası İlişkiler. *Liberal Düşünce*, 2, 76-82.
- Dyer, H. L. ve Mangasarian, L. (1989). *The Study of International Relations: The State of the Art*. Hampshire: The Macmillan Press Ltd.
- Entringer, I., Blanes, G., Peterson, S. ve Tierney, J. M. (2024). 30 Mart 2025 tarihinde <https://foreignpolicy.com/2024/07/30/international-relations-school-rankings-university-undergraduate-masters-phd-programs/> adresinden erişildi.
- Erdoğan, E. (2023). Akademide Eşitsizlik Nasıl Kurumsallaşıyor Sıralama Ölçme ve Etki Reflektif Youtube Yayını. *Reflektif Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 127-156.
- Friedrichs, J. ve Wæver, O. (2009). Western Europe: Structure And Strategy At The National And Regional Levels. A. Tickner ve O. Wæver (Ed.) *IR Scholarship Around the World: Worlding Beyond the West* içinde (ss. 261-286). Oxon: Routledge.
- Friedrichs, J. (2004). *European Approaches to International Relations Theory; A House With Many Mansions*. London: Routledge.
- Goldmann, K. (1995). Im Westen Nichts Neues: Seven International Relations Journals in 1972 and 1992. *European Journal of International Relations*, 1(2), 245-258. <https://doi.org/10.1177/1354066195001002005>.
- Grovogui, S. N. (2006). *Beyond Eurocentrism and Anarchy: Memories of International Order and Institutions*. Palgrave Macmillan.
- Hagmann, J. ve Biersteker, T. (2012). Beyond the published discipline: Toward a Critical Pedagogy of International Studies. *European Journal of International Relations*, 20(2), 291-315. DOI:10.1177/1354066112449879
- Halliday, F. (1990). The Pertinence of International Relations. *Political Studies*, 38(3), 502-516. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9248.1990.tb01084.x>
- Hoffmann, S. (1977). An American Social Science: International Relations. *Daedalus*, 106(3), 41-60. <http://www.jstor.org/stable/20024493>.
- Holsti, K. (1985). *The Dividing Discipline: Hegemony and Diversity in International Theory*. London: Allen & Unwin.
- Inoguchi, T. ve Bacon, P. (2001). The study of international relations in Japan: towards a more international discipline. *International Relations of the Asia-Pacific*, 1(1), 1-20. <http://www.jstor.org/stable/26156640>
- Jorgensen, K. E. (2003). Towards a Six-Continents Social Science: International Relations. *Journal of International Relations and Development*, 6(4), 330-343.
- Krippendorff, E. (1987). The Dominance of American Approaches in International Relations. *Millennium*, 16(2), 207-214. <https://doi.org/10.1177/03058298870160022601>
- Kristensen, M. P. (2015). Revisiting the "American Social Science"-Mapping the Geography of International Relations. *International Studies Perspectives*, 16(3), 246-269. <https://doi.org/10.1111/insp.12061>
- Kristensen, P. M. (2012). Dividing Discipline: Structures of Communication in International Relations. *International Studies Review*, 14(1), 32-50. DOI:10.2307/41428881
- Lapid, Y. (1989). The Third Debate: On the Prospects of International Theory in a Post-Positivist Era. *International Studies Quarterly*, 33(3), 235-254. <https://doi.org/10.2307/2600457>
- Lebedeva, M. M. (2004). International Relations Studies in the USSR/Russia: Is there a Russian National School of IR Studies? *Global Society* 18(3), 263-278. <https://doi.org/10.1080/1360082042000221478>
- Lohaus, M. ve Wemheuer-Vogelaar, W. (2021). Who Publishes Where? Exploring the Geographic Diversity of Global IR Journals. *International Studies Review*, 23(3), 645-669. <https://doi.org/10.1093/isr/viaa062>
- Maliniak, D., Peterson, S. ve Tierney, M. J. (2012). *TRIP Around the World: Teaching, Research, and Policy Views of International Relations Faculty in 20 Countries*. Williamsburg, VA: Institute for the Theory and Practice of International Relations. 16 Mart 2025 tarihinde <https://trip.wm.edu/> adresinden erişildi.
- Maliniak, D., Peterson, S., Powers, R. ve Tierney, M. J. (2014). *TRIP 2014 Faculty Survey*. Williamsburg, VA: Institute for the Theory and Practice of International Relations. <https://trip.wm.edu/data/dashboard> adresinden erişildi.
- Maliniak, D., Peterson, S., Powers, R. ve Tierney, J. M. (2017). *TRIP 2017 Faculty Survey. Teaching, Research, and International Policy Project*, Williamsburg, VA: Global Research Institute. 18 Mart 2025 tarihinde <https://trip.wm.edu/> adresinden erişildi.
- Mignolo, W. D. (2011). *The Darker Side of Western Modernity: Global Futures, Decolonial Options*. Duke University Press.

- Mohrman, K. (2008). The Emerging Global Model with Chinese Characteristics. *Higher Education Policy*, 21(1), 29-48. DOI:10.1057/palgrave.hep.8300174
- Mushelenga, P. (2018). The Role of the Academia in Foreign Policymaking: International Practices and Perspectives as Lessons for Namibia. *India Quarterly A Journal of International Affairs*, 74(2), 215-233. <https://doi.org/10.1177/0974928418766734>
- Neal, F. W. ve Bruce D. Hamlett. 1969. "The Never-Never Land of International Relations." *International Studies Quarterly* 13(3): 281-305. <https://doi.org/10.2307/3013532>.
- Ndlovu-Gatsheni, S. J. (2013). Coloniality of power in postcolonial Africa: Myths of decolonization. CODESRIA
- Newsom, D. (1995). Foreign Policy and Academia. *Foreign Policy*, 101, 52-67. <https://doi.org/10.2307/1149406>.
- Norman D. P. (1980). The Study of International Relations in the United States: Perspectives of Half Century Author(s) Source. *International Studies Quarterly*, 24(3), 343-363. <https://doi.org/10.2307/2600251>
- Nossal, K. (2001). Tales That Textbooks Tell: Ethnocentricity and Diversity in American Introductions to International Relations. R. M. A. Crawford ve D. S. L. Jarvis (Ed.) *International Relations-Still an American Social Science? Toward Diversity in International Thought* içinde (ss. 167-186). Albany: State University of New York Press.
- Olson, W. (1972). The Growth of a Discipline. B. Porter (Ed.) *The Aberystwyth Papers: International Politics 1919-1969* içinde (ss. 1-19). London: Oxford University.
- Parmar, I. (2011). American Hegemony, the Rockefeller Foundation and the Rise of Academic International Relations in the US. N. Guilhot (Ed.) *The Invention of International Relations Theory* içinde (ss. 182-209). New York: Columbia University Press.
- Pasha, M. K. ve Craig N. M. (2002). Knowledge/Power/Inequality. M. K. Pasha, ve N. M. Murphy (Ed.) *International Relations and the New Inequality* içinde (ss. 1-6). Oxford: Blackwell Publishing Ltd.
- Ping, H. (2010). The Status of the Social Sciences in China. *World Social Science Report*. Paris: UNESCO Publishing. 73-76.
- Princeton University Press Annual Report (2022). <https://press.princeton.edu/about/annual-report>
- Walker, R. B. J. (1993). *Inside/Outside: International Relations as Political Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Richardson, N. R. (1989). The Study of International Relations in the United States. H. C. Dyer ve L. Mangasarian (Ed.) *The Study of International Relations: The State of the Art* içinde (ss.281-295). Hampshire: The Macmillan Press Ltd.
- REF2029. (2024). 22 Nisan 2025 tarihinde <https://2029.ref.ac.uk/> adresinden erişildi.
- Robles, A. (1993). How 'International' are International Relations Syllabi?. *Political Science and Politics*, 26(3), 526-528. <https://doi.org/10.2307/419996>
- Rumelili, B. (2009). Uluslararası İlişkiler Teorisinde Yerel-Görüşlülük ve Doğu'nun Özneselliği. *Uluslararası İlişkiler/International Relations*, 6(23), 45-71. <https://www.jstor.org/stable/43926452>
- Schmidt, B. (2013). On the History And Historiography Of International Relations. W. Carlsnaes., T. Risse ve B. A. Simmons (Ed.) *On The History and Historiography of International Relations* içinde (ss. 3-28). SAGE Publications Ltd.
- Schoeman, M. (2009). South Africa: Between History and a Hard Place. A. Tickner ve O. Wæver (Ed.) *IR Scholarship Around the World: Worliding Beyond the West* içinde (ss.53-70). Oxon: Routledge.
- Shih, C. (2021). *Sinicizing International Relations: Self, Civilization, And Intellectual Politics In Subaltern East Asia*. Routledge.
- Smith, S. (1987). Paradigm Dominance in International Relations: The Development of International Relations as a Social Science. *Millennium*, 16(2), 189-206. <https://doi.org/10.1177/030582988701600225>
- Smith, S. (2000). The Discipline of International Relations: Still an American Social Science?. *The British Journal of Politics and International Relations*, 2(3), 374-402. <https://doi.org/10.1111/1467-856X.00042>
- Smith, S. (2002). The United States and the Discipline of International Relations: Hegemonic Country, Hegemonic Discipline. *International Studies Review*, 4(2), 67-85. <https://doi.org/10.1111/1521-9488.00255>
- Tickner, A. B. (2009). Latin America: Still Policy Dependent After All These Years? A. B. Tickner ve O. Wæver (Ed.) *IR Scholarship Around the World: Worliding Beyond the West* içinde (ss. 32-52). Oxon: Routledge.
- Tickner, A. B. (2013). Core, Periphery and (Neo)Imperialist International Relations. *European Journal of International Relations*, 19(3), 627-646. <https://doi.org/10.1177/1354066113494323>
- Tickner, A. B. ve Wæver, O. (2009). *IR Scholarship Around the World: Worliding Beyond the West*. Oxon: Routledge.
- Turton, H. (2015). *International Relations and American Dominance: A Diverse Discipline*. London: Routledge.
- Quijano, A. (2000). Coloniality of Power and Eurocentrism in Latin America. *International Sociology*, 15(2), 215-232. <https://doi.org/10.1177/0268580900015002005>.
- Qin, Y. (2018). *A relational theory of world politics*. Cambridge University Press.
- Volten, M. E. P. (2004). Theory of International Relations in Europe: A Social Science Stillborn or Still Born and Raised in America? *SGIR Conference Paper*. The Hague.
- Vüllers, J. (2014). Geographical patterns of analysis in IR research: Representative cross-regional comparison as a way forward. *GIGA Working Papers*. <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2554336>
- Wæver, O. (1996). Figures in International Thought: Introducing Persons Instead of Paradigms. I. B. Neumann ve O. Wæver (Ed.) *The Future of International Relations: Masters in the Making?* içinde (ss.1-38). London: Routledge.
- Wæver, O. (1998). The Sociology of a Not So International Discipline: American and European Developments in International Relations. *International Organization*, 52(4), 687-727. <http://www.jstor.org/stable/2601355>.
- Wæver, O. (2007). Still a discipline After All These Debates? T. Dunne, M. Kukri ve S. Smith, (Ed.) *International Relations Theories: Discipline and Diversity* içinde (ss. 288-308). Oxford: Oxford University Press.
- Wallace, W. (1996). Truth and Power, Monks and Technocrats: Theory and Practice in International Relations. *Review of International Studies*, 22(3), 301-321. doi:10.1017/S026021050011856X
- WOS. (2024). 12 Nisan 2025 tarihinde <https://mjl.clarivate.com/search-results> adresinden erişildi.

Giriş

Dergi orijinal ampirik ve ampirik olmayan araştırmaya dayalı makalelerle özel sayılar için yazılmış çalışmalara yer vermektedir. Özel sayılara katkı veren yazarlar ilgili sayıya makale gönderdiklerini belirtmelidir.

Makale sunumu için kontrol listesi

Makalenizi sunarken aşağıdakilerin olduğuna emin olun:

- Birden fazla yazar varsa bir tanesi iletişim kurulacak yazar olarak belirtilmeli ve bu yazarın e-posta ve posta adresi bulunmalıdır.
- Makalenin:
 - anahtar kelimeleri olmalıdır,
 - tüm şekil vb.nin başlıkları olmalıdır,
 - tüm tablolarının başlık, tanım ve dipnotları olmalıdır,
 - tüm tablo ve şekillerinde renk önemliyse belirtilmelidir.
- Diğer önemli noktalar:
 - makalenin dil ve gramer kontrolü yapılmalıdır,
 - tüm atıflar Kaynakçada yer almalı, Kaynakçada yer alan her kaynağa metin içerisinde atıf verilmelidir,
 - fikri mülkiyet ihlali olmaması için gereken tüm durumlarda tüm izinlerin alınmış olması gereklidir,
 - çıkar çatışmasının varlığı veya yokluğu mutlaka belirtilmelidir,
 - Dergi'nin ihtiyaç duyması halinde bir hakem listesi verilmelidir.

Başlamadan Önce

Yayın Etik Kuralları

2020 yılından itibaren Sosyal Bilimler dahil olmak üzere tüm bilim dallarında yapılan araştırmalar için "Etik Kurul Onayı" alınmış olmalıdır. Etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgilere (kurul adı, tarih ve sayı no) çalışmanın yöntem bölümünde ve ayrıca makalenin sonunda yer verilmelidir.

Yazarlık

Makale metninde listelenen tüm yazarlar, deneysel tasarıma ve uygulanmasına ya da verilerin analizi ve yorumlanmasına önemli katkıda bulunmuş olmalıdır. Yazarların tümü, makale metninin taslağında ve gözden geçirme safhalarından herhangi birinde yer almış olmalı ve nihai versiyonu okumuş ve onaylamış olmalıdır. Makale metninin yazılmasına büyük katkıda bulunan herkes yazar olarak listelenmelidir (örn. "birinin yerine yazma" Dergi tarafından yasaklanmıştır). Deneye ya da makalenin yazımına daha az oranda katkıda bulunan diğer kişilere teşekkür bölümünde yer verilmelidir. Makale metninin ilk hali sunulduktan sonra yazımında yapılan herhangi bir değişikliğin (yazarın yazım düzeni de dahil olmak üzere) tüm yazarlar tarafından yazılı olarak onaylanması gerekir.

Yazarlık ve “Şemsiye” Grupları

Çok sayıda büyük ölçekli işbirliği çalışmaları, tüm katılımcıları temsil eden bir grup adı altında organize edilmektedir. Tüm makale metinlerinde en az bir kişi yazar olarak adlandırılmış olmalıdır. Verilere kaynaklık eden şemsiye grubuna teşekkür etmek isteyen yazarlar öncelikle makalenin yazarını/yazarlarını listelemeli ve bunu 'GRUP ADINA' şeklinde sürdürmelidir. Gerekirse, katılımcıların isimleri Teşekkür bölümünde listelenebilir.

Orijinallik

Makale metninizi dergiye göndermeniz onun orijinal bir makale ve yayınlanmamış bir eser olduğu ve başka herhangi bir yerde incelenmemekte olduğu anlamına gelmektedir. Yazarın kendi eserinin çoğaltılması da dahil olmak üzere uygun bir atıf yapılmadan kısmen veya tamamen yapılan intihal, dergi tarafından tolare edilmez. Dergiye sunulan makale metinleri, özgünlük açısından intihal karıştı yazılım kullanarak kontrol edilmektedir.

Çıkar Çatışmaları

Gönderim noktasında her bir yazar, rapor edilen çalışmada, sonuçlarda, yansımalarda ya da belirtilen görüşlerde dolaylı veya dolaysız herhangi mali çıkar veya bağlantıları veya ilgili yazarlara ya da ilişkili bölümlere ya da kuruluşlara, kişisel ilişkilere ya da doğrudan akademik rekabete yönelik ilgili ticari kaynaklar veya diğer finansman kaynakları dahil olmak üzere yanlılık sorusunu doğurabilecek diğer durumları açığa vurmaktadır. Çatışan çıkar veya bağlantıyı bildirirkeniz gerekip gerekmediğini değerlendirirken lütfen şu çıkar çatışması testini değerlendirmeye alın: Sizi ya da yardımcı yazarlarınızdan herhangi birini utandıracak yayınlanmasından sonra ortaya çıkacak ve bildirmediğiniz herhangi bir düzenleme var mı?

Makalenin yayınlanması halinde, ilgili Çıkar Çatışması bilgisi yayınlanmış bir bildirideki bir ifade ile bildirilecektir.

Çıkar Beyanı

Tüm yazarlar, çalışmalarını uygunsuz şekilde etkileyebilecek (önyargılı) diğer kişi veya kuruluşlarla olan finansal ve kişisel ilişkilerini net olarak açıklamalıdır. Potansiyel çıkar çatışması örnekleri olarak istihdam, danışmanlıklar, hisse senedi sahipliği, hizmet karşılığı ödenen ücretler, ücretli bilirkişi tanıklığı, patent başvuruları / kayıtları, hibe ya da diğer fon kaynakları sayılabilir. Yazarlar, herhangi bir çıkarını başlık sayfası dosyasındaki çıkar beyanı özetinde açığa vurmak zorundadır. Şayet beyan edecek bir çıkar yoksa, lütfen şu şekilde belirtin: 'Çıkar beyanları: Yok'. Makalenin kabul edilmesi durumunda, bu özet beyan nihai olarak yayınlanacaktır.

Başvuru Beyanı ve Teyit

Bir makalenin sunulması, söz konusu eserin daha önce yayınlanmadığını (bir özet, yayınlanmış bir ders notu veya akademik tez hariç), başka bir yerde yayınlanmak üzere incelenmemekte olduğu, yayınlanmasının tüm yazarlar tarafından onaylandığını, ayrıca yürütüldüğü yerde sorumlu makamlar tarafından çalışmanın zımni veya açıkça teyit edildiği, neticede şayet kabul edilirse, telif hakkı sahibinin yazılı izni olmadan elektronik ortamda da dâhil olmak üzere, aynı içerik ve formatta, İngilizce veya başka bir dilde yayınlanmayacağı anlamına gelmektedir. Özgünlüğünü doğrulamak için makaleniz Turnitin programı kullanılarak kontrol edilebilir.

Dergi yayın kurulu, intihal politikası açısından aşağıdaki kuralları benimsemiştir:

- Benzerlik oranı %15'den fazla olan makaleler değerlendirilmeye alınmadan reddedilir.
- Sadece benzerlik oranı %15 ve altındaki makaleler inceleme sürecine alınır.
- Yukarıda belirtilen kurallar, Dergi'ye makale yükleyen tüm yazarlar tarafından kabul edilmiş demektir.

Kapsayıcı Dil Kullanımı

Kapsayıcı dil, çeşitliliği kabul etmek, tüm insanlara saygı göstermek, farklılıklara duyarlı olmak ve eşit fırsatları teşvik etmek demektir. Makaleler, herhangi bir okuyucunun inançları veya vecibeleri hakkında hiçbir varsayımda bulunmamalı, bir bireyin ırk, cinsiyet, kültür veya başka herhangi bir özellik nedeniyle diğerine üstün olduğu manasına gelebilecek hiçbir şey içermemeli, neticede kapsayıcı bir dil kullanılmalıdır. Yazarlar, örneğin cinsiyet ayrımcılığı içerebilecek “bay” veya “bayan” ifadeleri yerine “bay/bayan” ifadesi şeklinde kullanarak (İng. 'he' or “she”, 'his' or “her” yerine 'he or

she', 'his/her'); ayrıca cinsiyete ilişkin önyargı ve klişe algılar içermeyen meslek ve mensubiyet (İng.' 'chairman' yerine 'chairperson'; 'stewardess' yerine 'flight attendant') “bilim adamı” yerine “bilim insanı” gibi ifadeleri kullanmak durumundadır.

Yazarlığa Dair Değişiklikler

Yazarların, makalelerini göndermeden önce yazarların listesini ve sırasını dikkatlice göz önünde bulundurmaları ve orijinal başvuru sırasında yazarların kesin listesini sunmaları beklenir. Yazar listesindeki yazar adlarının eklenmesi, çıkarılması veya yeniden düzenlenmesi, yalnızca makale kabul edilmeden önce ve sadece Dergi Editörü tarafından onaylanması durumunda yapılmalıdır. Böyle bir değişiklik talep etmek için Editör, ilgili yazardan şunları almış olmalıdır: (a) yazar listesindeki değişimin nedeni (b) tüm yazarlardan eklenmeyi, isminin çıkarılması veya yeniden düzenlemeyi kabul ettiğine ilişkin yazılı onay (e-posta, mektup). Yazarların eklenmesi veya çıkarılması durumunda, bu değişiklik, eklenen veya ismi çıkarılan yazarın onayını kapsar. Sadece istisnai durumlarda Editör, yazının kabul edilmesinden sonra yazarların eklenmesini, çıkarılmasını veya yeniden düzenlenmesini dikkate alacaktır. Editör söz konusu isteği değerlendirirken, makalenin yayınlanması süreci askıya alınacaktır. Şayet makale zaten çevrimiçi olarak yayınlanmışsa, Editör tarafından onaylanan herhangi bir talep, baskı düzeltilmesi ile neticelenecektir.

Etik Beyan Formu

Makale başvuru esnasında bütün yazarlar tarafından “[Etik Beyan Formu](#)” imzalanmalı ve taratıldıktan sonra sisteme yüklenmelidir.

Telif Hakkı

Bir makalenin kabulü üzerine yazarlardan “[Telif Hakkı Devir Formu](#)” doldurmaları istenecektir.

Telif Hakkı Devir Beyanı

İşbu altında imzası bulunanlar, Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi'ne telif hakkı kapsamındaki tüm haklarını ve yukarıdaki çalışmaya dâhil olabilecek tüm hakları ve çalışmayı esas alarak imza edenler tarafından Dergi'ye sunulan tüm gözden geçirilmiş, genişletilmiş veya türetilen çalışmanın haklarını devrettiğini beyan ederler. Her imza sahibi, çalışmanın orijinal olduğunu ve çalışmanın yazarı olduğunu; çalışmanın metin içeriğini, rakamları, verileri veya başkalarının çalışmalarından elde ettiği diğer materyalleri kapsamaması halinde, gereken herhangi bir izni almış olduğunu teyit eder.

Bu makalenin telif hakkı Akdeniz İİBF dergisine devredilmiştir. Telif hakkı devri, Dergi'nin teknik yayınlarını tüm dünyaya dağıtması; bunu, basılı kopya, mikrofiş, mikrofilm ve elektronik medya gibi çeşitli yollarla gerçekleştirmesini kapsar. Ayrıca, dergi eseri özet haline getirerek, toplu eserlere, veri tabanlarına ve benzer yayınlara dâhil edilmek üzere, yayınları ve ilgili makaleleri özetleyip çevirebilir.

Dergi, teknik yayınlarını tüm dünyaya dağıtır ve yayınlarına sunulan materyalin bu yayınların okur kitlesine uygun bir şekilde ulaşmasını temin etmek arzusundadır. Yazarlar, Çalışmalarının orijinalliğini, yazarlıklarını, yazar sorumluluklarını ve yazara dair suiistimalleri kapsayan hükümler de dâhil olmak üzere, Dergi'nin taleplerini yerine getirmek durumundadır.

Gizlilik Beyanı

Bu dergi sitesine giriş yapılan isimler ve e-posta adresleri, yalnızca bu derginin belirtilen amaçları kapsamında kullanılacak, ayrıca başka hiçbir amaç için veya herhangi başka bir tarafça kullanılmayacaktır.

Finansman Kaynağının Rolü

Araştırmanın yürütülmesi ve/veya makalenin hazırlanması için kimin maddi destek sağladığı, varsa sponsorun rolü; eserlerin çalışma tasarımı; veri toplama, analiz etme ve yorumlamada; raporun yazılmasında ve makaleyi yayına sunma kararında kimlerin rolü olduğunu kısaca tanımlamanız

gerekmektedir. Şayet Finansman kaynaklarının temininde bu türden bir dâhil olma durumu yoksa, o da ayrıca belirtilmelidir.

Açık Erişim

Bu dergide hakemler tarafından incelenerek dâhil olan her araştırma makalesi, açık erişim şeklinde yayımlanacaktır. Buna göre, ilgili makaleye yayımlanmasından hemen sonra, sadece ticari olmayan amaçlarla kolayca okunabilen bir formatta, internet üzerinden kalıcı olarak evrensel ve serbestçe erişilebilecek demektir. Yazara açık erişim için mahsup edilen herhangi bir yayın ücreti yoktur. Kullanıcılar, aşağıdaki şartlarda ticari olmayan amaçlar için makalelere erişebilir, indirebilir, kopyalayabilir, tercüme edebilir, metin ve verilere ulaşabilir:

- Uygun bir bibliyografik alıntı şekli (örneğin yazar (lar), dergi, makale başlığı, cilt, sayı, sayfa numaraları, DOI ve DergiPark'ta yayınlanan nihai versiyonun bağlantısı) kullanarak makaleyi alıntılama.
- Makalenin bütünlüğünü korumak.
- Diğer kullanıcılar açısından söz konusu makaleyle nelerin yapılabileceği ve yapılamayacağının net olması için, telif hakkı bildirimlerini, ilgili şartlar ve koşullara dair bağlantıları muhafaza etmek.
- Makalede yer alan ve bir üçüncü tarafa ait olarak tanımlanan herhangi bir içeriğin, üçüncü tarafın yeniden kullanımın telif hakkı politikalarına uygun olmasını temin etmek.

Yazarlar, [Yayın Etiği Kurulu \(COPE\)](#) ve [Uluslararası Tıp Dergisi Editörleri Kurulu \(ICMJE\)](#) tarafından belirlenen yayın etiği hususundaki yüksek standartları gözetmek durumundadır. Verilerin sahteciliği veya türetilmesi, yazarın kendi eserinin uygun şekilde alıntı yapılmadan kopyalanması ve eserin yanlış kullanılması da dâhil olmak üzere intihal kapsamındakiler, kabul edilemez uygulamalardır. Her türlü etik suiistimal vakası, çok ciddiye alınacak ve COPE kuralları gereğince değerlendirilmeye tabi tutulacaktır.

Hakemler için Etik Kurallar

- Yazı, uzmanlık alanınızla ilgili olmalıdır. Yalnızca kaliteli bir inceleme sunabilecekseniz, ilgili yazıyı kabul edin.
- Potansiyel bir çıkar çatışmanız varsa, yanıtınızda editöre bilgi vermelisiniz.
- Hakemlik ve gözden geçirme işlemi çok fazla iş yükü olabileceğinden, yeterli zaman ayırabileceğinizden emin olun.
- Karar vermeden önce, son teslim tarihine yetiştirebileceğinizden emin olun.
- Davetler en kısa sürede cevaplandırılmalıdır. Geç gelen davet yanıtları hakemlik inceleme sürecini yavaşlatmaktadır.
- Daveti reddederseniz, alternatif hakemler için öneride bulununuz.
- Size sunulan materyal gizlidir; bu, editörden izin almadan ilgili materyalin diğer taraflarla paylaşılması anlamına gelir.
- İncelemenize ilişkin hiçbir bilgi, editöre ve yazarlara hakem değerlendirmesi konusunda bilgi vermeden, hiç kimseye paylaşılamaz, gizlidir.

Editörler için Etik Kurallar

- Editörler, dergiye gönderilen makalelerden hangi eserin yayımlanacağına, söz konusu çalışmanın geçerliliğine, araştırmacılara ve okurlara olan önemine, hakemlerin yorumlarına ve bu gibi yasal şartlara göre karar vermekten sorumludur. Editörler dergiye gönderilen çalışmaların, intihal sorunu olması, akademik özgünlüklerinin yetersiz olması gibi nedenlerle dergi politikalarına uygun olmadığını düşünürlerse hakemlere göndermeden reddedebilirler. Editörler dergiye gönderilen çalışmaların dergi politikalarına uygun olduğunu, akademik özgünlüklerinin ve kalitelerinin iyi olduğunu düşünürse hakemlere göndermeden yayımlanmak üzere kabul edebilirler. Ayrıca çalışmaları alanında uzman en az iki hakeme gönderebilirler.
- Editörler, makale önerisini sunan yazar/ların ırk, cinsiyet, cinsel yönelim, etnik köken, uyruk veya politik görüşlerini dikkate almazlar. Düzeltme ya da yayınlama kararına dergi editör kurulu dışında diğer kurumlar etki edemez.

- Editörler gönderilen bir yazıyla ilgili bilgileri, sorumlu yazar, hakemler ve yayın kurulu dışında başka herhangi biriyle paylaşmazlar.
- Editörler ve yayın kurulu üyeleri, yazarların açık yazılı izni olmaksızın kendi araştırma amaçları için sunulan bir makalede sunulan yayınlanmamış bilgileri kullanmazlar.

Yazı Gönderme - Yazar Kuralları

Makaleler Dergi'nin <https://dergipark.org.tr/tr/pub/auibfd> adresi aracılığıyla yüklenmeli ve gönderilmelidir. Başlık sayfası (Bu bölüm, makalenin başlığı, yazarların adları, bağlı oldukları kurum ve unvan, adresleri, teyitleri veya referansları, fon sağlayan kuruluşlarla ilgili bilgileri ve Çıkar Beyanı formu ve başvuran yazarın e-posta adresi de dâhil olmak üzere tüm bilgileri içermelidir. Ayrıca yazar / yazarların kısa Özgeçmişleri (CV) ve ORCID CV bilgileri başlık sayfasında yer almalıdır.), ana metin (Makalenin ana metni (referanslar, şekiller, tablolar ve diğer teyitler de dâhil) yazarların isimleri veya bağlantılı olduğu kurumlar gibi herhangi bir tanımlayıcı bilgiyi içermemelidir.), dekont (ödeme makbuzu makale başvuru ücretinin ödendiğine dair banka dekontudur) ve telif hakkı devir formu (bu form her bir yazar için ayrı ayrı doldurulup imzalanmalıdır. Yazarlar imzaladıktan sonra tarayıcı yardımıyla tarayıp yükleyebilirler) ayrı dosyalar halinde yüklenmelidir.

Yazıların Dergi kapsamında dikkate alınabilmesi için aşağıdaki hesaba 1,500.00 TL (Türk Lirası) aktarılması gerekir: İş Bankası "I.I.B.F. Dergisi" IBAN: TR390006400000162020432141. Reddedilen makalelerin başvuru ücreti geri ödenmez. Herhangi bir şekilde reddedilen makalelerin yeniden başvurularının kabul edilmesi için tekrar başvuru ücreti ödenmelidir.

Sonuç olarak başvuru için sisteme yüklenmesi gereken dosyalar aşağıdaki gibidir:

ÖNEMLİ: BAŞVURU YAPMADAN ÖNCE ÇALIŞMANIZIN TURNİTİN RAPORUNU KONTROL EDİNİZ (BUNU YAPARKEN DE TURNİTİNDE ÇALIŞMANIZI DEPOYA KAYDETMEYİNİZ). BENZERLİK ORANI %15'İN ÜZERİNDE OLAN BAŞVURULAR DEĞERLENDİRİLMEMEYE ALINMADAN REDDEDİLMEKTEDİR.

1) Başlık sayfası (Sıralı yazar isimleri, yazarların ORCID numaraları, e-mail adresleri ve kurum bilgileri, sorumlu yazar belirtilmeli ve sorumlu yazarın telefon vs. tüm iletişim bilgileri olmalıdır).

2) Telif hakkı devir formu (Her yazar ayrı ayrı doldurup imzalamalıdır).

3) Etik beyan formu (Her yazar ayrı ayrı doldurup imzalamalıdır. Ek dosya seçeneği ile yükleyiniz)

4) Banka Dekontu (Ek dosya seçeneği ile yükleyiniz).

5) Yazarlara ait ad, soyad, iletişim bilgisi gibi hiçbir bilgi olmayan tam metin dosyası.

Yazılar, Dergi'nin değerlendirme sürecinde iken önceden yayınlanmamış olmalıdır, ayrıca herhangi başka bir yerde yayın olarak inceleme sürecinde bulunmamalıdır.

Çift-kör Hakem İncelemesi

Bu Dergi, çift-kör incelemesi kullanır, dolayısıyla, yazarların kimlikleri inceleme yapan hakemlerden gizlenir, ayrıca bunun tam tersi hakemler için de geçerlidir. Tüm dâhil edilen makaleler bilimsel nitelik değerlendirmesi için genellikle en az iki bağımsız uzman hakeme gönderilir. Editör, makalelerin kabul veya reddedilmesine ilişkin nihai karardan sorumludur. Editörün kararı nihaidir. Bu süreci kolaylaştırmak için lütfen aşağıdakileri ayrı ayrı olarak ekleyin:

Başlık sayfası (yazar detayları ile birlikte): Bu bölüm, yazarların adları, bağlı oldukları kurum ve unvan, adresleri, teyitleri veya referansları, fon sağlayan kuruluşlarla ilgili bilgileri ve Çıkar Beyanı formu ve başvuran yazarın e-posta adresi de dâhil olmak üzere tüm bilgileri içermelidir. Ayrıca yazar / yazarların kısa Özgeçmişleri (CV) ve ORCID CV bilgileri başlık sayfasında yer almalıdır.

Kör Okunabilir Yazı (yazar bilgileri olmayan): Makalenin ana metni (referanslar, şekiller, tablolar ve diğer teyitler de dâhil) yazarların isimleri veya bağlantılı olduğu kurumlar gibi herhangi bir tanımlayıcı bilgiyi içermemelidir.

Kelime işlem yazılımının kullanımı

- * Dosyanın, kullanılan kelime işlemcisinin ulusal dil formatında kaydedilmesi önemlidir.
- * Metinler tek sütun formatında olmalıdır.
- * Metnin düzeni mümkün olduğunca basit tutulmalıdır.
- * Tablo hazırlarken, bir tablo ızgarası kullanıyorsanız, her bir tablo için yalnızca tek bir tablo ızgarası kullanın, her satır için ayrı tablo ızgara formatı kullanmayın. Izgara kullanılmıyorsa, sütunları hizalamak için boşlukları değil, sekmeleri kullanın.
- * Tablolar ve şekiller, yazının ana gövdesinde başlıklarla birlikte gösterilebilir.
- * Gereksiz hatalardan kaçınmak için kelime işlemcinizin 'yazım denetimi' ve 'dilbilgisi denetimi' işlevlerini kullanmanız kesinlikle önerilir.

Ekler

Birden fazla ek varsa, A, B vb. şeklinde tanımlanmalıdır. Metin içindeki formül ve denklem ekleri için sonraki ayrı bölüme de ek halinde numaralandırma verilmelidir: Denk. (A.1), Denk. (A.2), vb. ; Denk. (B.1) vb. Benzer şekilde tablolar ve şekiller için de: Tablo A.1; Şekil A.1, vb.

Lütfen matematik denklemlerini görüntü olarak değil, düzenlenebilir metin (kelime işlemcisinin denklem düzenleyicisini kullanarak) şeklinde gönderin. Art arda, metinden ayrı olarak gösterilmesi gereken denklemleri (metinde açıkça belirtilmişse) numaralandırın.

Dipnotlar

Dipnotlar az ve uygun miktarda kullanılmalıdır. Makalenin tümü boyunca bunları sırayla numaralandırın. Birçok kelime işlemci metnin içine dipnotlar ekleyebilmektedir ve bu özellik de kullanılabilir. Aksi takdirde, lütfen dipnotların metindeki konumunu belirtiniz ve dipnotları makale sonunda ayrı olarak listeleyiniz. Referans listesine dipnot eklemeyiniz.

Renkli Resimler

Lütfen resimlerin kabul edilebilir bir formatta (TIFF veya JPEG), (EPS veya PDF) veya (MS Office dosyaları); ve doğru çözünürlükte olduğundan emin olun.

Şekiller

Her şeklin üstünde bir başlık olduğundan emin olun. Başlığı ayrı olarak verin, şeklin etrafına veya içine iliştilmiş olmamalıdır. Metin içindeki görünümüne göre art arda şekilleri numaralandırın ve şekil gövdesinin altına ilgili bir not yerleştirin.

Tablolar

Lütfen tabloları resim olarak değil, düzenlenebilir metin olarak sunun. Başlığı metnin üstüne koyun ve metin görünümüne uygun olarak tabloları art arda numaralandırın, ayrıca tablo notlarını tablo gövdesinin altına yerleştirin. Tablo boyutu, sayfa boyutuna göre ayarlanmalıdır. Tablolar dikey veya yatay olarak yerleştirilebilir, ancak sayfa portre formatında olmalıdır.

Özet

İlk sayfada yazının başlığı, anahtar kelimeler, Jel kodları ve özet metni (200 kelimeyi aşmamalıdır) hem Türkçe hem de İngilizce olarak yazılmış olmalıdır.

İngilizce Genişletilmiş Özet

Dergimiz Editör Kurulu 2021 yılından itibaren Türkçe dilinde yayınlanacak makaleleri genişletilmiş İngilizce özet (Extended Summary) ile yayınlama kararı almıştır. Genişletilmiş Özet, makalelerin dergimize ilk başvurusu esnasında talep edilecektir. İngilizce genişletilmiş özet bölümünü makalenin Öz ve ABSTRACT bölümlerinden hemen sonra Giriş bölümünden hemen önce en az 750, en çok 1500 kelime olacak şekilde yazınız. Genişletilmiş özet metninde, çalışmanın amacı, kavramsal çerçevesi, içerdiği araştırmanın yöntemi, varsa modeli, bulgu ve sonuçlarına aşağıda açıklandığı

şekliyle yer vermelisiniz. İngilizce özeti akademik bir dil kullanarak yazmalısınız. İngilizce özetinizin dilinden dolayı makaleniz editör kurulu tarafından ya da hakemler tarafından reddedilebilecektir. İngilizce genişletilmiş özet şu başlıklar altında ilgili içerikler dikkate alınarak yazılmalıdır:

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

Kısa bir giriş yaptıktan sonra çalışmanızın amacını detaylıca belirtiniz.

Research Questions

Çalışmanıza temel olan araştırma sorularını, varsa hipotezlerinizi açıkça belirtiniz. Çalışmanızın literatüre nasıl katkı yaptığını, hangi bağlamda özgün bir çalışma olduğunu açıklayınız.

Literature Review

Konuyla ilgili literatür hakkında bilgi veriniz. Bu bölümün sonunda çalışmanızın bahsettiğiniz literatürle olan benzerlikleri ya da farklılıklarını tartışıp farkını ortaya koyunuz.

Methodology

Çalışmanızda kullandığınız bilimsel yöntem (nicel/nitel/karma, popülasyon, örneklem, veri kaynağı, model, tahmin yöntemi, etik kurul onayı vs.) hakkında bilgi veriniz.

Results and Conclusions

Çalışmanızın bulgularını tartışınız. Sonuçların diğer çalışmalardan farklılıklarını, benzerliklerini belirtiniz. Tüm sonuçlardan varsa politika önerilerinizi, literatüre olan katkınızı açıklayınız ve varsa çalışmaya ait kısıtlarınızı ve sonraki çalışmalar için önerilerinizi yazınız.

Yukarıdaki başlıklar, örnek sunma ve yol gösterme amaçlıdır. Eğer çalışmanız yukarıdaki başlıklara göre açık ve ayrıntılı bir şekilde özetlenemiyorsa ya da daha farklı bir tarzda çok daha açık bir şekilde makalenizi özetleyeceğinizi düşünüyorsanız, kendi alt başlıklarınızla Genişletilmiş Özetinizi organize edebilirsiniz. Genişletilmiş İngilizce Özet bölümündeki başlıklara numara vermeyiniz.

Ana Metin

1. Makale MS Word formatında ve A4 sayfa yapısına uyumlu hazırlanmalıdır. Metin içi yazım stili Times New Roman 10 punto olarak ayarlanmalıdır. Paragraflar arasında üstten ve alttan 6nk boşluk bırakılmalıdır. Ayrıca tüm Word sayfasında tek satır aralığı kullanılmalıdır ve sayfalar numaralandırılmalıdır.

2. Kenar boşlukları (cm)

Üst= 2 Alt =1

Sol =1.5 Sağ =1.5

3. Tüm başlıklar (makale başlık ve alt-başlıkları, tablo, şekil, vs.) Times New Roman 11 karakter tipi ile yazılmalı, hepsi koyu, tüm kelimelerin ilk harfi büyük olacak şekilde yazılmalıdır. Ana başlık 13 punto ile yazılmalıdır. Paragraf öncesi ve sonrasında 6nk boşluk verilmeli ve satır araları tek olmalıdır. Makalenin Türkçe ve İngilizce adı yatay olarak ortalanmalı, diğer tüm metinler iki yana yaslanmalıdır.

4. İngilizce ve Türkçe özet yazılırken Times New Roman 10 karakter tipi kullanılmalı; Anahtar Kelimeler ve Jel Kodları Times New Roman 10, yatık ve koyu karakter tipi olmalıdır.

5. Dipnotlar için Times New Roman 8 karakter tipi kullanılmalıdır.

6. Giriş ve Sonuç bölümleri dışında numaralandırma 1., 1.1., 1.1.a. ... 2. şeklinde olmalıdır.

7. Ana metin yazılırken Times New Roman 10 karakter tipi kullanılmalıdır.

8. Tüm sayfalar dikey (portrait) olarak kullanılmalıdır.

9. Kaynakça yeni bir sayfadan başlamalıdır.

10. Makaleler 30 sayfayı geçmemelidir.

11. Atıflar metin içinde verilmeli, dipnot olarak verilmemelidir ve aşağıdaki örneklerde verildiği gibi olmalıdır (yazarın soyadı, yayın yılı, sayfa numarası sırası korunmalıdır).

Örnekler

“... these findings are encouraging (Giddens, 2007:119).”

“...(Harvey, 1989a:18-25; 1989b:78-79; 1989c:13-56).”

Birden fazla yazar varsa: “...(Savcı et al. 1972:21-27).”

Birden fazla yazara aynı anda atıf varsa: “...(Poulantzas, 1979:136-138; Althusser, 1961:34, Gramsci, 1945:132).”

Kaynakça

Kaynakça sadece makalede atıf verilen kaynaklardan oluşmalıdır. Dergimiz kaynak göstermede APA (American Psychological Association) Style 6th Edition stilini kullanmaktadır. Yazarlar, Amerikan Psikoloji Derneği'nin yayımladığı Amerikan Psikoloji Derneği Yayın Kılavuzu'nda belirtilen yazım kurallarını ve formatını takip etmelidir. Ayrıca dergimiz kaynak gösterilen makalelerin DOI bilgisinin kaynakçaya eklenmesini önermektedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: <http://www.apastyle.org/>

Kitaplar

Harvey, D. (1989). *The Condition of Postmodernity*, Blackwell.

Harvey, D. (1989a). *Urbanization of Capital*, Blackwell.

Mitchell, T.R., & Larson, J.R. (1987). *People in Organizations*. McGraw-Hill.

McAdam, D., Tarrow, S., & Tilly, C. (2001). *Dynamics of Contention*. Cambridge University Press.

Devlet Planlama Teşkilatı. (2005). *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2004)*. Devlet Planlama Teşkilatı.

Özveren, E. (2003). Türkiye’de Yaygın İktisat: Nereden Nereye?. *İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar*. A. H. Köse, F. Şenses ve E. Yeldan (drl.). İletişim Yayınları.

Freire, P. (1991). *Ezilenlerin Pedagojisi*. (Çev. D. Hattatoğlu ve E. Özbek), Ayrıntı Yayınevi.

Bilimsel Dergilerde Makaleler

Ulucak, R. (2018). İktisatta Çevreci Dönüşüm: Ekolojik Makro İktisat. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (51), 127-149. <https://doi.org/10.18070/erciyesiibd.402928>

Fearon, J. D., & Laitin, D. D. (2003). Ethnicity, Insurgency, and Civil War. *American Political Science Review*, 97(01), 75. doi: 10.1017/S0003055403000534

Mert, M., Bölük, G., & Çağlar, A. E. (2019). Interrelationships among foreign direct investments, renewable energy, and CO 2 emissions for different European country groups: a panel ARDL approach. *Environmental Science and Pollution Research*, 26(21), 21495-21510. <https://doi.org/10.1007/s11356-019-05415-4>.

Editöryal Kitaplarda Bölüm ve Makaleler

Kejanlıoğlu, B. (2005). Medya Çalışmalarında Kamusal Alan Kavramı. M. Özbek (Ed.), *Kamusal Alan*. Hill Yayınları, İstanbul, 689-713.

Yayınlanmamış Tezler

Özgül, S. (2009). *Türkiye’de Basın ve Demokrasi İlişkisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

Kongre Raporları

Baydar, G. (2013). Gençlerin gündelik yaşamında sosyal medya. *Yeni Medya Çalışmaları I. Ulusal Kongresi Kongre Kitabı*. 7-8 Mayıs 2013, Kocaeli, 132-142.

Deniz, S. (1997). Divan Şiirinde Güzelin Saç Şekli. *Türk Kültüründe Ayrıntılar: Saç Düzenlemesi Uluslararası Konferansı*. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi. 8-9 Aralık 1997, İstanbul.

Gazete Makaleleri

“Arap ülkelerinden Yemen’e hava saldırısı”, X, 26.03.2015.

Ansiklopedi veya Sözlükler

Sadie, S. (Ed). (1980). *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*. Macmillan, London.

Türk Dil Kurumu. (2005). *Türkçe Sözlük*. (10. bs.). Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Ersoy, O. Kağıt ve Kağıtçılık. *Türk Ansiklopedisi*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, XXI, 112-115.

Röportajlar

Güllü, A. (19 Aralık 2012). Ferruh Bozbeyli ile söyleşi. Ferruh Bozbeyli’nin Evi, Ankara.

İnternet Siteleri

Uyar, T., Bankanız sizi gözetliyor olabilir mi?.
<http://www.tevfikuyar.com/2015/blog/gunluk/bankaniz-sizigozetliyor-olabilir-mi.html>
(Erişim tarihi:20.01.2015).

Raporlar

Devlet Planlama Teşkilatı (2004). *Devlet Yardımlarını Değerlendirme Özel İhtisas Komisyonu Raporu* (Rapor No: DPT: 2681). DPT. Ankara.

Seminerler

Lawrence, E. (24-25 Ekim 1983). “Gelişmiş Ülkelerde Sermaye Piyasası ve Bankaların Fonksiyonu”. *Uluslararası Sermaye Piyasası ve Bankalar Semineri*. Çeşme, 33-37.

Broşürler

Türk Psikologlar Derneği. (Yıl). Deprem Psikolojik Sonuçlarını Hafifletme. 4. Baskı [Broşür].

YAZILARIN DEĞERLENDİRİLMİSÜRECİ

Makaleler

AKDENİZ İİBF Dergisi'ne gönderilen yazıların yazarları ve bu yazıları değerlendiren hakemlerin isimleri karşılıklı olarak gizli tutulur. Dergiye gönderilen ve Editör Kurul tarafından hakemlere gönderilmeye değer bulunan makale türündeki yazılar, Hakem Kurulunda yer alan en az iki hakem tarafından değerlendirilir. Editör ve Yayın Kurulu tarafından gerek duyulduğunda hakem sayısı artırılabilir. Hakemler, yazıları bilimsel katkı, çalışma sorunsalının ele alınış biçimi, ilgili literatürden yararlanma düzeyi, bilimsel makale hazırlama düzenine uygunluk, (varsa) alan araştırmasında kullanılan yöntem ve bulguları ile önemli buldukları diğer unsurlar açısından değerlendirerek yazılı görüşlerini Editör Kurula iletirler.

Editör Kurul, hakemlerin görüşlerinin birer kopyasını yazar(lar)a gönderir. Hakemler tarafından talep edilen düzeltmeler, yazar(lar) tarafından Editör Kurulun uygun gördüğü süre içinde tamamlandığında, yazı yeniden hakemlerin görüşüne sunulur. Hakemler açısından yayımlanabilir aşamasına gelen tüm yazılar için son değerlendirme, Yayın Kurulu tarafından yapılır. Yayımlanabilir kararı verildikten sonra yazı yayım sırasına alınır ve nihai aşama yazar(lar)a bildirilir. Yazısı yayım sırasına alındığı bilgisini alan yazar(lar)ın, Telif Formu'nu doldurup Dergi Editörlüğü'ne ulaştırması gereklidir. Aksi durumda ilgili yazı yayımlanamaz. Ardışık iki sayıda aynı yazara ait makalelere yer verilmez.

Kitap Tanıtım ve Eleştirileri, Örnek Olay İncelemeleri, Raporlar, Bilimsel etkinlikler hakkında Haberler vb.

Dergide, kitap tanıtım ve eleştirileri, yayın duyuru ve özetleri, önceden yazılmış bir makaleye getirilen ekler, eleştiri ve yorumlar, yanıtlar ve yanıtla yanıtlar da yer alabilir. Ayrıca konferans, kongre gibi toplantılar ve diğer bilimsel etkinlikler hakkında haberlerin yanısıra, örnek olay incelemeleri ve raporlar da yayımlanabilir. Bu tür yazıların dergide yayımlanması ile ilgili karar, Editör Kurulu önerisi ile Yayın Kurulu tarafından verilir.

Önemli Not: Dergiye gönderilen tüm yazılar önce Editör Kurulu tarafından ön değerlendirmeye alınır. Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi kapsamında yer alması öngörölmüş konular ile doğrudan ilişkili olmayan ya da bilimsel bir yazı formatına içerik ve şekil şartları açısından uymayan yazılar, Editör Kurulu veya Yayın Kurulu tarafından hakemlik süreci başlatılmadan geri çevrilir ya da bu kurullar yazılarla ilgili değişiklik önerileri yapabilirler.

AUTHOR GUIDELINES**e-ISSN 2667-7229****Yıl/Year: May 2026****Cilt/Volume: 26****Sayı/Number: 1*****Introduction***

The Journal gives place to writings on original empirical and non-empirical research, on specific review articles or literature surveys, special issue papers as well as on conference notes, case studies. Authors contributing to special issues should ensure that they select the special issue article type from this list.

Submission checklist

Ensure that the following items are present

- One author has been chosen as the corresponding author with contact details:
 - e-mail address
 - full postal address
- Manuscript:
 - include keywords
 - all figures (include relevant captions)
 - all tables (including titles, description, footnotes)
 - ensure all figure and table citations in the text match the files provided
 - indicate clearly if color should be used for any figures in print
- Further considerations:
 - manuscript has been 'spell checked' and 'grammar checked'
 - all references mentioned in the Reference List are cited in the text, and vice versa
 - permission has been obtained for use of copyrighted material from other sources (including the Internet)
 - a competing interests statement is provided, even if the authors have no competing interests to declare
 - referee suggestions and contact details provided, based on journal requirements

Before You Begin**Ethics in publishing*****Authorship***

All authors listed on the manuscript should have contributed significantly to the experimental design, its implementation, or analysis and interpretation of the data. All authors should have been involved in the writing of the manuscript at draft and any revision stages, and have read and approved the final version. Anyone who made major contributions to the writing of the manuscript should be listed as an author (e.g. "ghost writing" is prohibited by the Journal). Any other individuals who made less substantive contributions to the experiment or the writing of the manuscript should be listed in the acknowledgement section. Any change in authorship (including author order) after the initial manuscript submission must be approved in writing by all authors.

Authorship and "Umbrella" groups

Many large collaborative studies are organized under a group name which represents all the participants. All articles must have at least one named individual as author. Authors who wish to acknowledge the umbrella group from which the data originate should first list the author(s) of the article and follow this with 'on behalf of the GROUP NAME'. If necessary the names of the participants may be listed in the Acknowledgements section.

Originality

By submitting your manuscript to the journal it is understood that this it is an original manuscript and is unpublished work and is not under consideration elsewhere. Plagiarism, including duplicate publication of the author's own work, in whole or in part without proper citation is not tolerated by the journal. Manuscripts submitted to the journal are checked for originality using anti-plagiarism software.

Conflicts of interest

At the point of submission, each author should reveal any financial interests or connections, direct or indirect, or other situations that might raise the question of bias in the work reported or the conclusions, implications, or opinions stated – including pertinent commercial or other sources of funding for the individual author(s) or for the associated department(s) or organization(s), personal relationships, or direct academic competition. When considering whether you should declare a conflicting interest or connection please consider the conflict of interest test: Is there any arrangement that would embarrass you or any of your co-authors if it was to emerge after publication and you had not declared it?

If the manuscript is published, relevant Conflict of Interest information will be communicated in a statement in the published paper.

Declaration of interest

All authors must disclose any financial and personal relationships with other people or organizations that could inappropriately influence (bias) their work. Examples of potential competing interests include employment, consultancies, stock ownership, honoraria, paid expert testimony, patent applications/registrations, and grants or other funding. Authors must disclose any interests in a summary declaration of interest statement in the title page file. If there are no interests to declare then please state this: 'Declarations of interest: none'. This summary statement will be ultimately published if the article is accepted.

Submission declaration and verification

Submission of an article implies that the work described has not been published previously (except in the form of an abstract, a published lecture or academic thesis), that it is not under consideration for publication elsewhere, that its publication is approved by all authors and tacitly or explicitly by the responsible authorities where the work was carried out, and that, if accepted, it will not be published elsewhere in the same form, in English or in any other language, including electronically without the written consent of the copyright holder. To verify originality, your article may be checked by the originality detection service Crossref Similarity Check and/or by using a software such as Turnitin.

The editorial board of Akdeniz İİBF journal complies with the following rules for plagiarism policy:

- Articles with a similarity rate of more than 15% are rejected.
- Only articles with a similarity rate $\leq 15\%$ are taken into the review process.
- The above mentioned rules are accepted by all authors who have uploaded articles to the Akdeniz İİBF journal.

Use of inclusive language

Inclusive language acknowledges diversity, conveys respect to all people, is sensitive to differences, and promotes equal opportunities. Articles should make no assumptions about the beliefs or commitments of any reader, should contain nothing which might imply that one individual is superior to another on the grounds of race, sex, culture or any other characteristic, and should use inclusive language throughout. Authors should ensure that writing is free from bias, for instance by using 'he or she', 'his/her' instead of 'he' or 'his', and by making use of job titles that are free of stereotyping (e.g. 'chairperson' instead of 'chairman' and 'flight attendant' instead of 'stewardess').

Changes to authorship

Authors are expected to consider carefully the list and order of authors before submitting their manuscript and provide the definitive list of authors at the time of the original submission. Any addition, deletion or rearrangement of author names in the authorship list should be made only before the manuscript has been accepted and only if approved by the Journal Editor. To request such a change, the Editor must receive the following from the corresponding author: (a) the reason for the change in author list and (b) written confirmation (e-mail, letter) from all authors that they agree with the addition, removal or rearrangement. In the case of addition or removal of authors, this includes confirmation from the author being added or removed. Only in exceptional circumstances will the Editor consider the addition, deletion or rearrangement of authors after the manuscript has been accepted. While the Editor considers the request, publication of the manuscript will be suspended. If the manuscript has already been published in an online issue, any requests approved by the Editor will result in a corrigendum.

Ethics Statement Form An "[Ethical Declaration Form](#)" must be signed by all authors during the article application and uploaded to the system after being scanned.

Copyright

Upon acceptance of an article, authors will be asked to complete a "[Copyright Transfer Form](#)"

Copyright Transfer Statement

The undersigned hereby assigns to the Akdeniz İİBF journal all rights under copyright that may exist in and to the above Work, and any revised or expanded derivative works submitted to the JEAS by the undersigned based on the Work. The undersigned hereby warrants that the Work is original and that he/she is the author of the Work; to the extent the Work incorporates text passages, figures, data or other material from the works of others, the undersigned has obtained any necessary permission.

The copyright to this article is transferred to the Akdeniz İİBF journal. The copyright transfer covers that the Akdeniz İİBF journal distributes its technical publications throughout the world and does so by various means such as hard copy, microfiche, microfilm, and electronic media. It also abstracts and may translate its publications, and articles contained therein, for inclusion in various compendiums, collective works, databases and similar publications.

The Akdeniz İİBF journal distributes its technical publications throughout the world and wants to ensure that the material submitted to its publications is properly available to the readership of those publications. Authors must ensure that their Work meets the requirements of the Akdeniz İİBF journal, including provisions covering originality, authorship, author responsibilities and author misconduct.

Privacy Statement

The names and email addresses entered in this journal site will be used exclusively for the stated purposes of this journal and will not be made available for any other purpose or to any other party.

Role of the funding source

You are requested to identify who provided financial support for the conduct of the research and/or preparation of the article and to briefly describe the role of the sponsor(s), if any, in study design; in the collection, analysis and interpretation of data; in the writing of the report; and in the decision to

submit the article for publication. If the funding source(s) had no such involvement then this should be stated.

Open access

Every peer-reviewed research article appearing in this journal will be published open access. This means that the article is universally and freely accessible via the internet in perpetuity, in an easily readable format immediately after publication but only for non-commercial purposes. The author does not have any publication charges for open access. Users may access, download, copy, translate, text and data the articles for non-commercial purposes provided that users:

- Cite the article using an appropriate bibliographic citation (i.e. author(s), journal, article title, volume, issue, page numbers, DOI and the link to the definitive published version on DergiPark).
- Maintain the integrity of the article.
- Retain copyright notices and links to these terms and conditions so it is clear to other users what can and cannot be done with the article.
- Ensure that, for any content in the article that is identified as belonging to a third party, any re-use complies with the copyright policies of that third party.

Authors should observe high standards with respect to publication ethics as set out by the [Committee on Publication Ethics \(COPE\)](#) and [International Committee of Medical Journal Editors \(ICMJE\)](#). Falsification or fabrication of data, plagiarism, including duplicate publication of the authors' own work without proper citation, and misappropriation of the work are all unacceptable practices. Any cases of ethical misconduct are treated very seriously and will be dealt with in accordance with the COPE guidelines.

Ethical Guidelines for Peer Reviewers

- The manuscript must be related to your area of expertise. Only accept if you can provide a high quality review.
- If you have a potential conflict of interest, you must inform the editor when you respond.
- Make sure you can allocate enough time since reviewing process can be a lot of work.
- Before you commit, make sure you will be able to meet the deadline.
- Invitations must be replied as soon as possible. Late invitation responses decelerate the review process.
- If you decline the invitation, suggest for alternative reviewers.
- The material you receive is confidential, which means that it is not to be shared with other parties without getting authorization from the editor.
- Any information regarding your review also cannot be shared with anyone without informing the editor and the author(s) as peer review is confidential.

Ethical Guidelines for Editors

- Editors are responsible for deciding which of the articles submitted to the journal should be published. The validation of the work in question and its importance to researchers and readers must always drive such decisions. Editors may reject manuscripts submitted to the journal without sending them to the reviewers if they think that the manuscripts are not in compliance with the journal policies due to the reasons of plagiarism, lack of academic originality. If Editors agree that the manuscripts submitted to the journal are in compliance with the journal policies and that their academic originality and quality are good enough for the publication, they may accept the manuscripts for publication without sending them to the reviewers. Furthermore, Editors can also send manuscripts to at least two reviewers who are experts in their field to make a decision for publication.
- Editors should evaluate manuscripts for their intellectual content without regard to the author's race, gender, sexual orientation, religious belief, ethnic origin, citizenship or political philosophy. Other institutions, other than the journal editor board, cannot influence the revision or publishing decision.

- The Editor-in-Chief and editorial staff must not disclose any information about a submitted manuscript to anyone other than the corresponding author, reviewers, potential reviewers, other editorial advisers or the publisher, as appropriate.
- Unpublished materials disclosed in a submitted manuscript must not be used in the editor's and editorial staff's own research without the expressed written consent of the author. Privileged information or ideas obtained through peer review must be kept confidential and not used for personal advantage.

Submission-Author Guidelines

Articles should be uploaded and submitted through <https://dergipark.org.tr/en/pub/auibfd> address of the Journal. The title page, main body, copyright transfer form (signed by each author) and receipt of payment should be uploaded in separate files.

In order for manuscripts to be considered for Akdeniz İİBF Journal, **50\$** (Dollar) should be wired to the following account: İş Bankası "I.I.B.F. Dergisi" IBAN: TR960006400000262020077060. Receipt of payment should be uploaded during the manuscript submission as additional file. Submission fee for rejected manuscripts is not refundable. Resubmission fee will be paid for resubmitted manuscripts that have been rejected in any way.

Manuscripts should be unpublished and not under consideration for publication elsewhere while it is under evaluation process of the Akdeniz İİBF journal.

Double-blind Peer review

This Journal uses double-blind review, which means the identities of the authors are concealed from the reviewers, and vice versa. All contributions are typically sent to a minimum of two independent expert reviewers to assess the scientific quality of the paper. The Editor is responsible for the final decision regarding acceptance or rejection of articles. The Editor's decision is final. To facilitate this, please include the following separately:

Title page (with author details): This should include the title, authors' names, affiliations, addresses, acknowledgements, information regarding funding bodies and any Declaration of Interest statement, and a complete address for the corresponding author including an e-mail address. In addition author/s' short cv.'s and ORCID ID's should be on the title page.

Blinded manuscript (no author details): The main body of the paper (including the references, figures, tables and any acknowledgements) should not include any identifying information, such as the authors' names or affiliations.

Use of word processing software

- *It is important that the file be saved in the native format of the word processor used.
- *The text should be in single-column format.
- *Keep the layout of the text as simple as possible.
- *When preparing tables, if you are using a table grid, use only one grid for each individual table and not a grid for each row. If no grid is used, use tabs, not spaces, to align columns.
- *Tables and figures may be presented with captions within the main body of the manuscript.
- *To avoid unnecessary errors you are strongly advised to use the 'spell-check' and 'grammar-check' functions of your word processor.

Appendices

If there is more than one appendix, they should be identified as A, B, etc. Formulae and equations in appendices should be given separate numbering: Eq. (A.1), Eq. (A.2), etc.; in a subsequent appendix, Eq. (B.1) and so on. Similarly for tables and figures: Table A.1; Fig. A.1, etc.

Please submit math equations as editable text (use equation editor of the word processor) and not as images. Number consecutively any equations that have to be displayed separately from the text (if referred to explicitly in the text).

Footnotes

Footnotes should be used sparingly. Number them consecutively throughout the article. Many word processors can build footnotes into the text, and this feature may be used. Otherwise, please indicate the position of footnotes in the text and list the footnotes themselves separately at the end of the article. Do not include footnotes in the Reference list.

Color artwork

Please make sure that artwork files are in an acceptable format (TIFF (or JPEG), EPS (or PDF), or MS Office files) and with the correct resolution.

Figures

Ensure that each figure has a title on top. Supply title separately, not attached to the figure or in the figure. Number figures consecutively in accordance with their appearance in the text and place any notes below the figure body.

Tables

Please submit tables as editable text and not as images. Put the title on top and number tables consecutively in accordance with their appearance in the text and place any table notes below the table body. Table size should be adjusted accordingly with the page size. Tables can be positioned vertical or horizontal but page should be in portrait format.

Abstract

In the first page, there should be the manuscript's title, key words, Jel codes and its abstract (not exceeding 200 words).

Main body

1. The article should be prepared in MS Word format and compatible with A4 page structure. The text style should be set to Times New Roman 10 points. There should be 6nk space between top and bottom between paragraphs. In addition, single line spacing should be used on the entire Word page and the pages should be numbered.
2. Page margins (cm)

Top= 2	Bottom = 1
Left = 1.5	Right = 1.5
3. In all titles (including article title, section main and sub-titles, tables, figures etc.) use Times New Roman (size 11) font, in bold, first letters are in capital, 6nk before and after paragraph, single space. The main title should be written in 13 font size. Article title in Turkish and in English should be centered, the rest should be justified.
4. Abstract in English and Turkish should use size 10 Times New Roman font, first line of the paragraph should use 0.5 cm indent from left. Keywords and Jel codes should be written in Times New Roman 10 in italics and bold.
5. Footnotes should be in Times New Roman size 8.
6. Except Introduction and Conclusion other sections, sub-sections should be numbered as in: 1., 1.1., 1.1.a. ... 2. etc.
7. Main text should be written in Times New Roman size 10.

8. All pages should be in portrait format.
9. References should start from a new page.
10. Articles should not exceed 30 pages.
11. Citations should be made through opening parentheses in the text, not through footnotes, and the following order should be used in the parentheses: Last name(s) of Author(s), year of publication, page number(s).

Examples

“... these findings are encouraging (Giddens, 2007:119).”

“...(Harvey, 1989a:18-25; 1989b:78-79; 1989c:13-56).”

in the case of more than two authors: “....(Savcı et al. 1972:21-27).”

If the references are made to more than one authors at the same time: “...(Poulantzas, 1979:136-138; Althusser, 1961:34, Gramsci, 1945:132).”

References

Bibliography should include only the works which are cited in the text. Our journal uses the APA 6 style to cite. Authors should follow the spelling rules and format specified in the American Psychological Society Publication Guide published by the American Psychological Association. In addition, our journal suggests that DOI information of the cited articles should be included in the bibliography. For detailed information, see: <http://www.apastyle.org/>

Books

Harvey, D. (1989). *The Condition of Postmodernity*, Blackwell.

Harvey, D. (1989a). *Urbanization of Capital*, Blackwell.

Mitchell, T.R., & Larson, J.R. (1987). *People in Organizations*. McGraw-Hill.

McAdam, D., Tarrow, S., & Tilly, C. (2001). *Dynamics of Contention*. Cambridge University Press.

Devlet Planlama Teşkilatı. (2005). *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2004)*. Devlet Planlama Teşkilatı.

Özveren, E. (2003). Türkiye’de Yaygın İktisat: Nereden Nereye?. *İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar*. A. H. Köse, F. Şenses ve E. Yeldan (drl.). İletişim Yayınları.

Freire, P. (1991). *Ezilenlerin Pedagojisi*. (Çev. D. Hattatoğlu ve E. Özbek), Ayrıntı Yayınevi.

Papers

Ulucak, R. (2018). İktisatta Çevreci Dönüşüm: Ekolojik Makro İktisat. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (51), 127-149. <https://doi.org/10.18070/erciyesiibd.402928>

Fearon, J. D., & Laitin, D. D. (2003). Ethnicity, Insurgency, and Civil War. *American Political Science Review*, 97(01), 75. doi: 10.1017/S0003055403000534

Mert, M., Bölük, G., & Çağlar, A. E. (2019). Interrelationships among foreign direct investments, renewable energy, and CO 2 emissions for different European country groups: a panel ARDL approach. *Environmental Science and Pollution Research*, 26(21), 21495-21510. <https://doi.org/10.1007/s11356-019-05415-4>.

Book Chapters

Kejanlıoğlu, B. (2005). Medya Çalışmalarında Kamusal Alan Kavramı. M. Özbek (Ed.), *Kamusal Alan*. Hill Yayınları, İstanbul, 689-713.

Unpublished Thesis

Özgül, S. (2009). *Türkiye’de Basın ve Demokrasi İlişkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

Proceedings

Baydar, G. (2013). Gençlerin gündelik yaşamında sosyal medya. *Yeni Medya Çalışmaları I. Ulusal Kongresi Kongre Kitabı*. 7-8 Mayıs 2013, Kocaeli, 132-142.

Deniz, S. (1997). Divan Şiirinde Güzelin Saç Şekli. *Türk Kültüründe Ayrıntılar: Saç Düzenlemesi Uluslararası Konferansı*. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi. 8-9 Aralık 1997, İstanbul.

EVALUATION PROCESS FOR MANUSCRIPTS

Articles

Akdeniz İİBF journal conducts ‘double blind review’ policy in which both the authors’ names of manuscripts sent to the journal and referees who evaluate these manuscripts are concealed. Manuscripts, which are sent to the journal, and are found worth passing on to the Editorial Board in the first month, are evaluated by at least two referees from the Referee Board in the next 6 weeks. If it is found necessary by the Editorial and the Publishing Board, the number of referees may be increased. Referees send their written remarks to the Editorial Board by assessing manuscripts according to scientific contribution, the way in which problematic of the topic is taken, citation of relevant literature, compatibility with the criteria of preparing a scientific article, (if possible) methods that are used in a field study and related data, and other criteria to which they attach importance.

The Editorial Board sends a copy of written remarks from referees to the author(s). Corrections suggested by referees are made by the author(s) within the next 6 weeks, and the manuscript is resent to referees to have referees’ opinion (following 2 weeks). The Publishing Board has the last word on all manuscripts which are considered for publication by referees. After being deemed publishable, manuscripts are put on the publication schedule of the journal; and the authors are notified of the final decision. Authors, which are notified that their manuscripts have been put on the publication schedule, are required to fill out the Copyright Transfer Form, and to sent it to the Journal Editorial Staff. Otherwise, manuscripts in question are not published.

Book Reviews and Evaluations, Case Studies, Reports, Stories about Scientific Activities etc.

Book reviews and evaluations, publication announcements and abstracts, post-scripts, evaluations, and remarks on an article written previously, relevant answers and replies to these answers may also take part in the Journal. In addition, along with case studies and reports, stories about scientific activities such as conferences and congresses may also be published. Manuscripts of this sort are published in the Journal by the consent of the Editorial Board.

Important Note: All manuscripts, which are sent to the Journal, are previewed by the Editorial Board. Manuscripts, which are irrelevant to the topic predetermined for Akdeniz İİBF Journal, or manuscripts, which fail to meet the scientific criteria for an article’s content and form, are refused by the desk before the referee review process begins, or else the Editorial Board may make recommendations for changes in manuscripts.